

Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων

Διδακτορική Διατριβή

«Η ελληνική εκπαίδευση και η πολιτιστική διπλωματία
στην σκιά του Ψυχρού Πολέμου:
ιδεολογία και πολιτικές»

Χαράλαμπος Παναγιωτίδης

Κόρινθος, 2023

University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations

PhD Thesis

“Greek Education and Cultural Diplomacy under the
Shadow of the Cold War: ideology and politics”

Charalampos Panagiotidis

Corinth, 2023

Τα μέλη της τριμελούς επιτροπής ήταν:

- Καθηγήτρια Κωνσταντίνα Μπότσιου
- Καθηγήτρια Δέσποινα Καρακατσάνη
- Καθηγητής Γρηγόριος Ψαλλίδας

Η επταμελής επιτροπή συμπληρώνονταν από τους

- Καθηγητής Νικόλαος Τζιφάκης
- Καθηγητής Ευστάθιος Φακιολάς
- Καθηγητής Αθανάσιος Χρήστου
- Διευθύνων και Διευθυντής Ερευνών ΚΕΙΝΕ¹ Σωτήριος Ριζάς

CC-BY-NC-SA

Το έργο διατίθεται με άδεια Creative Commons

Αναφορά Δημιουργού – Μη Εμπορική Χρήση – Παρόμοια Διανομή

¹ Κέντρο Ερεύνης Ιστορίας του Νεότερου Ελληνισμού

*Στον Παππού
και την Γιαγιά*

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση μιας διδακτορικής διατριβής αποτελεί μια ιδιαίτερα επίπονη διαδικασία, η οποία δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς βοήθεια.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια μακροχρόνια προσπάθεια που ευοδώθηκε χάρη στην αμέριστη συμπαράσταση, βοήθεια, επιστημονική καθοδήγηση και στήριξη της επιβλέπουσας Καθηγήτριας κ. Κωνσταντίνας Μπότσιου. Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω και τα μέλη της τριμελούς επιτροπής Καθηγήτρια κ. Δέσποινα Καρακατσάνη Δέσποινα και Καθηγητή Γρηγόρη Ψαλλίδα για τις εύστοχες παρατηρήσεις και υποδείξεις τους, αλλά και την διαχρονική στήριξη στην προσπάθειά μου.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω τους υπαλλήλους στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, στο Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, στο Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής και στο Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης, και την Αδελφότητα Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής για την βοήθεια που μου παρείχαν στην πρόσβαση του υλικού τους, καθώς και στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών για τον δανεισμό βιβλίων.

Ιδιαίτερη μνεία θα ήθελα να κάνω στην Εταιρεία Μελέτης Ιστορίας Αριστερής Νεολαίας, καθώς μου έδωσαν πρόσβαση στο αρχειακό τους υλικό ενώ δεν ήταν γενικώς προσβάσιμο λόγω μετεγκατάστασης. Ακόμη, θα ήθελα να μνημονευτεί το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, καθώς μου δόθηκε πρόσβαση σε εν ενεργεία αρχείο του.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την ΚΑΕ ΑΕΚ για την βοήθειά της σε σχέση με τη συλλογή πληροφοριών γύρω από την κατάκτηση του κυπέλλου κυπελλούχων το 1968.

Θα ήθελα ακόμη να ευχαριστήσω τον Καθηγητή κ. Κώστα Κώστα Κωστή, τον Δάσκαλο Πολεμικών Τεχνών Νικόλαο Αλεξίου και τον Γιατρό και πρώην Καλαθοσφαιριστή της ΑΕΚ Χρήστο Ζούπα για τις συνεντεύξεις που μου παραχώρησαν. Ειδική μνεία θα ήθελα να κάνω στον αείμνηστο Θεόδωρο Πάγκαλο, ο οποίος ανταποκρίθηκε άμεσα στο αίτημά μου για παραχώρηση συνέντευξης.

Θα ήθελα, επιπλέον, να ευχαριστήσω τον Θρασύβουλο Δαλιάνη, φίλο, ιστορικό και εκπαιδευτικό για τις ατελείωτες ώρες συζήτησης γύρω από το θέμα της διατριβής, αλλά και για τις παρατηρήσεις του στο πρώτο μέρος της.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Κώστα και Σταυρούλα, για την διαρκή και αδιάλειπτη στήριξή τους, τόσο ηθική όσο και οικονομική, καθώς και την θεία μου Δέσποινα Σαββίδου που συνέβαλε με τις ιδέες της αλλά και τον χρόνο της.

Χωρίς την βοήθειά τους δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει το εγχείρημα αυτό.

Η Ελληνική Εκπαίδευση και η πολιτιστική διπλωματία στην σκιά του Ψυχρού Πολέμου: ιδεολογία και πολιτικές

Σημαντικοί Όροι: Πολιτιστική Διπλωματία, Ήπια Ισχύς, Δικτατορία, Νεολαία, Εκκλησία, Αθλητισμός, Ψυχρός Πόλεμος, Εκπαίδευση, Βαλκάνια, Πολιτικά κόμματα

Περίληψη

Η δεκαετία του 1970 είναι ιδιαίτερα σημαντική για την σύγχρονη ελληνική ιστορία, καθώς τότε διαμορφώθηκαν οι βάσεις για την οικοδόμηση του πλέον σταθερού πολιτεύματος στην χώρα. Την πτώση της δικτατορίας το 1974 διαδέχτηκε η περίοδος της Μεταπολίτευσης, η οποία έδωσε οριστικές λύσεις σε προβλήματα που ταλάνιζαν τους Έλληνες ακόμη και πριν από την Επανάσταση του 1821, όπως ήταν το γλωσσικό ζήτημα αλλά και το πολιτειακό που απασχολούσε ήδη από την επαναστατική περίοδο. Ο πολιτισμός και η έννοια του ελληνισμού απασχόλησαν ιδιαίτερα την πολιτική και την κοινωνία, ειδικά μπροστά στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ και της ολοένα και αυξανόμενης παγκοσμιοποίησης. Η νεολαία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση τόσο του πολιτιστικού πλαισίου όσο και στην πολιτική ατζέντα με θέματα που τους απασχολούσαν. Σημαντική παράμετρος ήταν η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία, η οποία στο πλαίσιο των δράσεών της επανέλαβε μετά από αιώνες την ιεραποστολή, κάτι που βοήθησε και στην προβολή της χώρας στο εξωτερικό.

Η αμφισβήτηση των παραδοσιακών δομών της κοινωνίας, τα ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα ξεκινούν να εδραιώνονται είτε ως πρακτικές είτε ως αιτήματα για μεταρρυθμίσεις την δεκαετία του 1970. Ύστερα από την μακροχρόνια καταπίεση που υπέστη ο ελληνικός λαός, μια πνοή ελευθερίας με στοιχεία υπερβολής διακατέχει τον πληθυσμό. Αναμφισβήτητα η περίοδος αυτή προσέφερε πολλά στον εκδημοκρατισμό, την πολιτιστική άνθιση και την εμβάθυνση της θέσης της χώρας στην δύση, πολιτικά, οικονομικά και πολιτιστικά, με μελανά σημεία την δικτατορία και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Σε κάθε περίπτωση η μελέτη των γεγονότων προσφέρει ερμηνευτικά εργαλεία για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η χώρα και η πολιτική της τις επόμενες δεκαετίες. Η παρούσα εργασία στοχεύει στην ανάδειξη των πολιτικών σε επίπεδο πολιτιστικής και δημόσιας διπλωματίας την περίοδο της δικτατορίας και της Μεταπολίτευσης

Greek Education and Cultural Diplomacy under the Shadow of the Cold War: ideology and politics

Key words: Cultural Diplomacy, Soft Power, Dictatorship, Youth, Church, Sports, Cold War, Education, Balkans, Political parties

Abstract

The 1970's are important for modern Greek history, because the foundations of the most stable political system in the country were laid then. The dictatorship fell in 1974 followed by the Metapolitefsi, which resolved major civic and social problems dated even before the Greek Revolution of the 1821, like the Greek Language Question and the regime question. Culture and the concept of Hellenism concerned people especially in the face of the country's accession to the EEC and the growing globalization. The youth played an important role in shaping both the cultural context and the political agenda with issues that concerned them. An important parameter was the Greek Orthodox Church, which in the context of its actions repeated the mission after centuries, something that also helped to promote the country abroad.

The traditional social structures were questioned and the individual, social and political rights became slowly widespread either as practices or as demands for reforms. Undoubtedly, this period offered a lot to the democratization, the cultural development, and the further political, financial, and cultural integration of the country to the west with black spots, the dictatorship, and the Turkish invasion of Cyprus. In any case, the study of the facts offers interpretive tools for the way in which the country moved politically the following decades. The purpose of this dissertation is to shade light on the cultural and public diplomacy policies during the dictatorship and the Metapolitefsi era.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα η διδακτορική διατριβή που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.
2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη του/ης συγγραφέα/ως και ο/η επιβλέπων/ουσα, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Ο δηλών

.....

Ακρωνύμια

Ελληνικά

ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΑΚΕΛ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
ΑΣ	Αθλητικός Σύλλογος
ΓΑΚ	Γενικά Αρχεία του Κράτους
ΓΓΑ	Γενική Γραμματεία Αθλητισμού
ΓΓΤΠ	Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών
ΔΝΛ	Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη
ΔΟΕ	Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΙΡ	Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας
ΕΙΡΤ	Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας-Τηλεόρασης
ΕΚΟΝ Ρ.Φ.	Ελληνική Κομμουνιστική Νεολαία “Ρήγας Φεραίος”
ΕΚΧΦ	Επιμορφωτικό Κέντρο Χαρίλαος Φλωράκης
ΕΜΙΑΝ	Εταιρεία Μελέτης Ιστορίας Αριστερής Νεολαίας
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΕΡΕ	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
ΕΡΤ	Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΕΦΕΕ	Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδος
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΙΜΧΑ	Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου
ΙΚΥ	Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΚΚΕ-Εσ.	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος-Εσωτερικού
ΛΔ	Λαϊκή Δημοκρατία
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις

NATO	North Atlantic Treaty Organization
Ν.Δ.	Νομοθετικό Διάταγμα
ΝΠΙΔ	Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
ΟΕΣΚΣ	Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων και Κοινοτήτων Σουηδίας
ΟΠΑΠ	Οργανισμός Προγνωστικών Αγώνων Ποδοσφαίρου
ΟΤΑ	Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΠΑΟΣ	Πανελλήνια Αντιδικτατορική Οργάνωση Σπουδαστών
ΠΑΣΟΚ	Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα
ΣΕΓΑΣ	Σύνδεσμος Ελληνικών Γυμναστικών Αθλητικών Σωματείων
ΥΔΙΑ	Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου
ΥΕΝΕΔ	Υπηρεσία Ενημέρωσεως Ενόπλων Δυνάμεων
ΥΠΕΞ	Υπουργείο Εξωτερικών
ΥΠΕΠΘ	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως

Ξενόγλωσσα

CCF	Congress for Cultural Freedom
CIA	Central Intelligence Agency
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
USIA	United States Information Agency
VoA	Voice of America

Περιεχόμενα

Ακρωνύμια	9
Ελληνικά	9
Ξενόγλωσσα	10
1. Εισαγωγή	14
1.1 Το θεωρητικό πλαίσιο	21
1.1.1 Η έννοια της ισχύος στις διεθνείς σχέσεις.....	21
1.1.2 Πολιτιστική Διπλωματία	33
1.1.3 Δημόσια Διπλωματία (Public Diplomacy)	37
1.2 Η Ελλάδα ως πομπός πολιτισμού και η πρόσληψη της σύγχρονης ιστορίας της	45
1.2.1 Η μεταπολεμική εικόνα της Ελλάδας: πολιτική, πολιτισμός και κοινωνία.....	46
1.2.2 Η πρόσληψη της πραγματικότητας από τους δικτάτορες: καθημερινότητα και πολιτική	52
1.2.3 Η (διεθνής) νομιμοποίηση του καθεστώτος	58
1.2.4 Από τον Φοίνικα στην αναγέννηση της Ελληνικής Δημοκρατίας	64
1.2.5 Ο Αθλητισμός ως πεδίο άσκησης πολιτικής και προβολής της χώρας	76
1.2.6 1970: Τομές, πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα	78
1.3 Πολιτισμός – Εκπαίδευση, επιρροές και νεολαία	81
2. Η Ελλάδα κατά την περίοδο της Δικτατορίας	84
2.1 Η διεθνής θεσμική απομόνωση του καθεστώτος και οι επιπτώσεις στις μορφωτικές σχέσεις της Ελλάδας	85
2.2 Μορφωτικές σχέσεις με τα κράτη της Βαλκανικής: Η περίπτωση της Ρουμανίας	94
2.3 Οι Μορφωτικές Σχέσεις με τα κράτη της Βαλκανικής: Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας.....	99
2.3.1 Οι Σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία και το Μακεδονικό Ζήτημα	107
2.3.2 Μορφωτικές Σχέσεις	110
2.3.3 Ακαδημαϊκές διαμάχες και το Συμβούλιο της Ευρώπης.....	116
2.3.4 Η διεθνοποίηση του Μακεδονικού.....	121
2.3.5 Το IMXA στο πεδίο της διαμάχης.....	123
2.3.6 Στρατηγικές κυριαρχίας επί του όρου και της ιστορίας της Μακεδονίας	128
2.4 Μορφωτικές σχέσεις με τα κράτη της Δύσης: οι περιπτώσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας.....	129
2.5 Οι σχέσεις με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής.....	135
2.6 Μορφωτικές Σχέσεις με την Άπω Ανατολή.....	139

2.7	Ειδικές περιπτώσεις πολιτιστικής προβολής.....	142
2.7.1	Προβολή του ελληνικού κινηματογράφου στο εξωτερικό κατά τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας	142
2.7.2	Ο διαγωνισμός “Miss Universe 1973”	146
2.8	Ο αθλητισμός την περίοδο της δικτατορίας.....	148
2.9	Η ελληνική Δημόσια Διπλωματία – Οι περιπτώσεις των ελληνόφωνων εκκλησιών	157
2.8.1	Η Εκκλησία ως «πρεσβευτής» του Ελληνισμού	158
2.8.2	Η Ιεραποστολή ως μέσο προβολής της Ελλάδας	160
2.8.3	Η Ιδιωτική πρωτοβουλία-Το παράδειγμα των “Φίλων της Ουγκάντα”	162
2.8.4	Η Εκκλησία της Ελλάδος, η ιεραποστολή και το κράτος	171
3.	Η δημοκρατική τομή στον πολιτισμό και τις διεθνείς μορφωτικές σχέσεις ..	172
3.1	Η κλασική κληρονομιά στην πολιτιστική πολιτική της Μεταπολίτευσης.....	178
3.2	Η συμβολή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στον πολιτισμό.....	182
3.3	Η Ελλάδα, η γειτονιά της και ο κόσμος.....	185
3.4	Ο Μέγας Αλέξανδρος, οι ανακαλύψεις στη Βεργίνα και το Μακεδονικό Ζήτημα	190
3.5	Η ατυχής περίπτωση της Ελληνικής Εβδομάδας-Norfolk	196
3.6	Η απονομή του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη	199
3.7	Η ραδιοτηλεοπτική και έντυπη προβολή της Ελλάδας στον κόσμο	203
3.8	Ελληνικά προγράμματα σπουδών στο εξωτερικό.....	208
3.9	Ο Αθλητισμός στην Μεταπολίτευση	215
3.9.1	Οι Ολυμπιακοί Αγώνες και ο Αγώνας για την επιστροφή τους στην Ελλάδα	216
3.9.2	Η Ολυμπιακή Φλόγα και οι Ολυμπιακοί Αγώνες	222
3.9.3	Ζητήματα αθλητικών υποδομών στην Μεταπολίτευση	229
4.	Τα πολιτικά Κόμματα, οι νεολαίες και ο Πολιτισμός.....	231
4.1	Το ΚΚΕ πέρα από την πολιτική – Πολιτισμός και καθημερινότητα	238
4.2	Η ΚΝΕ.....	244
4.2.1	1ο Συνέδριο ΚΝΕ	245
4.3	Το ΚΚΕ-Εσωτερικού και η πάλη για την ταυτότητά του	251
4.4	ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος.....	256
4.4.1	Πρώτο και Δεύτερο Συνέδριο 1978/1980.....	257
4.4.2	Οργανώσεις της ΕΚΟΝ στο Εξωτερικό.	263
4.5	Η νεολαία, η αριστερά και η πραγματικότητα	265
5	Επίλογος.....	268

6. Συμπεράσματα.....	274
6.1 Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια και στο βάθος (η) δημοκρατία.....	276
6.2 Η Ελλάδα, η εικόνα της και η πολιτική	292
6.3 Η Εκκλησία ως φορέας προβολής.....	297
6.4 Η νεολαία στον βωμό της πολιτικής	299
6.4.1 Ο πολιτισμός και η πολιτική.....	304
6.5 Τι κρατάμε και τι αναζητάμε.....	306
Πηγές – Βιβλιογραφία	313
Πρωτογενείς πηγές	313
Αδημοσίευτα Αρχεία	313
Δημοσιευμένα Αρχεία	316
Περιοδικός Τύπος	317
Ιστοσελίδες	318
Συνεντεύξεις	319
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	319
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	321

1. Εισαγωγή

Οι έννοιες *Πολιτιστική Διπλωματία*, *Σκληρή Ισχύς* (Hard Power), *Ήπια Ισχύς* (Soft Power) και *Έξυπνη Ισχύς* (Smart Power) αναπτύχθηκαν ως θεωρητικές έννοιες σχετικά πρόσφατα, αν και πρακτικά εφαρμόζονταν για αιώνες. Η Πολιτιστική Διπλωματία παρέχει όλα τα εργαλεία που είναι χρήσιμα, ώστε ένα κράτος να προωθήσει την εικόνα του με θετικό τρόπο. Η απόδοση πολιτικών αποτελεσμάτων μέσω της αξιοποίησής της στο διεθνές περιβάλλον την κατατάσσει στο πλαίσιο της εφαρμογής της Ήπιας Ισχύος. Η Ήπια Ισχύς, δηλαδή, αποτελεί το σύνολο των στοιχείων εκείνων που διαμορφώνουν θετική εικόνα για ένα κράτος, αλλά ταυτόχρονα μπορούν να λειτουργήσουν και ως άτυπο πεδίο σύγκρισης με άλλα, ώστε να αναδειχθούν αδυναμίες, αστοχίες ή και τα λάθη άλλων κρατών που στο διεθνές περιβάλλον λειτουργούν ανταγωνιστικά. Η έννοια της Σκληρής Ισχύος δε χρειάζεται ιδιαίτερες συστάσεις, καθώς αφορά στην οικονομική και στρατιωτική επιβολή ή αντιπαράθεση μεταξύ κρατών. Η πλέον καινούρια έννοια είναι η Έξυπνη Ισχύς, η οποία επιδιώκει να συνδυάσει τον πολιτισμό με τις οικονομικές και στρατιωτικές δυνατότητες ενός κράτους. Υπεύθυνος για την άσκηση των παραπάνω πολιτικών είναι συνήθως η κυβέρνηση, η οποία με τα μέσα που διαθέτει οργανώνει τις υπηρεσίες της με τέτοιον τρόπο ώστε να εκπληρώνει τους στόχους που θέτει. Ο πολιτισμός, ωστόσο, δεν αποτελεί κρατικό προϊόν, καθώς αναπτύσσεται, εξελίσσεται και δημιουργείται από τους κατοίκους του. Πρακτικά αυτό δίνει τη δυνατότητα σε κάθε πολίτη ή κάτοικο ενός κράτους να ασκήσει πολιτιστική διπλωματία μέσα από δράσεις και συμπράξεις που αναπτύσσει/σσουν με ανθρώπους από άλλες χώρες.

Οι πολίτες εμπλέκονται σε δράσεις πολιτιστικής επιρροής μέσα στο πλαίσιο της Δημόσιας Διπλωματίας (Public Diplomacy), έννοια που μεταφράζεται ως Δημόσια Διπλωματία στην ελληνική γλώσσα. Η ελληνική μετάφραση δεν αποδίδει με πλήρη ορθότητα τη σημασία του όρου, καθώς το επίθετο *δημόσιος-α-ο* αναφέρεται συνήθως σε φορείς που σχετίζονται με τη διοίκηση του κράτους. Μια πιθανή απόδοση του όρου στα ελληνικά θα μπορούσε ίσως να ήταν *Διπλωματία της Κοινωνίας των Πολιτών*. Παρόλα αυτά ο όρος Δημόσια Διπλωματία έχει καθιερωθεί και για αυτόν τον λόγο θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα εργασία. Ο όρος περιγράφει όλες τις δράσεις που λαμβάνονται από πολίτες ενός κράτους και έχουν αποτέλεσμα

στις διεθνείς σχέσεις ή στη διεθνή εικόνα του. Ο αντίκτυπος, βέβαια, δεν είναι πάντα θετικός, καθώς υπάρχουν παραδείγματα ιδιωτικών πρωτοβουλιών που επιβάρυναν διακρατικές σχέσεις ή ακόμη και τις σχέσεις μεταξύ των πολιτών. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ενδεικτικά την περίπτωση του Δανού σκιτσογράφου Kurt Vestergaard, ο οποίος προκάλεσε την οργή του μουσουλμανικού κόσμου καθώς σχεδίασε τον Μωάμεθ. Το γεγονός οδήγησε τους πρέσβεις κρατών με κυρίαρχο το μουσουλμανικό στοιχείο στην Κοπεγχάγη σε διαμαρτυρία.

Όλες αυτές οι καινοφανείς έννοιες έχουν συνήθως θετική χροιά, ωστόσο αυτό δεν είναι κανόνας. Υπάρχουν και παραδείγματα άσκησης Ήπιας Ισχύος και Δημόσιας Διπλωματίας όχι υπέρ ενός κράτους, αλλά με σκοπό την υποτίμηση των δυνατοτήτων ενός άλλου που συνήθως δεν είναι φιλικό. Τέτοια παραδείγματα συναντάμε συχνά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, όπου η μια πλευρά προσπαθούσε είτε να υπερκεράσει είτε να υπονομεύσει τις δυνατότητες του άλλου.

Η εκπαίδευση, ανεξάρτητα από την βαθμίδα της, μετέχει ενεργά σε μεγάλο εύρος δράσεων της Ήπιας Ισχύος, της Δημόσιας Διπλωματίας αλλά και της Πολιτιστικής Διπλωματίας. Ένα κράτος μπορεί να καταστεί θελκτικό στα μάτια ξένων πολιτών μέσα από προγράμματα εκπαιδευτικών ανταλλαγών, αλλά και την ανάδειξη των επιστημονικών (αλλά και άλλων) επιτευγμάτων του. Η εκπαίδευση αποτελεί, μαζί με τον πολιτισμό, ένα από τα πλέον ειρηνικά μέσα που μπορεί ένα κράτος να αξιοποιήσει, ώστε να προβάλλει τα στοιχεία εκείνα που επιθυμεί και να διαμορφώσει την εικόνα του στο εξωτερικό.

Το σύγχρονο ελληνικό κράτος ιδρύθηκε ουσιαστικά μέσα από την αναβίωση του ενδιαφέροντος για την αρχαιοελληνική και κυρίως την αρχαία κλασική κληρονομιά. Οι Έλληνες εκμεταλλεύτηκαν το πλαίσιο που περιγράφηκε επιστημονικά αρκετές δεκαετίες αργότερα, ως *Πολιτιστική Διπλωματία* και *Ήπια Ισχύς*. Ο ρομαντισμός και η πολιτιστική απήχηση που είχε η αρχαία Ελλάδα,¹ έδωσαν το έναυσμα για να αναπτρωθεί το ενδιαφέρον για την κλασική περίοδο και κατ' επέκτασιν το ενδιαφέρον για τους Έλληνες που διαβιούσαν στην Οθωμανική

¹Η έννοια του ελληνισμού ταυτίζονταν με την αρχαία Ελλάδα, κάτι που την περιορίζει, καθώς παραλείπονταν η εξέλιξή της στην ρωμαϊκή, βυζαντινή και οθωμανική περίοδο.

Αυτοκρατορία. Το διεθνές ενδιαφέρον επικεντρωνόταν κυρίως στην κλασσική περίοδο. Σημαντικό ρόλο έπαιζαν, ταυτόχρονα, οι ελληνικές κοινότητες, εμπορικές κατά κύριο λόγο, στα χριστιανικά κράτη που αναπτύχθηκαν κατά την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό. Άλλωστε, η Αναγέννηση είχε μια έντονη ροπή προς την κλασσική περίοδο, κάτι που μπορούσε να λειτουργήσει ως γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη γνώσεων αλλά και συναισθημάτων για την κλασσική περίοδο. Η καλλιέργεια τέτοιων αντιλήψεων διαμόρφωνε μια εσφαλμένη εικόνα για τους Έλληνες, καθώς αγνοούσε τις κοινωνικές, οικονομικές αλλά και γλωσσικές αλλαγές που επήλθαν με την πάροδο των αιώνων, αλλά και των πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων. Θα πρέπει να σημειωθεί πως και οι Έλληνες αντιμετώπιζαν θετικά αυτήν την πραγματικότητα, καθώς τους χαρακτήριζε το αίσθημα περηφάνιας για επιτεύγματα των αρχαίων Ελλήνων και η αίσθηση ανωτερότητας του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.² Η γέννηση, άλλωστε της εθνικής ταυτότητας του νεοέλληνα πέρασε από διάφορα στάδια και συμπεριλαμβάνει τόσο την αρχαιότητα όσο και τη βυζαντινή περίοδο. Η ελληνική γλώσσα που διαπέρασε χρονικά όλη την περίοδο μέχρι και σήμερα, η διάσωση της αρχαίας γραμματείας από τους μοναχούς του μεσαίωνα και η εδραίωση της χριστιανικής πίστης την περίοδο του Βυζαντίου αποτέλεσαν τα στοιχεία που συνέθεσαν την ταυτότητα του νεοέλληνα, γεγονός που ξεκίνησε να διαμορφώνεται ήδη από τον 15ο αιώνα.³

Ασυνέχεια, ωστόσο, υφίσταται ως προς την αντίληψη της ιστορικής συνέχειας κατά την προεπαναστατική περίοδο. Οι Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φαίνεται να αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς τους ως άμεσους απογόνους των αρχαίων Ελλήνων, διαμορφώνοντας ένα ιστορικό χάσμα και αγνοώντας τα στοιχεία που εμπλούτισαν την ταυτότητα τους.⁴ Γίνεται, λοιπόν, εμφανές πως το Βυζάντιο αποτέλεσε σταθμό για την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων, η οποία στηρίχθηκε κατά τα δύο τρίτα στην αρχαία και ελληνιστική περίοδο και κατά το ένα τρίτο στη βυζαντινή. Η γλώσσα και ο πολιτισμός που μεταλαμπαδεύτηκε των αρχαίων σε συνδυασμό με τον χριστιανισμό του Βυζαντίου αποτέλεσαν τα κυρίαρχα ενοποιητικά

² Ε. Γλύκατζη-Αρβελέρ. *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο; Πόσο βυζαντινοί είναι οι Έλληνες;*, Αθήνα, Gutenberg, 2016, σελ. 47-48.

³ Γλύκατζη-Αρβελέρ. *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο;*, σελ. 50-52, 57-58.

⁴ Η. Ahrweiler, *Problems of Greek Continuity*, Athens, National Bank Cultural Foundation – The Gennadius Library, 1998, pp 13-14.

στοιχεία των Ελλήνων. Δεν προκαλεί, λοιπόν, εντύπωση το γεγονός ότι η αρχαιότητα τονίζεται υπέρμετρα και αποτελεί πηγή υπερηφάνειας.

Η τάση αυτή ακολούθησε και την μεταεπαναστατική περίοδο. Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, ωστόσο, επεδίωκε συστηματικά να ακολουθήσει την πρόοδο που επιτελούνταν στα υπόλοιπα χριστιανικά κράτη της δύσης. Η «αποοθωμανοποίηση» ήταν μια διαρκής διαδικασία που πολιτιστικά φαίνεται να στηρίχθηκε στο πλαίσιο που αναπτύχθηκε κατά την προεπαναστατική περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η ανάγκη για την εδραίωση της ελευθερίας και την απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων έθετε επιτακτικά μια δυτική πολιτική κατεύθυνση. Σειρά μεταρρυθμιστικών προσπαθειών από διάφορες κυβερνήσεις αναδεικνύουν την προσπάθεια εκσυγχρονισμού. Η διαμόρφωση βασικών κρατικών θεσμών από τον Ιωάννη Καποδίστρια και την Βαυαροκρατία, η θέσπιση του συντάγματος, τα μεγάλα έργα της εποχής του Χαρίλαου Τρικούπη, οι κυβερνήσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου, η θέση της χώρας στους Παγκόσμιους Πολέμους αλλά και η μετέπειτα σταθερή προσπάθεια για ένταξη της χώρας στους δυτικούς θεσμούς αποτελούν παραδείγματα αυτής της διαχρονικής προσπάθειας.

Η επίδραση, ωστόσο, των συνθηκών ίδρυσης του κράτους εξακολουθούν να είναι εμφανείς ακόμη και σήμερα. Η εισαγόμενη αντίληψη για την έννοια «Ελλάδα» διαμόρφωσε μια ολόκληρη ιδεολογία, η οποία όρισε το πλαίσιο διεθνούς προβολής της χώρας και γαλούχησε γενιές Ελλήνων. Υπό αυτό το πρίσμα η δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται από μια αρχαιολατρία, η οποία εμποτίζει και την εξωτερική πολιτική της χώρας. Η αρχαιολατρία, άλλωστε, αποτέλεσε και βασικό εργαλείο σε καθεστώτα, όπως του Ιωάννη Μεταξά αλλά και των συνταγματαρχών, τα οποία προσπάθησαν να την συνδυάσουν σε ενιαίο ιδεολόγημα με την χριστιανική παράδοση του μεσαίωνα ως «τρίτο ελληνικό πολιτισμό», κάτι που αποτέλεσε έκτοτε παράδειγμα για την ιδεολογική βάση της ακροδεξιάς στην Ελλάδα. Η σύγχρονη, ωστόσο, καλλιτεχνική παραγωγή δεν απουσίαζε κατά τη δικτατορία. Έδωσε, μάλιστα, μεγάλες διακρίσεις και αναγνωρισιμότητα, ακόμη και από ανθρώπους που δεν ζούσαν στην Ελλάδα. Η κοντόφθαλμη, ωστόσο, πολιτική τους καθεστώτος των συνταγματαρχών την περιόρισε, καθώς εστίασαν περισσότερο στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και την λαϊκή παράδοση. Οτιδήποτε νεωτεριστικό τους ξεπερνούσε και συνήθως το έθεταν στο περιθώριο ή ακόμη χειρότερα το λογόκριναν. Το βασικό μέλημα, άλλωστε, ήταν

η διατήρηση της εξουσίας. Από τη Μεταπολίτευση και ύστερα, έχουμε μια στροφή προς την ποιοτικότερη ανάδειξη των ελληνικών στοιχείων, στα οποία κυριαρχεί και πάλι η αρχαία Ελλάδα. Η ανάδειξη, ωστόσο, σύγχρονων καλλιτεχνών είχε εξίσου σημαντική επίδραση στην προβολή της χώρας στο εξωτερικό.

Η σύγχρονη ελληνική κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα θεμελιώθηκε στη Μεταπολίτευση. Αυτή χαραχτηκε από την πτώση της δικτατορίας και την είσοδο της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Φαντάζει ενδεχομένως περίεργο πως μέσα σε μια δεκαετία διαμορφώθηκαν οι βάσεις για τη σημερινή Ελλάδα, ωστόσο η περίοδος αυτή ήταν ουσιαστικά η κατάληξη μιας μακροχρόνιας ιστορικής διαδρομής. Η θέση της χώρας στη Δύση, οι αντιμαχόμενες πολιτικές πλευρές, τα αφηγήματά τους, καθώς και οι κοινωνικές και οικονομικές σταθερές που έχουμε σήμερα ωρίμασαν στην πάροδο αρκετών δεκαετιών. Οι δεκαετίες 1940 έως 1970, ωστόσο, ήταν οι κρισιμότερες. Η τριπλή κατοχή και ο εμφύλιος καθόρισαν το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εξελισσόταν η ελληνική κοινωνία. Από την μια πλευρά οι εθνικόφρονες και από την άλλη οι κομμουνιστές διαμόρφωσαν το ιδεολογικό χάσμα και την έντονη διαίρεση της ελληνικής κοινωνίας την συγκεκριμένη περίοδο. Ο Ψυχρός Πόλεμος πρακτικά ενίσχυε την διαίρεση, καθώς το διεθνές πολιτικό κλίμα ήταν πολωμένο. Παράλληλα, εθνικά ζητήματα, όπως το Κυπριακό, επηρέαζαν τον δημόσιο λόγο και συνέτειναν και έδιναν τροφή στις εσωτερικές διαιρέσεις.

Οι δεκαετίες που ακολούθησαν ανέδειξαν τη νέα πολιτική ελίτ, ενώ η δεκαετία του 1970 έδωσε αρχικά την οπισθοδρόμηση στην δικτατορία και μετά το πλέον σταθερό πολίτευμα της χώρας. Η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στα δύο τραυματικά γεγονότα, της κατοχής-του εμφυλίου και της δικτατορίας είναι το γεγονός ότι οι υπαίτιοι του πραξικοπήματος δικάστηκαν και τιμωρήθηκαν, ενώ αντίθετα οι συνεργάτες των κατοχικών δυνάμεων ουσιαστικά έμειναν στην πλειονότητά τους ατιμώρητοι, διατηρώντας ίσως μέχρι και σήμερα ένα κοινωνικό ζήτημα το οποίο ανακυκλώνεται και αναπαράγεται στο πλαίσιο της εκπαίδευση μελών και στελεχών πολιτικών παρατάξεων.

Ο εμφύλιος πόλεμος τραυμάτισε την ελληνική κοινωνία, ωστόσο συνετέλεσε στην οριστική τοποθέτηση της χώρας στην δύση. Λίγο μετά την λήξη του το 1949, η Ελλάδα εντάχθηκε στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (1952), ενώ το Σχέδιο Μάρσαλ (1947-52) έθεσε τις βάσεις για την καταρχήν θεσμική οικονομική σύγκλιση με την

δυτική πραγματικότητα όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Άλλωστε, η προσπάθεια της Ελλάδας να συνδεθεί με την Δύση δεν στηρίζονταν στην γεωπολιτική, αλλά στους ιστορικούς και γεωγραφικούς δεσμούς που συνδέονται με την ανεξαρτησία της χώρας.⁵ Παρατηρείται, λοιπόν, ένας διαρκής αγώνας για ένταξη σε θεσμούς της Δύσης, όπως είναι το Συμβούλιο της Ευρώπης (1949), αλλά και η προσπάθεια για ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, η οποία διακόπηκε βιαίως το 1967 και επαναλήφθηκε το 1975. Ταυτόχρονα, έχουμε και την σταδιακή υιοθέτηση εισαγόμενων πολιτιστικών στοιχείων στην ένδυση, την κόμμωση, την μουσική. Ακόμη και στον χώρο της αριστεράς η επίδραση του αμερικανικού κινηματογράφου είναι εμφανής με ταινίες όπως το “Woodstock” και το “The Strawberry Effect”.⁶ Πέρα, όμως, από τις κυρίαρχες τάσεις της κουλτούρας, επιδράσεις δυτικών προτύπων έχουμε και σε άλλες καλλιτεχνικές εκφράσεις. Θα μπορούσαμε να αναφερθούμε για παράδειγμα στην ανάπτυξη ενός ολιγάριθμου κινήματος “Beat” στην Ελλάδα τις δεκαετίες του 1960 και του 1970.⁷ Σε γενικές γραμμές υπάρχει ένα τύπος αυτοαναιρούμενο κίνημα που από την μια πλευρά απέρριπτε τα δυτικά πολιτιστικά πρότυπα, όπως αυτά εισάγονται στην ελληνική πραγματικότητα, και από την άλλη δεν μπορούσε να παραγνωρίσει την δυναμική των εισαγόμενων πολιτιστικών προϊόντων.

Η θέση της Ελλάδας στη Δύση μπορεί σήμερα να φαντάζει αδιαπραγμάτευτη, ωστόσο τη δεκαετία του 1970 δεν ήταν και τόσο δεδομένη, καθώς μια σειρά από γεγονότα θα μπορούσε να την αμφισβητήσει. Αρχικά, η δικτατορία εγκλωβίστηκε σε έναν διπλωματικό παραγκωνισμό και στη συνέχεια ο Καραμανλής οδήγησε τη χώρα έξω από το στρατιωτικό σκέλος του NATO (1974-1980), παρόλο που οι σχέσεις με τη Δύση ήταν δεδομένες. Το ζήτημα της Κύπρου αποτελούσε το μεγάλο αγκάθι για τις σχέσεις της χώρας με τη Δύση, ωστόσο δεν φαίνεται να υπήρχε κάποια ανησυχία για ολική μεταστροφή της ελληνικής πολιτικής. Η χώρα βγήκε από μια πολύχρονη κρίση ιδιαίτερα λαβωμένη, ενώ η στρατιωτική επιχείρηση στην Κύπρο καθιστούσε

⁵ A. Nestoras, *Belonging to the West? Geopolitical Mythmaking in Modern Greece from the Enlightenment to the Euro-crisis*, Ph.D. diss, University of Antwerp, 2019, 138.

⁶ N. Papadogiannis, ‘From Coherence to Fragments: ‘1968’ and the Making of Youth Politicisation in Greece in the 1970s’, *Historiein*, vol 9, 2009, pp 76-92.

⁷ E. Mikelli, ‘The Greek Beat and Underground Scene of the 1960s and 1970s’, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, vol 18, no 5, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.2964>, (accessed 8 April 2023).

την Ελλάδα αδύναμη να διαμορφώσει μια ενεργητική εξωτερική πολιτική πέρα από το πλαίσιο της Δύσης. Ταυτόχρονα, οι σχέσεις Ανατολής-Δύσης βρίσκονταν σε ένα πολύ καλό επίπεδο, καθώς διένυαν την δεκαετία της ύφεσης και τότε έγινε δυνατή η συνεννόηση μεταξύ των δύο πλευρών. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα στην Ελλάδα να αναπτύξει τις διακρατικές της σχέσεις με τις χώρες του Ανατολικού συνασπισμού, σε μεγάλο βαθμό με την συγκατάθεση των ΗΠΑ, καθώς εντάσσονταν στο πλαίσιο της πολιτικής που η ίδια ακολουθούσε. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε αποτέλεσε μια πολύ καλή βάση τόσο για την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων όσο και για την εθνική συμφιλίωση, η οποία δεν θα αργούσε για πολύ ακόμα.

Η περίοδος που μελετάται στην παρούσα μπορεί να χωριστεί σε τρεις διακριτές με βάση το πολίτευμα και τις πολιτικές εξελίξεις. Η πρώτη εκτείνεται από τον Απρίλιο του 1967 μέχρι και τον Ιούλιο του 1974 και βασικό γνώρισμά της είναι η δικτατορία. Η Ελλάδα είναι απομονωμένη διεθνώς, και φαίνεται να βρίσκει ενδιαφέρον στην προάσπιση του καθεστώτος αλλά και σε ένα διαρκές κυνήγι υπεράσπισης της ελληνικής ιστορίας. Η δεύτερη περίοδος ξεκινά από το καλοκαίρι του 1974 και διαρκεί μια διετία περίπου. Χαρακτηρίζεται από σειρά μεταρρυθμίσεων αλλά και κοινωνικών αλλαγών που διαμόρφωσαν την βάση της μετέπειτα πορείας της Ελλάδας. Παράλληλα, όμως, η τραγωδία της Κύπρου επηρέασε σημαντικά τον δημόσιο λόγο αλλά και την στάση του επίσημου κράτους σε διεθνές επίπεδο. Τέλος, η περίοδος μέχρι το 1981 αποτελεί την τελευταία περίοδο, κατά την οποία το ΠΑΣΟΚ και ο Ανδρέας Παπανδρέου εδραιώνουν σταδιακά την πολιτική τους κυριαρχία, όπως αυτή θα εκφραστεί την επόμενη δεκαετία.

Η παρούσα εργασία εστιάζει στη δεκαετία του 1970 αρχικά γιατί οι δημόσιοι, και όχι μόνο, φορείς επιτρέπουν πλέον την πρόσβαση στις πρωτογενείς πηγές. Ο σημαντικότερος, όμως, λόγος είναι η σημασία που έχει η περίοδος αυτή για την εξέλιξη της ελληνικής πολιτιστικής διπλωματίας. Τα γεγονότα, οι τομές αλλά και οι μεταρρυθμίσεις της περιόδου άλλαξαν την εικόνα της Ελλάδας και την οδήγησαν στην Ενωμένη Ευρώπη. Η δεκαετία του 1970 δεν μπορεί να μελετηθεί ενιαία, καθώς διακρίνεται από την περίοδο της δικτατορίας και την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Η τομή της διετίας 1974-1976 έθεσε τις βάσεις και διαμόρφωσε το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο των επόμενων δεκαετιών. Παράλληλα, διαμορφώθηκε το νέο πολιτιστικό αφήγημα για την προώθηση των συμφερόντων της Ελλάδος, που

συγκεκριμένα εκείνη την περίοδο αφορούσε πρωταρχικά στην εδραίωση του πολιτεύματος και την (επαν)ένταξη στους δυτικούς θεσμούς. Ταυτόχρονα αναδύονταν νέες προκλήσεις ασφαλείας, καθώς η θέση της Ελλάδος στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου μεταβαλλόταν και διαμορφώνονταν νέες ισορροπίες στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και της ύφεσης που περνούσε εκείνη την περίοδο.

1.1 Το θεωρητικό πλαίσιο

Οι Διεθνείς Σχέσεις αποτελούν ένα δυναμικό πεδίο, καθώς διαρκώς συντελούνται γεγονότα για τα οποία κρατικοί κατά βάση δρώντες χρειάζεται να λαμβάνουν αποφάσεις. Για την διευκόλυνση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων αλλά και της χάραξης στρατηγικής αναπτύχθηκαν θεωρίες, βάσει των οποίων γίνεται συστηματική προσπάθεια να δοθούν εξηγήσεις για το πως λειτουργούν οι διεθνείς δρώντες. Σε αυτήν την ενότητα θα αναπτυχθεί η έννοια της ισχύος, τι είναι η Πολιτιστική Διπλωματία και τι η Δημόσια Διπλωματία, έννοιες και προσεγγίσεις δηλαδή που απασχολούν την παρούσα εργασία.

1.1.1 Η έννοια της ισχύος στις διεθνείς σχέσεις

Η ισχύς αποτελεί μια αφαιρετική έννοια, χωρίς κοινά αποδεκτό ορισμό. Σε κάθε περίπτωση μπορεί κανείς να δει τα αποτελέσματα της ισχύος, αν και σε κάποιες περιπτώσεις αυτό μπορεί να είναι δυσδιάκριτο. Σε ένα πρώτο στάδιο, ο Robert Dahl θεωρεί πως η ισχύς είναι η ικανότητα ή η δυνατότητα να μεταβάλλει κανείς τις προτιμήσεις και τις στρατηγικές κάποιου προσώπου ή ομάδας ή κράτους.⁸ Παράλληλα, είναι μετρήσιμη, συγκρίνοντας τη διαφορά μεταξύ της αρχικής δυναμικής και των προτιμήσεων με τις αλλαγές που επήλθαν ύστερα από την εξωτερική παρέμβαση. Η θέση αυτή αντιμετώπισε γρήγορα κριτική, καθώς δεν υπολόγιζε διάφορες παραμέτρους που επέρχονταν ως αποτέλεσμα άσκησης ισχύος. Οι Peter Bachrach και Morton Baratz σημείωσαν πως η παραπάνω προσέγγιση δε

⁸ J. S. Nye, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011, p 11.

λάμβανε υπόψη τη δυνατότητα που έχει η ισχύς να καθορίζει την «ατζέντα» των συζητήσεων ή ακόμη και να καθορίζει το πλαίσιο των συζητήσεων.⁹ Αργότερα, ο Steven Lukes προσέθεσε και τη δυνατότητα που μπορεί να έχει η ισχύς στο να διαμορφώνει ακόμα και τις αρχικές προτιμήσεις ή και να μεταβάλλει τις εξωτερικές συνθήκες. Το διαμορφωμένο πλαίσιο περιορίζει τις επιλογές του αδύνατου στο βαθμό που πλέον πράττει διαφορετικά από ότι θα έκανε χωρίς να δεχτεί την επιρροή της ισχύος.¹⁰ Οι τρεις όψεις της ισχύος παρέχουν ένα εργαλείο για τον εντοπισμό των αποτελεσμάτων της, χωρίς απαραίτητα να περιγράφεται με ακρίβεια ο όρος, ο οποίος, άλλωστε, είναι ευρύς και χαρακτηρίζεται από σχετικότητα.¹¹

Η έννοια της ισχύος στις διεθνείς σχέσεις έχει πολλές και διαφορετικές ερμηνείες ανάλογα με την ιδεολογική προσέγγιση του κάθε αναλυτή και του κάθε επιστήμονα. Ο ρεαλισμός εστιάζει στις βασικές παραδοχές της ισχύος που αφορούν στις στρατιωτικές και οικονομικές δυνατότητες που έχουν οι διεθνείς δρώντες, ενώ από την άλλη πλευρά οι φιλελεύθεροι μελετητές εστιάζουν στις δυνατότητες συνεργασιών που μπορούν να αναπτυχθούν. Οι ρεαλιστές, ανεξάρτητα από την ειδικότερη ιδεολογική τους προσέγγιση, ανάγουν την ισχύ και δει την στρατιωτική στο κυριότερο μέσο που διαθέτει ένα κράτος για να επιβιώσει. Οι φιλελεύθεροι προάγουν τις συνεργασίες μεταξύ των κρατών κυρίως στην οικονομία, ως το μέσο εκείνο που θα εδραιώσει την ειρήνη. Και εδώ υπάρχουν διαφορετικά ρεύματα σκέψης, ωστόσο η έννοια της συνεργασίας έχει σημαίνοντα ρόλο. Οι δύο θεωρίες έχουν την αφετηρία τους στην ερώτηση γιατί γίνεται πόλεμος. Ο μεν ρεαλισμός εστιάζει στην ανταγωνιστική φύση των κρατών και στην προσπάθειά τους αφενός να επιβιώσουν και αφετέρου να επεκτείνουν την επιρροή τους. Ο δε φιλελευθερισμός ξεκινά από την ίδια αφετηρία αλλά με σκοπό να αποτρέψει τον πόλεμο προκρίνει τη

⁹ Nye, *The Future of Power*, p. 12.

¹⁰ Nye, *The Future of Power*, p 11.

¹¹ Στο βιβλίο του ο Nye περιγράφει συνοπτικά τις όψεις της ισχύος. Η πρώτη είναι, ίσως, η πλέον ξεκάθαρη, καθώς ενέχει άμεσα το στοιχείο της επιβολής ή του εξαναγκασμού. Η δεύτερη είναι περισσότερο παρούσα στο σύγχρονο διεθνές περιβάλλον το οποίο γίνεται ολοένα και πιο περίπλοκο, και αφορά κυρίως στο ποιοι θα είναι οι συνομιλητές. Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει ως παράδειγμα αυτής της όψης τον αποκλεισμό της Ελλάδας από την πολυμερή διάσκεψη για το μέλλον της Λιβύης τον Ιανουάριο του 2020. Η τελευταία όψη, η πλέον αθέατη, αξιοποιείται κυρίως σε καταστάσεις όπου το μέρος στο οποίο ασκείται η ισχύς δεν αντιλαμβάνεται τους περιορισμούς στους οποίους υπόκειται. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε την τάση της νεολαίας στην ανατολική Ευρώπη, κυρίως τη δεκαετία του 1980, να επιζητά πολιτιστικά προϊόντα της Δύσης, κάτι που συνέτεινε στην πτώση του ανατολικού συνασπισμού και του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

δημιουργία σταθερών διεθνών δομών που θα επιτρέπουν τη συνεργασία μεταξύ κρατών. Αμφότερες αντιμετωπίζουν το διεθνές σύστημα ως άναρχο, κάτι που επηρεάζει τον τρόπο οργάνωσης της εξωτερικής πολιτικής κάθε κράτους. Αξίζει να σημειωθεί πως καμιά από τις θεωρίες δεν εξετάζει ιδιαίτερα τα στοιχεία εκείνα που οικοδομούν ένα κράτος και παραγνωρίζουν την κουλτούρα της πολιτικής, την εσωτερική πολιτική σκηνή, τα στοιχεία ταυτότητας αλλά και τον πολιτισμό γενικότερα.¹²

Η σοσιαλιστική σχολή εστιάζει στη δυναμική που αναπτύσσεται ανάμεσα στους έχοντες τα μέσα παραγωγής και στο εργατικό δυναμικό. Ως εκ τούτου αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως ένα πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ αυτών που έχουν μέσα παραγωγής από τη μια πλευρά, ενώ από την άλλη βρίσκονται οι εργάτες αλλά και αυτοί που προσφέρουν πρώτες ύλες. Από τον μαρξιστικό χώρο έχουμε προσεγγίσεις στον πολιτισμό που, ανεξάρτητα από την πολιτική τοποθέτηση και το ιδεολογικό υπόβαθρο του καθενός, αναδεικνύουν τη σημασία που έχει ο πολιτισμός στη διαμόρφωση των σύγχρονων κοινωνιών, την διακυβέρνησή τους αλλά και την εξέλιξη των διεθνών καθεστώτων. Ο Wallerstein, αναφερόμενος κυρίως στη Δύση, για παράδειγμα, θεωρεί πως ο πολιτισμός μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο για την απόκρυψη της πραγματικότητας και την εδραίωση ενός πνεύματος ανωτερότητας.¹³ Παράλληλα, μπορεί να λειτουργήσει ως τροχοπέδη στην εξέλιξη μιας κοινωνίας περιορίζοντας τη δυναμική της λόγω στερεοτυπιών και διαιώνίζοντας στοιχεία που δεν στηρίζονται σε καμιά λογική, ή τουλάχιστον έχουν πλέον χάσει την χρηστική τους αξία.

Ο Galtung υποστηρίζει πως ο πολιτισμός δύναται να αξιοποιηθεί για την ηθική νομιμοποίηση της βίας.¹⁴ Ειδικότερα οι αρχές, οι αξίες, η γλώσσα, οι τέχνες και οι επιστήμες χρησιμοποιούνται για να δικαιολογήσουν την ανάγκη άσκησης βίας. Ο ίδιος, μάλιστα, διαχωρίζει τη βία σε φυσική, δομική και πολιτιστική. Η φυσική βία

¹² S.T. Lamy, 'Contemporary mainstream approaches: neo-realism and neo-liberalism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014, pp 126-140.

¹³ I. Wallerstein, 'Culture as the Ideological Battleground of Modern World-System', in M. Featherstone (Ed). *Global Culture: Nationalism, Globalism and Modernity*. London, Sage, 1990, pp 31-56.

¹⁴ J. Galtung, 'Cultural Violence', *Journal of Peace Research*, vol 27, no 3, 1990, pp 291-305.

είναι αυτή που άμεσα ασκείται προκαλώντας πόνο, φόβο, αγωνία αλλά και άλλα αρνητικά συναισθήματα. Η δομική βία αποτελεί ένα πεδίο άσκησης κυρίως ψυχολογικής βίας σε ομάδες ανθρώπων που δεν μπορούν να εξελιχθούν ως προσωπικότητες αλλά και οικονομικά στο δυνητικό τους επίπεδο λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στις οποίες διαβιούν.¹⁵ Πρακτικά αυτό σημαίνει πως άνθρωποι με χαμηλά εισοδήματα ή από περιοχές που είναι λιγότερο ανεπτυγμένες δεν έχουν τη δυνατότητα να βελτιώσουν τη ζωή τους, λόγω εγγενών περιορισμών των δομών μέσα στις οποίες ζουν. Αποτελεί ένα είδος βίας κατά τον Galtung, η οποία σχετίζεται άμεσα με τον πολιτισμό, καθώς διαμορφώνει ένα στερεότυπο το οποίο διαιώνίζεται χωρίς να μπορεί να στηριχθεί σε κάποια λογική. Η αντιμετώπιση της πραγματικότητας με όρους προκατασκευασμένων αντιλήψεων που στηρίζονται σε γενικεύσεις πολιτιστικών στοιχείων περιγράφουν σε μεγάλο βαθμό την έννοια της πολιτιστική βίας, στην οποία θα προσθέταμε και την κυριαρχία μιας κουλτούρας που επικρατεί εμπορικά.

Οι τελευταίες δεκαετίες ανέδειξαν μια νέα προσέγγιση στις διεθνείς σχέσεις που έχει καταβολές στις κοινωνικές θεωρίες, η οποία, ωστόσο, έχει καταφέρει να δώσει εργαλεία για την ανάλυση διεθνών εξελίξεων.¹⁶ Ο κοινωνικός κονστρουκτιβισμός εστιάζει στη δύναμη των ιδεών αλλά και στην ανθρώπινη συνείδηση. Κεντρικό ρόλο έχουν οι σημασίες που αποδίδονται σε αφαιρετικές έννοιες, κάτι που υποκινεί και τις πράξεις των διεθνών δρώντων και κινητοποιεί τους ανθρώπους. Αντιμετωπίζει τις δομές με έναν τρόπο ολιστικό και το διεθνές σύστημα ως ενιαίο,¹⁷ καθώς αυτό είναι που διαμορφώνει τους δρώντες και όχι το αντίστροφο. Υπάρχει, ωστόσο, μια σχέση αλληλεξάρτησης, διότι και οι ενέργειες των δρώντων επηρεάζουν και αναδιαμορφώνουν το περιβάλλον.¹⁸ Παράλληλα, η ιδεαλιστική προσέγγιση ανάγει την αυτογνωσία και την αυτοεπίγνωση των δρώντων σε εξίσου σημαντικό στοιχείο, καθώς διαμορφώνουν και τον τρόπο που αντιμετωπίζει την

¹⁵ J. Galtung, 'Violence, Peace and Peace Research', *Journal of Peace Research*, vol 6 no 3, 1969, pp 167-191.

¹⁶ M. Barnett, 'Social Constructivism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014, pp 155-168.

¹⁷ Barnett, 'Social Constructivism', pp 155-168.

¹⁸ T. Hopf, 'The Promise of Constructivism in International Relations Theory', *International Security*, vol 23, no. 1, 1998, pp 171-200.

πραγματικότητα. Υπό αυτό το πρίσμα αντιμετωπίζει την έννοια της ισχύος ως μια δυναμική και διαρκώς μεταβαλλόμενη ανθρώπινη κατασκευή, όπως επίσης και την ισορροπία δυνάμεων, η οποία είναι θέμα προς συζήτηση μεταξύ των δρώντων.¹⁹

Η εξέλιξη της θεωρίας διαμόρφωσε ένα πλαίσιο ανάλυσης που εστιάζει περισσότερο σε θέματα που άπτονται του πολιτισμού παρά των αμιγώς διεθνών σχέσεων, αν υποθέσουμε πως οι διακηρύξεις, οι διεθνείς συμφωνίες και τα Συντάγματα των κρατών στηρίζονται και εκφράζουν τον κυρίαρχο πολιτισμό ή έστω διέπονται από τέτοια χαρακτηριστικά. Ο μετακονστρουκτιβισμός βασίζεται στη διακειμενικότητα, δηλαδή στη σύγκριση διαφορετικών κειμένων και συγκεκριμένων που αναφέρονται στο ίδιο θέμα, ώστε να κατανοήσει τον κόσμο και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί. Οι υποστηρικτές της θεωρίας επέκτειναν την έρευνά τους και στη λογοτεχνία, στη δημοσιογραφία και την επιστήμη για να καταγράψουν τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το διεθνές περιβάλλον. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδουν στην ομιλούμενη γλώσσα, την ανάλυση των λέξεων και των εκφράσεων που χρησιμοποιούνται καθώς και τη σημασία που τους αποδίδεται, η γενεαλογία και η διακειμενικότητα.²⁰

Η περίοδος μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου διαμόρφωσε το πλαίσιο που κυριάρχησε μέχρι και τις αρχές τις δεκαετία του 1990. Ο ιδεαλισμός, ή καλύτερα ο θεσμικός φιλελευθερισμός, φαίνεται να κυριαρχεί στις διεθνείς σχέσεις, αν και πολύ σύντομα θα βρίσκονταν αντιμέτωπος με μια πρωτόγνωρη παγκόσμια ιδεολογική διαμάχη απέναντι στον σοσιαλισμό, που κυριαρχούσε στην ανατολική κυρίως Ευρώπη. Το διεθνές σύστημα οργανώθηκε στο πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, που πρακτικά αντικατέστησε την Κοινωνία των Εθνών, ενώ ταυτόχρονα σχεδόν ιδρύθηκαν και άλλοι οργανισμοί που επρόκειτο να παίξουν ηγεμονικό ρόλο στις διακρατικές σχέσεις. Σε κάθε περίπτωση όμως ο ρεαλισμός ήταν παρών, καθώς και πάλι ο ισχυρότερος οικονομικά και στρατιωτικά ήταν αυτός που επηρέαζε άμεσα τις εξελίξεις. Την ίδια περίοδο άρχισε να αναπτύσσεται εντονότερα η

¹⁹ Barnett, 'Social Constructivism', pp 155-168.

²⁰ L. Hansen, 'Postconstructivism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014, pp 169-183.

ιδέα της πολιτιστικής διπλωματίας,²¹ μέσω της οποίας γίνονταν αρχικά προσπάθεια να αποναζιστικοποιηθεί η Γερμανία, να αποκοπεί από τις μιλιταριστικές της τάσεις η Ιαπωνία, και στη συνέχεια να αντιμετωπιστεί η διάχυση ανατρεπτικών ιδεών στους εκατέρωθεν του «Σιδηρούν Παραπετάσματος» πληθυσμούς.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ Ανατολής και Δύσης κατά τον Ψυχρό Πόλεμο ήταν έντονος και συναντάται σε κάθε επίπεδο. Ιδιαίτερη σημασία φαίνεται να δίδεται στον πολιτισμό και τον αθλητισμό, κυρίως ως μέσο προπαγάνδας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και μέχρι την δεκαετία του 1950, οπότε και αρχίζει να διευρύνεται το πλαίσιο επιρροής και να γίνεται πιο έμμεσο. Η ανάγκη προβολής των επιτευγμάτων κυρίως ΗΠΑ και ΕΣΣΔ προκύπτει από τον αγώνα που κατέβαλλαν για να κερδίσουν ιδεολογικό κοινό. Αποτελεί έναν αναίμακτο πόλεμο που εντάσσεται και χαρακτηρίζει τον Ψυχρό Πόλεμο. Η προσπάθεια των ΗΠΑ οργανώθηκε με την απασχόληση ειδικών στην επικοινωνία, ώστε να προβάλλουν με θελκτικό τρόπο την φιλελεύθερη δημοκρατία ως ιδανική, χωρίς να επιδιώκουν την επιβολή της.²² Για τον σκοπό αυτό οι ΗΠΑ θέσπισαν το United States Information Agency που σαν στόχο είχε την οργανωμένη προβολή της πολιτικής και πολιτιστικής ζωής στο εξωτερικό.²³ Η προσπάθεια, όμως, δεν περιοριζόταν στην θετική προβολή του αμερικανικού τρόπου ζωής, αλλά επεκτείνονταν και στην ανάδειξη του δυσμενούς επιπέδου διαβίωσης στην Σοβιετική Ένωση, κάτι που ήταν ευκολότερο.²⁴ Από την άλλη πλευρά και οι Σοβιετικοί κατέβαλαν αντίστοιχες προσπάθειες, όπως η χρηματοδότηση καλλιτεχνών στην Δύση που παρουσίαζαν με θετικό τρόπο την ζωή στην ΕΣΣΔ.²⁵

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου προσφέρει το έδαφος για αναθεώρηση της θέασης του κόσμου δίνοντας δυο αντικρουόμενες οπτικές για τον κόσμο που

²¹Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εφαρμόστηκε περισσότερο από ποτέ η πολιτιστική διπλωματία, κυρίως μεταξύ ΗΠΑ-ΕΣΣΔ, καθώς μάχονταν να κυριαρχήσουν στον κόσμο των ιδεών. Μέρος του Ψυχρού πολέμου ήταν και η διαμάχη σε αυτό το επίπεδο. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως αποτέλεσε το κυρίαρχο πεδίο, καθώς οι τεχνολογικές εξελίξεις επέτρεπαν τους εκατέρωθεν φορείς να μεταδίδουν ευκολότερα τα μηνύματά τους.

²² J. S. Nye, 'Public Diplomacy and Soft Power', *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol 616, no 1, 2008, pp 94-109.

²³ A, Stephan, 'Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction', in A, Stephan (Ed), *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*. New York, Berghahn Books, 2006, pp 1-20.

²⁴ A. L. Belmonte, *Selling the American Way: US Propaganda and the Cold War*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008, pp 6-7.

²⁵ Belmonte, *Selling the American Way: US Propaganda and the Cold War*. p 65.

αναδύονταν, η μια περιγράφονταν στο *The End of History and the Last Man* (1992) του Francis Fukuyama και το άλλο στο *The Clash of Civilizations* (1993) του Samuel Huntington. Το πρώτο περιέγραφε έναν κόσμο χωρίς συγκρούσεις, καθώς ο φιλελεύθερος καπιταλισμός είχε κυριαρχήσει οριστικά. Ειδικότερα, έκρινε πως όποια διαμάχη για αφαιρετικές έννοιες θα έπανε και πλέον θα κυριαρχούσαν ζητήματα οικονομικά, περιβαλλοντολογικά και τεχνικά.²⁶ Αυτό το περιβάλλον βέβαια δεν θα εξάλειφε τις διενέξεις, καθώς θα εξακολουθούσαν, κατά την κρίση του Fukuyama, να υπάρχουν πεδία αντιπαράθεσης, μόνο που αυτά δε θα ήταν ιδεολογικά. Από την άλλη πλευρά ο Huntington θεωρούσε πως ο κόσμος που διαγράφονταν θα προκαλούσε σύγκρουση με βάση τα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά και όχι λόγω ιδεολογίας ή οικονομίας.²⁷ Το άρθρο του, και στη συνέχεια το βιβλίο του, που αμφότερα δέχτηκαν ιδιαίτερη κριτική, δεν είχε ως στόχο να προβλέψει τις επικείμενες συγκρούσεις, αλλά να αποτελέσει ένα εγχειρίδιο ώστε να αποφευχθούν.

Οι σύγχρονες προσεγγίσεις δεν ξεφεύγουν από τα παραπάνω έχοντας αναπτύξει θεωρίες ως προς τα πεδία άσκησης ισχύος. Οι έννοιες της Σκληρής Ισχύος, της Ήπιας Ισχύος, της Έξυπνης Ισχύος και τέλος Αιχμηρής Ισχύος (Sharp Power) αποτελούν πεδία πολιτικής ανάλυσης σε επίπεδο διεθνών σχέσεων, αλλά και βάση για την ανάπτυξη πολιτικών από τους διεθνείς δρώντες. Η Σκληρή Ισχύς δεν είναι τίποτε άλλο από τη χρήση παραδοσιακών μεθόδων άσκησης εξωτερικής πολιτικής στηριζόμενη στον στρατό και στην οικονομία. Από την άλλη πλευρά η Ήπια Ισχύς εστιάζει στην ανάπτυξη μιας σειράς από δράσεις που ως αποτέλεσμα θα έχουν να πείσουν άλλους διεθνείς δρώντες και όχι να τους εξαναγκάσουν.²⁸ Τα μέσα της Ήπιας Ισχύος για την επίτευξη στόχων της εξωτερικής πολιτικής είναι οικονομικά,²⁹ τεχνολογικά και πολιτιστικά επιτεύγματα του δρώντος. Οι αρχές και οι αξίες που ακολουθούνται και εφαρμόζονται από ένα κράτος (ή διεθνή δρώντα) καθώς και το

²⁶ F. Fukuyama, 'The End of History', *The National Interest*, vol. 16, 1989, pp 3-18.

²⁷ S. P. Huntington, 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs*, vol 72, no 3, 1993, pp 22-49.

²⁸ J. S. Nye, 'Soft Power and Public Diplomacy Revisited'. *The Hague Journal of Diplomacy*, vol 14, 2019, pp 7-20.

²⁹ Η οικονομία αποτελεί βασικό πυρήνα της Σκληρής Ισχύος, ωστόσο οι οικονομικές δυνατότητες που μπορεί να έχουν οι πολίτες ενός κράτους, όπως και τα δημόσια έργα που κατασκευάζονται, μπορούν να αποτελέσουν στοιχεία της Ήπιας Ισχύος, καθώς λειτουργούν περισσότερο στο συναίσθημα και το θυμικό παρά στη λογική και τον εξαναγκασμό. Δεν ισχύει πάντοτε, καθώς ναι μεν η πολυτέλεια και τα επιβλητικά κτήρια στην Αραβική Χερσόνησο μπορεί να εντυπωσιάζουν, ωστόσο οι εσωτερικές πολιτικές που εφαρμόζονται δεν καθιστούν τις χώρες αυτές θελκτικές, τουλάχιστον για τον δυτικό κόσμο.

εύρος της ευημερίας και το πόσο ανοιχτή είναι η κοινωνία αποτελούν τα βασικά στοιχεία πάνω στα οποία χτίζεται η Ήπια Ισχύς.³⁰ Μπορούμε να αναφέρουμε ως παράδειγμα την αποτελεσματική διείσδυση πολιτιστικών προϊόντων και ιδεών στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, η οποία λειτούργησε ως επιταχυντής της πτώσης του υπαρκτού σοσιαλισμού. Αξίζει να σημειωθεί πως τα παραπάνω έχουν μια φιλελεύθερη ή κονστρουκτιβιστική χροιά, καθώς τείνουν να εστιάζουν περισσότερο στην πειθώ με τη χρήση λογικών επιχειρημάτων παρά στην ηθικολογία,³¹ πολλώ δε μάλλον στην επιβολή.

Η ολοένα αυξανόμενη στροφή προς την Ήπια Ισχύ (αλλά και προς την Δημόσια Διπλωματία) καταδεικνύει την αξία που της αποδίδεται από τα κράτη και τους διεθνείς δρώντες. Αυτό οφείλεται στη γεωμετρική αύξηση της σημασίας της κοινωνία των πολιτών, λόγω κυρίως των τεχνολογικών εξελίξεων που βοηθούν στην διασπορά πολιτιστικών στοιχείων, εννοιών και επιρροής.³² Τα προγράμματα που εκπονούνται στο πλαίσιο άσκησης πολιτικών Ήπιας Ισχύος αξιοποιούν τη δυναμική της απήχησης ενός κράτους και λειτουργούν συμπληρωματικά στην ευρύτερη στόχευσή του.³³ Υπό αυτήν την έννοια κινητοποιούνται πολίτες άλλων κρατών, ώστε να επιτευχθούν πολιτικοί στόχοι, χωρίς ωστόσο να περιορίζεται σε αυτό το κοινό, καθώς και να αποτελούν το πρωταρχικό πεδίο άσκησης, ωστόσο και οι ημεδαποί πολίτες μπορεί να επηρεάζονται.³⁴ Άλλωστε, η διαμόρφωση της εγχώριας κοινής γνώμης είναι εξίσου σημαντική για τη την εξωτερική πολιτική, κυρίως σε μια εποχή που η πληροφορία διαχέεται αστραπιαία. Αξίζει να σημειωθεί πως οι διαμάχες μεταξύ των κρατών τείνουν να εστιάζουν πλέον στην αποδόμηση της αξιοπιστίας του αντιπάλου.³⁵

³⁰ J. S. Nye, *Soft Power: The means to success in world politics*. Public Affairs, New York, 2004, p 5.

³¹ T. Dunne, 'Liberalism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014, pp 113-125.

³² C. Hayden, *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in global context*, Lanham, Lexington Books, 2011, p 6.

³³ Hayden, *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in global context*, p 7.

³⁴ Hayden, *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in global context*, p 7.

³⁵ J. S. Nye, *The Paradox of American Power*, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 67.

Η Ήπια Ισχύς εξαρτάται από τον πολιτισμό, τις πολιτικές αξίες και την εξωτερική πολιτική που ασκεί ένα κράτος,³⁶ και δεν στηρίζεται στις δυνατότητες Σκληρής Ισχύος.³⁷ Για αυτόν ακριβώς τον λόγο κράτη με σχετικά μικρές ή ανύπαρκτες στρατιωτικές δυνατότητες έχουν δυναμική στη διεθνή πολιτική όπως είναι η Σουηδία, ο Καναδάς και η Ελβετία, οι οποίες βρίσκονται μέσα στις 30 ισχυρότερες χώρες στον τομέα της Ήπιας Ισχύος.³⁸ Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει στο κράτος του Βατικανού που χωρίς ουσιαστική Σκληρή Ισχύ έχει τεράστια επίδραση τουλάχιστον σε ολόκληρο τον Καθολικό κόσμο. Σε κάθε περίπτωση όμως, υπάρχουν και ουσιαστικοί περιορισμοί στην εφαρμογή Ήπιας Ισχύος, καθώς βασικό ρόλο στην άσκησή της έχει η κοινωνία των πολιτών κάθε κράτους, αλλά και μεμονωμένες προσωπικότητες, πεδία δηλαδή που λειτουργούν ανεξάρτητα από κυβερνήσεις και κράτη, χωρίς αυτό βέβαια να αποτελεί θέσφατο. Ένας ακόμα περιορισμός είναι η χρονική διάρκεια που απαιτείται για να φανούν αποτελέσματα στην εξωτερική πολιτική. Τα πλεονεκτήματα τη Σκληρής Ισχύος είναι η αμεσότητα των αποτελεσμάτων χωρίς απαραίτητα αυτό να σημαίνει πως θα έχουν διάρκεια, ενώ από την άλλη πλευρά η Ήπια Ισχύς χρειάζεται πολύ χρόνο για να φέρει αποτελέσματα, ωστόσο η διάρκεια των αποτελεσμάτων αυτών είναι μεγαλύτερη.³⁹

Η Ήπια Ισχύς απαρτίζεται από τρία ειδικότερα στοιχεία που πλαισιώνουν την πολιτική που ασκείται.⁴⁰ Καταρχάς υπάρχει η επιρροή του δρώντος, έννοια ιδιαίτερα αφηρημένη που μετράται κυρίως από τα αποτελέσματα που φέρνει. Θα πρέπει να σημειωθεί πως ένα κράτος δεν έχει γραμμική επιρροή, καθώς σε κάποια ζητήματα μπορεί να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η άποψη και η θέση που εκφράζει, ενώ σε άλλα να παραγκωνίζεται. Το δεύτερο στοιχείο είναι η ισχύς του μηνύματος που εκπέμπει, δηλαδή κατά πόσο έχει ακροατήριο αυτό που θέλει να μεταδώσει. Τελευταίο στοιχείο είναι η απήχηση που έχει ο πολιτισμός και οι θεσμοί ενός κράτους.

³⁶ Nye, *Soft Power: The means to success in world politics*, p. 11.

³⁷ Εξαίρεση ίσως αποτελούν η οικονομική βοήθεια, η συνδρομή σε ειρηνευτικές αποστολές ή γενικότερα η αξιοποίηση μέσων που εντάσσονται στο πεδίο της Σκληρής Ισχύος με σκοπό την παροχή βοήθειας σε άλλα κράτη.

³⁸ USC Center on Public Diplomacy, 'The Soft Power 30: A global ranking of soft power', 2019, [website], <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>, (accessed 6 January 2020).

³⁹ Nye, 'Soft Power and Public Diplomacy Revisited'. pp 7-20.

⁴⁰ Hayden, *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in global context*, p. 5.

Η χρήση των πολιτιστικών και οικονομικών επιτευγμάτων του κράτους φαίνεται να προτιμώνται, καθώς είναι διαμορφωμένη μια αντίληψη, που θέλει στη σύγχρονη εποχή ο πληθυσμός, η γεωγραφική θέση και οι πρώτες ύλες που διαθέτει ένα κράτος⁴¹ να χάνουν την αξία τους σε βάρος της τεχνολογίας, της εκπαίδευσης και της οικονομικής μεγέθυνσης.⁴² Η ήπια ισχύς είναι συνυφασμένη με τη διαμόρφωση θετικών στάσεων. Αυτό, ωστόσο, δεν την περιορίζει, καθώς τα εργαλεία της δύνανται να αξιοποιηθούν στην ανάδειξη των αδυναμιών άλλων κρατών, άλλων οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων και άλλων ιδεολογιών, κάτι που εύκολα προκύπτει από την μελέτη της ψυχροπολεμικής περιόδου. Οι περιορισμοί της Ήπιας Ισχύος ως άσκηση πολιτικής από ένα κράτος, αλλά και η κριτική που ασκείται απέναντι στην θεωρία ενισχύεται από το γεγονός ότι οι φορείς που διαμορφώνουν την Ήπια Ισχύ ενός κράτους είναι συνήθως ιδιωτικοί ή δεν ελέγχονται από κάποια κυβέρνηση.⁴³ Υπό αυτήν την έννοια δεν γίνεται να συντονιστούν οι δράσεις προς μια κατεύθυνση ή τουλάχιστον δεν συντονίζονται στον απαιτούμενο βαθμό, ώστε να χαρακτηριστούν ως εφαρμογή συνεκτικής πολιτικής. Αυτό, ωστόσο, θα πρέπει να ενισχύεται από τα κράτη παρά να εμποδίζεται, καθώς η δυναμική τους στηρίζεται σε αυτήν την διαφοροποίηση. Η ύπαρξη, δηλαδή, ιδιωτικής πρωτοβουλίας καθιστά το εγχείρημα περισσότερο αξιόπιστο, λιγότερο προπαγανδιστικό και συνεπώς πιο αποτελεσματικό. Ταυτόχρονα, λόγω της αφαιρετικής διάστασης του πολιτισμού, η αξιολόγηση της επιρροής της Ήπιας Ισχύος καθίσταται δύσκολη και δύναται να γίνει μονάχα δημοσκοπικά, κάτι που, ωστόσο, αποτυπώνει τη στιγμιαία άποψη των πολιτών.⁴⁴

Η διαμόρφωση και άσκηση εξωτερικής πολιτικής είναι ένα πολυσύνθετο ζήτημα που δεν μπορεί να στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στη διάθεση και τις στάσεις των ανθρώπων, καθώς πρέπει να λαμβάνονται υπόψη πολλά και διαφορετικά στοιχεία. Η ύπαρξη ενός θελκτικού πολιτιστικού προϊόντος ή το υψηλό βιοτικό επίπεδο δεν αρκούν για να πετύχει κανείς στις Διεθνείς Σχέσεις. Ακόμα και ζητήματα που αφορούν στον πυρήνα της ελευθερίας του ανθρώπου όπως είναι η δημοκρατία δεν φέρνει αποτέλεσμα, κάτι που αποδείχτηκε στην περίπτωση του πολέμου στο Ιράκ μετά το 2001. Η επιβολή ενός δημοκρατικού πολιτεύματος δεν έλυσε τα προβλήματα

⁴¹ Nye, *Soft Power: The means to success in world politics*. p. 5-7.

⁴² Nye, 'Public Diplomacy and Soft Power', pp 94-109.

⁴³ Nye. *Soft Power: The means to success in world politics*. p. 17.

⁴⁴ Nye. *Soft Power: The means to success in world politics*. p. 18.

που αντιμετώπιζε η κοινωνία. Η διαδικασία εκδημοκρατισμού απαιτεί χρόνο και σε κάθε περίπτωση προϋποθέτει ελευθερία βούλησης,⁴⁵ στοιχείο που χαρακτηρίζει όλες τις επιτυχημένες πολιτικές Ήπιας Ισχύος που εφαρμόζουν τα κράτη. Η κυριαρχία, άλλωστε, της φιλελεύθερης δημοκρατίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο στηρίχθηκε κυρίως στις ελευθερίες που απολάμβαναν οι πολίτες του δυτικού συνασπισμού.

Η Ήπια Ισχύς αποτελεί ένα μέσο το οποίο διευκολύνει την άσκηση εξωτερικής πολιτικής και δεν μπορεί να λειτουργήσει ανεξάρτητα από άλλες μορφές ισχύος. Ειδικότερα, απαραίτητο είναι να συνδυάζεται με τις στρατιωτικές και οικονομικές δυνατότητες που διαθέτει ένα κράτος.⁴⁶ Το πλαίσιο των οικονομικών δυνατοτήτων λειτουργεί συνήθως ως Σκληρή Ισχύς, ωστόσο δυνητικά αποτελεί και Ήπια. Πέρα από τις κρατικές-δημόσιες δαπάνες που μπορεί να πραγματοποιεί ένα κράτος για να επιβάλει τις θέσεις του, η οικονομική ευρωστία των πολιτών του αποτελεί ένα στοιχείο που απηχεί στο ξένο κοινό, κυρίως στα φτωχότερα κράτη, και συνεπώς εντάσσεται στο πλαίσιο της Ήπιας Ισχύος. Ακριβώς, λοιπόν, επειδή αποτελεί ένα μέσο για την επίτευξη ευρύτερων στρατηγικών βλέψεων συνδυάζεται με άλλες μορφές ισχύος.

Οι έννοιες της Έξυπνης και της Αιχμηρής Ισχύος είναι οι πλέον καινοφανείς και μπορούν να περιγράψουν με μεγαλύτερη σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι διεθνείς δρώντες, αλλά και να διαμορφώσουν ολοκληρωμένες πολιτικές. Η Έξυπνη Ισχύς αποτελεί συνδυασμό της Σκληρής και της Ήπιας. Με αυτόν τον τρόπο η αποτελεσματικότητα της εξωτερικής πολιτικής βελτιώνεται και φέρνει γρηγορότερα αποτελέσματα που διαρκούν περισσότερο. Όλα τα παραπάνω έχουν ένα θετικό προσανατολισμό ως προς τις δυνατότητες που έχει ένα κράτος είτε αυτός έχει να κάνει με τον στρατό και την οικονομία είτε με τον πολιτισμό. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, γίνεται συχνά λόγος για παρεμβάσεις τρίτων χωρών, κυρίως με απολυταρχικά καθεστώτα, σε εσωτερικά ζητήματα άλλων με σκοπό να διαμορφωθεί μια στάση από τους πολίτες και να επηρεαστούν οι διεθνείς προτεραιότητες ή ακόμη και οι εσωτερικές πολιτικές που μπορεί να έχουν διεθνές αντίκτυπο. Οι πρακτικές αυτές εστιάζουν στην απόκρυψη αρνητικών στοιχείων των

⁴⁵ J. S. Nye, 'Security and Smart Power', *Journal of the American Behavioral Scientists*, vol 51, no. 9, 2008, pp 1351-1356.

⁴⁶ Nye, 'Security and Smart Power', pp 1351-1356.

απολυταρχικών κρατών και την προώθηση θετικών εικόνων για αυτές, με σκοπό την διεύρυνση της επιρροής τους μέσω άσκησης πολιτικών Ήπιας Ισχύος. Η νέα αυτή μορφή ισχύος αποκαλείται Αιχμηρή. Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την κατηγορία για ανάμειξη της Ρωσίας στις προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ, αλλά και την προσπάθεια να πάσουν να προβάλλονται ζητήματα εσωτερικής πολιτικής κρατών που εκθέτουν τις πρακτικές που εφαρμόζουν μέσα από τηλεοπτικές συνεργασίες.⁴⁷

Η διαφορά μεταξύ Ήπιας και Αιχμηρής Ισχύος είναι το εύρος της ανοιχτής κοινωνίας. Το πλαίσιο για την άσκηση Ήπιας Ισχύος απαιτεί ελευθερία λόγου και κινήσεων, ενώ περιγράφεται καλύτερα μέσα από μια φιλελεύθερη ή κονστρουκτιβιστική πολιτικά οπτική. Από την άλλη πλευρά διαμέσου της Αιχμηρής Ισχύος γίνεται συστηματική προσπάθεια να διαστρεβλωθεί ή να αποκρυφτεί η κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα σε βάρος των θετικών στοιχείων που μπορεί να έχει ο πομπός των μηνυμάτων. Ειδικότερα, η άσκηση τέτοιων πολιτικών χαρακτηρίζει κυρίως απολυταρχικά καθεστώτα. Αξίζει να σημειωθεί πως πολλές φορές το πλαίσιο της Ήπιας Ισχύος λειτουργεί συγκριτικά με άλλα κράτη χωρίς να αποτελεί Αιχμηρή. Αν παρατηρήσει κανείς τον πίνακα κατάταξης των χωρών ως προς την άσκηση και αποτελεσματικότητα της Ήπιας Ισχύος⁴⁸ μπορεί εύκολα να αντιληφθεί πως υπάρχουν δημοκρατικά έθνη με λειτουργικές κοινωνίες των πολιτών που πολιτικά ανταγωνίζονται μεταξύ τους, προσπαθώντας ακόμη να αναδείξουν αρνητικά στοιχεία άλλων κρατών. Υπό αυτήν την έννοια θα πρέπει να γίνει διάκριση της Αιχμηρής Ισχύος που ως στόχο έχει να αποκρύψει στοιχεία και να διαβάσει ή να διαστρεβλώσει την πραγματικότητα και σε σχέση με την προσπάθεια να ανταγωνιστούν κράτη μεταξύ τους επί ίσοις όροις.

Η ανάπτυξη της έννοιας της Έξυπνης Ισχύος προέκυψε ως ανάγκη να γίνει ξεκάθαρο πως η Ήπια Ισχύς δεν μπορεί να φέρει αποτέλεσμα από μόνη της, αλλά απαιτεί την αξιοποίηση μέσω της Σκληρής Ισχύος. Ο Nye τονίζει πως η Έξυπνη Ισχύς δεν υφίσταται για να αυξήσει την εν γένει ισχύ ή ακόμη και την ηγεμονία ενός κράτους, αλλά έχει ως στόχο να εντοπίσει τον βέλτιστο δυνατό συνδυασμό πόρων ώστε να εφαρμόζονται αποτελεσματικότερες στρατηγικές στο νέο περιβάλλον που

⁴⁷ C. Walker, 'What is "Sharp Power"', *Journal of Democracy*, vol. 29 no 3, 2019, pp 9-23.

⁴⁸ USC Center on Public Diplomacy, 'The Soft Power 30: A global ranking of soft power'.

αναπτύσσεται σε διεθνές επίπεδο.⁴⁹ Για να κάνει ακόμα πιο ξεκάθαρη την σκέψη του θέτει πέντε βασικά ερωτήματα που θα πρέπει να απαντά κάθε στρατηγική.⁵⁰ Ποια αποτελέσματα είναι επιθυμητά, τι πόρους και σε ποιο πλαίσιο είναι διαθέσιμοι, ποιες είναι οι προτιμήσεις των εμπλεκόμενων μερών, ποιο είδος ισχύος φαίνεται καταλληλότερο και ποια είναι η πιθανότητα επιτυχίας. Καθένα από τα παραπάνω ερωτήματα είναι εξίσου σημαντικά για μια συνεκτική και εφαρμόσιμη στρατηγική, αλλά ακριβώς επειδή αποτελούν κομμάτια της ίδιας στρατηγικής το αποτέλεσμα δεν είναι, τουλάχιστον πάντα, εξασφαλισμένο, όπως άλλωστε υποδηλώνει και η τελευταία ερώτηση.

Εν κατακλείδι, γίνεται κατανοητό πως η ισχύς εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και ταυτόχρονα αποτελεί έννοια ιδιαίτερα ιδεολογικά φορτισμένη. Ο τρόπος με τον οποίο κανείς αντιμετωπίζει την πραγματικότητα αποτελεί και τον ορισμό που της αποδίδει. Αξίζει να μνημονεύσουμε την ιδεολογική οπτική του Nye, ο οποίος υποστηρίζει πως ο ξεκάθαρος διαχωρισμός μεταξύ ρεαλισμού και φιλελευθερισμού στις διεθνείς σχέσεις ίσως δώσει τη θέση του σε έναν φιλελεύθερο ρεαλισμό στον οποίο εντάσσονται οι εφαρμογές πολιτικών Έξυπνης Ισχύος.⁵¹ Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, σημειώνει για τις ΗΠΑ, θα έπρεπε να γίνει μια αξιολόγηση των δυνατοτήτων και των περιορισμών που έχουν, να διαμορφώσουν μια ευρύτερη στρατηγική Έξυπνης Ισχύος ανάλογη αυτής που κέρδισε τον Ψυχρό Πόλεμο και τέλος θα έθετε ως στόχο την προστασία των αμερικανικών συμφερόντων, την ασφάλεια των συμμάχων, την προστασία του περιβάλλοντος και την ενθάρρυνση των κρατών να εφαρμόσουν πολιτικές εκδημοκρατισμού και προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

1.1.2 Πολιτιστική Διπλωματία

Οι έννοιες της Πολιτιστικής Διπλωματίας, των πολιτιστικών σχέσεων και της Δημόσιας Διπλωματίας, που μελετώνται ολοένα και περισσότερο τα τελευταία χρόνια, αποτελούν ταυτόχρονα και μέρος του δημόσιου λόγου στο πλαίσιο της

⁴⁹ Nye, *The Future of Power*, pp 207-208.

⁵⁰ Nye, *The Future of Power*, pp 208-209.

⁵¹ Nye, *The Future of Power*, pp 231-232.

πολιτικής ζωής ενός κράτους. Δεν αποτελούν καινοτόμες έννοιες ή καινοτόμα προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής, καθώς αξιοποιούνται εδώ και αιώνες, με εξαίρεση ίσως τη Δημόσια Διπλωματία, η οποία αποτέλεσε φυσική συνέχεια της εξέλιξης των κοινωνιών κυρίως του Δυτικού κόσμου, που στράφηκαν προς φιλελεύθερα καθεστώτα. Το χαρακτηριστικό τους γνώρισμα ήταν και είναι η ελευθερία έκφρασης, η οποία έδωσε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί η κοινωνία των πολιτών κάνοντας τις σχέσεις μεταξύ κρατών πιο περίπλοκες, καθώς οι πολίτες μπορούσαν και εξακολουθούν να μπορούν στο πλαίσιο της δημοκρατίας να αναπτύσσουν επιχειρηματολογία προς κάθε κατεύθυνση διαμορφώνοντας τάσεις οι οποίες μπορεί και να επηρεάζουν και εκλογικά αποτελέσματα. Η σύνθεση αυτή τείνει να διαμορφώνει ολοένα και περισσότερο το πλαίσιο των διεθνών σχέσεων. Πολίτες, πολιτιστικοί όμιλοι, επιχειρήσεις, θρησκεία αλλά και η εκπαίδευση έχουν σημαδέψει τις διακρατικές σχέσεις ολόκληρου του εικοστού αιώνα, περισσότερο από κάθε άλλη περίοδο.

Η κυριαρχία του πολιτισμού σε μια κοινωνία είναι καθοριστική για την συνοχή και λειτουργία της. Συμπεριφορές, στάσεις και στερεότυπα διαιώνίζονται λόγω ακριβώς της ισχύος του πολιτισμού, χωρίς απαραίτητα τα στοιχεία αυτά να στηρίζονται στη λογική.⁵² Σε καμία περίπτωση δεν έχει γραμμικό χαρακτήρα, καθώς τα πολιτιστικά στοιχεία αλλάζουν ανάλογα την εποχή και την ιστορική συγκυρία.⁵³ Αποτελεί έναν οδηγό για την διαχείριση της καθημερινότητας των ανθρώπων αλλά και εγχειρίδιο για την επίλυση των προβλημάτων τους. Όποιος επηρεάζει τα πολιτιστικά στοιχεία που διαμορφώνουν μια κοινωνία, δύναται να αλλάξει και τις στάσεις των ανθρώπων. Η μέθοδος που χρησιμοποιεί ένα κράτος για να αξιοποιήσει τον πολιτισμό του ως φορέα άσκησης εξωτερικής πολιτικής ονομάζεται Πολιτιστική Διπλωματία.

Η έννοια της Πολιτιστικής Διπλωματίας μπορεί, ωστόσο, εύκολα να προκαλέσει σύγχυση με τις διεθνείς πολιτιστικές σχέσεις που αναπτύσσονται γενικά μεταξύ φορέων διαφορετικών κρατών, οι οποίοι μπορεί να καλύπτουν κάθε πτυχή της καθημερινότητας. Η Πολιτιστική Διπλωματία ασκείται κυρίως από το επίσημο

⁵² I. Wallerstein, 'Culture as the Ideological Battleground of Modern World-System', pp 31-56.

⁵³ A. Swindler, 'Culture in Action: Symbols and Strategies', *American Sociological Review*, vol. 5 no 2, 1986, pp 273-286.

κράτος, αλλά και από φορείς που εποπτεύονται άμεσα και συνακόλουθα από την εκάστοτε κυβέρνηση.⁵⁴ Αξίζει να σημειωθεί πως οι κυβερνήσεις επιδιώκουν συνήθως βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα και σε κάποιες περιπτώσεις μεσοπρόθεσμα.

Το Βρετανικό Συμβούλιο στην έκθεσή λειτουργίας-αξιολόγησής του για το έτος 2014 αντιμετωπίζει την πολιτιστική διπλωματία με ιδιαίτερο τρόπο, καθώς πέρα από το γεγονός ότι αποτελεί σημαντικό φορέα της βρετανικής πολιτιστικής διπλωματίας, αναγνωρίζει και οικονομικά οφέλη για το κράτος που ασκεί τέτοιου είδους πολιτικές. Πέρα, λοιπόν, από την οικοδόμηση σχέσεων και επιρροής σε άλλα κράτη, το Βρετανικό Συμβούλιο αντιλαμβάνεται τη δυναμική της πολιτιστικής διπλωματίας να προωθεί τα εθνικά συμφέροντα και να συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη.⁵⁵ Επικουρικά προς αυτήν την κατεύθυνση λειτουργούν εκπαιδευτικά ιδρύματα, καλλιτέχνες, επιχειρήσεις και ιδιώτες. Η ουσιαστική διαφορά με τις πολιτιστικές σχέσεις, όμως, είναι η αξιοποίηση των παραπάνω μέσα από στοχευμένες κρατικές δράσεις που έχουν πολιτικό περιεχόμενο και προσανατολισμό.

Από την άλλη πλευρά οι διεθνείς πολιτιστικές σχέσεις υλοποιούνται από φυσικά ή νομικά πρόσωπα, που δεν σχετίζονται με το κράτος,⁵⁶ και τα οποία επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν το κέρδος τους. Αυτή η συνθήκη τους επιτρέπει να επιδιώκουν τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα αν όχι μακροπρόθεσμα, καθιστώντας τους σίγουρα αποδοτικότερους σε σχέση με τους επίσημους διπλωματικούς δρώντες. Η απουσία του κράτους φαίνεται να ενισχύει την αξιοπιστία των δρώντων, με αποτέλεσμα να συντηρούν ένα πλέγμα σχέσεων το οποίο αντέχει στην πάροδο του χρόνου και εδράζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και την κατανόηση μεταξύ των μερών.⁵⁷ Αυτό επιτυγχάνεται ευκολότερα, καθώς δεν υποκρύπτει ο ιδιωτικός τομέας την ιδιοτέλεια που μπορεί να έχει ο κρατικός, και συνεπώς δεν μπορεί να κατηγορηθεί ως προπαγάνδα. Οι μη κρατικοί φορείς,

⁵⁴ T. Rivera, *Distinguishing Cultural Relations from Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship with Her Majesty's Government*, Los Angeles, Figueroa Press, 2015, pp 9-11.

⁵⁵ Foreign and Commonwealth Office, 'Triennial Review of the British Council', 2014, p. 10 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/335494/140722_PDF_of_British_Council_Triennial_Review_with_Annexes_FINAL.pdf, (accessed 25 January 2020).

⁵⁶ Rivera, *Distinguishing Cultural Relations from Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship with Her Majesty's Government*, p. 11-13.

⁵⁷ Rivera, *Distinguishing Cultural Relations from Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship with Her Majesty's Government*, p 11.

άλλωστε, τείνουν να παρουσιάζουν την πραγματικότητα ως έχει και όχι εξωραϊσμένη, κάτι που συνήθως επιδιώκουν οι κρατικοί δρώντες.⁵⁸ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως ακόμη και οι πολιτιστικές σχέσεις μπορούν να αξιοποιηθούν από το κράτος σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το οποίο είναι προφανές πως δεν βρίσκεται υπό τον έλεγχο του κράτους.

Η οργάνωση της διεθνούς ζωής σε σχήματα που καθιστούν τη συνεργασία μεταξύ κρατών ευκολότερη έχει επίδραση και στις πολιτιστικές σχέσεις και την πολιτιστική διπλωματία. Τα πολυμερή αυτά σχήματα, είτε αποτελούν διεθνείς οργανώσεις είτε υπερεθνικές ενώσεις, καθιστούν την επικοινωνία των λαών ευκολότερη. Σε παγκόσμιο επίπεδο υπάρχει η UNESCO, ωστόσο στην Ευρώπη υπάρχουν δυο εξαιρετικά ενδιαφέρουσες περιπτώσεις, η Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ας μην ξεχνάμε την αναγκαιότητα να στραφεί η Ευρώπη σε ήπιες μορφές ισχύος, καθώς εκεί ξεκίνησαν δυο παγκόσμιοι πόλεμοι και ήταν εξαιρετικά δύσκολο οι παλιοί εχθροί να γίνουν καινούριοι φίλοι και ταυτόχρονα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνο να στραφούν ξανά σε πόλεμο, εάν δεν προέκυπταν δομές συνεργασίας. Το πλαίσιο αυτό έδωσε τις πλέον ισχυρές διακρατικές και υπερεθνικές ενώσεις, οι οποίες έχουν αναπτύξει ένα ευρύ πλέγμα δράσεων που περιλαμβάνουν και τον πολιτισμό. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι ευρωπαϊκές δομές δεν θα μπορούσαν να εδραιωθούν αν δεν υπήρχε η εγγύηση της ασφάλειας τους, που την παρείχαν οι ΗΠΑ με ρεαλιστικούς όρους.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως σε έναν βαθμό είναι αχαρτογράφητη η περιοχή και τα όρια των επιμέρους στοιχείων που καθορίζουν το τι ανήκει σε ποια κατηγορία. Πολλές φορές μια δράση μπορεί να εντάσσεται σε περισσότερες κατηγορίες, ειδικότερα στο πλαίσιο των εννοιών ισχύος. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε για παράδειγμα το CCF που έδρασε από το 1950 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Θεωρητικά επρόκειτο για μια οργάνωση αριστερών διανοούμενων που δεν ήταν κομμουνιστές, η οποία κρυφά παρακινούνταν και χρηματοδοτούνταν από την CIA.⁵⁹ Η περίπτωση αυτή μπορεί να καταταγεί σε

⁵⁸ R. Taylor, *Cultural Diplomacy—The Future. Biopolitics—The Bio-Environment*, 2, 1988, <https://biopolitics.gr/biowp/wp-content/uploads/2013/04/id-taylor.pdf>, (accessed 25 August 2020).

⁵⁹ E. Aronova, 'The Congress for Cultural Freedom, Minerva, and the Quest for Instituting "Science Studies" in the Age of Cold War'. *Minerva*, vol 50, no 3, 2012, pp 307-337.

αρκετές αντικρουόμενες κατηγορίες, χωρίς να μπορεί κανείς να διεκδικήσει το απόλυτο της αλήθειας. Θα μπορούσαμε να σχηματοποιήσουμε το πλαίσιο ως εξής:

	Ήπια Ισχύς	Σκληρή Ισχύς	Έξυπνη Ισχύς	Κυβερνητική	Μη κυβερν.
Πολιτιστική Διπλωματία	X		X	X	
Πολιτιστικές Σχέσεις	X		X		X
Οικονομία	X	X	X	X	
Στρατός	X	X	X	X	
Θρησκεία	X		X	X	X
Αθλητισμός	X		X	X	X

1.1.3 Δημόσια Διπλωματία (Public Diplomacy)

Η Δημόσια Διπλωματία δεν αποτελεί κάτι καινούριο, ωστόσο τις τελευταίες δεκαετίες απέκτησε θεωρητική υπόσταση, ίσως από την ανάγκη να νομιμοποιήσουν οι ΗΠΑ συγκεκριμένες δράσεις που σχετίζονταν με ψυχροπολεμικές πολιτικές επιρροής. Στην πράξη η έννοια περιγράφει τις προσπάθειες ενός κράτους να έρθει σε

επαφή με ξένους πολίτες, ώστε να διαχειριστεί αυτό το περιβάλλον.⁶⁰ Ο Cull⁶¹ περιγράφει την έννοια ως:

«Η προσπάθεια ενός διεθνούς δρώντος να διαχειριστεί το διεθνές περιβάλλον ερχόμενος σε επαφή με το κοινό ενός κράτους»⁶²

Ιστορικά περιέγραφε διαφορετικές έννοιες προτού λάβει τη σημερινή της υπόσταση από τον Edmund Guillion στα μέσα της δεκαετίας του 1960.⁶³ Κατά τον 19^ο αιώνα χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να περιγράψει το αντίθετο της μυστικής διπλωματίας, δηλαδή της ανοιχτής στο ευρύ κοινό διπλωματίας, χωρίς μυστικά και με διαφάνεια, κάτι που λίγο αργότερα εντάχθηκε στα δεκατέσσερα σημεία του Woodrow Wilson,⁶⁴ στοιχείο που αποτελεί το απαύγασμα του ιδεαλισμού στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Από τη δεκαετία του 1950 και ύστερα άρχισε να αξιοποιείται ο όρος για να περιγράψει το πεδίο της διεθνούς ενημέρωσης και της προπαγάνδας, ένα πεδίο κάπως γκρίζο καθώς δεν είχε σαφώς οριοθετηθεί. Τελικά απέκτησε τη σημερινή της σημασία, νομιμοποιώντας ιδεολογικά τη δράση συγκεκριμένων οργανώσεων κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, που σχετίζονταν με την πληροφόρηση του διεθνούς κοινού και τις κάθε είδους ανταλλαγές μεταξύ κρατών. Με αυτόν τον τρόπο κατάφερε ο Guillion να αποδεσμεύσει την έννοια από τον όρο «προπαγάνδα», που σημασιολογικά ήταν (και εξακολουθεί να είναι) αρνητικά φορτισμένη και να αναβαθμίσει ταυτόχρονα τον ρόλο των γραφειοκρατών που συμμετέχουν σε αυτήν την διαδικασία.⁶⁵

Ειδικότερα, μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονταν συνολικά το ζήτημα της πολιτιστικής επιρροής, διαμέσου των οργάνων που αξιοποιούνταν από τις ΗΠΑ. Στο πλαίσιο, άλλωστε, του πολέμου ιδεών

⁶⁰ Hayden, *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in global context*, p 9.

⁶¹ N. J. Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*. Los Angeles, Figueroa Press, 2009, p 12.

⁶² Στα αγγλικά: «...public diplomacy is an international actor's attempt to manage the international environment through engagement with a foreign public.»

⁶³ N. J. Cull, “‘Public Diplomacy’ Before Gullion: The Evolution of a Phrase”, in N Snow & Ph. M. Taylor *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, New York, Routledge, 2008, pp 19-23.

⁶⁴ Τα δεκατέσσερα σημεία αποτελούν τις προϋποθέσεις που έθεσε ο πρόεδρος των ΗΠΑ Wilson, ώστε να εδραιωθεί η ειρήνη μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

⁶⁵ N. Snow, ‘Public Diplomacy: New Dimensions and Implications’, in T. L. McPhail (ed), *Global Communication: Theories, Stakeholders and Trends*, Chichester, Blackwell Publishing Ltd, 2010, pp 84-102.

που λάμβανε χώρα κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, χρήσιμο ήταν να υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ της προπαγάνδας και των δημοκρατικών πρακτικών για την ενημέρωση των αλλοδαπών για τις πολιτιστικές και κοινωνικές εξελίξεις στις ΗΠΑ.⁶⁶ Παράλληλα αναβαθμίζονταν η θέση όσων ασχολούνταν με την εφαρμογή των πολιτικών της Δημόσιας Διπλωματίας και εξισώνονταν με αυτό των υπόλοιπων διπλωματών. Τέλος, αποτέλεσε ένα βασικό ιδεολογικό εργαλείο για τη νομιμοποίηση των δράσεων του USIA και του VoA, αμφότερα ευρισκόμενα στην πρώτη γραμμή της ιδιότυπης διαμάχης μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ.⁶⁷ Αυτό εξηγεί, ταυτόχρονα, και τα αίτια που οδήγησαν τις ΗΠΑ να πρωτοστατήσουν στην επιστημονική μελέτη και ανάπτυξη της Δημόσιας Διπλωματίας, καθώς είχαν την ανάγκη να εξελίξουν τα διαθέσιμα μέσα, ώστε να αντιμετωπίσουν την ΕΣΣΔ. Δεν υπήρχε αντίστοιχη ανάγκη στην Σοβιετική Ένωση λόγω των ιδιαιτεροτήτων του σοσιαλιστικού συστήματος αλλά και εξαιτίας της απουσίας λογοδοσίας της κεντρικής κυβέρνησης προς τους πολίτες. Άλλωστε, ήταν δύσκολο να γίνει κατανοητός ο τρόπος λειτουργίας των φιλελεύθερων δημοκρατιών, περιορίζοντας ακόμη περισσότερο την ανάγκη θεωρητικής θεμελίωσης των δράσεων πολιτιστική προβολής, αλλά και της επικοινωνίας με το διεθνές κοινό.

Η Δημόσια Διπλωματία δεν αποτελεί πανάκεια και ούτε το μοναδικό μέσο για να πετύχει κανείς στις εξωτερικές του σχέσεις. Διαφορετικές καταστάσεις απαιτούν διαφορετικούς χειρισμούς, ενώ είναι σημαντικό να θυμάται κανείς πως δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος αλγόριθμος που ακολουθείται ανά θεματική. Η Δημόσια Διπλωματία αποτελεί στην πράξη μια επικοινωνία μεταξύ κρατών, πολιτών και κοινωνίας των πολιτών, χωρίς απαραίτητα να ακολουθείται αυτή η σειρά ή ακόμη και να περιλαμβάνει όλους τους παραπάνω. Φαινομενικά μπορεί να αγγίζει τα όρια της προπαγάνδας, αλλά αποτελεί περισσότερο αγώνα για την εδραίωση σχέσεων⁶⁸ και γιατί όχι, δημοσίων σχέσεων. Οι διαφορές της παραδοσιακής διπλωματίας και της Δημόσιας Διπλωματίας έχουν αφετηρία τους διαφορετικούς δρώντες που

⁶⁶ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 17.

⁶⁷ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 17.

⁶⁸ J. McHale, 'Public Diplomacy: A National Security Imperative', Address at Center for a New American Security, Washington, DC, 11 June 2009. <https://2009-2017.state.gov/r/remarks/2009/124640.htm> (accessed 2 April 2023).

εμπλέκονται κατά την εφαρμογή της καθημιάς.⁶⁹ Από τη μια πλευρά, η παραδοσιακή διπλωματία εμπλέκει κρατικούς αξιωματούχους μεταξύ τους, συνήθως μακριά από τα φώτα της δημοσιότητας. Από την άλλη, η Δημόσια Διπλωματία κινητοποιεί μια σειρά από παράγοντες τόσο κρατικούς όσο και από την κοινωνία των πολιτών με απώτερο σκοπό την διασπορά πληροφοριών ώστε να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης και υποστήριξης των συμφερόντων του πομπού από τη διεθνή κοινή γνώμη. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του περιλαμβάνουν μια σειρά από αξίες και αρχές που ταιριάζουν περισσότερο στα ρεύματα του κονστρουκτιβισμού και του φιλελευθερισμού παρά του ρεαλισμού στις διεθνείς σχέσεις. Ανοιχτές συζητήσεις, διάδραση, επικοινωνία διαμέσου ειδήσεων και διαμόρφωση της κοινής γνώμης αποτελούν τα εργαλεία που αξιοποιούνται,⁷⁰ και παράλληλα, ίσως, μια ιδεολογική προσέγγιση της πραγματικότητας.

Η Snow σημειώνει τρία επίπεδα της Δημόσιας Διπλωματίας, τον μονόλογο, τον διάλογο και τη συνεργασία.⁷¹ Ο μονόλογος περιγράφει την μονόπλευρη ενημέρωση από το κέντρο προς τα έξω, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα διάδρασης. Σε αυτό το επίπεδο θα μπορούσαν να ενταχθούν δράσεις όπως η ενημέρωση του διεθνούς διαμέσου επίσημων κρατικών φορέων στο εξωτερικό ή μέσα από πρακτορεία ειδήσεων και τηλεοπτικούς σταθμούς. Ο διάλογος περιγράφει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες έχει αναπτυχθεί ένα σύστημα ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ δρώντων και κοινού με κάθε δυνατό συνδυασμό. Τέλος, η συνεργασία αναφέρεται σε σχέδια δράσης που στοχεύουν στην εμβάθυνση των σχέσεων μεταξύ δύο πλευρών. Δρώντες σε όλα τα παραπάνω μπορούν να είναι γραφειοκράτες, κρατικοί τηλεοπτικοί σταθμοί, άνθρωποι του πνεύματος, ακόμη και άνθρωποι που συμμετέχουν σε εκπαιδευτικές και πολιτιστικές ανταλλαγές,⁷² αρκεί να έρχονται σε επαφή με τους ντόπιους και να αναπτύσσουν σχέσεις μαζί τους.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις συνέβαλαν στην εμβάθυνση της έννοιας, καθώς έχουν επηρεάσει τους τρόπους άσκησής της αλλά και την ταχύτητα εφαρμογής της. Ειδικότερα, ο Cull εντοπίζει έξι στοιχεία που διαμορφώνουν τη «νέα Δημόσια

⁶⁹ Snow, 'Public Diplomacy: New Dimensions and Implications', pp 84-102.

⁷⁰ Snow, "Public Diplomacy: New Dimensions and Implications", p. 84-102.

⁷¹ Snow, "Public Diplomacy: New Dimensions and Implications", p. 84-102.

⁷² Snow, "Public Diplomacy: New Dimensions and Implications", p. 84-102.

Διπλωματία», την ακρόαση της διεθνούς κοινής γνώμης, την υποστήριξη των θέσεων ενός κράτους, την πολιτιστική διπλωματία, τις κάθε είδους ανταλλαγές, τις ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές στο εξωτερικό και τις ψυχολογικές επιχειρήσεις.⁷³ Ως έννοια παρουσιάζεται εμπλουτισμένη σε σχέση με την αρχική τοποθέτηση του Guillion, καθώς εστιάζει σε μια σειρά παραγόντων που είτε αγνοούσε η παραδοσιακή Δημόσια Διπλωματία είτε οι τεχνολογικές και κοινωνικές εξελίξεις επέβαλαν τον δικό τους ρυθμό, αλλά και στις επιστημονικές αλλαγές που επήλθαν.

Η νέα αυτή περίοδος επικεντρώνεται περισσότερο σε μη κρατικούς δρώντες και σε ΜΚΟ, καθώς και στις δυνατότητες άμεσης επικοινωνίας που παρέχουν οι σύγχρονες τηλεπικοινωνίες, καθιστώντας θολή τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ εγχώριου και εξωτερικού.⁷⁴ Νέες έννοιες εισάγονται στον δημόσιο διάλογο και καθορίζουν σειρά πρακτικών, τα εργαλεία και την μεθοδολογία άσκησης και αξιοποίησης της Δημόσιας Διπλωματίας. Κυρίαρχο στοιχείο εδώ αποτελεί η Ήπια Ισχύς, αλλά και τα εξελικτικά του στάδια της Έξυπνης και της Αιχμηρής Ισχύος.⁷⁵ Τα εργαλεία του marketing αλλά και του λεγόμενου *nation branding*, δημιουργούν ένα πλαίσιο δράσης για τους γραφειοκράτες που διαχειρίζονται την εικόνα του κράτους. Όλα τα παραπάνω συντείνουν προς τον περιορισμό της κρατικής δράσης και της ανάδειξης μιας πραγματικότητας με κυρίαρχους τους πολίτες, την κοινωνία των πολιτών και τις σχέσεις που αναπτύσσουν με ομόλογούς τους σε ξένα κράτη.

Η ακρόαση αποτελεί βασικό στοιχείο της νέας προσέγγισης, καθώς αναδεικνύει την διαδραστικότητα ως βάση για τη διαμόρφωση πολιτικών. Ο μονόδρομος της πληροφόρησης δεν υπάρχει πλέον και η πολιτική ελίτ προσαρμόζει τα μέσα των επιδιωκόμενων στόχων στις δυνατότητες αλλά και τις επιταγές του κοινού στο οποίο επιδιώκουν να απευθυνθούν. Ο τρόπος με τον οποίο επιτυγχάνεται αυτή η ακρόαση περιλαμβάνει τις δημοσκοπήσεις, τις συνεντεύξεις και την αξιοποίηση του διπλωματικού προσωπικού του κράτους που υπάρχει στο κράτος υποδοχής.⁷⁶

⁷³ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 10.

⁷⁴ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 12-13.

⁷⁵ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 13.

⁷⁶ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 18.

Η υποστήριξη των θέσεων ή των ιδεών που επιθυμεί να προωθήσει ένα κράτος σε ένα άλλο υλοποιείται διαμέσου επικοινωνιακών εκστρατειών που αναλαμβάνει. Αυτές περιλαμβάνουν σειρά δράσεων όπως έκδοση δελτίων τύπου από τις κατά τόπους πρεσβείες αλλά και δράση οργανώσεων προς αυτήν την κατεύθυνση.⁷⁷ Εδώ ανήκουν είτε τα επίσημα όργανα που διαθέτει, είτε ιδιωτικές πρωτοβουλίες που ακολουθούν τις πολιτικές κατευθύνσεις της κεντρικής κυβέρνησης, κάτι το οποίο είναι δύσκολο ειδικά σε μια δημοκρατία. Αυτό όμως που επιτυγχάνεται είναι η προαγωγή των αρχών και των αξιών που χαρακτηρίζουν το κράτος και τους πολίτες του και που καθιστούν ευκολότερη την άσκηση εξωτερικής πολιτικής, ειδικά αν πρόκειται για ιδέες που εμπνέουν και κινητοποιούν τους ανθρώπους.

Η πολιτιστική διπλωματία αναπτύσσεται παραπάνω. Μέρος αυτής είναι και οι πολιτικές ανταλλαγών που διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ των πολιτών διαφορετικών κρατών. Η συνήθης πρακτική επιτάσσει την αποστολή και υποδοχή πολιτών από και προς ένα κράτος.⁷⁸ Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται θεωρητικά η ανάπτυξη επιρροής προς ένα κράτος, ωστόσο ελλοχεύει ο κίνδυνος να συμβεί και το αντίστροφο. Σε κάθε περίπτωση όμως αποτελεί έναν ιδανικό τρόπο να υπάρξει ανταλλαγή ιδεών, πρακτικών και πολιτιστικών στοιχείων.

Το μέσο που έχει τη μεγαλύτερη επίδραση είναι η τηλεόραση και ίσως το ραδιόφωνο. Πολλά κράτη ασκούν επιρροή διαχειριζόμενα ειδήσεις, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται. Οι διεθνείς εκπομπές τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών προγραμμάτων αποτελούν ένα εργαλείο άσκησης Δημόσιας Διπλωματίας.⁷⁹ Τόσο τα χρηματοδοτούμενα από κράτη όσο και τα ιδιωτικά συμβάλουν στη διαμόρφωση της, καθώς το μέσο καθιστά το μήνυμα διεθνές, ειδικότερα σήμερα που οι δυνατότητες επικοινωνίας είναι υψηλές και ταχύτατες. Να σημειωθεί πως το μήνυμα αποτελεί ταυτόχρονα και την είδηση. Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται μια είδηση αποτελεί διαμορφωτή της κοινής γνώμης και επομένως η ισχύς που απορρέει από τη δυνατότητα διαχείρισης της είδησης είναι

⁷⁷ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 18-19.

⁷⁸ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 20.

⁷⁹ Cull, *Public Diplomacy: Lessons from the past*, p 21.

εξαιρετικής σημασίας στην εικόνα του κράτους και των ανταγωνιστών ή αντιπάλων του.

Τελευταίο στοιχείο της Δημόσιας Διπλωματίας αποτελούν και οι δράσεις ψυχολογικού πολέμου. Η προσπάθεια να καταβάλει το ηθικό του αντίπαλου στρατού, αλλά και της κοινωνίας αποτελεί μια μέθοδος που αξιοποιείται από αρχαιοτάτων χρόνων, όχι πάντα με επιτυχία, ωστόσο τα αποτελέσματά της είναι εμφανή σε πολλές περιπτώσεις. Η πολυπλοκότητα της διαδικασίας εδράζεται στο γεγονός ότι απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή κατά την εφαρμογή τέτοιων πρακτικών, καθώς μπορεί εύκολα να αποτύχει ή ακόμη χειρότερα να φέρει αντίθετα αποτελέσματα. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε πως το μήνυμα που εξέπεμψαν με επιτυχία οι Αμερικανοί κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο προς του Γερμανούς έφερε αντίθετα αποτελέσματα στους Ιάπωνες.⁸⁰

Ο Zhang επιχείρησε να αναλύσει ένα πλαίσιο που περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσεται η Δημόσια Διπλωματία και πως συνδέονται οι διάφορες δράσεις σε μια συνεκτική, διασυνδεδεμένη με διάφορα πεδία και συστηματική πολιτική.⁸¹ Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τα επίπεδα άσκησης της, καθώς ολοένα και περισσότεροι ακαδημαϊκοί υποστηρίζουν την αξία που έχει η εφαρμογή της σε κοινωνικά στρώματα που βρίσκονται μακριά από τα κέντρα λήψης αποφάσεων. Ο Payne, για παράδειγμα, τονίζει τη στρατηγική σημασία που έχει η επαφή μεταξύ ανθρώπων, ώστε να αναπτυχθούν σχέσεις εμπιστοσύνης μεταξύ κρατών.⁸² Την εξέλιξη αυτή σημειώνει σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου ο Gregory παρατηρώντας πως κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα η Δημόσια Διπλωματία αποτελούσε το μέσο που αξιοποιούσαν τα κράτη για να ασκήσουν επιρροή σε ξένες κυβερνήσεις και λαούς.⁸³ Σήμερα, κατά τον ίδιο, αξιοποιείται από κρατικούς και μη κρατικούς φορείς και ιδιώτες με σκοπό την ανάπτυξη, καλλιέργεια και εδραίωση

⁸⁰ *Sworn to Secrecy: Secrets of War-Psychological Warfare* [online video], Presenter C. Heston, The Documedia Group, n.d., <https://www.youtube.com/watch?v=8LTmYYg-E2w>, (accessed 29 February 2020).

⁸¹ J. Zhang, 'Compassion versus Manipulation; Narratives versus rational arguments: a PD radar to chart the terrain of public diplomacy', *Place Branding Public Diplomacy* [Online Journal], 2019.

⁸² J. Payne, 'Reflection on Public Diplomacy: People-to-people communication'. *American Behavioural Scientist*, vol. 54, no 4, 2009, pp 579-606.

⁸³ B. Gregory, 'American Public Diplomacy: Enduring Characteristics, Elusive Transformation', *The Hague Journal of Diplomacy*, vol. 6, 2011, pp 351-372.

σχέσεων σε κλίμα αλληλοκατανόησης με στόχο την εξάλειψη πολιτιστικών και κοινωνικών αγκυλώσεων και παρερμηνειών.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η εφαρμογή τέτοιων πολιτικών δεν αφορούν μονάχα ζητήματα ουσίας ως προς το περιεχόμενο του μηνύματος ή της πράξης, αλλά επεκτείνεται και στο πεδίο της κεντρικής γραφειοκρατικής οργάνωσης. Αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές στην άσκηση Ψηφιακής Διπλωματίας. Με τον όρο Ψηφιακή Διπλωματία εννοούμε ουσιαστικά τη χρήση των νέων τεχνολογιών για την άσκηση διπλωματίας, και κυρίως τη χρήση του διαδικτύου. Ο Wescott υποστηρίζει, μάλιστα, πως οι διπλωμάτες θα πρέπει να γνωρίζουν πολύ καλά τη χρήση του Διαδικτύου, ώστε να μπορούν να αντλούν αξιόπιστες πληροφορίες και να μπορούν να έρχονται σε επαφή με το διεθνές κοινό με τρόπο αποδοτικό.⁸⁴ Η πραγματικότητα, ωστόσο, είναι διαφορετική, καθώς τα νέα μέσα αξιοποιούνται περισσότερο για την ταχύτερη μετάδοση μηνυμάτων μεταξύ των ελίτ, παρά να εδραιώσουν σχέσεις έξω από αυτό το πλαίσιο.⁸⁵ Ο Manor, στα πορίσματα της συγκριτικής έρευνάς του ανάμεσα σε τέσσερα Υπουργεία Εξωτερικών, καταλήγει στο συμπέρασμα πως η ψηφιακή τεχνολογία αξιοποιείται περισσότερο για τους σκοπούς της εσωτερικής πολιτικής παρά για διάδραση με το εξωτερικό κοινό,⁸⁶ και υπό μια έννοια δεν κατανοούν οι γραφειοκράτες την πλήρη έκταση των ψηφιακών δυνατοτήτων. Αυτό εξηγεί την χρήση της λέξης «εξέλιξη» παρά «επανάσταση» όταν περιγράφει τις αλλαγές που έχει επιφέρει η τεχνολογία στην άσκηση της διπλωματίας. Η αλλαγή πλευσης μπορεί να επέλθει αν θα υπάρξει όραμα από τους διπλωμάτες και αν αναπτύξουν σχετική κουλτούρα και στρατηγική.

Η Δημόσια Διπλωματία ως εφαρμογή πολιτικής έχει ένα εύρος από την χειραγώγηση ως την άσκηση πολιτικών συμπόνοιας.⁸⁷ Βασικοί άξονες είναι η λογική ή εναλλακτικά τα αφηγήματα που εξιστορούνται από τους ανθρώπους και αξιοποιούνται από τον εκάστοτε κρατικό μηχανισμό. Ειδικότερα η Klyueva

⁸⁴ N. Wescott, *Digital Diplomacy: The impact of the Internet on International Relations*, Oil Working Paper No 16, Oxford: Oxford Internet Institute, 2008, p 19.

⁸⁵ I. Manor, 'Are We There Yet: Have MFAs Realized the Potential of Digital Diplomacy?', *Diplomacy and Foreign Policy*, vol. 1, no 2, 2016, pp 1-110.

⁸⁶ Manor, 'Are We There Yet: Have MFAs Realized the Potential of Digital Diplomacy?', pp 1-110.

⁸⁷ Zhang, 'Compassion versus Manipulation; Narratives versus rational arguments: a PD radar to chart the terrain of public diplomacy'.

υποστηρίζει πως τα εθνικά αφηγήματα μπορεί να λειτουργήσουν ως εργαλεία άσκησης Ήπιας Ισχύος, καθώς βρίσκονται σε μια συμβιωτική σχέση και η επιτυχία τους εξαρτάται από το κατά πόσο μπορεί να ενσωματωθούν τα αφηγήματα σε άλλες πηγές Ήπιας Ισχύος.⁸⁸

Σε γενικές γραμμές μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως το σύνολο των ερευνητών συμφωνεί πως η Δημόσια Διπλωματία ως πολιτική αξιοποιεί εργαλεία από διάφορες επιστήμες, αλλά κατεξοχήν την επικοινωνία. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε πως η δημιουργία, διαμόρφωση και εδραίωση σχέσεων μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων μονάδων, είτε μιλάμε για φυσικά είτε για νομικά πρόσωπα, είναι εξαιρετικής σημασίας. Αξίζει να σημειωθεί πως έχει ξεκινήσει η συζήτηση για το αν αποτελεί ξεχωριστή επιστήμη ή όχι. Για να συμβεί κάτι τέτοιο θα πρέπει να υπάρξει συναίνεση ως προς τη μεθοδολογία, να αναπτυχθεί σχετική βιβλιογραφία και ταυτόχρονα να αναδειχθεί η επιστημονική και επαγγελματική αξία της ενασχόλησης με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Τα επιχειρήματα υπέρ αποτελούν ένα πρώτο βήμα, ώστε να καταλήξουν οι ερευνητές στα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται.⁸⁹ Θα πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη πως ο κατακερματισμός των ξεχωριστών πεδίων σε αυτοτελείς επιστήμες, ίσως να λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την ανάπτυξη πρακτικών που θα ενισχύσουν το καθ' εαυτό αντικείμενο.

1.2 Η Ελλάδα ως πομπός πολιτισμού και η πρόσληψη της σύγχρονης ιστορίας της

Η υπό μελέτη περίοδος διακρίνεται σε τρεις επιμέρους, η μια ολοκληρώνει τον κύκλο της το 1974 και η άλλη το 1979, αν και τυπικά κλείνει το 1981. Μεσολαβεί μια τρίτη, η περίοδος της Μεταπολίτευσης, ωστόσο ταυτίζεται η έννοια πλέον με όλη την περίοδο μετά το καλοκαίρι του 1974. Τα δύο ορόσημα είναι η πτώση της

⁸⁸ A. Klyueva, *Strategic Narratives of Public Diplomacy and the Enactment of Soft Power: An exploratory Study*, Ph.D. diss., University of Oklahoma, 2017, p. 223 https://shareok.org/bitstream/handle/11244/51905/2017_Klyueva_Anna_Dissertation.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed 8 March 2020).

⁸⁹ B. Gregory, *Public Diplomacy: Sunrise of an Academic Field*, AAPSS, vol 616, 2008, pp 274-290.

δικτατορίας και η ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Ο δεύτερος κύκλος τυπικά κλείνει με τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981 που κι αυτό με τη σειρά του αποτελεί ορόσημο, καθώς παύει η μεταπολιτευτική κυριαρχία της Νέας Δημοκρατίας.

Η πρώτη υποπερίοδος ξεκινά το 1967 με την επιβολή ενός απολυταρχικού καθεστώτος στην Ελλάδα. Η δικτατορία των συνταγματαρχών (1967-1974) διαμόρφωσε ένα περιβάλλον καταπίεσης και καταστολής. Αποτέλεσμα ήταν να περιοριστούν οι ατομικές ελευθερίες και να αξιολογηθεί η τέχνη για την ικανοποίηση των αναγκών του καθεστώτος. Παράλληλα, ο πολιτισμός και οι παντός τύπου πολιτιστικές δράσεις εστίαζαν περισσότερο στην ικανοποίηση εθνικών στόχων, κατά την οπτική των συνταγματαρχών, παρά στο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα. Αυτό μίκρυνε σημαντικά το εύρος της καλλιτεχνικής παραγωγής, ωστόσο συνέβαλε θετικά στην περίοδο που ακολούθησε, καθώς παρατηρείται μια άνθιση σε όλους τους τομείς του πολιτισμού και τις πολιτιστικής και πολιτισμικής προβολής.

Η δεύτερη περίοδος, η Μεταπολίτευση, που ξεκινά το 1974 και αποτελεί τομή για την σύγχρονη Ελλάδα, χαρακτηρίζεται από έντονη πολιτικοποίηση, διαρκείς κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές. Αποτέλεσε τομή για πολλαπλούς λόγους, χωρίς ωστόσο να αλλάζει συθέμελα τις δομές της κοινωνίας. Απλά προσαρμόστηκε στην επικαιρότητα και εφάρμοσε πολιτικές που εδραίωναν και ανέπτυξαν τη δημοκρατία. Οι αλλαγές ήταν επίπονες, δυναμικές και έδωσαν ώθηση στην χώρα να (επαν)ενταχθεί στους δυτικούς θεσμούς, με κορυφαίο γεγονός την ένταξή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

1.2.1 Η μεταπολεμική εικόνα της Ελλάδας: πολιτική, πολιτισμός και κοινωνία

Το πολιτικό πλαίσιο της δεκαετίας του 1970, όπως αυτό διαμορφώθηκε μεταξύ των δύο διακριτών ιστορικών περιόδων, της δικτατορίας και της Μεταπολίτευσης, είχε τις καταβολές του αρκετά νωρίτερα. Ήδη από το τέλος του εμφυλίου το 1949 παρατηρείται μια πολιτική ανατροπή ως προς τον ιδεολογικό διαχωρισμό των κυρίαρχων πολιτικών τάσεων. Ενώ μέχρι και την έναρξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, οι πολιτικοί κατατάσσονταν σε βενιζελικούς και

αντιβενιζελικούς, δηλαδή σε υποστηρικτές της μοναρχίας και σε πολέμιους, πλέον η κατάσταση αλλάζει. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι κομμουνιστές και από την άλλη οι αντικομμουνιστές. Νέα διαιρετική τομή αποτελούσε η «εθνικοφροσύνη». Στους δεύτερους κατατάσσονται και τα δύο κυρίαρχα πολιτικά ρεύματα του Μεσοπολέμου, που εκπροσωπούσαν τον προοδευτισμό και τον συντηρητισμό, αναδεικνύοντας ένα ενοποιητικό χαρακτηριστικό.

Οι έννοιες της νομιμοφροσύνης και της εθνικοφροσύνης περιέγραφαν τους Έλληνες πολίτες για μεγάλο χρονικό διάστημα. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου εισήχθη η έννοια της νομιμοφροσύνης για να περιγράψει τους δημόσιους λειτουργούς και να νομιμοποιήσει την περιθωριοποίηση αριστερών και κομμουνιστών, αρχικά στη δημόσια διοίκηση και στη συνέχεια ευρύτερα στην κοινωνία.⁹⁰ Μέχρι το 1974 οι πολίτες κατηγοριοποιούνταν σε εθνικόφρονες, αριστερούς, κρυφο-κομμουνιστές, επικίνδυνους κομμουνιστές και αδιευκρίνιστης πολιτικής ταυτότητας. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, πως η διαίρεση των πολιτών σε κατηγορίες είχε λάβει θεσμικό χαρακτήρα και προφανώς επηρέαζε την καθημερινότητά τους. Γνωστοί είναι, άλλωστε, οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων, οι οποίοι διατηρήθηκαν μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα άφησε μια κατακερματισμένη χώρα. Πολιτικά και στρατιωτικά είχε ηττηθεί το ΚΚΕ και δεν μπορούσε να ασκήσει οποιαδήποτε ουσιαστική επιρροή στις πολιτικές εξελίξεις της χώρας. Το πολιτικό τοπίο διακρίνονταν για την πολυμορφία του, ενώ υπήρχαν τρεις ευρύτεροι πολιτικοί χώροι η δεξιά, το κέντρο και η αριστερά.⁹¹ Στον χώρο της δεξιάς κυριαρχούσε το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο είχε αξιόλογα ερείσματα στη δημόσια διοίκηση και στην Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος, καθώς το ΚΚΕ είχε απαγορευτεί ήδη από το 1947. Αρχηγός του κόμματος ήταν ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης. Στον χώρο του Κέντρου βρίσκονταν οι Φιλελεύθεροι (Εθνικοί Φιλελεύθεροι υπό τον Στυλιανό Γονατά) και στα αριστερά κυριαρχούσε το παράνομο πλέον ΚΚΕ. Η βασική πηγή

⁹⁰ M. Samatas, 'A brief history of the anticommunist surveillance in Greece and its lasting impact', in K., Boersma, R., Van Brakel, Ch., Fonio & R. Wagenaar (eds), *Histories of State Surveillance in Europe and Beyond*, London, Routledge, 2014, pp 49-64.

⁹¹ Σ. Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2008, σελ. 17-18.

αντιπαράθεσης και διχασμού μεταξύ βενιζελικών (Φιλελεύθεροι) και αντιβενιζελικών (Λαϊκό Κόμμα) την περίοδο του Μεσοπολέμου που ήταν ο θεσμός της βασιλείας, αντικαταστάθηκε από την εφήμερη πολιτική προσέγγισή τους αναφορικά με την εχθρική τους στάση απέναντι στον κομμουνισμό.⁹²

Οι παράγοντες που διαμόρφωναν την πολιτική ζωή της χώρας δεν περιορίζονταν στο κοινοβούλιο. Η βασιλεία, ο στρατός και ο αμερικανικός παράγοντας ασκούσαν έντονη επιρροή. Ο βασιλιάς κατάφερε να διατηρήσει τον θρόνο του στην Ελλάδα, περισσότερο ως αντικομμουνιστικό σύμβολο, παρά ως ενοποιητικός παράγοντας.⁹³ Από την άλλη πλευρά ήταν ο στρατός, ο οποίος παρουσίαζε ιδεολογική ομοιογένεια και τασσόταν ξεκάθαρα ενάντια στον κομμουνισμό.⁹⁴ Στον στρατό λειτουργούσαν διακριτές ομάδες, μια από τις οποίες επρόκειτο να απασχολήσει την κεντρική πολιτική σκηνή τα επόμενα χρόνια. Η ομάδα αυτή ονομάζονταν ΙΔΕΑ και είχε τις ρίζες του στην δράση του ελληνικού στρατού κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αν και μεγάλο μέρος των μελών της ανήκε στον βενιζελικό χώρο, γρήγορα έθεσαν την αφοσίωσή τους στον βασιλιά κυρίως για λόγους αυτοσυντήρησης.⁹⁵ Τέλος, για τους Αμερικανούς η ευρύτερη περιοχή αποτελούσε ανάχωμα στην πρόσβαση των σοβιετικών στη Μεσόγειο. Αξίζει να σημειωθεί πως οι ΗΠΑ επέδρασαν καταλυτικά στην διαμόρφωση του πολιτικού συστήματος την περίοδο 1949-1952, ακριβώς λόγω των ευρύτερων συμφερόντων τους στην Ανατολική Μεσόγειο.⁹⁶

Στις αρχές τις δεκαετίας του 1950 ιδρύθηκε από τον πάλαι ποτέ φιλοβασιλικό στρατηγό Αλέξανδρο Παπάγος, ο Ελληνικός Συναγερμός, και παράλληλα, από τον Νικόλαο Πλαστήρα, έναν βενιζελικό αξιωματούχο, η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου.⁹⁷ Παρά, λοιπόν, το γεγονός του δεκαετούς σχεδόν πολέμου από τον οποίο έβγαινε η Ελλάδα, η δημοκρατία δεν απειλήθηκε με κάποια κινηματική δράση από τον στρατό. Οι εκλογές γίνονταν κανονικά, παρά την απαγόρευση του ΚΚΕ. Μπορεί

⁹² Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 18.

⁹³ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 23.

⁹⁴ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 27.

⁹⁵ A. Gerolymatos, *The Greek Army in Politics, 1909–67*, in O. Anastasakis & K. Lagos, *The Greek Military Dictatorship*, New York, Berghahn Books, 2021, pp 15-33.

⁹⁶ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 32-33.

⁹⁷ D. Tsarouhas, 'Greece: From Overt Military Activism to Democratic Normality'. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2020.

να αποφευχθήκε ένα πραξικόπημα μετά τον εμφύλιο πόλεμο, ωστόσο, ήταν εμφανές πως ο στρατός έχει φωνή στην πολιτική ζωή της χώρας. Από τη νίκη του Λαϊκού Κόμματος στις εκλογές του 1950 οδηγήθηκε η χώρα στην κυριαρχία του Ελληνικού Συναγερμού το Νοέμβριο του 1952, ο οποίος αντικατέστησε το Λαϊκό Κόμμα ως κύριο εκφραστή των συντηρητικών,⁹⁸ ενώ η τριετία που ακολούθησε μέχρι το 1955 οδήγησε στην κυριαρχία των συντηρητικών δυνάμεων. Βασικό ζήτημα στην εξωτερική πολιτική της περιόδου αυτής ήταν το Κυπριακό, καθώς εκείνη την περίοδο αποτελούσε βρετανική αποικία με ελληνικό κυρίως πληθυσμό.⁹⁹ Εκείνη την περίοδο άρχισε να διαφαίνεται και το όνομα του Κωνσταντίνου Καραμανλή για την διαδοχή του Παπάγου στην ηγεσία του κόμματος. Ταυτόχρονα, ο ΙΔΕΑ φερόταν να διαδραματίζει παρασκηνακό ρόλο στην λειτουργία των ενόπλων δυνάμεων, ενώ παράλληλα επηρέαζε το Υπουργικό Συμβούλιο και επέκτεινε την επιρροή του στα ανάκτορα.¹⁰⁰

Η Βρετανική Αυτοκρατορία επιθυμούσε να διατηρήσει την αίγλη της προπολεμικής περιόδου, περιπλέκοντας το Κυπριακό.¹⁰¹ Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως τόσο η Ελλάδα όσο και η Μεγάλη Βρετανία ήταν σύμμαχοι, όχι μόνον λόγω κοινού παρελθόντος αλλά και επειδή αποτελούσαν μέρος της δυτικής συμμαχίας απέναντι στους Σοβιετικούς, όντας αμφοτέρως μέλη του ΝΑΤΟ. Παράλληλα, η Κύπρος, ως κτήση της Μεγάλης Βρετανίας, αποτελούσε την τελευταία περιοχή με σημαντικό πληθυσμό Ελλήνων που βρίσκονταν εκτός της ελληνικής επικράτειας.¹⁰² Στη μεγαλόνησο κατοικούσαν 600.000 κάτοικοι, το 80% των οποίων ήταν Έλληνες και ένα 18% Τούρκοι.¹⁰³ Προς επίλυση του ζητήματος της αυτοδιάθεσης των Κυπρίων διαμορφώθηκαν διάφορα σχέδια τη δεκαετία του 1950, στα οποία συνομιλητές ήταν η Αθήνα, η Λευκωσία και το Λονδίνο, αγνοώντας τον δυναμικό ρόλο που θα μπορούσε να παίξει η Αγκυρα.¹⁰⁴ Σε κάθε περίπτωση, και η

⁹⁸ R. Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 1999, σελ. 242-246.

⁹⁹ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σελ. 131-134.

¹⁰⁰ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σελ. 147-148.

¹⁰¹ Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2020, σελ. 266.

¹⁰² Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 131-134.

¹⁰³ Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, 1999, σελ. 248.

¹⁰⁴ Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, σελ. 268.

συμφωνία της Ζυρίχης για την ανεξαρτησία της νήσου το 1960 προκάλεσε τριβές στην Ελλάδα, ειδικά όταν άρχισαν να προκύπτουν προβλήματα κατά την εφαρμογή της συμφωνίας.¹⁰⁵

Ακολούθησε η περίοδος της πολιτικής κυριαρχίας του Καραμανλή μέχρι και το 1963, οπότε και χάνει τις εκλογές από την Ένωση Κέντρου. Αρχικά, αμφισβητούνταν η εξουσία του, καθώς διαφαίνονταν μια ροπή των πολιτών προς την αριστερά ως αποτέλεσμα της ανόδου του κόστους ζωής, της φορολογίας αλλά και του Κυπριακού.¹⁰⁶ Παρόλα αυτά βρέθηκε στο τιμόνι της χώρα για 8 περίπου χρόνια. Αξίζει να σημειωθεί πως οι εκλογές του 1956 έγιναν με ένα περίπλοκο σύστημα που ευνοούσε την ΕΡΕ, το λεγόμενο «τριφασικό», καθώς ανάλογα το μέγεθος της εκλογικής περιφέρειας η κατανομή των εδρών γίνονταν με πλειοψηφικό, πλειοψηφικό με περιορισμένη εκπροσώπηση του δεύτερου κόμματος και αναλογικό.¹⁰⁷ Ακόμη, οι εκλογές αυτές ήταν οι πρώτες στις οποίες ψήφισαν γυναίκες.¹⁰⁸ Το 1963, μετά από μια σειρά διαδοχικών πολιτικών κρίσεων, διαφωνιών με τα ανάκτορα, αλλά και την δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη,¹⁰⁹ ο Καραμανλής έχασε τις εκλογές, υπέδειξε ως αντικαταστάτη του στο κόμμα τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο και αυτοεξορίστηκε στο Παρίσι.¹¹⁰ Η μεγάλη διάρκεια παραμονής του στην εξουσία σχετίζεται και με το μεταρρυθμιστικό πλαίσιο πολιτικής που εφάρμοσε και που είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα στην καθημερινότητα του πολίτη. Όταν ανέλαβε την πρωθυπουργία το κατά κεφαλήν εισόδημα των Ελλήνων ήταν 300 δολάρια ΗΠΑ και μέχρι το 1963 αυτό ανήλθε στα 565, ενώ ο ρυθμός ανάπτυξης ήταν περίπου 6-7% κατ' έτος.¹¹¹

Η νέα κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου αντιμετώπισε την πρώτη μεγάλη κρίση το 1965, την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, που πρακτικά αφορούσε στη φημολογούμενη εμπλοκή του γιου του πρωθυπουργού σε μια στρατιωτική κίνηση με ροπή στα

¹⁰⁵ Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, σελ. 276-281.

¹⁰⁶ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 171.

¹⁰⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Η Καχεκτική δημοκρατία Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Πατάκη, 2000, σελ. 196-197.

¹⁰⁸ Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, 1999, σελ. 252.

¹⁰⁹ Βουλευτής της ΕΔΑ.

¹¹⁰ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 285.

¹¹¹ Σ. Ριζάς, *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Η Ελλάδα από τον Εμφύλιο στη Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017, σελ. 86-89.

αριστερά. Αν και πιθανότατα υπήρχε αυτή η οργάνωση, το μέγεθός της ήταν εξαιρετικά μικρό, ειδικά σε σύγκριση με άλλες οργανώσεις του στρατού, όπως ήταν ο ΙΔΕΑ.¹¹² Σκοπός της ήταν η διαφύλαξη της δημοκρατίας και της αξιοκρατίας, όπως άλλωστε υποδηλώνουν τα αρχικά της (Αξιωματικοί Σώσατε Πατρίδα Ιδανικά Δημοκρατία Αξιοκρατία). Το καλοκαίρι του ίδιου έτους σχηματίστηκαν τρεις φορές διαφορετικές κυβερνήσεις, ενδεικτικό της πολιτικής αστάθειας που έχει περιέλθει η χώρα.¹¹³ Στις επικείμενες εκλογές του 1967, οι οποίες εν τέλει δεν έγιναν ποτέ, ήταν βέβαιη η νίκη της Ένωσης Κέντρου. Ο φόβος που κυριαρχούσε ήταν η πιθανότητα σύμπλευσης Ένωσης Κέντρου και ΕΔΑ με σκοπό την γεωπολιτική αλλαγή στην περιοχή. Ο Καραμανλής από την πλευρά του θεωρούσε πως έπρεπε να διερευνηθεί αν αυτό ήταν αληθές ή όχι, καθώς υπήρχε και το ενδεχόμενο ο φόβος αυτός να ήταν υπερβολικός. Ένα ακόμη στοιχείο που αναδείκνυε την πολιτική ευφυΐα του Καραμανλή ήταν η άποψή του, πως ένα δυνητικό πραξικόπημα θα προέρχονταν από δυνάμεις που δεν εκπορεύονταν από τα ανάκτορα, ενώ άλλοι πολιτικοί ηγέτες έκριναν το αντίστροφο.¹¹⁴ Εν τέλει οι πραξικοπηματίες κατέλαβαν την εξουσία την 21^η Απριλίου 1967, εκμεταλλευόμενοι την πολιτική αστάθεια.

Αξίζει να σημειωθεί πως μέχρι την αποτυχία του αντικινήματος του βασιλιά και την αναχώρησή του στη Ρώμη, το καθεστώς των συνταγματαρχών είχε αντίπαλο δέος τα ανάκτορα στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Οι προσπάθειές τους να αποστρατεύσουν αξιωματικούς πιστούς στο στέμμα έβρισκαν την αντίθεση του βασιλιά Κωνσταντίνου Β'. Μετά την αποτυχία του αντικινήματος του Κωνσταντίνου τον Δεκέμβριο του 1967, το καθεστώς αισθανόταν ισχυρό. Ξεκίνησαν μια ευρεία εκκαθάριση του στρατού και της δημόσιας διοίκησης από ανθρώπους που είτε ήταν αντίθετοι στην δικτατορία είτε η αφοσίωσή τους αμφισβητούνταν. Πλέον, προβάλλονταν περισσότερο η προπαγάνδα του καθεστώτος, η οποία στόχευε στην διατήρησή τους στην εξουσία. Εστίαζε στην ταπεινή καταγωγή των συνταγματαρχών, αλλά και στην ανάγκη της Ελλάδας να πειθαρχήσει ο λαός, ενώ ταυτόχρονα προήγαγαν την ιδέα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού.¹¹⁵

¹¹² Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, 1999, σελ. 267.

¹¹³ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 385.

¹¹⁴ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 407.

¹¹⁵ Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, σελ. 273-276.

1.2.2 Η πρόσληψη της πραγματικότητας από τους δικτάτορες: καθημερινότητα και πολιτική

Η κατανόηση μια διακριτής ιστορικά περιόδου απαιτεί και την κατανόηση των γεγονότων που προηγήθηκαν. Η δικτατορία δεν επιβλήθηκε ξαφνικά, χωρίς να έχουν διαμορφωθεί οι συνθήκες εκείνες που το επέτρεψαν. Οι Nicholas Gage και Elias Kulukundis σε άρθρο τους την αυγή της δεκαετία του 1970 επεδίωξαν να περιγράψουν την ροή των γεγονότων που οδήγησαν στην επιβολή της δικτατορίας, να αναλύσουν τη θέση των ΗΠΑ, αλλά και τους λόγους που επιβίωσε το καθεστώς.¹¹⁶ Κατά την άποψή τους η έλλειψη αριστοκρατίας οδήγησε τη Βασιλεία να στηριχθεί στον στρατό για να επιβιώσει. Παράλληλα, οι συχνές παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή της χώρας επιβάρυναν το ήδη κατακερματισμένο πολιτικό σύστημα, το οποίο στηριζόταν περισσότερο στις ηγετικές φυσιογνωμίες των επικεφαλής, παρά στη θεσμική τους διάσταση. Σημείωναν, μάλιστα, πως ο βασιλιάς προετοίμαζε ήδη πραξικόπημα, αλλά τον πρόλαβαν οι συνταγματάρχες. Χαρακτήριζαν ιδιαίτερα ευφυή τον Γεώργιο Παπαδόπουλο, αλλά περιορισμένης φαντασίας. Η στρατιωτική ηγεσία θεωρούνταν αδύναμη να κυβερνήσει, κάτι που προέκυπτε και από τις ανησυχίες των ξένων επιχειρηματιών που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα.

Η τάση αποδοχής του καθεστώτος από την κοινωνία δεν εδραζόταν στην νομιμοποίησή του, αλλά περισσότερο στην την κούραση του λαού από διαδοχικές κρίσεις στο πρώτο μισό του αιώνα. Παράλληλα πρέπει να ληφθεί υπόψη πως η εικοσαετία που μεσολάβησε από την λήξη του εμφυλίου πολέμου μέχρι την δικτατορία, η Ελλάδα άλλαξε πρόσωπο και από αγροτική οικονομία ανέπτυξε την βιομηχανία της. Αυτό, σε συνδυασμό με την χρηστή οικονομική πολιτική, βελτίωσε σημαντικά το βιοτικό επίπεδο.¹¹⁷ Για πρώτη φορά, λοιπόν, αρχίζουν οι Έλληνες να έχουν κάποια περιουσία ή ακόμη και επιχειρήσεις που τους έδιναν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ζωής. Η οικονομία της χώρας την περίοδο της δικτατορίας είχε πάρει μια φθίνουσα πορεία, τα αποτελέσματα της οποίας δεν ήταν εύκολα ορατά στην καθημερινότητα, ωστόσο, το εμπορικό έλλειμμα και ο δανεισμός της χώρας

¹¹⁶ N. Gage, & E. Kulukundis. 'Report from Greece: Under the Junta.' *The American Scholar*, vol. 39, no. 3, 1970, pp. 475–497.

¹¹⁷ Κ. Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας: Η ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Πατάκη, 2018, σελ. 377-383.

αυξάνονταν. Ενδεικτικό της κατάστασης που διαγράφονταν ήταν η μείωση του ποσοστού των ιδιωτικών καταθέσεων επί του ΑΕΠ μετά το 1972.¹¹⁸ Ο Αμερικανικός παράγοντας ήταν διχασμένος απέναντι στο καθεστώς. Με εξαίρεση το φιλελεύθερο μέρος των Δημοκρατικών που ήταν κάθετα αντίθετο στο νέο καθεστώς, η φιλοαμερικανική και αντικομμουνιστική ταυτότητα των συνταγματάρχων τους καθιστούσαν αξιόπιστους απέναντι στην σοβιετική απειλή. Επομένως, η ανοχή του αμερικανικού παράγοντα ήταν σχετικά εύκολη υπόθεση.¹¹⁹ Σε αυτό το δίπολο οι συνταγματάρχες αντιμετώπιζαν τις αμερικανικές παραινήσεις για επιστροφή στην δημοκρατική κανονικότητα ως προϊόντα εσωτερικής κατανάλωσης για τις ΗΠΑ και δεν τα λάμβαναν σοβαρά υπόψη.

Η αποδόμηση του βασικού επιχειρήματος του καθεστώτος για την επιβολή του λειτουργούσε ανασταλτικά τόσο στο εσωτερικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, εξαλείφοντας τις πηγές νομιμοποίησής του. Η απουσία οποιουδήποτε κομμουνιστικού κινδύνου δεν άφηνε ουσιαστικά περιθώρια, όπως επίσης και το επιχειρήμα πως η χώρα διολίσθαινε προς το χάος,¹²⁰ καθώς δεν ίσχυε ούτε και αυτό. Φαίνεται πως με επιχειρήματα της δεκαετίας του 1950 προσπαθούσε το καθεστώς να επιβιώσει τη δεκαετία του 1970. Η εποχή του Μακαρθισμού είχε παρέλθει στις ΗΠΑ, παρά την αντιπαλότητα με την ΕΣΣΔ, ενώ οι κοινωνίες είχαν ήδη αρχίσει να προετοιμάζονται για την περαιτέρω παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας. Αξίζει να σημειωθεί πως ήδη από τη δεκαετία του 1960 ξεκίνησαν ιδεολογικές ζυμώσεις που διαμόρφωσαν το μέλλον του πλανήτη, όπως είναι ο νεοσυντηρητισμός, ο νεοφιλελευθερισμός, αλλά και διεργασίες στον χώρο της αριστεράς με τη σταδιακή άνοδο των Ευρωκομμουνιστών στη δυτική Ευρώπη.

Η φύση τους καθεστώτος απασχόλησε πολλούς ερευνητές, ιδιαίτερα το κομμάτι που αφορούσε στη συνεργασία του με πολίτες αλλά και την άσκηση βίας. Ο Αριστόβουλος Μάνεσης εντοπίζει την αδυναμία του καθεστώτος να εδραιωθεί στην άρνηση της πλειονότητας των πολιτών να το νομιμοποιήσουν, κάτι που το οδήγησε

¹¹⁸ Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας*, σελ. 385.

¹¹⁹ Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, σελ. 429-431.

¹²⁰ *Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972*, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 264.

στην άσκηση βίας προς τους πολίτες.¹²¹ Η συναισθηματική φόρτιση είναι εμφανής παρά την σοβαρή προσπάθεια να αντιμετωπίσει ψύχραιμα το ζήτημα. Στο ίδιο πνεύμα ο Γιώργος Παπαδημητρίου αναλύει την προσπάθεια των συνταγματαρχών να νομιμοποιήσουν την κατάσταση με δύο Συντάγματα.¹²² Η πρώτη τους προσπάθεια το 1968 δημιούργησε μια κατασκευή που ουσιαστικά αυτοαναιρούνταν, καθώς όποια αντιπροσωπευτική διαδικασία καταργούνταν από τον έλεγχο που επέβαλαν κάθετα στο σύστημά τους, το οποίο και εξασφάλισε ένα στρατοκρατούμενο κράτος και ένα Σύνταγμα προσαρμοσμένο στις εξουσιαστικές τους ανάγκες. Η εξέλιξη του με το Σύνταγμα του 1973 ήταν ουσιαστικά η αλλαγή του ονόματος του επικεφαλής του κράτους που πλέον ήταν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, χωρίς, ωστόσο, να αποτελεί κάποια πραγματική αλλαγή. Ακόμη και η προσπάθεια για φιλελευθεροποίηση οδήγησε στην πλήρη αυθαιρεσία. Κλείνει το άρθρο του ο συγγραφέας με την παρατήρηση πως στην πρώτη δυσκολία που αντιμετώπιζαν καταστρατηγούσαν το όποιο πλαίσιο συνταγματικής νομιμότητας επιχειρούσαν να προβάλουν.

Ο Γιώργος Καμίνης σημειώνει πως τα Συντάγματα επί δικτατορίας αναδείκνυαν τον ηγεμονικό χαρακτήρα του στρατού, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει την ιστορική συνέχεια των πολιτικών παρεμβάσεων του από την εποχή του Μεσοπολέμου.¹²³ Αναφέρει τα κινήματα της περιόδου 1924-1935 μέχρι την επιβολή της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά, τον εμφύλιο, το κίνημα ΙΔΕΑ και τέλος τους Απριλιανούς. Προχωράει, παράλληλα, και σε μια σύγκριση των καθεστώτων της Ιβηρικής χερσονήσου, τα οποία ακολούθησαν τις συνταγματικές επιταγές που έθεσαν καθώς κατάφεραν να διαμορφώσουν μια πολιτική ελίτ που νομιμοποιούσε το καθεστώς. Στην Ελλάδα καμιά πολιτική οντότητα, αλλά ούτε και το παλάτι αποδέχτηκαν την δικτατορία.

Σε θεσμικό επίπεδο ο στρατός είχε την πρωτοκαθεδρία κατά την επταετία, ωστόσο η οικονομία ήταν ένα πεδίο που οι δικτάτορες δεν είχαν ιδιαίτερες γνώσεις,

¹²¹ Α. Μάνεσης, «Ο Εύκολος Βιασμός της Νομιμότητας», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 37-52.

¹²² Γ. Παπαδημητρίου, «Η Ατελέσφορη Προσπάθεια για τη Συνταγματική Νομιμότητα», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 53-60.

¹²³ Γ. Καμίνης, «Δικτατορία και Συντάγματα στη Νότια Ευρώπη», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 61-74.

κάτι που φαίνεται από την επιλογή υπουργών, οι οποίοι ήταν κατά βάση νομικοί με γνώσεις στα οικονομικά. Πρώτος υπουργός Οικονομικών ήταν ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος μέχρι το 1971, οπότε και τον διαδέχτηκε ο Γεώργιος Πεζόπουλος ως Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και ο Ιωάννης Κούλης ως Υπουργός Οικονομικών. Ο κύκλος των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας έκλεισε με τον Νικόλαο Εφέσιο. Πέρα από τις διεθνείς εξελίξεις, όπως η πετρελαϊκή κρίση και η οριστική κατάργηση του κανόνα του χρυσού, σε εσωτερικό επίπεδο, η χώρα μπορούσε πλέον να δανειστεί χρήμα. Μέχρι το 1964 οι δημόσιες δαπάνες ήταν περιορισμένες, ενώ μέχρι και το 1966 η χώρα δεν μπορούσε να δανειστεί από τις αγορές του εξωτερικού.¹²⁴ Έκτοτε, παρατηρείται μια αύξηση τόσο των δημόσιων επενδύσεων όσο και του κράτους. Η μεταστροφή αυτή επηρέασε ιδιαίτερα την μεταπολιτευτική περίοδο.

Πολύ σύντομα επιβαρύνθηκε, ωστόσο, το καθεστώς του Γεωργίου Παπαδόπουλου, καθώς ήδη μέχρι τον Ιούνιο 1973 είχε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες από το Κίνημα του Ναυτικού αλλά και την κατάργηση της μοναρχίας.¹²⁵ Το πρώτο έδειχνε έναν αδύναμο σύμμαχο στο ΝΑΤΟ και καθιστούσε δυσχερή τη θέση της χώρας. Το δεύτερο αποτελούσε περισσότερο συμβολικό στοιχείο, αλλά εξίσου σημαντικό, καθώς η βασιλεία έδινε μια πολιτική συνέχεια στο καθεστώς παρά την αντίθεση του Κωνσταντίνου προς αυτό. Σε αυτό συνέτεινε και το γεγονός ότι οι ξένοι πρεσβευτές είχαν δώσει τα διαπιστευτήριά τους στον βασιλιά, επομένως προέκυπταν και ζητήματα τάξης. Ως προς το εσωτερικό τουλάχιστον υπήρχαν σοβαρά προβλήματα πληθωρισμού, αντιδράσεων από πλευράς φοιτητών, αλλά και αποξένωσης του στρατού από το καθεστώς, που όλα συνέτειναν πως πλησίαζε η ώρα για αλλαγή.

Το κίνημα του Ναυτικού τον Μάιο του 1973 αποτελεί την κορυφαία πράξη αντίστασης στον χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς ανέδειξε το γεγονός ότι δεν υπήρχε σύμπνοια στο σύνολο των ενόπλων δυνάμεων, ως προς την αποδοχή του δικτατορικού καθεστώτος.¹²⁶ Παρά, λοιπόν, την αποτυχία του τραυμάτισε το

¹²⁴ Κ. Κωστής, *Ο Πλούτος της Ελλάδας*, σελ. 426, 429.

¹²⁵ *Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976*, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 3

¹²⁶ L. Kotsonopoulos, 'Greece, anti-dictatorship protests', in I. Ness (ed), *The International Encyclopaedia of Revolution and Protest*, 2009, pp 1432-1435.

καθεστώς ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσε και την αφορμή για την κήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος ανέλαβε τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, θέση από την οποία επιχείρησε ανεπιτυχώς να φιλελευθεροποιήσει το καθεστώς.¹²⁷ Αυτή, όμως, δεν ήταν η μοναδική κινηματική δράση στις τάξεις των Ενόπλων Δυνάμεων. Πέρα από τους συλληφθέντες ναυτικούς, όπως προκύπτουν και από τον έντυπο τύπο της περιόδου,¹²⁸ δεν είναι αμελητέα και η προσπάθεια αποκατάστασης της δημοκρατίας στις τάξεις του Στρατού Ξηράς. Αν και ήταν δυσκολότερο να οργανωθεί ένας αγώνας αυτού του είδους λόγω της προέλευσης των δικτατόρων από τις τάξεις του, υπήρξαν φαινόμενα και κινηματικές δράσεις που αντιστάθηκαν.¹²⁹ Η περίοδος αυτή μετέβαλε τον πρώην διαχωρισμό μεταξύ κομμουνιστών και μη κομμουνιστών, σε χουντικούς και αντιχουντικούς. Παράλληλα υπήρχαν οργανώσεις που συστήθηκαν και στηρίζονταν κυρίως στις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των στρατιωτικών, οι οποίοι ήταν είτε εν ενεργεία αξιωματικοί είτε αποστρατευθέντες από το καθεστώς. Η αποστρατεία κατά περίπτωση θα μπορούσε να κριθεί ως λογική πολιτική, καθώς μέχρι το 1969 παρατηρούνται αυξημένοι αριθμοί και σε πολλές περιπτώσεις από βαθμούς που δεν δικαιολογούν κάτι τέτοιο, όπως είναι οι κατώτεροι αξιωματικοί.

Η αντίσταση αποτελεί ένα πολύπλοκο ζήτημα, το οποίο δε δύναται να αναλυθεί μονοδιάστατα, καθώς πήρε πολλές μορφές κατά τον Γεράσιμο Νοταρά.¹³⁰ Κατά τα πρώτα χρόνια οι συλλήψεις και οι δίκες ανθρώπων που εναντιώνονταν την δικτατορία ήταν αυξανόμενες, ενώ από το 1970 μέχρι και τις αρχές του 1973 είχαν φθίνουσα πορεία. Η αντίσταση είχε είτε αυθόρμητο είτε οργανωμένο χαρακτήρα και σε κάθε περίπτωση έφερε μαζί τα εμφυλιοπολεμικά στοιχεία που ακολουθούσαν την κοινωνία. Αυτό καταδεικνύει και την αδυναμία συγκρότησης μεγάλων οργανώσεων, καθώς η συνεργασία μεταξύ αριστερών και δυνάμεων από το κέντρο και δεξιότερα φάνταζε αδύνατη. Ο ίδιος σημειώνει πως οι οργανώσεις δεν μπορούσαν να

¹²⁷ Α. Κλάψης, *1974 Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2020, σελ. 19.

¹²⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε το φύλλο 131 της εφημερίδας «Ταχυδρόμος» της 25^{ης} Μαΐου 1973, αλλά και το φύλλο της εφημερίδας Μακεδονία που εκδόθηκε την ίδια μέρα. Αμφότερες κάνουν αναφορά στην εξάρθρωση κινήματος στο πολεμικό ναυτικό.

¹²⁹ Ν. Μπαλά, «Αντιδικτατορικές οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος & Σ. Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, 1999, Αθήνα, Καστανιώτης, σελ. 199-208.

¹³⁰ Γ. Νοταράς, «Δικτατορία και Οργανωμένη Αντίσταση», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος & Σ. Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, 187-198.

διεκδικήσουν την πτώση του καθεστώτος, καθώς τονίζονταν στερεοτυπικές αντιλήψεις στις αναλύσεις για την κατάσταση στη χώρα. Ειδικότερα, προέβλεπαν την ανάμειξη ξένων παραγόντων, η οποία θεωρούνταν καταλυτικής σημασίας στην πτώση του καθεστώτος και ταυτόχρονα εστίαζαν σε λάθη που θα το οδηγούσαν εκεί εκ των έσω. Ταυτόχρονα, η αίσθηση του προσωρινού μπορεί να λειτουργούσε και ως καθησυχαστικός παράγοντας για το μέλλον. Από το 1972 και μετά παρατηρείται στροφή προς τη μαζικοποίηση του κινήματος εναντίον της δικτατορίας, ωστόσο δεν ήταν ακόμα έτοιμη η επιστημονική κοινότητα, κατά τον Νοταρά, να απαντήσει με σιγουριά για τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ οργανώσεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό και πρότεινε τη βαθύτερη διερεύνηση της ιστορίας και της κοινωνίας της δικτατορικής περιόδου συνδυαστικά με την οργανωμένη καταγραφή μαρτυριών.

Ο Νοέμβριος του 1973 ήταν καταλυτικός για την εξέλιξη του καθεστώτος αλλά και γενικότερα για την πορεία της Ελλάδας τα επόμενα χρόνια. Η φοιτητική εξέγερση στο Μετσόβιο Πολυτεχνείο (Νοέμβριος 1973) καταπνίγηκε στο αίμα, μετά την εξέγερση της Νομικής Σχολής στη Θεσσαλονίκη (Φεβρουάριος 1973) και σύντομα αναδείχθηκε νέο κεντρικό πρόσωπο της δικτατορίας ο στρατηγός Δημήτριος Ιωαννίδης. Ο ίδιος, βέβαια, απέφυγε να αναλάβει κάποιο δημόσιο ρόλο ή και να εμφανίζεται δημόσια, αλλά η εξουσία του ήταν αδιαμφισβήτητη.¹³¹ Η ποιοτική διαφορά με τον Παπαδόπουλο ήταν τεράστια, με κυριότερο ίσως αντίκτυπο στην Κύπρο, όπου η πολιτική ισορροπιών διαδέχτηκε μια επιθετική στρατηγική η οποία οδήγησε στην *de facto* διχοτόμηση του νησιού. Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ διέβλεπε μια οξεία πόλωση του πολιτικού κλίματος, ενώ ταυτόχρονα ξεκίνησε να εμφανίζεται και το όνομα του Κωνσταντίνου Καραμανλή ως προσώπου που θα μπορούσε να λειτουργήσει ενοποιητικά.¹³² Την ίδια περίοδο εμφανίστηκε και το όνομα του Ανδρέα Παπανδρέου ως προσώπου που θα αποτελούσε σημείο αναφοράς στην επιστροφή στη δημοκρατία.

¹³¹ Κλάνης, *1974 Μεταπολίτευση*, σελ. 23.

¹³² *Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976*, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 8.

1.2.3 Η (διεθνής) νομιμοποίηση του καθεστώτος

Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές στερέωμα από το 1967 φαίνεται να απασχολεί τη Δύση. Η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος σε συνδυασμό με τον περιορισμό των δημοκρατικών δικαιωμάτων και ελευθεριών των πολιτών απομάκρυνε την χώρα από τις βασικές πολιτικές αρχές και αξίες του της μεταπολεμικής Δύσης. Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί η ανησυχία των ΗΠΑ από την αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, ως απόρροια των εκθέσεων του, που κατηγορούσαν την χώρα για συστηματική παραβίαση των θεμελιωδών παραδοχών του Συμβουλίου. Οι διαβεβαιώσεις, ωστόσο, πως η χώρα θα δούλευε προς την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας και η συμμετοχή της στο NATO καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό το μέλλον. Ίσχυαν, άλλωστε, οι δεσμεύσεις και οι υποχρεώσεις της Ελλάδας προς τη συμμαχία.¹³³ Το ενδιαφέρον για την περιοχή ήταν και γεωγραφικό, καθώς η Ανατολική Μεσόγειος ήταν και εξακολουθεί να είναι ασταθής, ειδικά εκείνη την περίοδο με τους διαδοχικούς αραβοϊσραηλινούς πολέμους.

Ο Βασίλης Πεσμαζόγλου εστιάζει στις οικονομικές επιπτώσεις, αλλά και στις επιδράσεις που είχε η επιβολή της δικτατορίας στις σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΟΚ και το Συμβούλιο της Ευρώπης.¹³⁴ Εστιάζει στις έμμεσες και τις άμεσες οικονομικές επιδράσεις. Σημειώνει πως χρηματοδοτικά υπήρξε ζημία η οποία δεν ήταν μεγάλη, ωστόσο η ουσιαστική αποχώρηση από την Κοινή Αγροτική Πολιτική έκλεισε και τον ρου της χρηματοδότησης που δυνητικά θα μπορούσε να έχει η Ελλάδα. Έμμεσα, ισχυρίζεται, πως περιορίστηκε η δυναμική της οικονομίας να προσεγγίσει την Ευρώπη με πιο ομαλό τρόπο, κάτι που δεν μπορεί να αποδειχθεί. Η γενικότερη θεσμική στάση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και του Συμβουλίου της Ευρώπης αναβάθμιζε την εικόνα τους στους Έλληνες, ως θεματοφύλακες της δημοκρατίας και ταυτόχρονα καθιστούσε την περίοδο της δικτατορίας μια παρένθεση στην προσπάθεια σύγκλισης της Ελλάδος με τα ανεπτυγμένα κράτη της δύσης.

¹³³ Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office), Document 264.

¹³⁴ Β. Πεσμαζόγλου, «Ελληνική Δικτατορία και ΕΟΚ». στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 92-114.

Η επιβολή της δικτατορίας δεν είχε μόνο επιπτώσεις στις σχέσεις με την Ευρώπη, αλλά επηρέασε και τις σχέσεις με τις ΗΠΑ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε το εμπάργκο όπλων που επιβλήθηκε από την κυβέρνηση του Lindon Johnson. Η νέα κυβέρνηση του Richard Nixon, ωστόσο, είχε να αντιμετωπίσει σειρά προκλήσεων στην Ανατολική Μεσόγειο και σημαντικό ρόλο φαίνεται να έπαιξε η Ελλάδα. Ο Henry Kissinger προσπαθούσε να ζυγίσει όλες τις παραμέτρους σχετικά με το εμπάργκο όπλων που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα. Αυτό που προέκρινε ήταν η στρατιωτική βοήθεια για την ικανοποίηση των συμφερόντων των ΗΠΑ και αυτό έπρεπε να αποτελεί τη βάση για την λήψη οποιασδήποτε απόφασης στο μέλλον.¹³⁵

Οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν την Ελλάδα ως έναν σημαντικό σύμμαχο τουλάχιστον ως προς την γεωγραφική της αξία και παρακολουθούσαν τις εξελίξεις στη χώρα, καθώς η δυναμική του στρατού θα μπορούσε να επηρεάσει μια περιοχή της Μεσογείου που δυνητικά έδινε ελεύθερη πρόσβαση στην ανοιχτή θάλασσα στους Σοβιετικούς. Υπό αυτό το πρίσμα ακόμα και οι πλέον σκληροπυρηνικές χώρες του ΝΑΤΟ που αντιτίθεντο στη χούντα και έβλεπαν την Ελλάδα να παραβιάζει την αρχή της δημοκρατίας δεν ασκούσαν ιδιαίτερη πίεση στη συμμαχία για να την εξοβελίσει. Οι Αμερικανοί, παράλληλα, έβλεπαν στο πρόσωπο του Παπαδόπουλου τον πλέον μετριοπαθή ως προς το Κυπριακό, καθώς κατάφερε να διατηρήσει επαφές με την Τουρκία και να περιορίσει την κλιμάκωσή του.¹³⁶

Οι αρχές της δεκαετίας του 1970 ήταν ιδιαίτερα κρίσιμες για την γεωστρατηγική θέση της Ελλάδας, καθώς συνέβαιναν γεγονότα στην ευρύτερη περιοχή που άλλαζαν διαρκώς το περιβάλλον. Η επικράτηση του Καντάφι στη Λιβύη αλλά και η ένοπλη σύρραξη των Παλαιστινίων εναντίον του βασιλιά Χουσεΐν οδήγησε στον επαναπροσδιορισμό της θέσης της Ελλάδας και της άρσης του επιβληθέντος εμπάργκο.¹³⁷ Αφορμή για την ανακοίνωση της απόφασης των ΗΠΑ ήταν η σύρραξη στην Ιορδανία. Βασικός άξονας, που βοήθησε την πολιτική

¹³⁵ Foreign Relations of the United States, 1964-1964, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 256.

¹³⁶ Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 5.

¹³⁷ Χ. Παπασωτηρίου, «Η επίσκεψη Αγκνιου στην Ελλάδα», *Η Καθημερινή*, 28 Ιανουαρίου 2019, <https://www.kathimerini.gr/1006943/gallery/epikairothta/ellada/h-episkeyh-agkniy-sthn-ellada>, (τελευταία πρόσβαση 8 Ιουνίου 2020).

μεταστροφή των ΗΠΑ, ήταν η ανακοίνωση χρονοδιαγράμματος για την επιστροφή στη συνταγματική τάξη. Ταυτόχρονα, ο πρεσβευτής των ΗΠΑ ήταν επιφορτισμένος με την ανάπτυξη καλών σχέσεων με τους πολιτικούς ηγέτες, ώστε να μπορεί να επηρεάσει τη μετάβαση προς τη δημοκρατία.¹³⁸ Ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Richard Nixon, ήλπιζε πως με αυτήν την τακτική θα μπορούσε να επιφέρει αλλαγές στην Ελλάδα, ωστόσο πρωταρχικός στόχος ήταν η εξασφάλιση των στρατιωτικών δομών που είχαν στην ελληνική επικράτεια.

Σε επίπεδο διεθνών σχέσεων η Ελλάδα είχε διαχρονικά καλές σχέσεις με τους Αραβες, κάτι που δεν επιθυμούσε να αλλάξει. Προσδοκούσε να αποτελέσει έναν κόμβο μεταξύ ΝΑΤΟ και Αράβων, αναδεικνύοντας έναν σημαντικό ρόλο που έκρινε πως μπορούσε να επιτελέσει.¹³⁹ Η αναγωγή, όμως, του Ισραήλ σε σταθεροποιητικό και ταυτόχρονα δυτικόφιλο παράγοντα δημιουργούσε σημαντικές προκλήσεις που έπρεπε να διαχειριστεί η ελληνική εξωτερική πολιτική. Η απροθυμία να λάβει μέρος σε συναντήσεις που αφορούσαν την περιοχή ή ακόμη να λάβει δράση εναντίον των Αράβων περιέγραφαν τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν. Σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ιδωθεί και το ζήτημα της Κύπρου, καθώς υπάρχουν σειρά συμφωνιών αλλά και γεγονότων που οδήγησαν στην τουρκική εισβολή το 1974. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το καθεστώς του Παπαδόπουλου ήταν φίλα προσκείμενο στις ΗΠΑ και σε καμιά περίπτωση δεν θα έθετε σε κίνδυνο τις διακρατικές σχέσεις. Για παράδειγμα στον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ, παρά τις περί αντιθέτου θέσεις που δημοσίως εκφράστηκαν, δεν περιορίστηκε καθόλου η χρήση της αμερικανικής βάσης στη Σούδα, μέσω της οποίας βοηθήθηκαν οι ισραηλινοί.¹⁴⁰

Ο περιορισμένος ρόλος της Ελλάδας την περίοδο αυτή φαίνεται και από την ισχυροποίηση της θέσης της Τουρκίας, η οποία πέρα από τον ρόλο που διεκδικούσε, αποτελούσε και συνομιλητή των ΗΠΑ για θέματα που σχετίζονταν με τη διεθνή

¹³⁸ Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 265.

¹³⁹ J. Sakkas, 'The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967-1974', *Journal of Southeastern Europe and the Balkans*, vol 6, no 3, 2004, pp 245-257.

¹⁴⁰ L. Kallivretakis, 'Greek-American relations in the Yom Kippur war concurrence', *The Historical Review-La Revue Historique*, vol 11, 2014, pp 105-125.

πολιτική.¹⁴¹ Η κατάσταση, για παράδειγμα στο Πακιστάν (Ανατολικό και Δυτικό) αποτέλεσε θέμα συζήτησης μεταξύ του πρωθυπουργού της χώρας με τον πρόεδρο των ΗΠΑ. Ο περιφερειακός ρόλος της Τουρκίας θα ενισχύονταν μονάχα μέσα από την υποστήριξη των Αμερικανών, οι οποίοι θα ασκούσαν την επιρροή τους στο πλαίσιο των δικών τους συμφερόντων, κάτι που φαίνεται να ήταν απόλυτα κατανοητό από την τουρκική ηγεσία. Η Τουρκία φαίνεται πως γνώριζε ακριβώς τα περιθώρια δράσης της αλλά και το εύρος της ελευθερίας κίνησης που είχε. Σε συνάντηση του τούρκου ΥΠΕΞ Turan Guney με τον Αμερικανό ομόλογό του Henry Kissinger έθεσε ευθέως θέμα θερμού επεισοδίου μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας περιορίζοντάς το στη θάλασσα, χωρίς να υπάρχει κάποια σοβαρή αντίδραση από την αμερικανική πλευρά.¹⁴²

Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο δημιούργησε ένα τετελεσμένο και παράλληλα διαμόρφωσε ένα πλαίσιο σταθερότητας στην Μεγαλόνησο. Οι συνθήκες για την επίλυση του Κυπριακού δεν υπήρχαν ούτε πριν το καλοκαίρι του 1974 ούτε μετά. Ο χρόνος λειτουργούσε ανασταλτικά στην όποια πρωτοβουλία, καθώς τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία οι πολιτικές συνθήκες δεν επέτρεπαν να προωθηθούν προτάσεις για λύσεις. Η Ελλάδα προσπαθούσε να βγει από το τέλμα στο οποίο περιήλθε κατά την επταετή δικτατορία, ενώ στην Τουρκία οι κυβερνήσεις ήταν ασθενείς και συμμετείχαν σε αυτές εθνικιστικά κόμματα. Υπό την έννοια αυτή δεν υπήρχε έδαφος και διάθεση για διαπραγματεύσεις που από τη μια πλευρά ο συμβιβασμός θα οδηγούσε σε απώλειες των ελληνοκυπρίων σε σχέση με τα εδάφη που έλεγχαν πριν την εισβολή και από την άλλη πλευρά θα χάνονταν εδάφη που βρίσκονταν υπό έλεγχο των Τουρκοκύπριων μετά την εισβολή.¹⁴³

Οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις που πυροδότησε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974 οδήγησαν στην πτώση του Δημητρίου Ιωαννίδη και την κλήση του Καραμανλή να επαναφέρει τη νομιμότητα στην Ελλάδα. Υπήρχαν τέσσερα πρόσωπα που θα μπορούσαν να αναλάβουν αυτήν την πρόκληση, ο

¹⁴¹ Αφορά στη συνάντηση μεταξύ του πρωθυπουργού της Τουρκίας Nihat Erim και του προέδρου των ΗΠΑ Richard Nixon τον Μάρτιο του 1972.

¹⁴² Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 201.

¹⁴³ Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 194.

Παναγιώτης Κανελλόπουλος που ήταν πρόεδρος της ΕΡΕ, ο Παναγιώτης Μαύρος που ήταν επικεφαλής της Ένωσης Κέντρου, ο Ανδρέας Παπανδρέου και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Τελικά, ο Φαίδων Γκιζίκης αποτάθηκε στον Καραμανλή, ο οποίος ανέλαβε την ηγεσία υπό εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες όχι μόνο στο εξωτερικό, αλλά και στο εσωτερικό. Ο στρατός ήταν διαιρεμένος σε φιλοχουντικούς και αντιχουντικούς, ωστόσο ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Ιωάννης Ντάβος, με την υποστήριξη σημαντικού αριθμού αξιωματικών, απαίτησε με τελεσίγραφο την επαναφορά της δημοκρατίας.¹⁴⁴

Συμπερασματικά, περιορίστηκε το πολιτικό βάρος της Ελλάδας την περίοδο της επταετίας υπέρ των στρατιωτικών. Εξακολουθούσε να αποτελεί διεθνή συνομιλητή, χωρίς, ωστόσο, να μπορεί να προστατεύσει ουσιαστικά τα συμφέροντα της χώρας. Τα τραγικά γεγονότα της Κύπρου οδήγησαν νομοτελειακά το καθεστώς σε πτώση, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως η δημοκρατία ήταν δεδομένη εκείνη την περίοδο, καθώς υπήρξαν κινηματικές δράσεις που κατεστάλησαν τους πρώτους μήνες της Μεταπολίτευσης.

Η ελληνική κοινωνία κατά τη δικτατορία επισήμως χαρακτηριζόταν από το σύνθημα «Ελλάς, Ελλήνων, Χριστιανών», κάτι που υποδήλωνε και την πολιτική κατεύθυνση σε θέματα πολιτισμού και πολιτιστική προβολής. Ως σύνθημα συνδέεται με την δικτατορία και περιγράφει την αντίληψη που είχε η άρχουσα τάξη προς την ταυτότητα του Έλληνα. Η αρχαιότητα παίζει σπουδαίο ρόλο στην προβολή της χώρας ειδικά στο πλαίσιο του ακήρυχτου πολέμου για το όνομα και την ιστορία της Μακεδονίας. Από την άλλη πλευρά, η Εκκλησία δείχνει μια πιο σύγχρονη κατεύθυνση, καθώς εκφράζει την ηθική διάσταση και τους ανθρώπινους ρόλους στην κοινωνία.

Η τηλεόραση αποτελούσε ένα νέο μέσο για την Ελλάδα της δεκαετίας του 1960 και του 1970, κάτι που φαίνεται να επιδρά και στον κινηματογράφο ο οποίος τείνει να περιορίζεται. Ξεκίνησε να εκπέμπει το 1938 και λειτουργούσε αρχικά ως μηχανή προπαγάνδας για το καθεστώς του Μεταξά, ωστόσο, σειρά ιστορικών

¹⁴⁴ R. Clogg, "Karamanlis's Cautious Success: the Background", *Government and Opposition*, vol. 10, no. 3, 1975, pp. 332–353.

γεγονότων καθυστέρησαν την ανάπτυξή της. Ο Γρηγόρης Πασχαλίδης σημειώνει πως πέρα από την καθυστερημένη ανάπτυξή της, σχεδόν μια δεκαετία μετά τις χώρες της δυτικής Ευρώπης, εξελίχθηκε την περίοδο της δικτατορίας, αρχικά επί Μεταξά και στη συνέχεια επί Παπαδόπουλου.¹⁴⁵ Σημειώνεται πως ως κρατικός οργανισμός το ΕΙΡ/ΕΙΡΤ παρουσίαζε υψηλό επίπεδο ετοιμότητας και παρόλα αυτά ξεκίνησε να προβάλλει καθημερινό πρόγραμμα το 1969, με την ΥΕΝΕΔ να ξεκινά πρώτη στα τέλη του 1968. Το μεν πρώτο εστίαζε στην ενημέρωση και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το δε δεύτερο καθαρά στην ψυχαγωγία. Το πρόγραμμα ακολουθούσε τις ιδεολογικές επιταγές του καθεστώτος και παράλληλα οι ψυχαγωγικές παραγωγές έτειναν να παρουσιάζουν ιστορικά στοιχεία σε ένα πλέγμα υπερβολής και ανάδειξης της σημασίας του στρατού.

Η μουσική αποτέλεσε το θέμα που διαπραγματεύτηκε η Άννα Παπαέτη και ανέδειξε την ευκαιριακή πολιτική που άσκησε και στο συγκεκριμένο πεδίο η επταετής δικτατορία.¹⁴⁶ Ανέλυσε την εμμονική προσήλωση στο Δημοτικό και στο ελαφρό τραγούδι, κάτι που κυριάρχησε στη χώρα, καθώς όλα τα μέσα βρίσκονταν υπό τον κρατικό έλεγχο των συνταγματάρχων. Ο απώτερος σκοπός τους ήταν να παρουσιάσουν ένα πρόσωπο οικονομικής ευημερίας και ένα αίσθημα κανονικότητας στην κοινωνία. Παράλληλα, αξιοποιήθηκε το δημοτικό τραγούδι για να δημιουργήσει συνθήκες νομιμότητας για το καθεστώς. Οι συνταγματάρχες, άλλωστε, προτιμούσαν και προωθούσαν τους παραδοσιακούς χορούς και ειδικότερα το τσάμικο που συνδέθηκε με τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Υπήρχε, μάλιστα, σχετικό τηλεοπτικό πρόγραμμα με τίτλο «Χοροί και φορεσιές του τόπου μας». Προφανής είναι η προσπάθεια να παρουσιαστεί μια ιστορική συνέχεια από την εποχή του 1821 μέχρι την «επανάσταση», η οποία οδήγησε στην επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα το 1967.

Στο ίδιο πλαίσιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει άλλο άρθρο της Παπαέτη που αναφέρεται στη χρήση της μουσικής και γενικότερα της φωνής ως μέσο άσκησης

¹⁴⁵ G. Paschalidis, 'Entertaining the Colonels: Propaganda, social change and entertainment in Greek television fiction, 1967-1974', in P. Goddrard (ed), *Popular television in authoritarian Europe*, Manchester University Press, Manchester, 2013, pp 53-70.

¹⁴⁶ A. Papaeti, 'Folk music and the Cultural Politics of the Military Junta in Greece (1967-1974)', *Mousikos Logos*, Issue 2, 2015, pp 50-62.

βασανιστηρίων.¹⁴⁷ Κατά την περίοδο της δικτατορίας στις φυλακές της Γυάρου χρησιμοποιούνταν μεγάφωνα από τα οποία εκπέμπονταν καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας μουσική και ομιλίες με σκοπό να «ιαθούν» από το κομμουνιστικό μικρόβιο οι πολιτικοί κρατούμενοι στο πλαίσιο μια αναδιαπαιδαγώγησης, με σκοπό να υπογραφούν δηλώσεις αποκήρυξης των συντρόφων τους και του ΚΚΕ. Οι εμπειρίες, μάλιστα, ήταν τόσο τραυματικές που ακόμη και 30 χρόνια αργότερα οι μαρτυρίες όσων υπέμειναν αυτά τα βασανιστήρια εξακολουθούσαν να είναι έντονες.

1.2.4 Από τον Φοίνικα στην αναγέννηση της Ελληνικής Δημοκρατίας

Η Μεταπολίτευση αποτέλεσε το ορόσημο της δεκαετίας του 1970, καθώς επιλύθηκαν προβλήματα που απασχολούσαν την ελληνική κοινωνία για πολλές δεκαετίες. Η επαναφορά στην συνταγματική τάξη, η *de facto* (και λίγο αργότερα *de jure*) νομιμοποίηση των δύο κομμουνιστικών κομμάτων αλλά και η οριστική καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας αποτελούν ίσως τα κορυφαία γεγονότα της περιόδου, μαζί με την πτώση της βασιλείας. Παράλληλα, όμως, σειρά άλλων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών επιτευγμάτων συνέβαλαν στην προώθηση της ελληνικής υποψηφιότητας για ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες που πραγματοποιήθηκε το 1979, έτος κατά το οποίο έχουμε το δεύτερο ορόσημο της δεκαετίας. Η Ελλάδα άφησε πίσω της την περίοδο των αλλεπάλληλων πολιτικών αναταραχών, των διαρκών πολεμικών συγκρούσεων και έμπαινε στον νέο ιστορικό κύκλο, αποτελώντας πλέον και οργανικό μέρος της Δύσης.

Η 23^η Ιουλίου αποτέλεσε και την τελευταία μέρα του καθεστώτος, καθώς υπό το βάρος της τουρκικής εισβολής πραγματοποιήθηκαν συσκέψεις υπό τον Φαίδωνα Γκιζίκη, που είχε διοριστεί από το καθεστώς στη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας. Στη πρώτη σύσκεψη, παρουσία του Ιωαννίδη, αποφασίστηκε η κλήση των πολιτικών για την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας. Στη δεύτερη, παρουσία των Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Γεώργιου Μαύρου, Γεώργιου Αθανασιάδη-Νόβα, Στέφανου Στεφανόπουλου, Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, Ευάγγελου

¹⁴⁷ A. Papaeti, 'Music and 'Re-education' in Greek Prison Camps: From Makronisos (1947–1955) to Giaros (1967–1968)', *Torture*, vol 13, no 2, 2013, pp 34-43.

Αβέρωφ-Τοσίτσα, Πέτρου Γαρουφαλιά και Ξενοφώντος Ζολώτα αποφασίστηκε η ανάθεση στον Κανελλόπουλο η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης. Μέχρι το βράδυ, ωστόσο, της ίδιας μέρας, ο Αβέρωφ κατάφερε να πείσει τόσο τον Γκιζίκη όσο και τον Καραμανλή να σχηματίσει ο δεύτερος κυβέρνηση.¹⁴⁸ Τις πρώτες πρωινές ώρες ορκίστηκε ο Καραμανλής πρωθυπουργός και η Ελλάδα εισήλθε στην περίοδο της Μεταπολίτευσης, η οποία χαρακτηρίστηκε από σημαντικές αλλαγές, που ώθησαν την χώρα στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

Η ελευθερία του λόγου αποτελεί μια από τις σημαντικότερες ελευθερίες που μπορεί μια δημοκρατία να προσφέρει στους πολίτες της. Η Ελλάδα αντιμετώπιζε σημαντικά τραύματα από το παρελθόν της, τα οποία η Μεταπολίτευση να μεν προσπάθησε να θεραπεύσει, ωστόσο ήταν δύσκολο το έργο. Πολλά θέματα προκαλούσαν το θυμικό των πολιτών, ανάλογα με την πολιτική τους τοποθέτηση. Ακόμη και επίκαιρα πολιτικά ζητήματα, ίσως, διαμόρφωναν συνθήκες σφοδρών αντιπαράθεσεων. Το θέμα απασχόλησε και επιστήμονες-ακαδημαϊκούς του εξωτερικού. Ενδεικτικά αναφέρεται η αντιπαράθεση επιχειρημάτων μεταξύ της Marion Sarafis¹⁴⁹ και του Richard Clogg¹⁵⁰ ως προς την ελευθερία λόγου κυρίως στην Ελλάδα και δευτερευόντως στο Ηνωμένο Βασίλειο. Από τη μια πλευρά, η πρώτη ισχυρίζονταν πως η Ελλάδα ανέκαθεν αποτελούσε υποχείριο της Βρετανίας και πως ποτέ δεν είχε λάβει χώρα βαθιά συζήτηση γύρω από θέματα της σύγχρονης ιστορίας.¹⁵¹ Αυτό άλλαξε, σύμφωνα με την Sarafis, ουσιαστικά τον Απρίλιο του 1984 οπότε και πραγματοποιήθηκε διεθνές συνέδριο στην Αθήνα με θέμα «Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση» υπό τον καθηγητή Νίκο Σβορώνο.¹⁵² Παράλληλα τόνιζε την αλλαγή που επήλθε με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία που αναγνώρισε την Εθνική Αντίσταση έδωσε ώθηση στην ελεύθερη συζήτηση γύρω από ζητήματα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας μέσα στην Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, ο Clogg αντέτεινε πως η ελευθερία λόγου αποκαταστάθηκε ήδη από την πρωθυπουργία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, καθώς ανέφερε το παράδειγμα δημόσιας εκδήλωσης που

¹⁴⁸ Κλάψης, 1974 *Μεταπολίτευση*, σελ. 131-141.

¹⁴⁹ Βρετανίδα αρχαιολόγος, σύζυγος του Στέφανου Σαράφη.

¹⁵⁰ Βρετανός ακαδημαϊκός, ασχολήθηκε με τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία.

¹⁵¹ μέχρι το 1947 όποτε και πέρασε στην κηδεμονία των ΗΠΑ

¹⁵² M. Sarafis, 'The Black Hole: Only recently has it become possible to debate openly and without fear of prosecution the facts surrounding the Greek civil war', *Index of Censorship*, vol 15, No 2, 1986, pp 12-14.

έλαβε χώρα στην Ελλάδα το 1978 και την χαρακτήρισε ίσως την πρώτη του είδους της με θέμα την κατοχή. Σε αυτήν συμμετείχαν άνθρωποι που συνδέθηκαν με το ΕΑΜ και τον ΕΔΕΣ, επομένως δεν ετίθετο ζήτημα ελευθερίας λόγου πριν την ανάληψη της εξουσίας από το ΠΑΣΟΚ.¹⁵³ Σε κάθε περίπτωση, η ένταση στο εσωτερικό της χώρας επηρέαζε και τη συζήτηση σε διεθνές επίπεδο, προφανώς μεταξύ αυτών που ασχολούνταν με τη σύγχρονη ελληνική ιστορία.

Ο Καραμανλής έφτασε στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 1974 και τον χειμώνα του ίδιου έτους κέρδισε τις πρώτες εκλογές της Μεταπολίτευσης με το εντυπωσιακό ποσοστό του 54,37%. Κατά τις προγραμματικές δηλώσεις του στο κοινοβούλιο έθεσε τρεις βασικούς άξονες για την πολιτική του, την θεμελίωση της δημοκρατίας και των δημοκρατικών θεσμών, την αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων και την οικονομική ανάπτυξη και ευμάρεια. Παράλληλα, έθετε ξεκάθαρα τη θέση της Ελλάδας στη δύση και ως στόχο την ένταξή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.¹⁵⁴ Θεωρούσε πως έτσι θα επιταχύνονταν η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και ταυτόχρονα θα εξασφαλιζόνταν στο μέγιστο δυνατό η ασφάλεια της χώρας. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Ευάγγελος Αβέρωφ είχε επίσημα ανακοινώσει την επαναφορά της συνταγματικής τάξης στην Ελλάδα στην Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης τον Σεπτέμβριο του 1974, και ζητούσε, μάλιστα, την επανένταξη της Ελλάδας το συντομότερο δυνατό. Ξεκινούσε με αυτόν τον τρόπο ο μαραθώνιος αποκατάστασης της διεθνούς θέσης της χώρας.

Ο Roy Macridis εστίασε στα βασικά στοιχεία που διαμόρφωσαν την ελληνική πολιτική πραγματικότητα και προχώρησε σε μια ανάλυση για την κυβέρνηση του Καραμανλή αλλά και την κοινωνική πραγματικότητα.¹⁵⁵ Στις εισαγωγικές του παραδοχές περιγράφει ουσιαστικά την Ελλάδα ως ένα κράτος που λειτουργούσε ως πρώην αποικία, χωρίς να αποτελεί ποτέ κάτι τέτοιο. Η πολιτική ζωή της χώρας εκτείνονταν σε τρία επίπεδα. Το πρώτο αποτελούσε την ελίτ που είτε υποστήριζε το παλάτι είτε επιθυμούσε την εισαγωγή και την εφαρμογή αντιπροσωπευτικών θεσμών.

¹⁵³ R. Clogg, "The "Black Hole" revisited: What is the truth about the censorship of history in Greece and Britain?", *Index of Censorship*, vol 16, No 5, 1987, pp 19-21.

¹⁵⁴ Κλάνης, *1974 Μεταπολίτευση*, σελ. 242-244.

¹⁵⁵ R. C. Macridis, 'Democracy in Greece: For how long?', *The Virginia Quarterly Review*, vol. 51, no. 4, 1975, pp. 531-550.

Στο δεύτερο επίπεδο, η ελίτ που επιθυμούσε την πρόοδο και την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος ήταν διαιρεμένη κυρίως ως προς τις τομές που έπρεπε να υλοποιηθούν. Τέλος, διαμορφώθηκε ένα σύστημα πελατειακού κράτους, το οποίο από τη φύση του είναι ασταθές και περιορίζει τη νομιμοποιητική ισχύ τόσο των κομμάτων όσο και του συστήματος εν γένει. Ακολούθως, η δικτατορία αποτελούσε πηγαία έκφραση των συνταγματαρχών, κάτι που διατήρησαν μέχρι και την πτώση, καθώς δεν δημιούργησαν κάποιο πολιτικό κόμμα που να τους εκφράζει και δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν ισχυρές νομιμοποιητικές δομές στην ελληνική κοινωνία. Η αποτυχία τους ήταν περισσότερο έκδηλη στην ταχύτητα με την οποία ακόμα και τα νεότευκτα κόμματα της Νέας Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ προετοιμάστηκαν για τις πρώτες ελεύθερες εκλογές στην Ελλάδα. Ο συγγραφέας κατέληγε στην ανάπτυξη των προκλήσεων που προέκυπταν κυρίως από το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των ψηφοφόρων της Νέας Δημοκρατίας είχε ψηφίσει υπέρ της Βασιλείας, κάτι που δυνητικά θα μπορούσε να υπονομεύσει την πολιτική κυριαρχία του Καραμανλή. Παράλληλα, υποστήριζε πως κανένας από τους δρώντες δεν είχε τη δύναμη να ελέγξει τις εξελίξεις, κάτι που συνδυαστικά με τον παραγκωνισμό του στρατού και του Βασιλιά μπορούσε να οδηγήσει εκ νέου σε πραξικόπημα. Η μοναδική περίπτωση που θα εδραιώνονταν η κατάσταση στην χώρα θα ήταν η επένδυση των ΗΠΑ σε ένα μακροπρόθεσμο και όχι βραχύβιο πολιτικό σχηματισμό, που συνδυαστικά με την προσωπικότητα του Καραμανλή θα εξασφάλιζαν τη δημοκρατία.

Η μεγαλύτερη, ωστόσο, εσωτερική πρόκληση που είχε να αντιμετωπίσει ο Καραμανλής μετά το 1974 ίσως να ήταν η αποχουντοποίηση. Τόσο ο στρατός όσο και η δημόσια διοίκηση διέθετε στελέχη που υποστήριζαν το καθεστώς. Αποτελούσε, λοιπόν, το βασικό αίτημα της κοινωνίας αλλά κυρίως της φοιτητιάσας νεολαίας και παράλληλα μια μορφή δικαίωσης όσων αγωνίστηκαν για την πτώση του καθεστώτος. Τραγική ειρωνεία, βέβαια, είναι το γεγονός ότι έπεσε από τα δικά του λάθη και όχι από κάποια κινηματική δράση εναντίον του, με εξαίρεση ίσως το τελεσίγραφο του Ντάβου. Απαλλάχθηκαν από τα καθήκοντά τους περί τους 10000 δημάρχους, νομάρχες και άλλους αξιωματούχους διορισθέντες από το καθεστώς, κάτι που

αποτελέσει ένα βήμα προς την ικανοποίηση του εν λόγω αιτήματος.¹⁵⁶ Το πολιτειακό ήταν μια ακόμα πρόκληση, καθώς υπήρχε ένας ικανός αριθμός φιλοβασιλικών στην κοινωνία, αλλά και στο στράτευμα. Τελικά, το δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου του 1974 έλυσε το ζήτημα οριστικά, περισσότερο ομαλά από ότι ίσως να περίμενε κανείς. Να σημειωθεί πως το ζήτημα της βασιλείας απασχόλησε και την αμερικανική πλευρά όπως προκύπτει από τα αρχεία τους. Ο πρεσβευτής στην Αθήνα Henry Tasca έκρινε πως η επιστροφή του Κωνσταντίνου στην Ελλάδα θα προκαλούσε πολιτική αναταραχή, καθώς η πλειονότητα του πολιτικού κόσμου δεν τον ήθελε και για αυτόν τον λόγο εισηγούνταν την αποστασιοποίηση των ΗΠΑ από το ζήτημα.¹⁵⁷

Μια ακόμη βασική πτυχή της δημοκρατίας είναι οι εκλογικές αναμετρήσεις μεταξύ των πολιτικών κομμάτων. Οι τάσεις του εκλογικού σώματος και οι θέσεις των κυρίαρχων κομμάτων του πολιτικού συστήματος αποτέλεσαν πεδίο ανάλυσης του Kevin Featherstone, ο οποίος ανέλυσε τις οπτικές του ΠΑΣΟΚ και της Νέας Δημοκρατίας για την εσωτερική και εξωτερική πολιτική.¹⁵⁸ Η Νέα Δημοκρατία δεν είχε αρχικά σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό, κάτι που επιτεύχθηκε στο πρώτο συνέδριο του κόμματος το 1979, στο οποίο εκφράστηκε ο φιλελεύθερος προσανατολισμός. Μέχρι τότε έγιναν σημαντικές κρατικοποιήσεις και η πολιτική της έτεινε προς την σοσιαλδημοκρατία. Η θέση της χώρας, ωστόσο, στη Δύση και ειδικότερα στους ευρωπαϊκούς θεσμούς ήταν αδιαπραγμάτευτη, παρά την αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Από την άλλη πλευρά, το ΠΑΣΟΚ είχε μια μαρξιστική προσέγγιση, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια, κάτι που έχασε μέχρι τις νικηφόρες εκλογές του 1981. Σταδιακά η πλήρης εναντίωση στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και το NATO αντικαταστάθηκε από την προσέγγιση και τη διαμόρφωση σχέσεων αντίστοιχων με αυτών που πέτυχαν η Νορβηγία και η Γιουγκοσλαβία. Βασική θέση του κόμματος στο θέμα της ένταξης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες ήταν η διενέργεια δημοψηφίσματος, κάτι που τελικά δεν έγινε ποτέ. Τα εκλογικά αποτελέσματα κατέστησαν το ΠΑΣΟΚ κυρίαρχο μέχρι το 1981, γεγονός που οφείλεται σε σειρά παραγόντων, καθώς και στην αδυναμία της Νέας

¹⁵⁶ R. Clogg, “Karamanlis's Cautious Success: the Background”, pp. 332–353.

¹⁵⁷ Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 18.

¹⁵⁸ K. Featherstone, “Elections and Parties in Greece.” *Government and Opposition*, vol. 17, no. 2, 1982, pp 180–194.

Δημοκρατίας να διαμορφώσει ένα εξίσου θελκτικό πολιτικό διακύβευμα αλλά και να δημιουργήσει ένα δυνατό ευρωψηφοδέλτιο.

Η Κωνσταντίνα Μπότσιου εστίασε σε ζητήματα πολιτικής ταυτότητας ως προς το δίπολο ΝΔ-ΠΑΣΟΚ κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1970, καθώς και στα διαφορετικά συνθήματα που κινητοποιήσαν τον λαό και ενέπνευσαν τους ψηφοφόρους.¹⁵⁹ Ειδικότερα, διαμορφώθηκε μια ταυτότητα που έρεπε προς τη Δύση και τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, και μια ανερχόμενη αντιδυτική και αντιαμερικανική. Ο Καραμανλής αναλογιζόμενος τη δυναμική του ΠΑΣΟΚ και τον περιορισμένο πολιτικό χρόνο κατάφερε να βάλει την Ελλάδα στην ΕΟΚ και να ανακόψει οποιαδήποτε διαφορετική τροπή πραγμάτων. Από την άλλη πλευρά αναπτύχθηκε μια ρητορική που εναντιωνόταν στη Δύση και ενίσχυσε μια τριτοκοσμική αντίληψη περί της θέσης της Ελλάδος στον κόσμο. Η βασική διαφορά εδράζονταν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν την ιστορική πορεία και τη ρίζα των προβλημάτων οι δύο ηγέτες. Ο Καραμανλής θεωρούσε πως η υπανάπτυξη οφείλονταν στους ελλειπείς θεσμούς και πως η σύνδεση με την ΕΟΚ θα βοηθούσε την Ελλάδα να ξεφύγει από τα δεινά της, ενώ αντίθετα ο Παπανδρέου πρόκρινε την απουσία εθνικής ανεξαρτησίας ως ρίζα του κακού.

Ο Άλκης Ρήγος αναφέρεται στην επίδραση του φοιτητικού κινήματος και ειδικότερα στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται το θέμα.¹⁶⁰ Αποτελούσε κατά κύριο λόγο το πλέον συζητημένο θέμα τόσο από τους θιασώτες του όσο και από τους επικριτές του. Ειδικότερα, αναφέρεται στην έκταση και τους περιορισμούς του. Αποτέλεσε το μεγαλύτερο κίνημα που εξαπλώθηκε σε όλες τις φοιτητουπόλεις της επικράτειας, ωστόσο δεν μπορούσε να αποτρέψει τις αλλαγές που επέφερε η Μεταπολίτευση και να στρέψει την κοινωνία προς την αριστερά. Υπό αυτήν την έννοια μπορούμε να πούμε πως κεφαλαιοποιήθηκε το ήμισυ των προσδοκιών του κινήματος, δηλαδή η πτώση της δικτατορίας.

¹⁵⁹ Κ. Μπότσιου, «ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: Η «Ευρώπη» ως πολιτική και ως ταυτότητα», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή & Κ. Κορνέτης, *Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο Δύο Αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σελ. 211-224.

¹⁶⁰ Α. Ρήγος, «Φοιτητικό Κίνημα και Δικτατορία», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος & Σ. Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 224-251.

Ένα από τα ζητήματα που απασχόλησε την επιστημονική κοινότητα ήταν η πολιτική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας. Εγγενή προβλήματα φαίνεται να διογκώνονται, ειδικά τη δεκαετία του 1980. Το πελατειακό κράτος αποτέλεσε ειδικό κεφάλαιο της ελληνικής ιστορίας, το οποίο μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970 αφορούσε κυρίως στο ανειδίκευτο ή εποχικό εργατικό δυναμικό του δημοσίου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα, αλλά και στις υπηρεσιακές μεταβολές.¹⁶¹ Αργότερα διευρύνθηκε το πλαίσιο και παρατηρούμε τεράστιους αριθμούς προσλήψεων σε θέσεις που στην πράξη δεν υφίστανται.

Η πάροδος του χρόνου δίνει το κατάλληλο περιθώριο να γίνει μια πιο ψύχραιμη ανάγνωση των γεγονότων που εξελίχθηκαν και διαμόρφωσαν το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον στο τέλος της δεκαετίας του 1970. Η αποστασιοποίηση από τα γεγονότα και η ανάδειξη στοιχείων που δε θα μπορούσαν παλαιότερα να προβληθούν αποτελεί ένα θέμα που επισημαίνει ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης. Πέρα από το άνοιγμα των αρχείων της περιόδου από τα ΓΑΚ, σημειώνει πως πλέον οι μελετητές δεν έχουν άμεσα βιώματα από την περίοδο αυτή και έτσι η προσέγγισή τους προσφέρει ανάλυση χωρίς το συναισθηματικό και ιδεολογικό φορτίο που ενδεχομένως να είχαν οι προηγούμενες.¹⁶² Παράδειγμα τέτοιας αποστασιοποίησης αποτελεί το «Τα Παιδιά της Δικτατορίας» του Κωστή Κορνέτη, στο οποίο αναπτύσσει την κινηματική δράση της νεολαίας τη δεκαετία του 1960 και εξηγεί τις διαστάσεις και τους περιορισμούς της εξέγερσης στο Πολυτεχνείο το 1973.

Η προσεκτική ανάγνωση του κειμένου, αναδεικνύει τη σημασία του Πολυτεχνείου, το εύρος της επίδρασής του, αλλά και τη νομιμοποιητική του συνεισφορά στη Μεταπολίτευση, παρά το γεγονός ότι απογοητεύτηκαν πολλοί από τους συμμετέχοντες των γεγονότων του Νοεμβρίου του 1973 από την πολιτική τροπή

¹⁶¹ G. Mavrogordatos, 'From Traditional Clientelism to Machine Politics: The Impact of PASOK Populism in Greece', *South European Society and Politics*, vol 2, no 3, 1997, pp 1-26.

¹⁶² Β. Καραμανωλάκης, «Νέες προσεγγίσεις στη σκοτεινή επταετία: Από το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου πέρασε κιόλας μισός αιώνας», *Το ΒΗΜΑ*, 22 Απριλίου 2017, <https://www.tovima.gr/2017/04/22/opinions/nees-proseggiseis-sti-skoteini-eptaetia/> (τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2020).

των πραγμάτων στην Ελλάδα.¹⁶³ Αυτό, βέβαια, θεωρήθηκε πως άλλαξε με την έλευση του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία 7 χρόνια αργότερα. Παράλληλα, προχωρά στη σύγκριση μεταξύ της ελληνικής περίπτωσης και των κινηματικών δράσεων της νεολαίας άλλων χωρών. Ειδικότερα, διατυπώνει την άποψη πως οι Έλληνες φοιτητές διεκδικούσαν φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, όπως η ελευθερία λόγου, οι ελεύθερες εκλογές και οι συνδικαλιστικές ελευθερίες, κάτι που δεν ίσχυε για τους συναδέλφους τους στη Δύση, οι οποίοι εναντιώνονταν στη δομή της καταναλωτικής κοινωνίας και τον πουριτανισμό της κυρίαρχης τάξης, διαγράφοντας στο πλήρες εύρος του το χάσμα των γενεών, όπως αυτό εκφράστηκε κυρίως τον Μάιο του 1968 στη Γαλλία.¹⁶⁴ Υπό αυτό το πρίσμα οι Έλληνες διεκδικούσαν βασικές ελευθερίες τη στιγμή που στη Δύση επήλθε ρήξη με τις αξίες του καπιταλισμού.¹⁶⁵

Η Μπότσιου αναδεικνύει τη σημασία της ιστορικής συγκυρίας και του διεθνούς περιβάλλοντος μέσα στο οποίο κινήθηκε αρχικά ο Καραμανλής, και στη συνέχεια η Νέα Δημοκρατία και το ΠΑΣΟΚ.¹⁶⁶ Το 1974 η Ελλάδα αποχώρησε από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ και παράλληλα αιτήθηκε την ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Η γενικότερη πολιτική που ακολουθήθηκε πρόσδεσε τη χώρα σε αυτήν την πορεία και παρά τις αντιθέσεις και τα αναχώματα κρατών μελών των Κοινοτήτων, η Ελλάδα εντάχθηκε το 1981. Η ανάγκη για ένα σταθερό πολιτικό περιβάλλον και ενός πλαισίου οικονομικής σταθερότητας σε συνδυασμό με την αξιοπιστία που αποκτούσε η Ελλάδα πέτυχαν να μεταστραφεί το κλίμα, το οποίο δεν επηρεάστηκε ούτε από τη διαφανόμενη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981. Ο βασικός προβληματισμός των ευρωπαίων ήταν η επίδραση που θα είχε η ένταξη της Ελλάδος στις σχέσεις των Κοινοτήτων με την Τουρκία, ωστόσο η πολιτική που ακολούθησε ο Καραμανλής φαίνεται να λειτούργησε καθησυχαστικά. Παράλληλα, η αίσθηση ασφάλειας και δημοκρατικής σταθερότητας που προσέδιδαν οι Κοινότητες διευκόλυναν και στην θετική στάση των Ελλήνων πολιτών.

¹⁶³ Κ. Κορνέτης, *Τα Παιδιά της Δικτατορίας (μτφ Πελαγία Μαρκέτου)*, Αθήνα, Πόλις, 2015, σελ. 576-597.

¹⁶⁴ Κορνέτης, *Τα Παιδιά της Δικτατορίας (μτφ Πελαγία Μαρκέτου)*, σελ. 627-628.

¹⁶⁵ Κορνέτης, *Τα Παιδιά της Δικτατορίας (μτφ Πελαγία Μαρκέτου)*, σελ. 624.

¹⁶⁶ Κ. Μπότσιου, «Αναζητώντας τον Χαμένο Χρόνο: Η Ευρωπαϊκή Τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο Κ. Αρβανιτόπουλος & Μ. Κόππα, *Τριάντα Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004*, Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 99-121.

Ένα σημαντικό ζήτημα-πρόκληση για τη δημοκρατία ήταν η εθνική συμφιλίωση, θέμα με το οποίο ασχολήθηκαν οι Siani-Davies και Katsikas ξεκινώντας από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και κατέληξαν στην περίοδο της διακυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ.¹⁶⁷ Οι συγγραφείς αναφέρονται στα μέσα της δεκαετίας του 1960, εποχή που αρχίζουν να φαίνονται κάποια ψήγματα ελευθερίας για τα μέλη και τα στελέχη της ΕΔΑ. Οι πολιτικές ελευθερίες, ωστόσο, καταργήθηκαν τόσο για την ΕΔΑ όσο και για τα υπόλοιπα κόμματα με την επιβολή της δικτατορίας. Ακολουθώντας, την περίοδο της Μεταπολίτευσης γίνεται συστηματική προσπάθεια να τιμωρηθούν οι συνεργάτες του καθεστώτος, κάτι που συνδυαστικά με τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, έδωσε ελευθερίες και συνέβαλε σε αυτό που αποκαλούμε εθνική συμφιλίωση. Σταδιακά ο δημόσιος διάλογος, αλλά και η βιβλιογραφία εμπλουτίστηκε με αναφορές και αναλύσεις για τη δράση της αριστεράς κατά τη διάρκεια της κατοχής. Ουσιαστικά η υπόθεση έκλεισε με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης.

Η ελευθερία έκφρασης αποτελεί βάση για την καλλιτεχνική ανάπτυξη. Η Μεταπολίτευση παρείχε το περιβάλλον εκείνο που θα μπορούσαν οι τέχνες να αναπτυχθούν, παρά το τοξικό πολιτικό περιβάλλον. Ταινίες με θέματα κοινωνικά και πολιτικά ξεπηδούν αυτήν την περίοδο, ειδικά μετά την πτώση της δικτατορίας. Η μετανάστευση, η ζωή στην επαρχία αλλά και θέματα που σχετίζονται με τον εμφύλιο αποτελούν τη θεματολογία. «Η Αναπαράσταση» (1970) του Θεόδωρου Αγγελόπουλου, το «ΧΑΠΠΗ ΝΤΑΙΗ» (1976) του Παντελή Βούλγαρη και το «Ο Άνθρωπος με το Γαρύφαλλο» (1980) του Νίκου Τζίμα αποτελούν ένα πολύ μικρό δείγμα τέτοιων ταινιών. Το πρώτο παρουσιάζει την επιστροφή ενός μετανάστη από τη Γερμανία στο χωριό του, όπου δολοφονείται από τη σύζυγο και τον εραστή της. Το δεύτερο (ΧΑΠΠΗ ΝΤΑΙΗ) περιγράφει τη ζωή σε ένα στρατόπεδο πολιτικών κρατούμενων και το τελευταίο περιγράφει την τελευταία περίοδο της ζωής του Νίκου Μπελογιάννη. Αν και οι τρεις ταινίες αποτελούν ένα κλάσμα των ταινιών της περιόδου, είναι εμφανές πως μέχρι το 1974 δε θα μπορούσαν να παραχθούν ταινίες όπως το «ΧΑΠΠΗ ΝΤΑΙΗ» ή «Ο Άνθρωπος με το Γαρύφαλλο», καθώς έφεραν έντονο πολιτικό χρωματισμό.

¹⁶⁷ P. Siani-Davies & S. Katsikas. 'National Reconciliation After Civil War: The Case of Greece', *Journal of Peace Research*, vol. 46, no. 4, 2009, pp 559–575.

Η δεκαετία του 1970, αν και δεν είναι ιστορικά ενιαία, αποτέλεσε κατά κάποιον τρόπο ένα εργαστήρι για τους σκηνοθέτες, καθώς η λογοκρισία την περίοδο της δικτατορίας επέβαλε μιας μορφής στροφή σε σύμβολα, τα οποία αξιοποιούνταν στην έκφραση της αγωνίας, του θυμού αλλά και της ευαισθησίας των καλλιτεχνών. Η μυθολογία συνδυάστηκε με την ψυχανάλυση για να δημιουργήσει αλληγορικές εικόνες που δύσκολα θα μπορούσαν να περιοριστούν από ανθρώπους που δεν τις καταλάβαιναν.¹⁶⁸ Ο παραπάνω συνδυασμός δεν υπάρχει, προφανώς, σε κάθε ταινία, ωστόσο συντελείται μια μεταβατική διεργασία από την ανάπτυξη του εθνικού αισθήματος στην επεξεργασία του μύθου στο πλαίσιο της σύγχρονης πραγματικότητας και έτσι διαμορφώνεται ένας επίκαιρος πολιτικός συμβολισμός.¹⁶⁹ Καταλύτης για όλες τις αλλαγές, που δειλά ξεκινούσαν την προηγούμενη δεκαετία αποτέλεσε η δικτατορία. Τόσο οι καλλιτέχνες που ζούσαν στο εξωτερικό και είχαν τα βιώματα των εκεί εξελίξεων, όσο και οι κατοικούντες στην Ελλάδα στρέφονταν προς τις αρχές του νέου Ευρωπαϊκού κινηματογράφου αλλά και την αριστερά.¹⁷⁰

Ένα σημαντικό στοιχείο που ίσως παραλείπεται είναι η σταδιακή είσοδος της τηλεόρασης σε κάθε σπίτι, κάτι που οδήγησε σε παραγκωνισμό τον κινηματογράφο. Ειδικά την επόμενη δεκαετία (1980) οι βιντεοταινίες αυξάνονται εκθετικά, κάτι που περιόριζε αντίστοιχα και την κινηματογραφική παραγωγή, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν παρήχθησαν ποιοτικές ταινίες. Η στροφή αυτή προς την τηλεόραση αναδεικνύει και ένα άλλο στοιχείο, αυτό της αύξησης του εισοδήματος των νοικοκυριών που πλέον έχουν την δυνατότητα να αγοράζουν τέτοιες συσκευές.¹⁷¹ Οι πολίτες μπορούσαν πλέον να παρακολουθούν στην τηλεόραση τις κινηματογραφικές

¹⁶⁸ K. Kyriakos, 'Ancient Greek myth and drama in Greek cinema (1930–2012)', *Logeion. A Journal of Ancient Theatre*, vol 3, 2013, pp. 191–232.

¹⁶⁹ K. Kyriakos, 'Ancient Greek myth and drama in Greek cinema (1930–2012)', pp 191-232.

¹⁷⁰ M. Chalkou, *Towards the creation of 'quality' Greek national cinema in the 1960s*, Ph.D. diss, University of Glasgow, 2008, p. 320.

¹⁷¹ Η αύξηση του εισοδήματος δεν προέκυψε ξαφνικά, αλλά είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιων πολιτικών που βελτίωναν τους οικονομικούς δείκτες της χώρας. Ενδεικτικά αναφέρεται πως την περίοδο 1953-1973, όταν η πολιτική που ακολουθούνταν ήταν συνετή, δεν δημιουργούνταν πιέσεις είτε χρηματοδοτικές είτε πληθωριστικές (Κ, Κωστής. *Ο Πλούτος της Ελλάδας: Η ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Πατάκη, 357-430).

ταινίες των προηγούμενων δεκαετιών.¹⁷² Η αποκατάσταση, λοιπόν, της δημοκρατίας απελευθέρωσε τόσο τους θεατές όσο και τους καλλιτέχνες.

Ήδη από την δικτατορική περίοδο ξεκινά ένα νέο κίνημα στον κινηματογράφο, το οποίο, ωστόσο, εκφράζεται την αμέσως επόμενη περίοδο. Ο Νέος Ελληνικός Κινηματογράφος εμπνέεται από την πρόσφατη ελληνική ιστορία και είναι έντονα πολιτικοποιημένος, ενώ ασχολείται με κοινωνικά θέματα. Η ταινία του Θόδωρου Αγγελόπουλου «Ο θίασος» αποτέλεσε ορόσημο για το κίνημα, καθώς έλαβε το Διεθνές Βραβείο Κριτικών Κινηματογράφου στις Κάννες το 1975. Η ταινία αφορά σε έναν περιοδεύοντα θίασο στην εμπόλεμη Ελλάδα της δεκαετίας του 1940. Αποτελέσει την πρώτη ταινία που αναφερόταν στον εμφύλιο πόλεμο από την αριστερή οπτική.¹⁷³ Ο κινηματογράφος, βέβαια, είχε ήδη ξεκινήσει να φθίνει, καθώς είχε εισβάλει δυναμική η τηλεόραση στα νοικοκυριά. Ενδεικτικά, στην Αθήνα στα μέσα του 1960 υπήρχαν περί τους 600 ενεργούς κινηματογράφους, αριθμός που έφτασε στους 300,¹⁷⁴ παρά την αύξηση του πληθυσμού. Ως μέσο λαϊκής ψυχαγωγίας ο κινηματογράφος μπήκε στα σπίτια μέσω της τηλεόρασης, περιορίζοντας σημαντικά τον αριθμό των αιθουσών προβολής αλλά και τα σχετικά έσοδα από τους επαγγελματίες του χώρου.

Η μουσική αποτέλεσε ένα ακόμα πεδίο που εξελίχθηκε και διαφοροποιήθηκε. Αρχικά λειτούργησε περισσότερο ενοποιητικά μεταξύ των αριστερών και ίσως των κεντρικών που επεδίωκαν αλλαγή στην Ελλάδα, μετά την επιβολή της δικτατορίας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Διακρίνονται δυο τάσεις που δεν αλληλοαποκλείονται. Από τη μια το τραγούδι το έντονα πολιτικό, που ταυτίζεται κυρίως με τον Μίκη Θεοδωράκη, και από την άλλη τραγούδια της ξενιτιάς που ταυτίστηκαν κυρίως με τη μορφή του Στέλιου Καζαντζίδα.¹⁷⁵ Υπήρξαν πολλοί και σπουδαίοι λαϊκοί καλλιτέχνες αυτήν την περίοδο, αλλά είναι σημαντικό να θυμόμαστε πως μεγάλος αριθμός Ελλήνων είναι μετανάστες. Όλοι επιθυμούν να

¹⁷² Δ. Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην Κρίση: Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, μετάφραση Ζ. Μπέλα-Αρμάου & Γ. Στάμος, 2022, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 279.

¹⁷³ Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην Κρίση: Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, σελ. 283.

¹⁷⁴ Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην Κρίση: Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, σελ. 295.

¹⁷⁵ Υπήρχαν και άλλα είδη μουσικής, όπως το ελαφρό τραγούδι, ωστόσο χρησιμοποιείται το τεχνητό δίπολο Θεοδωράκη-Καζαντζίδα εδώ, για να αναδειχθεί η διάκριση της ροπής που είχαν προς την μουσική οι Έλληνες του εξωτερικού και όσοι διαβίωναν στην Ελλάδα.

αλλάξει προς το καλύτερο η Ελλάδα, αν και υφίσταται μια νοσταλγία για μια πατρίδα που δεν υπάρχει από την πλευρά των μεταναστών, ενώ για τους πολιτικούς πρόσφυγες η κατάσταση είναι ίσως πιο δύσκολη για λόγους που σχετίζονται και με τη διάσπαση του ΚΚΕ.

Από μουσικής απόψεως, αξίζει να σημειωθεί και μια διαφοροποίηση που αρχίζει να διακρίνεται από τη νεολαία που μεταναστεύει με σκοπό να φοιτήσει σε πανεπιστήμια της δυτικής Ευρώπης. Εκεί είχαν τη δυνατότητα να συναναστραφούν με γηγενείς νέους ή ακόμη και με άλλους ξένους διασκεδάζοντας με μουσικές επιλογές που διαμόρφωσαν μια νέα εποχή στον τρόπο διασκέδασης. Παρόλα αυτά δεν εγκατέλειψαν τη μουσική της πατρίδας τους και προσαρμόζονταν με την ομήγυρή τους, συναισθανόμενοι και οι ίδιοι την αδελφοσύνη που προέκυπτε από την κοινή καταγωγή και πιθανόν από την κοινή ή έστω συγγενική ιδεολογία.¹⁷⁶ Η ΕΔΑ, άλλωστε, προέκρινε τη μουσική ως μέσο για την ενδυνάμωση του εθνικού αισθήματος μεταξύ των μεταναστών.¹⁷⁷ Η κεντρική πολιτική εστίαζε στην αξιοποίηση του πολιτισμού για την ανάδειξη της χώρας, αλλά και την ένταξή της στους δυτικούς θεσμούς. Η αρχαία Ελλάδα αντιμετωπίζονταν ως η βάση στην οποία οικοδομήθηκε ο δυτικός πολιτισμός. Η σκοπιά αυτή καθιστούσε εκ προοιμίου την χώρα μέρος της, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως ήταν εύκολο να πετύχει στόχους η ελληνική εξωτερική πολιτική. Η ένταξη, για παράδειγμα, στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες δεν ήταν διαδικασία εύκολη, καθώς απαίτησε να καταβληθούν προσπάθειες από την ελληνική πλευρά. Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που ανάγκασε την Ελλάδα να δαπανήσει σημαντικό κεφάλαιο ήταν το Μακεδονικό. Η διαμάχη γύρω από το όνομα είχε έντονες πολιτιστικές εκφάνσεις με την προσπάθεια της ελληνικής πλευράς να εστιάζει περισσότερο στην αντιμετώπιση των δράσεων της Γιουγκοσλαβίας και ειδικότερα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας παρά στην ενεργητική πολιτική. Αυτό άλλαξε μετά τις ανακαλύψεις του Μανόλη Ανδρόνικου και για σύντομο διάστημα προβάλλονταν διεθνώς ο αρχαίος μακεδονικός πολιτισμός στο πλαίσιο των ευρημάτων που αναδείκνυαν την ελληνικότητά της.

¹⁷⁶ N. Papadogiannis, 'A (trans)national emotional community? Greek political songs and the politicization of Greek migrants in West Germany in the 1960s and early 1970s', *Contemporary European History*, vol 23, no 4, 2014, pp 589-614.

¹⁷⁷ N. Papadogiannis, 'A (trans)national emotional community? Greek political songs and the politicization of Greek migrants in West Germany in the 1960s and early 1970s', pp 589-614.

1.2.5 Ο Αθλητισμός ως πεδίο άσκησης πολιτικής και προβολής της χώρας

Ο Αθλητισμός αποτέλεσε πεδίο άσκησης πραγματικής πολιτικής, καθώς η εικόνα που μπορούσε να προβληθεί αξιοποιούνταν πολιτικώς. Η ανάγκη, ωστόσο, να αλλάξει σελίδα η χώρα κέρδιζε σταδιακά, κάτι που συνδυάστηκε και με την οικονομική ανάταξη που επέτρεπε τους πολίτες και ειδικότερα τους νέους να ασχοληθούν με τα σπορ. Είναι μια εξαιρετικά δύσκολη περίοδος, καθώς το καθεστώς επιχειρούσε συστηματικά να ελέγξει τον αθλητισμό και τα σωματεία, ενώ ταυτόχρονα η δυναμική που υπήρχε δεν μπορούσε να εκδηλωθεί τόσο λόγω των κρατικών περιορισμών όσο και λόγω της οικονομικής δυσπραγίας, της έλλειψης υποδομών και την απουσία σχετικού πνεύματος και ιδιοσυγκρασίας από την πλευρά των Ελλήνων.

Ένα από τα βασικά στοιχεία που προέβλεπαν την Ελλάδα ήταν η Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία, η οποία ιδρύθηκε τυπικά το 1949, ωστόσο λειτούργησε το 1961. Ήταν αποτέλεσμα μακροχρόνιων ζυμώσεων στον χώρο του αθλητισμού και επιλέχθηκε ο χώρος της αρχαίας Ολυμπίας για έδρα του νέου αυτού οργανισμού, ο οποίος διοικείται από την ΕΟΕ.¹⁷⁸ Ο σκοπό της είναι να οργανώνει επιμορφωτικές συναντήσεις για τους ανθρώπους του αθλητισμού. Το σημαντικότερο τακτικό γεγονός είναι η Ετήσια Σύνοδος στην οποία μετέχουν ομιλητές και ακροατές από διάφορα κράτη και πραγματεύονται θέματα γύρω από την ιστορία των Ολυμπιακών Αγώνων, την σχέση αθλητισμού-εκπαίδευσης αλλά και το περιεχόμενο του Ολυμπιακού Ιδεώδους. Παράλληλα, διοργανώνει ειδικές συνόδους που απευθύνονται σε συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων (διαιτητές, προπονητές, κτλ) και έχουν επιμορφωτικό χαρακτήρα.¹⁷⁹

Αρχικά η ακαδημία ξεκίνησε τις δραστηριότητές της σε σκηνές, ωστόσο σήμερα φιλοξενείται σε σύγχρονες εγκαταστάσεις με τέσσερις συνεδριακούς χώρους, γήπεδα ποδοσφαίρου, βόλεϊ, μπάσκετ και τένις. Διαθέτει επίσης, σημαντική συλλογή από βιβλία και περιοδικά σχετικά με τους αγώνες και το Ολυμπιακό Κίνημα.

¹⁷⁸ Ε. Γ. Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, ΤΑ ΝΕΑ, Αθήνα, 1996, σελ. 383.

¹⁷⁹ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 394-395.

Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του αναπτύσσονται επιστημονικές, καλλιτεχνικές, αθλητικές και κοινωνικές δραστηριότητες.¹⁸⁰ Η επιτυχία της Ακαδημίας προκύπτει και από την ίδρυση αντίστοιχων εθνικών ακαδημιών σε τουλάχιστον πενήντα χώρες,¹⁸¹ αλλά ταυτόχρονα και από την αποδοχή της από τον επιστημονικό κόσμο. Εκλαμβάνεται ως ίδρυμα που παρέχει τη δυνατότητα ανάπτυξης της ευρυμάθειας των φοιτητών.¹⁸² Αξίζει να σημειωθεί πως η ετήσια συνάθροιση της Ακαδημίας αποτελούσε και ευκαιρία πολιτιστικής ανάδειξης της Ελλάδας. Αρχικά οι συμμετέχοντες συνέρχονταν στην Αθήνα, όπου επισκέπτονται την Ακρόπολη, το Αρχαιολογικό Μουσείο και άλλα μέρη ενδιαφέροντος. Ακολουθούσε η αναχώρηση για Ολυμπία όπου και λάμβαναν χώρα οι συνεδρίες και τα πολιτιστικά και αθλητικά δρώμενα.¹⁸³

Η χώρα, βέβαια, αντιμετώπιζε σοβαρές οικονομικές προκλήσεις εκείνη την περίοδο, και ακόμη πιο σοβαρές πολιτικές. Ο αθλητισμός γενικότερα βρισκόταν σε δεύτερη μοίρα καθώς ο βιοπορισμός ήταν η βασική ανάγκη που έπρεπε να ικανοποιηθεί, ενώ ταυτόχρονα έλλειπε και η σχετική κουλτούρα. Παράλληλα, οι διαρκείς αγώνες είτε για δημοκρατία είτε για ελευθερία περιόριζαν περαιτέρω την όποια δυναμική μπορεί να είχε ο αθλητισμός. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, η ύπαρξη μεγάλων υπαίθριων ανοιχτών χώρων (αλάνες) επέτρεπε στα παιδιά να αθλούνται, σε χώρους ακατάλληλους μεν, αλλά ικανοποιητικούς για τις ανάγκες τους δε. Έστηναν εύκολα δυο αυτοσχέδια τέρματα και έπαιζαν ποδόσφαιρο ή χάρασαν γραμμές για να συναγωνιστούν στον στίβο.¹⁸⁴ Οι υποδομές ήταν ανύπαρκτες, ενώ σε επίπεδο ανδρών, τουλάχιστον την περίοδο της δικτατορίας φαίνεται να ασκούσαν διάφορες πιέσεις για τη νίκη ομάδων με εξωαγωνιστικά μέσα. Την ίδια περίοδο ξεκίνησε και μια συστηματική προσπάθεια να κατασκευαστούν γήπεδα και χώροι άθλησης σε όλη την επικράτεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μια σειρά

¹⁸⁰ K. Georgiadis, *49 years of Olympic Studies and Olympic Education in the International Olympic Academy*, in '50th international session for young participants 16-30 June 2010', Ancient Olympia, International Olympic Academy, 2011, pp 65-75.

¹⁸¹ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 395.

¹⁸² S. S. Jernigan, 'The International Olympic Academy—A Medium for World Understanding', *Journal of Health, Physical Education, Recreation*, vol 42, no 5, 1971, pp 8-11.

¹⁸³ N. K. Pappas, *History and Development of the International Olympic Academy, 1927-1977*, Ph.D. diss., University of Illinois at Urbana-Champaign, 1978, pp 11-12.

¹⁸⁴ X. Ζούπας, συνέντευξη, 24 Σεπτεμβρίου 2020.

προκατασκευασμένων γηπέδων καλαθοσφαίρισης χωρητικότητας περίπου 300 θεατών. Κοινωνικό πρόσωπο δεν είχε η δικτατορία και για αυτόν τον λόγο στράφηκε στον αθλητισμό και την κατασκευή εγκαταστάσεων, καθώς μέσα από τον αθλητισμό έδινε μια διέξοδο στους πολίτες, που κατά τα άλλα καταπιέζονταν συστηματικά.¹⁸⁵ Η Μεταπολίτευση αποτέλεσε ένα σημαντικό ορόσημο και για τον αθλητισμό, καθώς σταδιακά η χώρα έβγαινε από τις περιπέτειες που αντιμετώπιζε ακόμη και πριν από την σύσταση και ίδρυση του κράτους. Η προσπάθεια να δημιουργηθούν εγκαταστάσεις συνεχίστηκε, ωστόσο η κατάσταση εξακολουθούσε να είναι πρωτόγονη για μια χώρα που διεκδικούσε την ένταξή της στην ΕΟΚ.

Η Μεταπολίτευση αποτελεί και εδώ τομή, καθώς μέχρι το 1974 φαίνεται να παρακολουθούνταν οι αθλητικές εξελίξεις και να αξιοποιούνταν κατά περίπτωση. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε την κατάκτηση του κυπέλλου κυπελλούχων από την ομάδα καλαθοσφαίρισης της ΑΕΚ και την κατάκτηση της δεύτερης θέσης στο κύπελλο πρωταθλητριών στο ποδόσφαιρο από την ομάδα του Παναθηναϊκού. Και στις δύο περιπτώσεις η κεντρική εξουσία αποκόμισε οφέλη, τουλάχιστον σε επίπεδο προβολής, χωρίς καμιά ουσιαστική πολιτική στον χώρο του αθλητισμού. Η Μεταπολίτευση έδωσε ουσιαστική ώθηση στον αθλητισμό. Πέρα από τα μεγάλα αθλητικά κέντρα, δημιουργήθηκαν δεσμοί σε διεθνές επίπεδο που μπορεί να μην έφεραν αποτελέσματα, σε κάθε περίπτωση, έβαλαν την Ελλάδα στον χάρτη του αθλητισμού. Η κεντρική πολιτική στον τομέα αυτό μπορεί να μην ήταν συνεκτική, ωστόσο η προσπάθεια που καταβλήθει ήταν σημαντική.

1.2.6 1970: Τομές, πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα

Η δεκαετία του 1970 για την Ελλάδα αποτελεί ένα πεδίο μελέτης ιδιαίτερα δυναμικό. Θα μπορούσε ίσως να χαρακτηριστεί «παράδεισος» για πολιτικούς επιστήμονες, ιστορικούς, κοινωνιολόγους αλλά και για άλλους επιστήμονες, καθώς περιλαμβάνει σειρά εξαιρετικά σημαντικών γεγονότων σε εξαιρετικά πυκνό χρόνο. Η βασική τομή είναι το 1974 και επιστροφή στην συνταγματική τάξη. Μέχρι τότε η

¹⁸⁵ Χ. Ζούπας, συνέντευξη, 24 Σεπτεμβρίου 2020.

δικτατορία διαμόρφωσε ένα καθεστώς καταπίεσης, το οποίο δεν νομιμοποιήθηκε στη συνείδηση των πολιτών. Στη συνέχεια, η Μεταπολίτευση εδραίωσε το δημοκρατικό πολίτευμα και προχώρησε σε αλλαγές που διαμόρφωσαν το πλαίσιο λειτουργίας του κράτους στην Ελλάδα. Η επόμενη μεγάλη τομή ήταν η είσοδος της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, γεγονός που άλλαξε την εικόνα της.

Τρία στοιχεία από την περίοδο αυτή αξίζει να τονιστούν, καθώς την χαρακτηρίζουν. Αυτά είναι η έντονη πολιτικοποίηση, η έντονη πόλωση και η αστείρευτη ανάγκη για αλλαγή πολιτική, οικονομική και κοινωνική. Γεγονός είναι πως δεν υπήρξε μαζική αντίσταση απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς, αλλά δεν υπήρξε και αποδοχή του. Η πολιτική κατάσταση της χώρας με τις συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων, τις παρεμβάσεις από το παλάτι και την αδυναμία του πολιτικού προσωπικού να συνεννοηθεί έδωσε τη θέση της στη δικτατορία που χαρακτηρίζονταν τουλάχιστον από σταθερότητα. Η κόπωση δεν άφηνε περιθώρια να ανατραπεί η κατάσταση δυναμικά και έτσι έμεινε η χώρα υπό τη σκιά των συνταγματαρχών για μια περίπου επταετία. Οι δικτάτορες δεν κατάφεραν να μετατρέψουν την ισχύ των όπλων που διέθεταν σε πολιτική, κάτι που νομοτελειακά τους οδήγησε στην πτώση. Ένα ακόμη ξεκάθαρο στοιχείο είναι η μη αποδοχή τους από κανένα πολιτικό κόμμα, κάτι που εξέφραζε και τον λαό. Έτσι, παρατηρούμε την ύπαρξη σημαντικών δημοκρατικών πυρήνων που διαχέονταν σε όλο το πολιτικό φάσμα.

Η απουσία πολιτικής ιδεολογίας κατά την περίοδο της δικτατορίας δε σημαίνει πως απουσίαζε το πλαίσιο της φιλοσοφίας γύρω από την οποία στήθηκε και οικοδομήθηκε η δικτατορία στην Ελλάδα. Το σύνθημα «Ελλάς, Ελλήνων, Χριστιανών» περιγράφει με ακρίβεια τα πολιτικά προτάγματα που λειτουργούσαν ως μανδύας κάλυψης των πολιτικών πρακτικών και της καταστολής. Κεντρική θέση είχε η Ελλάδα και ο ελληνισμός, η κλασική περίοδος, το φολκλορικό στοιχείο με τους χορούς και τις φορεσιές, η οικογένεια ως πυρήνας της κοινωνίας και ταυτόχρονα μια πατερναλιστική πολιτική που επεδίωκε να αναδείξει το κράτος ως αρωγό της κοινωνίας. Η προσέγγιση του καθεστώτος δεν ακολουθούσε την κοινωνική πραγματικότητα η οποία επιζητούσε περισσότερες ελευθερίες με μια έντονη ροπή προς τη Δύση, περισσότερο πολιτιστικά παρά πολιτικά, καθώς για την επιβολή της δικτατορίας ήταν υπαίτια στο σκεπτικό του κόσμου.

Η δικτατορία απέτυχε να διατηρήσει και να εδραιώσει τα στοιχεία που διακήρυττε στο αφήγημά της οδηγώντας την σε πτώση. Οι φοιτητικές εξεγέρσεις τον Φεβρουάριο και τον Νοέμβριο του 1973 κατέδειξαν τον βίαιο χαρακτήρα του καθεστώτος, και το οδήγησαν σε μεγαλύτερη ριζοσπαστικοποίηση νέο δικτάτορα τον Ιωαννίδη. Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο σε συνδυασμό με τα στρατιωτικά αδιέξοδα οδήγησαν στην επιστροφή του Καραμανλή και της δημοκρατικής νομιμότητας. Η περίοδος που ακολούθησε ήταν εξαιρετικά κρίσιμη, καθώς μέσα σε μια διετία εδραιώθηκε το πολίτευμα που επέλεξε ο λαός μέσω δημοψηφίσματος, καταρτίστηκε ο συνταγματικός χάρτης που με αλλαγές ισχύει μέχρι σήμερα, νομιμοποιήθηκαν τα ΚΚΕ, καθιερώθηκε η Δημοτική γλώσσα και προωθήθηκαν μεταρρυθμίσεις που οδήγησαν τη χώρα στην ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Οι αλλαγές αυτές έλυσαν προβλήματα που ταλάνιζαν το κράτος και την κοινωνία ακόμη και πριν από την ίδρυσή του σύγχρονου ελληνικού κράτους.

Το κράτος πλέον χαρακτηρίζεται από μια εξωστρέφεια και μια προσπάθεια να αναδειχθεί η Ελλάδα ως κοιτίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Συνάπτονται συμφωνίες με κράτη του «παραπετάσματος», εδραιώνονται οι ειρηνικές σχέσεις με τη Βουλγαρία και επανέρχεται η Ελλάδα πιο δυναμική και με μεγαλύτερη αξιοπιστία στους ευρωπαϊκούς κυρίως θεσμούς, με κυρίαρχο το Συμβούλιο της Ευρώπης, από το οποίο είχε ουσιαστικά αποπεμφθεί παρά τη δήλωση αποχώρησης της Ελλάδας το 1969. Παρόλα αυτά η κρίση της Κύπρου οδήγησε τον Καραμανλή στην απόφαση να αποχωρήσει η Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, στο οποίο επανεντάχθηκε λίγο πριν την είσοδο της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

Το κορυφαίο γεγονός της δεκαετίας του 1970 ίσως δεν ήταν η πτώση της δικτατορίας, αλλά η ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Μπορεί η δημοκρατία να ήρθε το '74, ήταν όμως επισφαλής το πρώτο διάστημα, ενώ εδραιώθηκε οριστικά το 1979. Η πορεία της Ελλάδας φαίνεται να ήταν κατά κάποιον τρόπο μονόδρομος, λαμβάνοντας υπόψη και την ροπή προς τους δυτικούς οικονομικούς θεσμούς των κρατών της Βαλκανικής. Η Ελλάδα, άλλωστε, ήταν το μοναδικό κράτος της περιοχής που θα μπορούσε να κάνει αυτό το βήμα. Η νέα Μεγάλη Ιδέα, που αποτέλεσε ουσιαστικά προσωπικό εγχείρημα του Καραμανλή, ήταν η οργάνωση ενός κράτους πάνω σε θεσμικά θεμέλια, η εξουσία του οποίου δεν θα αμφισβητούνταν καθώς θα πήγαζε από το λαό, κάτι που φαίνεται να μονοπώλησε,

συνθηματικά τουλάχιστον, το ΠΑΣΟΚ. Αξίζει να σημειωθεί πως η ευρωπαϊκή πορεία δεν ήταν δεδομένη, καθώς η αξιωματική αντιπολίτευση ήταν ιδιαίτερα επικριτική απέναντι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο και αυτός φαίνεται να ήταν ο λόγος που ο Καραμανλής μεταπήδησε στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο οποίος είχε αυξημένες εξουσίες εκείνη την περίοδο. Τελικά, δεν αμφισβητήθηκε στην πράξη η πολιτική ρότα της Ελλάδας και οι εξελίξεις της δεκαετία του 1980 κατέστησαν σαφές πως το μέλλον ήταν η Ευρώπη. Σε κάθε περίπτωση όμως, η Ελλάδα ακολουθούσε τις εξελίξεις και αδυνατούσε να τις διαμορφώσει. Η όποια επιτυχία οφείλονταν στην διορατικότητα των ηγετών της και όχι στην ώριμη αντιμετώπιση της πραγματικότητας ή την υπεύθυνη στάση των πολιτών.

1.3 Πολιτισμός – Εκπαίδευση, επιρροές και νεολαία

Η δεκαετία του 1970 χωρίζεται σε τρεις ιστορικές περιόδους. Η πρώτη ξεκινά το 1967 με την επιβολή της δικτατορίας στην Ελλάδα και τελειώνει με την έναρξη της δεύτερης, το καλοκαίρι του 1974 με την επαναφορά στην συνταγματική τάξη και χαρακτηρίζεται από θεμελιώδεις μεταρρυθμίσεις και διαρκεί περίπου μια δεκαετία. Η τρίτη περίοδος τελειώνει το 1981 με την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εθνικές εκλογές του Οκτωβρίου.

Η περίοδος της δικτατορίας χαρακτηρίζεται από ανελευθερία και περιορισμό των δικαιωμάτων. Η γενικότερη πολιτική των δικτατόρων είχε ολέθρια αποτελέσματα σε εθνικά θέματα και ταυτόχρονα επιβάρυνε την οικονομία της χώρας. Η επιστροφή στη δημοκρατία επέφερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας του κράτους. Από το 1974 και μετά οι ατομικές ελευθερίες και το κράτος δικαίου εδραιώθηκαν και εξελίχθηκαν. Οι πολίτες μπορούσαν πλέον να εκφράζονται ελεύθερα και να διεκδικούν δικαιώματα. Η ένταξη, δε, στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες αποτέλεσε το δεύτερο ορόσημο της δεκαετίας του 1970, καθώς λειτούργησε καταλυτικά στην μεταμόρφωση της χώρας τις επόμενες δεκαετίες.

Η παρούσα εργασία αναλύει το πλαίσιο πολιτιστικής επιρροής, πολιτιστικής διπλωματίας αλλά και δημόσιας διπλωματίας, όπως αυτή ασκήθηκε και επηρεάστηκε

τη δεκαετία του 1970. Χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο αναλύει το θέμα, όπως αυτό διαμορφώθηκε την περίοδο της δικτατορίας. Ειδικότερα γίνεται αναφορά στις πολιτικές αλλά και τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες που στόχο είχαν την προαγωγή του πολιτισμού. Βασικός άξονας άσκησης εξωτερικής πολιτικής φαίνεται να ήταν το Μακεδονικό Ζήτημα, καθώς βάσει αυτού πορεύονταν σε σχέση με τη Γιουγκοσλαβία. Παράλληλα, η δράση αντιφρονούντων στο εξωτερικό αποτελούσε αντικείμενο παρακολούθησης, αλλά και σημείο τριβής με άλλα κράτη. Μέχρι την πτώση της δικτατορίας ξεχωρίζουν η κατάκτηση του κυπέλλου κυπελλούχων το 1968 από την ομάδα καλαθοσφαίρισης της ΑΕΚ, ο τελικός του κυπέλου πρωταθλητριών στο ποδόσφαιρο το 1971, στον οποίο συμμετείχε η ομάδα του Παναθηναϊκού, και η τέλεση του διαγωνισμού Miss Universe στην Ελλάδα το 1973.

Το δεύτερο μέρος αναλύει το θέμα την περίοδο της Μεταπολίτευσης. Πλέον, οι δημοκρατικοί θεσμοί αποτελούν κεκτημένο και οι καλλιτέχνες, όπως κι οι πολίτες, απολαμβάνουν το δικαίωμα της ελευθερίας λόγου. Διαμορφώθηκε ένα περιβάλλον που ευνοούσε την καλλιτεχνική παραγωγή αλλά και τις πολιτιστικές ανταλλαγές με κράτη της δύσης. Ο βασικός άξονας της κεντρικής πολιτικής ήταν η ανάδειξη του αρχαίου πλούτου και η σύνδεση των αρχαίων αξιών με τις δημοκρατικές αξίες της δύσης. Αποτελεί κατά κάποιον τρόπο την συνέχεια της προδικτατορικής περιόδου, σαν να μην είχε μεσολαβήσει η δικτατορία. Πολιτιστικά ορόσημα αυτής της περιόδου είναι η απόδοση του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη και οι ανακαλύψεις του Μανόλη Ανδρόνικου στην Βεργίνα. Ταυτόχρονα, ξεκίνησε ένας αγώνας δρόμου για την κατασκευή νέων μουσείων, χώρων πολιτισμού αλλά και μια προσπάθεια να ενισχυθούν οι καλλιτέχνες.

Το τρίτο μέρος είναι αφιερωμένο στη νεολαία. Ειδικότερα, εστιάζει στις νεολαίες του ΚΚΕ και του ΚΚΕ εσωτερικού, καθώς αυτές ήταν οι πλέον οργανωμένες κατά τη δεκαετία του 1970. Αρχικά δρούσαν στο πλαίσιο της παρανομίας, αλλά από το 1974, με την νομιμοποίηση των ΚΚΕ ξεκίνησαν να δρουν φανερά. Παρά το γεγονός ότι ποτέ δεν κατάφεραν να αποκτήσουν μια κοινοβουλευτική πλειοψηφία, η δυναμική τους έθεσε και διαμόρφωσε πολλές φορές την ατζέντα, ειδικά σε ζητήματα που αφορούσαν κοινωνικά δικαιώματα, όπως τα δικαιώματα των γυναικών. Αποτελούν ξεχωριστή ενότητα, καθώς η ιδεολογική τους

προσέγγιση διαπερνά τις δυο ιστορικές περιόδους, με μοναδική διαφορά τον τρόπο λειτουργίας τους.

2. Η Ελλάδα κατά την περίοδο της Δικτατορίας

Ένα από τα βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την Ελλάδα είναι ο πολιτισμός της, ο οποίος αποτελεί και ένα βασικό εξαγωγίμο προϊόν. Ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός ειδικότερα αποτελεί την κορωνίδα, καθώς αντίστοιχου βεληνεκούς επιτεύγματα δεν υπάρχουν στον σύγχρονο. Ταυτόχρονα, είναι ευκολότερο να διαμορφωθούν πολιτικές που να αναδεικνύουν την αρχαία Ελλάδα, τις ιδέες που αναπτύχθηκαν αλλά και τα πολιτιστικά επιτεύγματα της περιόδου, συγκριτικά με τα αντίστοιχα της σύγχρονης Ελλάδας. Το δικτατορικό καθεστώς αδυνατούσε να υλοποιήσει ακόμη και αυτή την αειθαλή πολιτική με τα πολύ συγκεκριμένα, περιορισμένα και ασφαλή αποτελέσματα. Φαίνεται πως αντί να διαμορφώνει συνθήκες άσκησης πολιτικής, ακολουθούσε την πραγματικότητα και τα γεγονότα, αντιδρώντας και όχι δρώντας. Δε διακρίνεται μια συνεκτική πολιτιστική πολιτική και όποια επιτυχία φαίνεται συγκυριακή.

Ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση έχουν κεντρική θέση στην αντίληψη των δικτατόρων, καθώς και οι ίδιοι είχαν λαϊκή καταγωγή. Παράλληλα η εξύψωση του εθνικού αισθήματος και της ελληνικής υπεροχής όπως και ο έντονος αντικομμουνισμός διαμόρφωσαν τις συνθήκες μέσα στις οποίες επρόκειτο να αναπτυχθεί και η καλλιτεχνική παραγωγή. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί το πλήθος των ταινιών που παρήχθησαν με πατριωτικό-εθνικιστικό περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα η ταινία «Παύλος Μελάς» του 1973 σε σκηνοθεσία Φίλιππου Φυλακτού, στην οποία εξιστορείται ο Μακεδονικός Αγώνας τα χρόνια που έδρασε στην περιοχή ο Παύλος Μελάς. Αυτό που μπορούμε να εξάγουμε σαν γενικό συμπέρασμα για τις πολιτικές σχετικά με τον πολιτισμό είναι πως οι δικτάτορες προσπάθησαν να κινηθούν σε ασφαλή ύδατα, χωρίς καμιά πρωτοτυπία περιορίζοντας τη δυναμική της προηγούμενης δεκαετίας που ανέδειξε σημαντικούς καλλιτέχνες και εν τέλει ζημιώνοντας την χώρα σε πολλαπλά επίπεδα.

Συμπερασματικά την περίοδο της δικτατορίας ο κόσμος αντιμετωπίζεται σύμφωνα με τον τρόπο που τον αντιλαμβάνονται οι δικτάτορες. Σε αυτό το περιβάλλον και υπό την κυρίαρχη ερμηνευτική προσέγγιση η κομμουνιστική απειλή είναι υπαρκτή, όπως και η φθορά των αρχών και αξιών που πρεσβεύει ο ελληνισμός.

Οι δικτάτορες αδυνατούν να αντιληφθούν τις τάσεις στην ελληνική κοινωνία και στον διεθνή περίγυρο. Ο αρχαίος πολιτισμός εργαλειοποιείται για την προώθηση της ιδεολογίας τους, έχει μια ροπή προς τα δωρικά φύλα, κάτι που μπορεί να εξηγηθεί από την στρατιωτική φύση του καθεστώτος που ίσως είχε σπαρτιατικά πρότυπα, ενώ ταυτόχρονα ο κίνδυνος απώλειας της Μακεδονίας ή έστω του όρου τους περιχαράκωνει. Παράλληλα η χριστιανική ηθική όπως εκφράζεται από την Ορθοδοξία αποτελεί τον φάρο και διαμορφώνει τις κοινωνικές σχέσεις.

2.1 Η διεθνής θεσμική απομόνωση του καθεστώτος και οι επιπτώσεις στις μορφωτικές σχέσεις της Ελλάδας

Οι μορφωτικές σχέσεις μεταξύ κρατών οργανώνονται σήμερα στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών και διακρατικών συμφωνιών. Ένα παράδειγμα οργάνωσης σε διεθνές επίπεδο είναι τα μορφωτικά προγράμματα υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως το σύγχρονο πρόγραμμα Pestalozzi που απευθύνεται σε εκπαιδευτικούς. Η περίοδος μέχρι τη Μεταπολίτευση χαρακτηρίζεται από ισχυρή δράση της ελληνικής πλευράς στο πλαίσιο σύναψης τέτοιων συμφωνιών, κάτι το οποίο μπορεί και να αποτελεί διεθνές φαινόμενο.¹ Μέχρι το 1967 η Ελλάδα αποτελούσε συμβαλλόμενο μέρος σε δώδεκα μορφωτικές συμφωνίες, που είχαν κυρωθεί από το κοινοβούλιο. Οι δικτάτορες επικύρωσαν τις μορφωτικές συμφωνίες με την Χιλή, την Ισπανία, το Ιράν και τη Νότιο Κορέα. Κατά την Μεταπολίτευση και ειδικά μετά το 1990 συνήφθησαν μια πληθώρα από αντίστοιχες συμφωνίες.² Θα πρέπει να σημειωθεί πως η ψήφιση του νόμου που επικυρώνει τη συμφωνία μπορεί να λάβει χώρα αρκετά χρόνια μετά τη σύναψη της συμφωνίας, όπως έγινε στην περίπτωση των ΗΠΑ. Η συμφωνία συνήφθη το 1980 και επικυρώθηκε από το

¹ Μέχρι την περίοδο της αποαποικιοποίησης τα ανεξάρτητα κράτη ήταν αριθμητικά περιορισμένα. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο και ειδικά τον Β΄ τα κράτη πληθαίνουν και συνεπώς οι δυνατότητες σύναψης διακρατικών συμφωνιών.

² Μετά το 1990 έχουμε τη διάλυση της ΕΣΣΔ, αλλά και τον απογαλακτισμό των κρατών της ανατολικής Ευρώπης από τη σοβιετική κηδεμονία, με αποτέλεσμα να υπάρξει πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη μορφωτικών σχέσεων τόσο με προϋπάρχοντα όσο και με τα νεοϊδρυθέντα κράτη.

Ελληνικό Κοινοβούλιο το 1991, μετά από 11 χρόνια δηλαδή από την σχετική υπογραφή.

Οι συμφωνίες που κυρώθηκαν την περίοδο της δικτατορίας παρουσιάζουν ενδιαφέρον, καθώς συμφωνήθηκαν αρκετά νωρίτερα. Ελλάδα και Ιράν υπέγραψαν την συμφωνία το 1956 στην Άγκυρα, με την Ισπανία η Ελλάδα υπέγραψε το 1966 στην Μαδρίτη, ενώ με την Κορέα το 1967 λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας. Τέλος, με τη Χιλή η συμφωνία επιτεύχθηκε το 1962. Πρακτικά αυτό σημαίνει πως οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν πριν την επιβολή της δικτατορίας και το καθεστώς αποφάσισε να τις επικυρώσει. Η σπουδή που επέδειξε ίσως να σχετίζεται με την προσπάθειά του να λάβει διεθνή νομιμοποίηση μέσα από μορφωτικές συμφωνίες, κάτι που δεν είναι ξένο προς τις πρακτικές που ακολουθούν κρατικές οντότητες που δεν έχουν αναγνωριστεί πλήρως. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας που επεδίωκε να αναγνωριστεί ως κράτος από τον δυτικό κόσμο ακόμη και μέσα από συμμετοχές σε εκθέσεις ή μορφωτικές συμφωνίες προβάλλοντας τη σημαία και το όνομά της. Στην υπό μελέτη περίοδο φαίνεται πως έχουν υπάρξει δυο διαπραγματεύσεις που ολοκληρώθηκαν από την κυβέρνηση των Συνταγματαρχών και κυρώθηκαν από την δημοκρατικά εκλεγμένη βουλή, αυτή της Αργεντινής που υπεγράφη το 1972 και η διαδικασία ολοκληρώθηκε το 1977, και η αντίστοιχη με την Βουλγαρία που υπεγράφη το 1973 και κυρώθηκε το 1976. Πέραν, όμως των παραπάνω, υπήρχαν και συμφωνίες στην βαλκανική χερσόνησο που προωθούσαν την φιλία και την συνεργασία των λαών, οι οποίες περιλάμβαναν και στοιχεία μορφωτικού ενδιαφέροντος. Τέτοια είναι και η συμφωνία μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας το 1968 που μεταξύ άλλων οδήγησε και στην ίδρυση της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας στη Θεσσαλονίκη για την εκπαίδευση Ελλήνων μουσουλμάνων, με σκοπό τον διορισμό τους στα μειονοτικά σχολεία.³

Το δικτατορικό καθεστώς ήρθε να αντικαταστήσει τις δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις, καθιστώντας το πολιτική συνέχεια της Ελλάδας. Πρακτικά, λοιπόν, όφειλε να τηρήσει τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας, ανεξάρτητα από την

³ Θ. Μαλκίδης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας και ελληνοτουρκικό μορφωτικό σύμφωνο του 1968» *Περί Ιστορίας*, τεύχος 5, 2007, σελ. 74-100.

θέλησή του. Έτσι, έπρεπε να ακολουθήσει μια σειρά ενεργειών τόσο απέναντι σε κράτη όσο και απέναντι σε διεθνείς οργανισμούς. Η ιδεολογική προσέγγιση της εξωτερικής πολιτικής στηρίζονταν σε μια απαρχαιωμένη αντίληψη για την έννοια της «Ελλάδας» και του «ελληνισμού», με βασικό στόχο την διασφάλιση των εννοιών αυτών, όπως ακριβώς τις αντιλαμβάνονταν. Αυτό περιόρισε την δυναμική που θα μπορούσε να έχει η Ελλάδα με κορυφαίο, ίσως, παράδειγμα την αποχώρηση της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, φαίνεται πως οι Συνταγματάρχες αντιλαμβάνονταν την επικοινωνιακή και νομιμοποιητική διάσταση που είχαν οι διακρατικές σχέσεις, αλλά και η προβολή της χώρας στο εξωτερικό. Κάποιες λίγες πρωτοβουλίες ελήφθησαν για την ανάπτυξη νέων μορφωτικών σχέσεων και παράλληλα γίνονταν συχνά επίσημες διαμαρτυρίες για την αρνητική προβολή της χώρας από ξένα μέσα.

Η δικτατορία κλήθηκε από την αρχή να διαχειριστεί ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο ήταν εχθρικά διακείμενο απέναντί της, τουλάχιστον όσον αφορά στη Δύση. Οι οικονομικές σχέσεις μπορεί να μην διαταράχθηκαν ιδιαίτερα, ωστόσο σε επίπεδο κοινωνίας των πολιτών υπήρξαν αρκετές αντιδράσεις, κυρίως στις χώρες του βορρά. Σε διακρατικό επίπεδο το Συμβούλιο της Ευρώπης ήταν αυτό που ξεκίνησε να ερευνά υποθέσεις που σχετίζονταν με την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Οι διεθνείς σχέσεις δεν ήταν κάτι που ενδιέφερε ιδιαίτερα το καθεστώς, ωστόσο φαίνεται να αναγνώριζαν την ανάγκη σύναψης σχέσεων με άλλα κράτη, αλλά και την επίδραση που θα μπορούσαν να έχουν στην κοινή γνώμη.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης ιδρύθηκε το 1949 και αποτελεί τον μεγαλύτερο πολιτικό οργανισμό της ηπείρου, καθώς έχει 47 μέλη σχεδόν όσα και τα ευρωπαϊκά κράτη. Η ιδρυτική συνθήκη του Λονδίνου (Μάιος του 1949) καθορίζει το πλαίσιο λειτουργίας, τις αρχές, τις αξίες αλλά και τον στόχο της εμβάθυνσης των διακρατικών σχέσεων και των σχέσεων μεταξύ των πολιτών της Ευρώπης.⁴ Αν και τα ιδρυτικά μέλη ήταν μονάχα δέκα, κατάφερε σταδιακά και με συστηματική δουλειά να φέρει πιο κοντά τους ευρωπαίους, ίσως καλύτερα και από ότι τις ίδιες τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Το πρώτο άρθρο της ιδρυτικής συνθήκης θέτει ξεκάθαρα στόχους

⁴ Statute of the Council of Europe, (adopted 5 May 1949, entered into force 3 August 1949), 5.V. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680935bd0>, (accessed 9 April 2023).

οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτιστικούς, επιστημονικούς, νομικούς και διοικητικούς σε επίπεδο δημόσιας διοίκησης με έμφαση στον άνθρωπο, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις κοινωνικές ελευθερίες. Σε κάθε περίπτωση το κύριο ενδιαφέρον ήταν η διατήρηση της πολιτιστικής πολυμορφίας της ηπείρου και η διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας πρόκειται να εστιάσουμε στο τμήμα που αφορά στον πολιτισμό και τις δράσεις που οργάνωνε το Συμβούλιο της Ευρώπης. Αξίζει να σημειωθεί πως η Ελλάδα αντιμετώπισε προβλήματα στις σχέσεις της με το Συμβούλιο της Ευρώπης κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, μια περίοδο κατά την οποία συμμετείχε μονάχα στις εκπαιδευτικές και πολιτιστικές του δραστηριότητες όπως φαίνεται παρακάτω.

Πολιτικές σχετικές με τον πολιτισμό αποτέλεσαν ήδη από το 1954 προϊόν συζήτησης, έτος κατά το οποίο υπεγράφη η Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Σύμβαση⁵ στο Παρίσι. Έκτοτε συνομολογήθηκαν πολλές συμφωνίες σχετικά με τον πολιτισμό. Βασικός άξονας αναφοράς ήταν και εξακολουθεί να είναι, η διατήρηση του πολιτιστικού πλουραλισμού στην Ευρώπη, αλλά και η προώθηση διακρατικών δράσεων πολιτιστικής συνεργασίας, πολιτιστικής ανάπτυξης και εκπαίδευσης. Το οπλοστάσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης περιλαμβάνει διασκέψεις, συνέδρια, αλλά και την δράση επιτροπών του Πολιτισμού, Κληρονομιάς και Διαφορετικότητας. Τελικά προϊόντα των παραπάνω αποτελούν Συμβάσεις, Διακηρύξεις ή Συστάσεις.⁶ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο τα κράτη μέλη του Συμβουλίου ενθαρρύνονται να διοργανώνουν εκπαιδευτικές δράσεις σε θέματα πολιτισμού, ενώ ταυτόχρονα οργανώνονται θεματικές εκθέσεις. Όλα αυτά διευκολύνουν δράσεις πολιτιστικής διπλωματίας μεταξύ των κρατών, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να έχουν και ευρύτερα αποτελέσματα σε αυτόν τον τομέα.

Η επιβολή της δικτατορίας την άνοιξη του 1967 διαμόρφωσε τις συνθήκες εκείνες που θα έφερναν το Συμβούλιο της Ευρώπης μπροστά σε μια καταστατική κρίση. Οι συστηματικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και η

⁵ European Cultural Convention, (adopted 19 December 1954, entered into force 5 May 1955), 19.XII.1954, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168006457e>, (accessed 9 April 2023).

⁶ Ε. Τζουμάκα, *Πολιτιστική Διπλωματία: Διεθνή δεδομένα και ελληνικές προοπτικές*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2005, σελ 149.

κατάλυση της δημοκρατίας αποτελούσαν στοιχεία που το Συμβούλιο της Ευρώπης δεν θα μπορούσε να δεχτεί βάσει της ιδρυτικής του διακήρυξης. Από την άλλη πλευρά όψιμα οικονομικά κυρίως συμφέροντα καθυστέρησαν την ευρωπαϊκή αντίδραση και ταυτόχρονα έδωσαν χώρο και χρόνο στο καθεστώς να εδραιωθεί. Υπό αυτές τις συνθήκες διαμορφώθηκαν δυο στρατόπεδα, από τη μια τα πολέμια κράτη του καθεστώτος και από την άλλη αυτά που επεδίωκαν αν διατηρήσουν επαφές.

Η Ελλάδα κάτω από τις πιέσεις των Ευρωπαϊκών κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και υπό την εμφανή αποπομπή της αποφάσισε να αποχωρήσει αυτοβούλως δυνάμει του άρθρου 7 της ιδρυτικής συνθήκης με προφορική δήλωση στις 12 Δεκεμβρίου 1969. Επειδή η δήλωση έλαβε χώρα το τελευταίο τρίμηνο του έτους, η αποχώρηση της Ελλάδας έλαβε χώρα στο τέλος του επόμενου έτους, όπως προβλέπει η ιδρυτική συνθήκη. Οι λόγοι της αναγκαστικής αποχώρησης σχετιζόνταν με παραβιάσεις του άρθρου 3, κάτι που προέκυπτε από εκθέσεις που συνέταξε το Συμβούλιο της Ευρώπης, όπως περιγράφηκε στην σύσταση υπ' αριθμόν 547. Οι εκθέσεις εκτός από τις παραπάνω παραδοχές, απειλούσαν ευθέως την Ελλάδα με αποπομπή από το Συμβούλιο της Ευρώπης ενώ ταυτόχρονα σημείωναν πως δεν επρόκειτο να αναγνωριστεί καμιά διαπίστωση του ελληνικού κοινοβουλίου έως ότου πραγματοποιούνταν ελεύθερες εκλογές στη χώρα. Σε κάθε περίπτωση ήταν εμφανές πως ήταν ζήτημα χρόνου η Ελλάδα να αποχωρήσει είτε με δική της πρωτοβουλία είτε με αποπομπή. Για να αποφύγει το καθεστώς μια διεθνή ατίμωση προτίμησε να το πράξει το ίδιο, διατηρώντας ενδεχομένως ένα ψήγμα νομιμοποίησης τουλάχιστον στο εσωτερικό της χώρας. Αξίζει να σημειώσουμε πως δεν ήταν όλα τα κράτη εναντίον της Ελλάδος στο ζήτημα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Ο ελληνικός Τύπος ασχολήθηκε έντονα με το θέμα, καθώς υπήρξαν πρωτοσέλιδα που κάλυπταν το θέμα. Η εφημερίδα «Μακεδονία» για παράδειγμα, στο εξώφυλλό της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1969 αφιέρωσε σχεδόν το μισό πρωτοσέλιδο στο θέμα της αποβολής της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, με έμφαση στην απαίτηση για άρση του στρατιωτικού νόμου και την στάση της Γερμανίας υπέρ της αποβολής. Ειδικότερα, έκανε αναφορά στα τρία σενάρια που επικρατούσαν στο πλαίσιο της συζήτησης που θα λάμβανε χώρα εκείνη την μέρα. Το ένα ήταν το γερμανικό που εστίαζε σε ένα καθορισμένο χρονοδιάγραμμα για την επιστροφή στην

δημοκρατία, το δεύτερο ήταν αυστριακής έμπνευσης και έμοιαζε με το γερμανικό και το τελευταίο, το γαλλοκυπριακό, που υποστήριζε τις ελληνικές θέσεις και επομένως στήριζε το καθεστώς.

Η πορεία για την αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης συνδέθηκε με προσωπικότητες από την Ευρώπη, κυρίως της Αριστεράς. Οι Σκανδιναβικές χώρες μαζί με την Ολλανδία πρωτοστάτησαν στον αγώνα για την αποπομπή της Ελλάδας, καθώς η τελευταία παραβίαζε συστηματικά τις θεμελιώδεις αρχές του Συμβουλίου της Ευρώπης.⁷ Οι εκθέσεις που συντάχθηκαν από τον Ολλανδό εισηγητή ανέδειξαν τα βασανιστήρια που γίνονταν στην Ελλάδα και ταυτόχρονα αποδείκνυαν την απουσία του λεγόμενου «κομμουνιστικού κινδύνου» που αποτέλεσε και την αιτιολογία βάσει της οποίας κινήθηκαν οι συνταγματάρχες τον Απρίλιο του 1967. Οι όποιες αρχικές επιφυλάξεις για την λήψη δυναμικών μέτρων εναντίον της Ελλάδας κάμφθηκαν και όταν ήταν πλέον ορατή η αποπομπή, αποφάσισαν οι συνταγματάρχες να αποχωρήσουν, ώστε να προλάβουν τις εξελίξεις.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης προχώρησε στην απόφαση 34, η οποία υιοθετήθηκε από στο Συμβούλιο των Υπουργών στις 27 Νοεμβρίου 1970 και ουσιαστικά δεχόταν την αποχώρηση της Ελλάδας, σημειώνοντας ωστόσο τις νομικές και οικονομικές συνέπειες της πράξης αυτής. Συγκεκριμένα απέρρεαν υποχρεώσεις τόσο από την ελληνική πλευρά όσο και από το Συμβούλιο της Ευρώπης, οι οποίες καθόρισαν τα χρόνια μέχρι την οριστική επανένταξη της χώρας στους κόλπους του οργανισμού. Βάσει αυτής, αρχομένης από την 1^η Ιανουαρίου 1971 η Ελλάδα δε θα είχε κανένα δικαίωμα από αυτά που περιγράφονται στην ιδρυτική συνθήκη του Λονδίνου, δε θα συμμετείχε στα όργανα που περιγράφονται σε αυτήν, η συμμετοχή της σε συνέδρια του Συμβουλίου της Ευρώπης θα διέπονταν από τις πρόνοιες που λαμβάνονταν για τα μη κράτη μέλη, ενώ ταυτόχρονα υποχρεώνονταν να πληρώσει όλες τις συνδρομές μέχρι και τις 31 Δεκεμβρίου 1970. Μετά από αυτήν την ημερομηνία δεν επρόκειτο να ζητηθεί εκ νέου η πρόταση της Ελλάδας για τον ορισμό των μελών του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Θα ήταν, άλλωστε, ειρωνικό μια χώρα που παραβίαζε τις πρόνοιες του άρθρου 3 της ιδρυτικής

⁷ N. Papandreou, *The Council of Europe fights for democracy in Greece, 1967-1969. No. 1*, Athens, Andreas Papandreou Foundation, 1998, pp 11-13.

συνθήκης σχετικά με τον σεβασμό των βασικών ελευθεριών, να επηρεάζει το αρμόδιο δικαστήριο για την τιμωρία τέτοιων αρνητικών πρακτικών.

Η ίδια απόφαση έδινε τη δυνατότητα στην Ελλάδα να συμμετέχει κανονικά σε συγκεκριμένα πεδία δράσης του. Εφόσον η ίδια το επιθυμούσε μπορούσε να συμμετέχει κανονικά στις διοικητικές ρυθμίσεις υγειονομικού ενδιαφέροντος καθώς και στην επιτροπή δημόσιας υγείας. Δόθηκε επιπλέον η δυνατότητα να παραμείνει στο ταμείο επαναπροώθησης προσφύγων, στη σύμβαση περί εγκατάστασης και να αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος σε κάθε συμφωνία που είχε ήδη επικυρωθεί, πλην αυτών που συμμετέχουν αποκλειστικά και μόνο τα κράτη μέλη. Σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε να εκπληρώνει όλες τις οικονομικές υποχρεώσεις που απέρρεαν από τα παραπάνω, εφόσον επιθυμούσε την παραμονή της.

Το ενδιαφέρον, ωστόσο, στοιχείο της απόφασης του Συμβουλίου της Ευρώπης ήταν το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε το δικαίωμα να διατηρήσει την ιδιότητα του συμβαλλόμενου μέρους σε όλες τις συμβάσεις που δεν προϋπέθεταν την ιδιότητα του κράτους-μέλους. Έτσι, λοιπόν, η συμμετοχή της χώρας στα fora που αφορούσαν στην εκπαίδευση και στον πολιτισμό διατήρησαν την επαφή της με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, με την προϋπόθεση πως θα πλήρωνε τις συνδρομές που απαιτούνταν. Αυτή η πρόνοια έδινε τη δυνατότητα να αξιοποιήσει την θέση της σε εθνικά ζητήματα όπως ήταν το Μακεδονικό. Οι εσωτερικές, ωστόσο, αδυναμίες περιόρισαν την όποια δυναμική ουσιαστικής προσέγγισης είχε η Ελλάδα και ταυτόχρονα την οδηγούσε ολοένα και περισσότερο τη χώρα στην απομόνωση.

Αυτό που μπορεί κανείς να εξάγει ως συμπέρασμα, είναι πως η Ελλάδα βρέθηκε στο περιθώριο των εξελίξεων στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, χωρίς ωστόσο να αποκόπτονται πλήρως οι επαφές των δύο πλευρών. Η συμμετοχή της σε θέματα πολιτισμού και εκπαίδευσης την καθιστούσε εταίρο, αν και σε ζητήματα βαθύτερα πολιτικά δε φαίνεται να είχε κανέναν λόγο, παρά μονάχα στο ελάχιστο δυνατό που θα μπορούσε λόγω των εμπορικών και οικονομικών συμφερόντων, που καθόριζαν περισσότερο το διακρατικό πλαίσιο επαφών, παρά το διεθνές στάτους της χώρας. Η πολιτική αστάθεια ήταν εξαιρετικά σημαντική για το μέλλον της ευρύτερης περιοχής, καθώς μέχρι τότε η Ελλάδα και η Τουρκία αποτελούσαν μια σταθερά στην ταραγμένη ήδη από το 1948 ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η δεκαετία του 1970 ανέδειξε τον σταθεροποιητικό ρόλο που θα

μπορούσε να παίξει το Ισραήλ, κυρίως λόγω της στρατιωτικής του ισχύος που εδραιώθηκε μετά τον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ. Καταληκτικά μπορούμε να δούμε την κυριαρχία των οικονομικών συμφερόντων, τον περιορισμό του ιδεαλισμού και την στροφή των δυτικών δυνάμεων ανατολικότερα στην αναζήτησή τους για σταθερές στην ευαίσθητη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, κάτι που περιόρισε σημαντικά τη δυναμική της Ελλάδας.

Αξίζει να σημειωθεί πως ήταν η πρώτη φορά που ένα πολυμερές διεθνές σχήμα λάμβανε δράση εναντίον ενός κράτους γιατί το τελευταίο παραβίαζε συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα.⁸ Πρέπει, ωστόσο, να ληφθεί υπόψη και μια σειρά άλλων παραγόντων που βοήθησαν να ληφθεί μια τέτοια απόφαση. Η ελληνική αγορά ήταν ιδιαίτερα μικρή, καθώς ο πληθυσμός της χώρας ήταν μικρότερος από 9 εκατομμύρια, και ταυτόχρονα μιλάμε για μια φτωχή χώρα. Δεν είναι τυχαίο πως η Γαλλία είχε τις μεγαλύτερες επιφυλάξεις, καθώς κρίνονταν εξοπλιστικά προγράμματα κάτι που ευνοούσε την γαλλική βιομηχανία. Ταυτόχρονα, γίνεται αναφορά σε μια χώρα που βρίσκονταν στον δυτικό συνασπισμό, είχε θέσει τα θεωρητικά θεμέλια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και δεν διακυβευόνταν ιδιαίτερα οικονομικά ζητήματα με την Δύση. Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσαμε να πούμε πως η Ελλάδα ήταν κατά κάποιον τρόπο ο εύκολος στόχος, ώστε να αποδείξει η Δύση την προσήλωσή της στα ανθρώπινα δικαιώματα, το κράτος δικαίου και την δημοκρατία.

Η αξιοπιστία της Ελλάδας ως δυτικού συμμάχου στον Ψυχρό Πόλεμο φαίνεται να επηρέασε την δυναμική των αντιδράσεων και των κυρώσεων. Η επίδραση, όμως, που είχαν ήταν δυσανάλογη σε επίπεδο σχέσεων ανεπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου. Η στάση του Συμβουλίου της Ευρώπης εισήγαγε πλέον την έννοια των «Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» ολοένα και περισσότερο στα κείμενα πολιτικής και τις προϋποθέσεις συνεργασίας.⁹ Η καινοτομία αυτή άλλαξε σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονταν εφεξής οι σχέσεις με τον αναπτυσσόμενο κόσμο, καθώς ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποκτούσε κεντρική θέση.

⁸ N. Papandreou, *The Council of Europe fights for democracy in Greece, 1967-1969. No. 1*, p. 5.

⁹ V. F. Soriano, 'Facing the Greek junta: the European Community, the Council of Europe and the rise of human-rights politics in Europe', *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2019, vol 24, no 3, pp 358-376.

Πλέον, οι θεμελιώδεις αρχές και αξίες της Ευρώπης άρχισαν να αποτελούν προϋπόθεση άσκησης πολιτικής.

Το γεγονός της διεθνούς απομόνωσης της Ελλάδος ήταν ένα εξαιρετικά σημαντικό. Οι πιέσεις πλέον ήταν ισχυρές, ωστόσο ο χρόνος κατά τον οποίο έγιναν ήταν δύσκολο να επιφέρει ουσιαστικά αποτελέσματα. Το καθεστώς είχε ήδη καταφέρει να σταθεροποιήσει την εξουσία του, παρά την μη αποδοχή του από τους πολίτες, και ταυτόχρονα είχε διαμορφώσει τις οικονομικές συνθήκες που θα επέτρεπαν την επιβίωσή του, τουλάχιστον ως προς το διεθνές εμπόριο. Ταυτόχρονα, δόθηκε διεθνές βήμα για την Ελλάδα, καθώς εξακολουθούσε να συμμετέχει στις μορφωτικές υποθέσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, δίνοντας έτσι την ελπίδα πως θα μπορούσε κάποια στιγμή να επανέλθει.

Η παρούσα ενότητα αναπτύσσεται σε εννιά κεφάλαια. Το πρώτο αναλύει την απομόνωση του καθεστώτος στην Ευρώπη, το δεύτερο αναπτύσσει τις μορφωτικές σχέσεις με τη Ρουμανία, ενώ το τρίτο τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία. Επιλέχθηκαν τα δύο αυτά κράτη της Βαλκανικής, καθώς προκύπτει πως είχαν την μεγαλύτερη αλληλεπίδραση με το καθεστώς συγκριτικά με τα άλλα κράτη της Βαλκανικής. Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μορφωτικές σχέσεις με την Γιουγκοσλαβία, καθώς επηρεάζονται σημαντικά από την διαμάχη γύρω από το Μακεδονικό. Αξίζει να σημειωθεί πως το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της ελληνικής κυβέρνησης για την Γιουγκοσλαβία μεταφράζεται σε τεράστιο όγκο πρωτογενών πηγών, με κυρίαρχες αναφορές γύρω από το Μακεδονικό. Το τέταρτο αφορά στις μορφωτικές σχέσεις με την Ιταλία και την Γερμανία, οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Η Γερμανία αποτέλεσε χώρα υποδοχής πολλών μεταναστών και φιλοξενούσε δεκάδες χιλιάδες Ελλήνων, ενώ οι σχέσεις με την Ιταλία έφεραν ακόμα την σκιά από την ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων. Ακολούθως, στα κεφάλαια πέντε και έξι αναπτύσσονται οι μορφωτικές σχέσεις με τα κράτη της Λατινικής Αμερικής και της Άπω Ανατολής αντίστοιχα. Το έβδομο κεφάλαιο αναφέρεται σε δυο ειδικές περιπτώσεις πολιτιστικής προβολής, η μια αφορά στον κινηματογράφο και η άλλη στον διαγωνισμό *Miss Universe* του 1973 που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα. Το κεφάλαιο οκτώ πραγματεύεται ζητήματα αθλητισμού την περίοδο της δικτατορίας. Τέλος, το ένατο κεφάλαιο περιγράφει την δράση της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά και γενικότερα ελληνόφωνων εκκλησιών, που διαμόρφωσαν ένα πλαίσιο πολιτιστικής προβολής.

2.2 Μορφωτικές σχέσεις με τα κράτη της Βαλκανικής: Η περίπτωση της Ρουμανίας

Οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Ρουμανία ήταν διαχρονικά καλές. Σε αυτό συνέβαλλε και η μακρά παρουσία Ελλήνων σε περιοχές της ρουμανικής επικράτειας. Το μοναδικό ζήτημα που σκίαζε τις διμερείς σχέσεις ήταν η προέλευση των «Κουτσόβλαχων», η απουσία, ωστόσο, εδαφικών βλέψεων ελλείπει κοινής συνοριογραμμής, καθιστούσε το ζήτημα δευτερεύον, αλλά όχι ανύπαρκτο. Η δικτατορία άνοιξε ένα νέο κεφάλαιο στις διμερείς σχέσεις, καθώς φαίνεται να συνεργάζονται οι δυο πλευρές παρά το μεταξύ τους ιδεολογικό χάσμα. Ο ίδιος ο Nicolae Ceausescu, ο κομμουνιστής ηγέτης της Ρουμανίας, φέρεται να σκεφτόταν σοβαρά το ενδεχόμενο επίσημης επίσκεψης στην Ελλάδα, ύστερα από ανοιχτή πρόσκληση που του επέδωσε το καθεστώς στην Αθήνα.¹⁰

Οι μορφωτικές σχέσεις με τη Ρουμανία φαίνεται να ήταν και αυτές ιδιαίτερα έντονες, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός πως πρόκειται για μια χώρα της σοβιετικής σφαίρας επιρροής και δη την περίοδο της δικτατορίας. Πεδία, ωστόσο, συνεργασίας υπήρχαν, καθώς η Ρουμανία φιλοξενούσε μεγάλο αριθμό μνημείων που ήταν εμπνευσμένα από την ρωμαϊκή και την αρχαιοελληνική εποχή.¹¹ Η ελληνική κυβέρνηση φαίνεται να είχε προκρίνει τις σχέσεις της με τη Ρουμανία συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες του ανατολικού συνασπισμού. Άλλωστε τα πεδία αντιπαράθεσης περιορίζονταν στους Κουτσόβλαχους, χωρίς να έδειχναν ιδιαίτερα σοβαρά, ώστε να παρεμποδιστεί η ανάπτυξη των σχέσεων των δύο κρατών. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1967, πριν την επιβολή της δικτατορίας, έγινε προσπάθεια προσέγγισης των δύο λαών, μέσα από την αξιολόγηση ανακριβειών και παρανοήσεων μέσα στα σχολικά βιβλία.¹² Η αποστολή, λοιπόν, των βιβλίων της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, ως αποτέλεσμα της αμοιβαιότητας, έδωσε αυτή τη δυνατότητα. Στο ίδιο πλαίσιο γινόταν αναφορά σε δύο συγκεκριμένα σημεία των ρουμανικών σχολικών

¹⁰ P. Pechlivanis, 'An Uneasy Triangle: Nicolae Ceausescu, the Greek Colonels and the Greek Communists (1967-1974)', *The International History Review*, vol 43, no 3, 2021, pp 598-613.

¹¹ A. Stefan, Unpacking Tourism in the Cold War: International Tourism and Commercialism in Socialist Romania, 1960s–1980s. *Contemporary European History*, 2022, pp 1-20.

¹² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/13.10.

εγχειριδίων που παρουσίαζαν ενδιαφέρον. Ειδικότερα, στο βιβλίο της ιστορίας της 7ης τάξης γινόταν λόγος για την εκτέλεση χωρίς δίκη του Tudor Vladimirescu, ενώ στη γεωγραφία της 10ης τάξης στη σύνθεση του πληθυσμού της Ελλάδας γίνεται λόγος για «Μακεδόνες».

Η ελληνική πρεσβεία στο Βουκουρέστι ήταν ιδιαίτερα δραστήρια εκείνη την περίοδο. Ο πρέσβης ζήτησε το 1967 την αποστολή περιοδικού που να προβάλλει τη ζωή στην Ελλάδα σε ικανό αριθμό, ώστε να διαμοιραστεί.¹³ Κάτι αντίστοιχο έκαναν και άλλες πρεσβείες όπως η Τσεχοσλοβακική, η Βουλγαρική, η Αμερικανική και η Βρετανική. Την ίδια περίοδο συντάχθηκε και υπογράφηκε συμφωνία Συνεργασίας και Φιλίας μεταξύ Αθηνών και Βουκουρεστίου. Στο πλαίσιο αυτής συμφωνήθηκε η συνεργασία στον τομέα της εκπαίδευσης, του πολιτισμού, της τέχνης, των πληροφοριών, των εκδόσεων, του τουρισμού και του αθλητισμού.

Λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας, η ρουμανική πλευρά είχε ζητήσει τη συμμετοχή του μπαλέτου της Δώρας Στράτου σε φεστιβάλ που διοργανώνονταν εκείνη την περίοδο.¹⁴ Μια ακόμη πρόσκληση έλαβε το ίδιο μπαλέτο τον Μάρτιο του 1969 ώστε να συμμετάσχει σε λαογραφικό φεστιβάλ που διοργάνωναν οι Ρουμάνοι στο Βουκουρέστι μεταξύ 28 Αυγούστου και 4 Σεπτεμβρίου, ενώ και άλλα συγκροτήματα θα ήταν ευπρόσδεκτα. Η πρόσκληση δεν έγινε αποδεκτή, καθώς οι ημερομηνίες συνέπιπταν με το Φεστιβάλ Αθηνών, ωστόσο ο επικεφαλής επιθυμούσε ελληνική συμμετοχή και επέδωσε ανοιχτή πρόσκληση.

Το καλοκαίρι του 1969 οι ελληνικές αρχές είχαν κινητοποιηθεί, ώστε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα να θεωρηθούν διαβατήρια Ρουμάνων αθλητών σκοποβολής που επρόκειτο να επισκεφτούν την Αθήνα. Το γεγονός αυτό είναι ενδεικτική για την ιδιαίτερη σχέση που ήθελε να αναπτύξει η Ελλάδα με τη Ρουμανία. Στο ίδιο πνεύμα ανάπτυξης των μορφωτικών σχέσεων ο πρέσβης στο Βουκουρέστι είχε προτείνει την ενεργοποίηση άρθρων της ήδη υπάρχουσας από την περίοδο της δημοκρατικής διακυβέρνησης της Ελλάδας σχετικά με τη ρύθμιση των οικονομικών της επίσκεψης του μπαλέτου της Δώρας Στράτου.¹⁵ Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να εκτιμηθεί

¹³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/13.10.

¹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/13.10.

¹⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/13.10.

η στάση των Ρουμάνων απέναντι στις μορφωτικές ανταλλαγές. Σε αντίστροφη πορεία εγκρίθηκε η μετάβαση ελληνικής ομάδας καλαθοσφαίρισης με την προαίρεση της σύνταξης έκθεσης από τον αρχηγό κατά την επιστροφή στην Ελλάδα. Το επόμενο διάστημα πραγματοποιήθηκαν αθλητικές επισκέψεις, αλλά και προβολές ελληνικών ταινιών στη Ρουμανία.¹⁶

Τον Μάρτιο του 1969 η ρουμανική πλευρά ζήτησε να εξεταστεί η δυνατότητα φιλοξενίας 60 πινάκων, 15 γλυπτών και 50 σχεδίων στην Αθήνα στις αρχές του καλοκαιριού.¹⁷ Από τις 12 Μαΐου 1969 και για 3 εβδομάδες έλαβε χώρα στο Βουκουρέστι έκθεση ελληνικής ζωγραφικής, γλυπτικής και χαρακτικής στο κτήριο Atheneul Roman που αποτελούσε μια από τις 3 κύριες αίθουσες εκθέσεων στο κέντρο της πόλης.¹⁸ Η έκθεση του πρέσβη στο Βουκουρέστι ανέφερε πως ο κατάλογος ήταν ικανοποιητικός και το εξώφυλλο στα εθνικά χρώματα της Ελλάδας, ενώ η αφίσα παρουσίαζε ελληνικό χαρακτήρα. Στα εγκαίνια της έκθεσης παρευρέθηκαν εκπρόσωποι κρατικών υπηρεσιών, του καλλιτεχνικού κόσμου, του Τύπου, του Ραδιοφώνου, της Τηλεόρασης και ομογενείς. Η έκθεση διαφημίστηκε από το ραδιόφωνο, τον τύπο και την τηλεόραση. Αξίζει να σημειώσουμε πως οι ρουμανικές αρχές πρότειναν να περιοδεύσει η έκθεση και σε άλλες ρουμανικές πόλεις, ωστόσο ο πρέσβης εισηγήθηκε αρνητικά προς το ΥΠΕΞ καθώς θα δημιουργούσε στο μέλλον υποχρέωση αμοιβαιότητας και ίσως πολιτικά ζητήματα με τους «Κουτσόβλαχους».¹⁹

Η Ρουμανική Τηλεόραση ζήτησε το 1969 μέσω της ελληνικής πρεσβείας δύο ταινίες μικρού μήκους με θέματα το ένα για την Ακρόπολη και το άλλο για τις αρχαίες τραγωδίες και τα θέατρα, με σκοπό την προβολή τους σε εκπομπή σχετικά με την Ελλάδα.²⁰ Ταυτόχρονα εκδηλώθηκε ενδιαφέρον για τη μορφωτική και καλλιτεχνική ζωή στην Ελλάδα. Ο πρέσβης σημείωνε πως δεν ετίθετο ζήτημα αμοιβαιότητας, κάτι που φαίνεται να ήταν σημαντικό για την ελληνική πλευρά. Το 1970 πραγματοποιήθηκε το Φεστιβάλ Βαλκανικού Φιλμ στο Βουκουρέστι υπό την

¹⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/13.10.

¹⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

¹⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

¹⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

²⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

αιγίδα της UNESCO με το επόμενο να ήταν προγραμματισμένο να γίνει στην Αθήνα. Η Ελλάδα συμμετείχε συνολικά με 5 φιλμ μικρού και μεγάλου μήκους αποσπώντας θετικά σχόλια. Ο Διευθυντής της Ρουμανικής Τηλεόρασης απέστειλε, επίσης, πρόσκληση στην Ελληνική πλευρά να συμμετάσχει στο Φεστιβάλ Ελαφρού Τραγουδιού που θα λάμβανε χώρα στο Μπρασόφ μεταξύ 2 και 7 Μαρτίου 1971.²¹ Ο Έλληνας πρέσβης ήταν θετικός σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, καθώς οι Ρουμάνοι είχαν συμμετάσχει στην Ολυμπιάδα Ελαφρού Τραγουδιού στην Αθήνα και ταυτόχρονα η ρουμανική εκδήλωση έχει ευρεία διεθνή συμμετοχή.

Η Ρουμανική Ορθόδοξη Εκκλησία είχε προτείνει στην Εκκλησία της Ελλάδος ανταλλαγή υποτροφιών. Σε επικοινωνία, όμως, μεταξύ της πρεσβείας στο Βουκουρέστι με το ΥΠΕΞ φαίνεται πως η Εκκλησία της Ελλάδος δεν είχε απαντήσει. Αργότερα, το ζήτημα μάλλον προχώρησε, καθώς στην υπηρεσιακή αλληλογραφία του Υπουργείου Εξωτερικών με το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης γίνεται λόγος για θεώρηση διαβατηρίων Ρουμάνων θεολόγων υπότροφων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.²² Το 1970 προτάθηκε η ανταλλαγή 10-20 φοιτητών αρχιτεκτονικής της Σχολής του Βουκουρεστίου με το αντίστοιχο τμήμα του ΕΜΠ, για το οποίο δεν υπήρξε αντίρρηση από την ελληνική πλευρά.²³

Την ίδια περίοδο (1970) συζητούνταν το πρόγραμμα μορφωτικών ανταλλαγών μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας. Το σχέδιο της τελευταίας κινούνταν στο πλαίσιο του προηγούμενου με κυριότερες αλλαγές²⁴:

1. τον περιορισμό της διάρκειας μετακλήσεως καθηγητών πανεπιστημίων σε δύο εβδομάδες
2. δεν προσδιορίζονταν ο αριθμός των φοιτητών που θα μετείχαν σε μορφωτικές εκδρομές
3. οι επισκέψεις συγγραφέων από 2-3 τον χρόνο περιορίζονταν στη μια

²¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

²² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

²³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

²⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

4. προτάθηκε η αποστολή έκθεσης φωτογραφίας το 1971 στην Ελλάδα και το αντίστροφο το 1972
5. οργάνωση εσπερίδων με αφορμή την εθνική εορτή εκάστης στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας
6. κατάργηση της διάταξης που προέβλεπε την οργάνωση κινηματογραφικών εσπερίδων
7. ανταλλαγή ειδικών για μελέτη αρχείων και ανταλλαγή μικροφίλμ
8. ανταλλαγή αθλητικών αντιπροσωπειών και πληροφοριών επί αθλητικών ζητημάτων

Το 1971 τέθηκε το ζήτημα της λειτουργίας έδρας Νεοελληνικών Σπουδών στη Ρουμανία, καθώς υπήρχαν περίπου 10 φοιτητές που διδάσκονταν νέα ελληνικά από Ρουμάνια καθηγήτρια αρχαίων ελληνικών.²⁵ Η ελληνική πρεσβεία δε θεωρούσε πολιτικά σκόπιμη μια τέτοια ενέργεια καθώς θα εγείρονταν ζήτημα αμοιβαιότητας, οπότε και η ελληνική πλευρά θα αναγκαζόταν να ιδρύσει αντίστοιχη έδρα ρουμανικής γλώσσας. Η συγκεκριμένα έδρα κρίνονταν πως θα αποτελούσε κέντρο «κουτσοβλαχικής» προπαγάνδας ζημιώνοντας την εθνική ασφάλεια.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως οι σχέσεις με την Ρουμανία εξελίσσονται γύρω από το πρίσμα των εθνικών θεμάτων και συγκεκριμένα από την προέλευση των Βλάχων ή Κουτσοβλάχων. Σε πολιτικό επίπεδο τα γεγονότα που περιγράφονται αφορούν την κυβέρνηση του Γεώργιου Παπαδόπουλου, ο οποίος πέρα από πρόεδρος της κυβέρνησης διατελούσε και Υπουργός Εξωτερικών από τον Ιούλιο του 1970, μετά τον θάνατο του Παναγιώτη Πιπινέλη, ο οποίος είχε μέχρι τότε την θέση αυτή. Σημαντικά στοιχεία είναι, επίσης πως η κυβέρνηση φαίνεται να ακολουθούσε τις παραινέσεις των υπηρεσιακών παραγόντων, και πως η αλληλογραφία γενικότερα απευθυνόταν τόσο προς το Υπουργείο Εξωτερικών όσο και προς την Προεδρία της Κυβέρνησης. Φαίνεται, λοιπόν, πως ο Γεώργιος

²⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.

Παπαδόπουλος είχε αναλάβει προσωπικά το ζήτημα των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας.

2.3 Οι Μορφωτικές Σχέσεις με τα κράτη της Βαλκανικής: Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας

Η ανώμαλη περίοδος της δικτατορίας διαμόρφωσε ένα δυσχερές πλαίσιο για τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας. Η αρχική επιδείνωση αντικαταστάθηκε από ένα πλαίσιο διμερών σχέσεων που στηρίζονταν στην καχυποψία, ωστόσο ήταν λειτουργικό. Οι Γιουγκοσλάβοι διπλωμάτες είχαν βρει τρόπο να αναπτύξουν σχέσεις με πρόσωπα από την ελληνική πλευρά και ταυτόχρονα εστίαζαν στην ανάπτυξη σχέσεων με τοπικούς παράγοντες, ακαδημαϊκούς και φορείς αλλά και οικονομικούς παράγοντες.²⁶ Πολιτικά και μέχρι την επιβολή της δικτατορίας είχαν αναπτύξει σχέσεις με την ΕΔΑ.

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις διαχρονικά βρίσκονταν κάτω από τη σκιά του Μακεδονικού Ζητήματος, καθώς προέκυπταν συνεχώς διακρατικά προβλήματα ή ακόμη και σε κάποιες περιπτώσεις το ζήτημα αξιοποιούνταν για την προώθηση διαφορετικής πολιτικής ατζέντας στο εσωτερικό του κάθε κράτους. Από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου παρατηρούνται διακριτές περιόδους στις οποίες εναλλάσσεται η ένταση με την συνεργασία. Οι ψυχρές σχέσεις από την επιβολή της δικτατορίας μέχρι το 1968 αντικαταστάθηκαν από μια αμοιβαία καχυποψία, η οποία φαίνεται να διατηρείται μέχρι και την πτώση της δικτατορίας. Ειδικότερα, την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών το 1945-46 διαδέχτηκε μια συγκρουσιακή κατάσταση μέχρι το 1950, καθώς η γιουγκοσλαβική πλευρά υποστήριζε τους κομμουνιστές στον ελληνικό εμφύλιο.²⁷ Μετά την σύγκρουση Τίτο-Στάλιν το 1948 η κατάσταση αλλάζει σταδιακά και μέχρι το 1953 έχουμε την πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων, καθώς υπογράφεται και το

²⁶ D. L. Dimić, 'Yugoslav diplomacy and the Greek coup d'État of 1967'. *Balkanica*, (L), 2019, pp 397-426.

²⁷ M. Ristović, 'Yugoslav-Greek relations from the end of the Second World War to 1990 chronology, phases, problems and achievements' *Balkanica*, LI, 2020, pp 257-282.

Βαλκανικό Σύμφωνο²⁸ μεταξύ Αθήνας, Βελιγραδίου και Άγκυρας.²⁹ Η περίοδος της δικτατορίας άλλαξε την κατάσταση προς το χειρότερο, χωρίς, ωστόσο, αυτές να επηρεάζονται δραματικά.

Η μορφωτική συμφωνία με τη Γιουγκοσλαβία υπογράφηκε το 1959 και αποτελούσε μια *de facto* κατάσταση που δεν ανανεώθηκε για πολλά χρόνια λόγω του Μακεδονικού Ζητήματος. Με το Ν.Δ. 4003/1959³⁰ η ελληνική κυβέρνηση κύρωσε τη συμφωνία, η οποία προέβλεπε το πλαίσιο μορφωτικής και επιστημονικής συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών. Ειδικότερα, προέβλεπε τη δέσμευση των κρατών να υποβοηθούν τη συνεργασία μεταξύ των ιδρυμάτων των δύο κρατών καθώς και τη διευκόλυνση ως προς την πρόσβαση ερευνητών σε βιβλιοθήκες, αρχεία και μουσεία. Παράλληλα προέβλεπε την ενίσχυση του πλαισίου χορήγησης υποτροφιών. Δεσμεύονταν, επιπλέον, τα δύο συμβαλλόμενα μέρη να υποστηρίζουν την ραδιοτηλεοπτική συνεργασία καθώς και τη συνεργασία μεταξύ κινηματογραφιστών βάσει τις οικείας νομοθεσίας. Τέλος, προβλέπονταν η δημιουργία επιτροπής που θα συνεδρίαζε εκ περιτροπής σε Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία με αρμοδιότητα τη διαμόρφωση του μορφωτικού προγράμματος της επόμενης χρονιάς. Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο της παρούσης συμφωνίας είναι το άρθρο 7 που καθόριζε τη χρονική διάρκεια της, η οποία ανέρχονταν σε 5 έτη, με δυνατότητα ανανέωσης για άλλα 5, εκτός αν στο μεσοδιάστημα καταγγέλλονταν από έναν από τα συμβαλλόμενα μέρη. Βάσει αυτού του άρθρου η διάρκεια της συμφωνίας επεκτάθηκε αρκετά χρόνια παραπάνω, αφού σιωπηρά εφαρμόζονταν, χωρίς να έχει επικαιροποιηθεί και προσαρμοστεί στις συνθήκες της δεκαετίας του 1970. Η αιτία αυτής της ασυνέπειας, όπως αναπτυχθεί παρακάτω, ήταν η διαμάχη γύρω από το Μακεδονικό.

Το πρόγραμμα εκπαιδευτικής και πολιτιστικής συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας συντασσόταν με τη σιωπηρή αποδοχή των βασικών όρων της Συνθήκης Πολιτιστικής και Επιστημονικής Συνεργασίας που συνήφθη μεταξύ των

²⁸ Treaty of Friendship and Collaboration Between the Turkish Republic, the Kingdom of Greece, and the Federal People's Republic of Yugoslavia

²⁹ Ristović, 'Yugoslav-Greek relations from the end of the Second World War to 1990 chronology, phases, problems and achievements', pp 257-282.

³⁰ Περί της κύρωσεως της μεταξύ των Κυβερνήσεων του Βασιλείου της Ελλάδος και της Λαϊκής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας υπογραφείσης την 18^{ην} Ιουνίου 1959 Συμφωνίας περί συνεργασίας επί του επιστημονικού και μορφωτικού τομέως, ΦΕΚ 235/Α'3-11-1959

δύο χωρών στις 18 Ιουνίου 1959. Η τελευταία επίσημη συμφωνία για πρόγραμμα μορφωτικών ανταλλαγών να πραγματοποιείται για τη διετία 1967-1968, το οποίο σιωπηρά παρατάθηκε, καθώς δεν καταγγέλθηκε από καμιά πλευρά.³¹ Ο λόγος της μη ανανέωσης ήταν η απαίτηση της Γιουγκοσλαβικής πλευράς η χρήση όλων των γλωσσών της ομοσπονδίας μεταξύ αυτών και της «μακεδονικής», κάτι που δεν μπορούσε να γίνει δεκτό από την ελληνική πλευρά. Βάσει της αρχικής Συνθήκης, όμως, συμφωνήθηκε το πρόγραμμα συνεργασίας για τα έτη 1970-1971, το οποίο διαρθρώνονταν σε 5 επίπεδα, ενώ γίνονταν και λεπτομερής αναφορά στα οικονομικά που θα σχετίζονταν με την εφαρμογή του προγράμματος.

Το πρώτο επίπεδο της συμφωνίας αφορούσε στην εκπαίδευση. Ειδικότερα τα συμβαλλόμενα μέρη συμφώνησαν πως θα παρότρυναν τη συνέχιση της μελέτης των εκατέρωθεν εκπαιδευτικών συστημάτων και την ανταλλαγή ειδικών στο θέμα αυτό. Ταυτόχρονα γινόταν πρόνοια στη συμφωνία για συνεργασία μεταξύ των οργανισμών που εξέδιδαν σχολικά εγχειρίδια με σκοπό την ενημέρωση των συμβαλλομένων για το περιεχόμενο που αφορά τους ίδιους στα μαθήματα της ιστορίας, της γεωγραφίας, της λογοτεχνίας, των τεχνών και της οικονομίας. Προφανής στόχος ήταν η άμβλυνση των στερεοτύπων και η εμπέδωση της καλής γειτονίας. Η θέσπιση και εφαρμογή υποτροφιών, τόσο για πρώτου επιπέδου πανεπιστημιακές σπουδές όσο και για σπουδές ειδίκευσης προβλέπονταν από τη συμφωνία. Το Υπουργείο Πολιτισμού της Δημοκρατίας της Σερβίας, επιπλέον, προβλεπόταν να χορηγήσει μια υποτροφία για σπουδές στη Σερβο-κροατική γλώσσα. Οι συμβαλλόμενοι όφειλαν να ενθαρρύνουν τα πανεπιστήμιά τους και τις σχολές ανώτερων σπουδών να συνεργάζονται απευθείας μεταξύ τους για την ανταλλαγή φοιτητών/σπουδαστών καθώς και προγραμμάτων σπουδών και επιστημονικών εκδόσεων. Τρεις καθηγητές από κάθε κράτος προβλέπονταν να επισκεφτούν για ακαδημαϊκούς σκοπούς ίδρυμα του εταίρου κράτους για μια περίοδο δεκαπέντε ημερών. Τέλος, ένας νέος ερευνητής από την Ελλάδα θα γινόταν δεκτός για να παρακολουθήσει μαθήματα στο Διεθνές Πανεπιστημιακό Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών του Βελιγραδίου.

Το δεύτερο επίπεδο αφορούσε στη συνεργασία μεταξύ Ιδρυμάτων των δύο κρατών. Η ενθάρρυνση για συνεργασία μεταξύ μουσείων και αρχαιολογικών

³¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

υπηρεσιών αποτελούσε όρο της συμφωνίας, καθώς και ανταλλαγές αρχαιολόγων και ειδικών. Ο βασικός σκοπός των ανταλλαγών αποσκοπούσε στη μελέτη Εκκλησιών, μεσαιωνικών μοναστηριών και γενικότερα των καλλιτεχνικών θησαυρών και των βιβλιοθηκών τους. Το Βιβλιογραφικό Ινστιτούτο Βελιγραδίου και η Εθνική Βιβλιοθήκη Αθηνών θα αντάλλασσαν λίστες βιβλίων και λοιπών εκδόσεων, ενώ αντίστοιχα οι φορείς που ασχολούνται με εκπαιδευτικές ταινίες θα αντάλλασσαν τις σχετικές τους παραγωγές. Μια ιδιαίτερα σημαντική παράμετρος του συγκεκριμένου επιπέδου συνεργασίας αφορούσε στα διάφορα αρχεία που λειτουργούσαν και στην ανταλλαγή μικροφίλμ και αρχειακού υλικού σχετικά με την ιστορία των συμβαλλόμενων, πάντα μέσα στο πλαίσιο που καθόριζε η ισχύουσα νομοθεσία σε κάθε κράτος.

Το τρίτο επίπεδο συνεργασίας αφορούσε στον πολιτισμό και τις τέχνες. Οι οργανισμοί που ασχολούνταν με τη διοργάνωση συναυλιών προβλέπονταν να συνεργαστούν σε αυτόν τον τομέα, ώστε να μπορούν συγκροτήματα να επισκεφτούν τα εκατέρωθεν κράτη. Το Φεστιβάλ του Ντουμπρόβνικ και το Φεστιβάλ Αθηνών ή της Επιδαύρου θα έστελναν από έναν αντιπρόσωπο ώστε να παρακολουθήσει τις εκδηλώσεις για μια περίοδο 10 ημερών για το έτος 1970, με την προοπτική οι διοργανωτές να το επαναλάβουν και κατά το επόμενο έτος. Οι συμβαλλόμενοι ανέλαβαν, επίσης, την ευθύνη να προχωρήσουν στην ανταλλαγή ειδικών στο θέατρο για μια περίοδο 10 ημερών, ώστε να γνωρίσουν την εκατέρωθεν παραγωγή δράματος. Τέλος, ένας ειδικός στον τομέα του πολιτισμού θα επισκέπτονταν το έτερο συμβαλλόμενο κράτος με σκοπό να έρθει σε επαφή με τα πολιτιστικά επιτεύγματα αυτού, ενώ θα εξεταζόταν η δυνατότητα διοργάνωσης έκθεσης, το θέμα της οποίας ήταν υπό εξέταση.

Τα δύο τελευταία επίπεδα αφορούσαν στην παραγωγή ταινιών και στη συνεργασία στους τομείς της λογοτεχνίας, των εκδόσεων, του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης και του τύπου. Οι συμβαλλόμενοι συμφώνησαν να ενθαρρύνουν τους οργανισμούς και τις επιχειρήσεις που ασχολούνται με την παραγωγή ταινιών να συνεργαστούν με σκοπό την αγορά και πώληση ταινιών, αλλά και σχετικών προϊόντων, καθώς και τη συνεργασία στην παραγωγή ταινιών. Ταυτόχρονα, όφειλαν να προωθήσουν τη συνεργασία στον τομέα της μετάφρασης και έκδοσης των κύριων λογοτεχνικών έργων της Γιουγκοσλαβικής και Ελληνικής λογοτεχνίας. Η

Γιουγκοσλαβική Ραδιοτηλεόραση και η αντίστοιχη Ελληνική υπηρεσία θα συνέχιζαν τη συνεργασία τους και κατά τη διετία 1970-71 και θα ενθαρρύνονταν να προχωρήσουν σε ανταλλαγές καλλιτεχνικού περιεχομένου και εκδόσεων σχετικών με την τηλεόραση και το ραδιόφωνο. Τέλος, οι συμβαλλόμενοι συμφώνησαν να ενθαρρύνουν και τη συνεργασία μεταξύ των δημοσιογραφικών ενώσεων και του τύπου γενικότερα.

Η συμφωνία προέβλεπε ακόμη λύσεις σε σειρά από οικονομικά και διοικητικά ζητήματα που θα προέκυπταν από την εφαρμογή της συμφωνίας.³² Οι υπότροφοι θα είχαν συγκεκριμένα ποσά στη διάθεσή τους για στέγαση και διαβίωσης από τις χώρες υποδοχής, ενώ προβλέπονταν και χρήματα για την αγορά βιβλίων, τη φοίτηση χωρίς δίδακτρα και την ιατροφαρμακευτική κάλυψη βάσει των κανονισμών της χώρας υποδοχής. Επιπλέον, προβλέπονταν και η χρηματοδότηση των απαραίτητων ταξιδιών από και προς τη χώρα υποδοχής, τόσο για τους φοιτητές/σπουδαστές όσο και για τους ακαδημαϊκούς. Ειδικότερα, στους τελευταίους χορηγούνταν και ημερήσια δαπάνη για τη διαβίωσή τους στη χώρα υποδοχής, ενώ γινόταν και μνεία για την χρήση διερμηνέων εάν αυτό ήταν απαραίτητο. Αντίστοιχες προβλέψεις γίνονταν και για τις ανταλλαγές εκδόσεων, έργων τέχνης και συνεργασίας μεταξύ ιδρυμάτων. Σε κάθε περίπτωση, ο αποστολέας επιβαρύνονταν με τα έξοδα αποστολής, με τα Ιδρύματα που συμμετέχουν στην εν λόγω συμφωνία να οφείλουν να ανατρέχουν στους οικονομικούς όρους της, εκτός βέβαια αν υπήρχε διαφορετική μεταξύ τους συμφωνία. Οι πληρωμές των καλλιτεχνών και των καλλιτεχνικών οργανισμών θα γίνονταν βάσει της ισχύουσας συμφωνίας πληρωμών μεταξύ Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας.

Η ιδιότυπη, ωστόσο, διαμάχη γύρω από το Μακεδονικό δυσχέρανε την προαγωγή της επιστήμης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός Γιουγκοσλάβου φοιτητή για τον οποίο ίσχυε απαγόρευση εισόδου στην Ελλάδα. Το Υπουργείο Εξωτερικών είχε ζητήσει την άρση της απαγόρευσης από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης για ένα χρόνο ώστε να ολοκληρώσει τις σπουδές του στη Νομική Σχολή Αθηνών. Τα επιχειρήματα που πρόβαλε ήταν το γεγονός πως ο φοιτητής ήταν διδάκτωρ της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ αποτελούσε και

³² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/1.4.

προστατευόμενος του Πατριάρχη Σέρβων, ο οποίος αγωνίζονταν «ενάντια στο άθεο κομμουνιστικό καθεστώς και της επιβουλής της Ψευδομακεδονικής Εκκλησίας των Σκοπίων».³³ Το ζήτημα, όμως, δεν ήταν καθόλου απλό, καθώς αναφορές έκαναν λόγο για συχνή επίσκεψη του στη Γιουγκοσλαβική Πρεσβεία στην Αθήνα, με τον αντίλογο να σημειώνει πως κάτι τέτοιο ήταν λογικό, καθώς ο Πατριάρχης του έστελνε χρήματα για τις σπουδές του. Σύμμαχο στο συγκεκριμένο πρόβλημα βρήκε ο φοιτητής στην ελληνική πρεσβεία στο Βελιγράδι, η οποία δεν τον θεωρούσε κίνδυνο για την εθνική ασφάλεια. Σημείωνε παράλληλα πως η αφορμή της απέλασής του, ως μη καταγεγραμμένου εργαζόμενου των Γιουγκοσλαβικών Σιδηροδρόμων στην Ελλάδα δεν ήταν και τόσο σημαντικό παράπτωμα.³⁴ Γίνεται, επομένως αντιληπτό πως το σύνολο της αλληλογραφίας και η εμπλοκή τόσων ανθρώπων και θεσμών για ένα σχετικά απλό ζήτημα και ειδικότερα για έναν φοιτητή, ο οποίος κατά τα φαινόμενα είχε φιλικές προς την Ελλάδα αντιλήψεις και απόψεις, αποτελούσε τροχοπέδη στην εν γένει ανάπτυξη των μορφωτικών σχέσεων.

Οι ανασταλτικοί, βέβαια, παράγοντες στην ανάπτυξη των μορφωτικών σχέσεων δεν περιορίζονταν στο Μακεδονικό Ζήτημα. Η συμμετοχή στην έκθεση βιβλίου του Βελιγραδίου ήταν κάτι που προέτρεπε η ελληνική πρεσβεία, η οποία μάλιστα σημείωνε πως οι Γιουγκοσλάβοι πλήρωναν σκληρό συνάλλαγμα τους Ιταλούς εκδότες ώστε τα βιβλία τους «να βγουν σε περιποιημένες εκδόσεις». Αυτό θα μπορούσε να το αναλάβει η Ελλάδα, δεχόμενη πληρωμές διαμέσου του συστήματος του clearing.³⁵ Παρά, όμως, τις προτροπές της ελληνικής πρεσβείας το ΥΠΕΞ σημείωνε πως η συμμετοχή πέρα από το γεγονός ότι δεν ήταν σκόπιμη, δεν υπήρχαν αρκετά μεταφρασμένα έργα στη Γιουγκοσλάβια, αλλά και βιβλία σχετικά με τον Τίτο, ώστε να ικανοποιηθούν οι προϋποθέσεις συμμετοχής.

Οι μορφωτικές σχέσεις είχαν και τη θετική τους πλευρά, όσο βέβαια το επέτρεπαν ο συνδυασμός του Ψυχρού Πολέμου, το δικτατορικό καθεστώς της Ελλάδας και το Μακεδονικό Ζήτημα. Ο μορφωτικός ακόλουθος της Γιουγκοσλαβίας στην Αθήνα επέδωσε αίτημα στο ελληνικό ΥΠΕΞ να επισκεφθούν εκπαιδευτικοί σύμβουλοι από το Τίτογκραντ (σημερινή Ποντγκοριτσα) του Μαυροβουνίου, ώστε να

³³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

³⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

³⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

γνωρίσουν το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας.³⁶ Το ελληνικό ΥΠΕΞ δεν πρόβαλε αντιρρήσεις σε μια τέτοια επίσκεψη. Γεγονός είναι πως υπήρχε μια ιδιαίτερη σχέση με τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Σερβίας, με την οποία μάλιστα γινόταν προσπάθεια αναβάθμισης των μορφωτικών και εκπαιδευτικών σχέσεων. Βασικό πρόβλημα ήταν και πάλι το Μακεδονικό Ζήτημα, καθώς λειτουργούσε ανασταλτικά σε μια τέτοια προοπτική επειδή ανήκαν διοικητικά στο ίδιο κράτος.

Η θετική πλευρά των μορφωτικών ανταλλαγών είχε σχετική διάρκεια, καθώς και τη διετία 1972-1973 έγιναν σημαντικά βήματα εξομάλυνσης των σχέσεων των δύο κρατών. Ειδικότερα χορηγήθηκαν συνολικά (ΙΚΥ και ΥΠΕΠΘ) 6 υποτροφίες σε Γιουγκοσλάβους πολίτες, επετράπη η έλευση εκπαιδευτικών στην Ελλάδα, ο Γενικός Επιθεωρητής Αρχαίων και Ιστορικών Μνημείων επισκέφτηκε τη Γιουγκοσλαβία, ενώ καθηγήτρια της φιλοσοφικής από το Ζάγκρεμπ έλαβε άδεια, στο πλαίσιο της μορφωτικής συμφωνίας, να έρθει στην Ελλάδα. Παράλληλα, εγκρίθηκε η έλευση καθηγητή Διεθνούς Δικαίου από το Βελιγράδι, ενώ η Σερβική Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών απέστειλε πρόσκληση σε μέλη της Ακαδημίας Αθηνών και τέλος η Ελλάδα έλαβε μέρος στο φεστιβάλ επιστημονικοτεχνικών ταινιών Βελιγραδίου.³⁷ Πέρα των ακαδημαϊκών δράσεων σε καλλιτεχνικό επίπεδο εγκρίθηκε η άδεια έλευσης Γιουγκοσλάβου μετακληθέντος καλλιτέχνη στην Εθνική Λυρική Σκηνή, ενώ Ελληνίδα καλλιτέχνιδα βραβεύτηκε (3η θέση) για τη συμμετοχή της στην 3η Διεθνή Έκθεση Σκηνογραφίας και Ενδυματολογίας θεάτρου στην πόλη Novi Sad και τέλος η Ελλάδα συμμετείχε επίσημα στο «Διεθνές Κοινηματογραφικό³⁸ Φεστιβάλ Αθλητισμού και Τουρισμού» στο Βελιγράδι με την ταινία «Ταξίδι στην Ελλάδα» παραγωγής Υπουργείου Οικονομικών. Η Ελλάδα συμμετείχε επίσης με 4 βιβλία στη Διεθνή Έκθεση Αθλητικού Τουρισμού στο Ζάγκρεμπ, καθώς και στην 20η Ολυμπιάδα ζατρικού³⁹ στα Σκόπια.⁴⁰

³⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

³⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

³⁸ Καταγράφεται η λέξη όπως είναι γραμμένη στο πρωτογενές έγγραφο. Πιθανόν ο συντάκτης να έγραψε τη λέξη λάθος εκ παραδρομής.

³⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁴⁰ Προκαλεί εντύπωση η συγκεκριμένη συμμετοχή, καθώς καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας οποιαδήποτε συμμετοχή σε δράσεις που λάμβαναν χώρα στη συγκεκριμένη Δημοκρατία προκαλούσε τα αντανεκλαστικά του καθεστώτος με επιβολή κυρώσεων στους Έλληνες που το έπρατταν.

Σε αυτό το πλαίσιο καλής θέλησης η Σερβική Ακαδημία προσκάλεσε την Ακαδημία Αθηνών ώστε να εξεταστούν οι δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών.⁴¹ Ο πρόεδρος της Σερβικής Ακαδημίας πρότεινε, μάλιστα, τη σύσταση μεικτής επιτροπής από ακαδημαϊκούς για να καθοριστεί το πρόγραμμα ανταλλαγών. Το ελληνικό ΥΠΕΞ, άλλωστε, επιθυμούσε τη διεύρυνση και εμβάθυνση της συνεργασίας μεταξύ των πνευματικών ιδρυμάτων Ελλάδας-Σερβίας, όπως προκύπτει από την υπηρεσιακή αλληλογραφία. Το 1973 ο Έλληνας πρέσβης στο Βελιγράδι ανέφερε πως οι επαφές μεταξύ των δύο Ακαδημιών οργανώνονταν άμεσα μεταξύ των προέδρων και δεν υπήρχε συμμετοχή από τις κυβερνήσεις.⁴² Φαίνεται από τη σχετική αλληλογραφία πως τα ιδρύματα των δύο χωρών είχαν επικοινωνία μεταξύ τους, κάτι που άλλωστε προέβλεπε η μορφωτική συμφωνία του 1970-1971. Η Ελληνική πρεσβεία στο Βελιγράδι έλαβε ευχαριστήρια επιστολή για την Ακαδημία Αθηνών από τον αντιπρόεδρο της αντίστοιχης σερβικής, και στην οποία γινόταν λόγος για την επιστημονική ανακοίνωση που επρόκειτο να πραγματοποιήσει στην Αθήνα και αφορούσε στη θεωρία του περί της καταγωγής της περιστροφής των ουράνιων σωμάτων.⁴³ Η συνεργασία των δύο χωρών αφορούσε πολλαπλά επίπεδα, καθώς συνεδρίαζαν ανά διαστήματα Ελληνογιουγκοσλαβικές διϋπουργικές επιτροπές και επιτροπές τεχνικής και επιστημονικής συνεργασίας. Η 4η συνεδρίαση είχε εξετάσει σχέδια δυνητικών πεδίων διακρατικών συνεργασιών σε τεχνικό και επιστημονικό επίπεδο. Οι δύο πλευρές συμφώνησαν σε αμοιβαίες επισκέψεις εμπειρογνομόνων για τη διερεύνηση αυτών των πεδίων.⁴⁴

Το πλαίσιο ανταλλαγών περιελάμβανε και καλλιτεχνικά σχήματα και οργανισμούς. Η διαδικασία προϋπέθετε τη συμμετοχή στη λήψη της απόφασης για αποδοχή ενός τέτοιου σχήματος τόσο του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης όσο και του Εργασίας. Τον Φεβρουάριο του 1971 η Διεύθυνση Αλλοδαπών ενέκρινε την έλευση Γιουγκοσλάβων καλλιτεχνών της Όπερας του Βελιγραδίου με σκοπό τη συμμετοχή τους σε έργο της Εθνικής Λυρικής Σκηνής. Σε κάθε περίπτωση, όμως, απαραίτητη ήταν και η συμφωνία του Υπουργείου Εργασίας.⁴⁵ Η επικοινωνία μεταξύ φορέων

⁴¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁴² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁴³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

⁴⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

⁴⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/1.4.

πολιτισμού ενθαρρύνονταν, τουλάχιστον από το πλαίσιο μορφωτικών ανταλλαγών της περιόδου 1970-1971. Με βάση αυτή τη λογική ο διευθυντής του MODEFEST INTERNATIONAL είχε προσκαλέσει άμεσα δημιουργούς στο 1ο Διεθνές Φεστιβάλ Μόδας που θα πραγματοποιούνταν στο Ζάγκρεμπ το 1973. Σε επιστολή του προς τον μορφωτικό ακόλουθο της Ελληνικής Πρεσβείας ζητούσε τη συμμετοχή αυτών των δημιουργών, τονίζοντας πως τα έξοδα ταξιδιού και παραμονής ήταν εξασφαλισμένα.⁴⁶ Η πόλη του Novi Sad θα φιλοξενούσε τον Οκτώβριο του 1973 φεστιβάλ κνηγιού και αλιείας για το οποίο δεν υπήρχε αντίρρηση ελληνικής συμμετοχής από το ΥΠΕΞ. Στην Κροατία διοργανώνονταν το Joy of Europe⁴⁷, μια εκδήλωση καλλιτεχνικής έκφρασης νέων μέχρι 14 ετών, όπως και το διεθνές φεστιβάλ D'ANIMATION για παραγωγούς κινουμένων σχεδίων.⁴⁸ Και στις δύο περιπτώσεις υπήρξε ενδιαφέρον από τους διοργανωτές για συμμετοχή Ελλήνων. Στη Σλοβενία από την άλλη πλευρά διοργανώθηκε κινηματογραφικό φεστιβάλ Αθλητισμού και Τουρισμού στην πόλη Krajin, για το οποίο έλαβε και πάλι πρόσκληση η Ελλάδα⁴⁹. Λίγο αργότερα, το 1975, η Ελλάδα συμμετείχε στο 5ο Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου του Βελιγραδίου με την ταινία «Το Προξενίό της Άννας» του Παντελή Βούλγαρη, και θα συμμετείχαν σε αυτό τόσο ο σκηνοθέτης όσο και οι ηθοποιοί Κώστας Ρηγόπουλος και Άννα Βαγενά. Το Φεστιβάλ θα λάμβανε χώρα μεταξύ 7-15 Φεβρουαρίου 1975.⁵⁰

2.3.1 Οι Σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία και το Μακεδονικό Ζήτημα

Η στάση του επίσημου ελληνικού κράτους απέναντι στο Μακεδονικό Ζήτημα στηριζόταν κατά βάση στο συναίσθημα, καθώς αποτελούσε ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο θέμα τόσο για τους κυβερνώντες όσο και για τους κυβερνώμενους. Η ευαισθησία αυτή φαίνεται διαχρονικά, τόσο από την προσπάθεια να απελευθερωθεί η περιοχή από τον οθωμανικό ζυγό όσο και από τους αγώνες που κατέβαλε ο ελληνικός στρατός

⁴⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁴⁷ Αξίζει να σημειώσουμε πως το εν λόγω project εξακολουθεί και σήμερα να υπάρχει, μόνο που λαμβάνει χώρα στη Σερβία.

⁴⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁴⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁵⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

αργότερα εναντίον των Βουλγάρων, μέχρι την οριστική διευθέτηση των συνόρων μεταξύ των δύο χωρών μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Την ίδια εποχή αρχίζουν να διαφαίνονται τα πρώτα σύννεφα στις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία σε σχέση με το Μακεδονικό Ζήτημα. Το θέμα εξελισσόταν αρνητικά, καθώς λειτουργούσε ανασταλτικά στην ανάπτυξη διακρατικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία, παρά την πραγματική διάθεση των δύο πλευρών να συνεργαστούν. Υπήρχαν, βέβαια, και περιστάσεις κατά τις οποίες το ζήτημα αποτέλεσε προϊόν εκμετάλλευσης για την ικανοποίηση διαφορετικής ατζέντας.

Ο νέος κύκλος του Μακεδονικού ξεκίνησε με την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την προσπάθεια αναγέννησης της εθνικής συνείδησης των σλαβικών λαών στην Γιουγκοσλαβία που οδήγησε στην ίδρυση της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, περισσότερο ως προσπάθεια ανάσχεσης του βουλγαρικού εθνικισμού στην περιοχή.⁵¹ Η πράξη αυτή, ωστόσο, δημιούργησε τις συνθήκες εκείνες που θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την ιστορική πραγματικότητα και να δημιουργήσουν εντάσεις μεταξύ Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας αλλά και με την Βουλγαρία. Το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου κατάφερε να θέσει στο περιθώριο το ζήτημα για περίπου 40 χρόνια, μέχρι να ανακύψει εκ νέου τη δεκαετία του 1990.

Η περίοδος της δικτατορίας δεν ξέφυγε από το πολιτικό πλαίσιο που έθεσαν οι δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις των προηγούμενων ετών. Ειδικότερα, βάσει της ιδεολογικής προσέγγισης του καθεστώτος, ως προς τις έννοιες της οικογένειας και της πατρίδας, έπρεπε να αναδειχθούν τα στοιχεία εκείνα που ικανοποιούσαν τις συνθήκες αυτές. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, πως κατά τη διάρκεια της δικτατορίας γυρίστηκε μεγάλος αριθμός ταινιών με περιεχόμενο από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που φαίνεται να συνάδει με το πνεύμα που προωθούσε το καθεστώς. Παρά την κατάλυση του πολιτεύματος, η δημόσια διοίκηση και κυρίως το ΥΠΕΞ έπαιξε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση και την εκτέλεση πολιτικών γύρω από το θέμα. Το Μακεδονικό δεν αποτελούσε μονοδιάστατο ζήτημα και ως εκ τούτου συμμετείχαν και άλλα υπουργεία και φορείς του δημοσίου στην εφαρμογή και ενίοτε στην διαμόρφωση πολιτικών.

⁵¹ N. Zahariadis, 'Nationalism and small-state foreign policy: The Greek response to the Macedonian issue', *Political Science Quarterly*, vol 109, no 4, 1994, pp 647-667.

Οι διακρατικές σχέσεις στη χερσόνησο του Αίμου είναι διαχρονικά ιδιαίτερα πολύπλοκές, κάτι που σαφέστατα βρίσκει εφαρμογή και στην υπό μελέτη περίοδο. Το Μακεδονικό Ζήτημα δεν αφορά αποκλειστικά τις σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, αλλά επηρεάζει και τις σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τη Βουλγαρία. Συγκεκριμένα, η διαδικασία εναρμόνισης των ραδιοηλεκτρονικών δικτύων Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας ναυάγησε ακριβώς λόγω της προσπάθειας έμμεσης αναγνώρισης της Μακεδονικής εθνότητας μέσα από τη σύνταξη της συμφωνίας στη «μακεδονική» γλώσσα. Το γεγονός αυτό μεταφέρθηκε στην ελληνική κυβέρνηση διαμέσου της πρεσβείας στο Βελιγράδι, ενώ ο συντάκτης της επιστολής τόνιζε πως το γεγονός αυτό θα δημιουργούσε προβλήματα στο μέλλον, χωρίς να προσδιορίζει κάτι περαιτέρω. Αξίζει να σημειωθεί, πως η ελληνική πλευρά έδινε μεγάλη βαρύτητα στο θέμα δαπανώντας σημαντικούς κρατικούς, οικονομικούς και ανθρώπινους πόρους.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από απουσία επίσημης μορφωτικής συμφωνίας που να διέπει τις σχέσεις Ελλάδος-Γιουγκοσλαβίας. Πρόκειται για μια σιωπηρή αποδοχή και εφαρμογή των όρων που συμφωνήθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1950 που σε κάθε περίπτωση ήταν προβληματικοί, καθώς δεν ανταποκρίνονταν στις σύγχρονες ανάγκες και απαιτήσεις. Η δυσκολία στη σύνταξη νέου μορφωτικού προγράμματος οφειλόταν στην έμμεση προσπάθεια αναγνώρισης μακεδονικού έθνους από την ελληνική πλευρά και αντιμετωπίστηκε εν μέρει στις αρχές της δεκαετίας του 1970 με την αναθεώρηση του γιουγκοσλαβικού Συντάγματος. Το αναθεωρημένο σύνταγμα παρείχε ελευθερίες σε κάθε Δημοκρατία να συνάψει τις δικές της μορφωτικές συμφωνίες. Με αυτόν τον τρόπο δόθηκε η δυνατότητα, για παράδειγμα, στη Δημοκρατία της Σερβίας να διαπραγματευτεί μορφωτική συμφωνία απευθείας με την Ελλάδα χωρίς να χρειάζεται να παρέμβει η ομοσπονδιακή κυβέρνηση. Μια τέτοια προοπτική, ωστόσο, θα έδινε και μεγάλο περιθώριο δράσης στην προσπάθεια διεθνούς αναγνώρισης του «Μακεδονικού Έθνους».⁵²

⁵² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

2.3.2 Μορφωτικές Σχέσεις

Οι μορφωτικές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία έδειχναν να ατονούν την χρονική περίοδο που ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις για τη νέα μορφωτική συμφωνία που θα αντικαθιστούσε αυτήν του 1959. Παρόλα αυτά, η διάθεση μεταξύ των δύο κρατών για την ανάπτυξη αυτών των σχέσεων φαίνεται να είχε υπερκεράσει τις δυσκολίες, τουλάχιστον σε ένα μεγάλο βαθμό. Περίπου ένα χρόνο μετά το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών η Jugokonzert ενδιαφέρθηκε να πληροφορηθεί τη δυνατότητα αποστολής Ελλήνων καλλιτεχνών για σειρά παραστάσεων-συναυλιών κυρίως για το Φεστιβάλ του Ντουμπρόβνικ.⁵³ Η ελληνική πλευρά εξέλαβε τη συγκεκριμένη πράξη ως προσπάθεια επαναπροσέγγισης στον μορφωτικό τομέα δια της πλαγίας οδού.

Η ενημέρωση της ελληνικής πρεσβείας στο Βελιγράδι σχετικά με την κατάσταση της εξωτερικής πολιτικής της Γιουγκοσλαβίας σημείωνε πως η όξυνση του Μακεδονικού είχε ως συνέπεια την οπισθοδρόμηση των σχέσεων, ενώ τα δημοσιεύματα στον γιουγκοσλαβικό τύπο ήταν αρνητικά.⁵⁴ Συνέπεια των παραπάνω αποτέλεσε η αναβολή της αρχαιολογικής έκθεσης στο Βελιγράδι, καθώς και η μη υπογραφή νέας μορφωτικής συμφωνίας. Αυτό βέβαια δεν εμπόδισε τη γιουγκοσλαβική πλευρά να ξεκινήσει εκπομπές από το ραδιόφωνο του Βελιγραδίου με ειδήσεις σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία στα ελληνικά, κάθε βράδυ στις 22:00 αρχομένης από την 1η Ιουνίου 1970.⁵⁵ Ανεξάρτητα, όμως, από τις πολιτικές σχέσεις οι οικονομικές έδειχναν να έχουν ανοδική τάση, Σε αυτό συνετέλεσε η βελτίωση της συμφωνίας οδικών μεταφορών αλλά και οι διαπραγματεύσεις για τον ρου του Αξιού και την αλιεία στη λίμνη Δοϊράνη.⁵⁶

Το καλοκαίρι του 1968, σε έκθεση του ΥΠΕΞ, γίνεται εκτενής αναφορά σε λεπτομέρειες των ελληνογιουγκοσλαβικών μορφωτικών σχέσεων.⁵⁷ Ο συντάκτης

⁵³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/16.10.

⁵⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.3.

⁵⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

⁵⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.3.

⁵⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/16.10.

σημείωνε πως ήταν απαραίτητη η ίδρυση έδρας γιουγκοσλαβικής γλώσσας,⁵⁸ καθώς ήταν δύσκολο να βρεθούν μεταφραστές, ενώ η επιλογή της γλώσσας-γλωσσών επαφιόταν στην ελληνική πλευρά, κάτι που έλυσε το ζήτημα της ενδεχόμενης διδασκαλίας της «ψευτομακεδονικής». Η αντίληψη, αρχικά, που είχε το ΥΠΕΞ για τις εκδηλώσεις που διοργανώνονταν στα Σκόπια με σκοπό την προβολή του «ψευτομακεδονισμού» ήταν αρκετά φιλελεύθερη.⁵⁹ Συγκεκριμένα, προέκρινε τη συμμετοχή Ελλήνων σε τέτοιου είδους εκδηλώσεις, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσαν να αναδειχθούν οι ανακρίβειες που πρότασσε η γιουγκοσλαβική πλευρά, θέτοντας εν αμφιβόλω όλο το οικοδόμημα περί «μακεδονισμού». Σε κάθε περίπτωση, όλες οι σχέσεις που θα ανέπτυσαν οι Ανώτατες σχολές θα έπρεπε να περνάν από το ΥΠΕΞ, ώστε να μην προκύψει κάποια δέσμευση επιβλαβής για την Ελλάδα.

Τον Νοέμβριο του 1968 το ΥΠΕΞ ζήτησε από την πρεσβεία στο Βελιγράδι να ενημερώσει τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, πως παρά τη θέληση της Ελλάδας να αναπτυχθούν οι μορφωτικές σχέσεις των δύο πλευρών, δεν επρόκειτο να συμμετάσχει στο Φεστιβάλ Αχρίδος με καλλιτεχνικά συγκροτήματα τον Απρίλιο του 1969.⁶⁰ Οι διοργανωτές του Φεστιβάλ είχαν ζητήσει την αποστολή λαογραφικού συγκροτήματος, καθώς και λαογράφο για να συμμετάσχει σε σχετικό συμπόσιο. Σημείωναν, μάλιστα πως είχε διεθνή αναγνώριση, και συμμετοχές κατά τα παρελθόντα έτη από τη Ρουμανία, την Τουρκία, τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία και την Ιταλία. Αποτελούσε, λοιπόν, ένα σημαντικό γεγονός για τη Γιουγκοσλαβία με συμμετοχές από όλες τις Δημοκρατίες της.

Η εμπλοκή Ελλήνων καλλιτεχνών στην ανάδειξη του «μακεδονισμού» αποτέλεσε και αυτή μέσο, για το οποίο έγινε προσπάθεια αξιοποίησης. Διεθνείς προσωπικότητες όπως η Μελίνα Μερκούρη και ο Μίκης Θεοδωράκης δε δέχτηκαν τη συμμετοχή τους στην παραγωγή πολιτιστικών προϊόντων από τη Γιουγκοσλαβική αυτή Δημοκρατία. Ειδικότερα, το 1970 έγινε αναφορά στον τοπικό τύπο πως η Μερκούρη δε δέχτηκε να συμμετάσχει στην ταινία «Μαύρος Σπόρος», κάτι που

⁵⁸ Προφανώς αναφέρεται στις γλώσσες που ομιλούνταν στη Γιουγκοσλαβία, αλλά κυρίως τη Σερβοκροατική, καθώς αυτή ήταν η επίσημη. Να σημειωθεί πως λίγα χρόνια πριν, το 1953, ιδρύθηκε το ΙΜΧΑ, ως παράρτημα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, το οποίο παρείχε μαθήματα σλαβικών γλωσσών, ωστόσο φαίνεται πως ήταν ανεπαρκής η απόδοση αποφοίτων.

⁵⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/16.10.

⁶⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1968/16.10.

θεωρήθηκε ενδεικτικό και για τις προθέσεις του Θεοδωράκη.⁶¹ Αξίζει να σημειωθεί πως αυτοί οι καλλιτέχνες, αλλά και άλλοι, βρίσκονταν στη μαύρη λίστα του καθεστώτος, απαγορεύοντας πρακτικά τη νόμιμη προβολή τους.⁶²

Ο εκδοτικός οίκος «Κουλτούρα» των Σκοπίων θα προέβαινε την ίδια περίοδο στην έκδοση βιβλίων που σχετίζονταν άμεσα με το Μακεδονικό Ζήτημα. Συγκεκριμένα θα εξέδιδε τα (α) Από της αναγνώρισης μέχρι της αρνήσεως του Μακεδονικού Ζήτηματος, (β) Βαλκάνιοι Σοσιαλισταί και το Μακεδονικό Ζήτημα, (γ) Η Ένωση Κομμουνιστών Μακεδονίας εις την σύγχρονον μακεδονικήν κοινωνίαν, (δ) Ανασκόπησης της μακεδονικής λαϊκής πρόζας και (ε) Ανθολογία της μακεδονικής ποιήσεως. Για κάθε ένα από τα παραπάνω βιβλία θα αποστέλλονταν τουλάχιστον από ένα αντίτυπο σε όλα τα Ινστιτούτα Σλαβολογίας ανά τον κόσμο.⁶³ Με αυτόν τον τρόπο θα γινόταν σαφής ενίσχυση του αφηγήματος περί μακεδονικής εθνικής ταυτότητας, καθώς σλαβολόγοι θα έρχονταν σε επαφή σύγχρονες σχετικές μελέτες. Ανεξάρτητα, λοιπόν, από τη θέση του καθενός στο ζήτημα, δε μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός της οργανωμένης, συστηματικής και πολύπλευρης δράσης για τη διεθνή αναγνώριση του «μακεδονικού έθνους». Γενικότερα όμως, ο κλάδος των εκδόσεων προέβαινε και στη διοργάνωση εκθέσεων βιβλίου. Τον Νοέμβριο του 1972 ο Γενικός Πρόξενος στα Σκόπια ειδοποιούσε το ΥΠΕΞ πως θα λάμβανε πρόσκληση διαμέσου της πρεσβείας στο Βελιγράδι να συμμετάσχουν ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι στη Βαλκανική Έκθεση Βιβλίου που θα λάμβανε χώρα 5-11 Μαΐου το 1973. Το κίνητρο για συμμετοχή ήταν η αγορά όλων των αδιάθετων βιβλίων από τους διοργανωτές.⁶⁴ Η συγκεκριμένη πολιτική, ανεξάρτητα από το αν ήταν συνήθης, αποτελούσε σίγουρα κίνητρο για τους εκδότες, η συμμετοχή των οποίων θα μπορούσε εύκολα να αξιοποιηθεί σε πολιτικό επίπεδο όσον αφορά στο Μακεδονικό Ζήτημα.

Ένα ιδιαίτερο θέμα που προέκυψε το 1972 αφορούσε στην ενοικίαση γκαλερί στη Θεσσαλονίκη από εικαστικό καλλιτέχνη του Καλλιτεχνικού Επιμελητηρίου

⁶¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

⁶² D. L. Dimić, 'Yugoslav diplomacy and the Greek coup d'État of 1967', *Balkanica*, L, 2019, pp 397-426.

⁶³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

⁶⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

Σκοπίων, ώστε να εκθέσει το έργο του.⁶⁵ Η αναφορά του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης έκανε λόγο για πενθήμερη ενοικίαση γκαλερί στην πόλη από «Μακεδόνα» ζωγράφο, κάτι που πήρε ιδιαίτερη δημοσιότητα στον τοπικό τύπο και το ραδιόφωνο στα Σκόπια. Η ικανοποίηση των μέσων αυτών ήταν έκδηλη, καθώς τα δημοσιεύματα έκαναν λόγο για πρώτη έκθεση καλλιτέχνη από τη «Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας» στη Θεσσαλονίκη μετά από πολλά χρόνια. Η Περιφερειακή Διοίκηση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας από την άλλη πλευρά υποβάθμισε το γεγονός τονίζοντας πως είχε μέτρια επιτυχία ενώ πουλήθηκαν 4 πίνακες. Σημείωνε, ωστόσο, πως η διοικητική διαδικασία για την ενοικίαση τέτοιων χώρων δεν απαιτούσε κάποια ειδική άδεια, αποποιούμενη με αυτόν τον τρόπο οποιαδήποτε ευθύνη που θα μπορούσε να αναζητήσει η κεντρική κυβέρνηση. Αργότερα, το 1973, απέστειλε ο Γενικός Πρόξενος στα Σκόπια μεταφρασμένο άρθρο της NOVA MAKEDONIA της 25ης Φεβρουαρίου 1973 στο οποίο εκθειάζεται η επιτυχία της έκθεσης στη Θεσσαλονίκη, ενώ γίνεται λόγος για πώληση 10 πινάκων και θερμές κριτικές από τους επισκέπτες ως προς την ικανότητα του καλλιτέχνη. Τόνιζε, επιπλέον, πως οι οικοδεσπότες ήταν φιλόξενοι και πως δεν ανέμενε τέτοια επιτυχία.⁶⁶

Το θέμα των ανταλλαγών είχε ιδιαίτερη σημασία και ο έλεγχος τους σε σχέση με τα Σκόπια ήταν ιδιαίτερα ενδελεχής. Στα τέλη του 1973 η Ελληνική Πρεσβεία στο Βελιγράδι απέστειλε στο ΥΠΕΞ πρόσκληση από τη Διεύθυνση Όπερας Σκοπίων για ελληνική συμμετοχή στις «Βραδιές Όπερας Μαΐου».⁶⁷ Συγκεκριμένα, στην επιστολή-πρόσκληση του διευθυντή γινόταν αναφορά για παρελθούσες προσκλήσεις οι οποίες απορρίφθηκαν. Το Υπουργείο Εσωτερικών, με αφορμή πρόσκληση καλλιτεχνικού συγκροτήματος από τα Σκόπια στην Ελλάδα, απέστειλε διαβαθμισμένη εγκύκλιο με την οποία ζητούσε από τους επικεφαλής των τοπικών αυτοδιοικήσεων να δράσουν, ώστε να απορρίπτονται τέτοιες προσκλήσεις και οι αντίστοιχοι ελληνικοί φορείς να μην προσκαλούν συγκροτήματα από την Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας. Η πρακτική αυτή, άλλωστε, θεωρούνταν κατευθυνόμενη ώστε να διευκολυνθούν οι βλέψεις σε βάρος της ελληνικής Μακεδονίας. Γενικότερα οι καλλιτεχνικές ανταλλαγές παρουσίαζαν προβλήματα και όχι μόνο στην περίπτωση με αντίστοιχους

⁶⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁶⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁶⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

φορείς των Σκοπίων, αλλά και στις περιπτώσεις διοργάνωσης εκδηλώσεων. Η Περιφερειακή Διοίκηση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας τόνιζε σε επιστολή της στο ΥΠΕΞ πως θα έπρεπε να διαμορφωθεί ένα περιβάλλον προσέλκυσης αλλοδαπών συγκροτημάτων και εξύψωσης του επιπέδου των εκδηλώσεων των «Δημήτριων» στη Θεσσαλονίκη.⁶⁸ Επιπλέον, τόνιζε πως τα Σκόπια δραστηριοποιούνταν έντονα στον τομέα του πολιτισμού, κάτι που θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί με τη βοήθεια του ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού.

Οι πολιτιστικές ανταλλαγές στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας ήταν ιδιαίτερα δυσχερείς. Τα «Δημήτρια» αποτελούσαν ένα σημαντικό φεστιβάλ στην πόλη της Θεσσαλονίκης με διεθνές ενδιαφέρον και εμβέλεια, που οργανώθηκε αρχικά από τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού το 1966, ευθύνη που το 1973 μεταφέρθηκε στον δήμο της πόλης.⁶⁹ Ο Γενικός Πρόξενος της Γιουγκοσλαβίας διαμαρτυρήθηκε σε συνάντηση του στην Περιφερειακή Διοίκηση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας πως δε συμμετέχουν Γιουγκοσλαβικά συγκροτήματα. Η Ελληνική πλευρά αντέτεινε πως η συμμετοχή τους είναι ακριβότερη σε σχέση με αντίστοιχα σωματεία της Ανατολικής Ευρώπης,⁷⁰ κάτι που, ανεξάρτητα από το αν ίσχυε ή όχι, φαινόταν περισσότερο ως διπλωματικός ελιγμός. Αξίζει να σημειωθεί πως στην εν λόγω συνάντηση ο Γενικός Πρόξενος σημείωσε πως τα καλλιτεχνικά συγκροτήματα στη Γιουγκοσλαβία ήταν ιδιωτικά και δε λάμβαναν καμιά είδους οικονομική ενίσχυση από το κράτος.

Η γιουγκοσλαβική πλευρά μέσω του Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης είχε προσκαλέσει το χορευτικό τμήμα του Λυκείου Ελληνίδων να συμμετάσχει στο Φεστιβάλ λαϊκών χορών και μουσικής Αχρίδας. Τελικά το Λύκειο απέρριψε την πρόσκληση ύστερα από συνεννόηση με την Περιφερειακή Διοίκηση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, ο σύλλογος «Καραϊσκάκης» από την Καρδίτσα προσκάλεσε τον μορφωκαλλιτεχνικό σύλλογο “Kotso Rasin” να συμμετάσχει σε λαογραφικές εκδηλώσεις, κάτι που τελικά δεν ευοδώθηκε ύστερα

⁶⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁶⁹ M. E. Tsihla, ‘Intsitutions and Culture in Thessaloniki and the Role of Local Government: From Dimitria to Labattoir’, *American Research Journal of Humanities and Social Sciences*, vol 7, no 1, 2021, pp 1-5.

⁷⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

από παρέμβαση του Γενικού Προξενείου στα Σκόπια. Το τελευταίο, μάλιστα, προέτρεψε να ενημερωθούν όλοι οι σύλλογοι ώστε να αποφεύγονται διακριτικά τέτοιες προσκλήσεις τόσο όσο προς τη λήψη τους όσο και ειδικότερα ως προς την αποστολή τους.⁷¹

Η επανάσταση του Ίλιντεν αποτελεί σημαντικό γεγονός για την ανεξαρτησία των σλαβικών λαών της Βαλκανικής. Με αφορμή τον εορτασμό της επετείου της θα διοργανώνονταν φεστιβάλ στο Μοναστήρι την περίοδο 29 Ιουλίου-2 Αυγούστου 1973 με σειρά εκδηλώσεων που θα περιελάμβαναν παρουσίαση παραδοσιακών χορών, εκθέσεις και συμπόσιο. Οι παραδοσιακοί χοροί επρόκειτο να είναι κυρίως πολεμικοί, όπως και τα τραγούδια.⁷² Επικουρικά προς αυτήν την παρουσίαση θα πραγματοποιούνταν συμπόσιο με θέμα «Μακεδονικά Πολεμικά Άσματα». Θα υλοποιούνταν, επίσης, έκθεση στο μουσείο Μοναστηρίου με θέμα «Η Επανάσταση του Ίλιντεν εις το Βιλαέτιον Μοναστηρίου». Η κατάσταση προβληματίζε ιδιαίτερα την ελληνική πλευρά, όπως προκύπτει μέσα από την αλληλογραφία των υπηρεσιών του Υπουργείου Εξωτερικών, καθώς γίνονταν συστηματική προσπάθεια να αναδειχθεί ο «Μακεδονισμός» και να εδραιωθεί η παραχάραξη της ιστορίας ως αληθινή.

Η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου είχε διαμορφώσει ένα περιβάλλον αρκετά σταθερό ως προς τις διακρατικές σχέσεις, κάτι που χαρακτήριζε και την εσωτερική πολιτική κατάσταση σε μεγάλο βαθμό, ειδικά αν κάτι τέτοιο σχετίζονταν με ευρύτερα διακρατικά προβλήματα. Το 1974 συμμετείχε η Ελληνίδα ποιήτρια σε έκθεση βιβλίου που έγινε στην πόλη των Σκοπίων, ενώ προέβησαν σε δηλώσεις θαυμασμού για τα επιτεύγματα της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας στο ελληνικό πρόγραμμα του ραδιοσταθμού Σκοπίων. Στην εν λόγω έκθεση έγινε απαγγελία ποιημάτων του Κωνσταντίν Μιλαντίνοφ με τίτλο «Νοσταλγία δια τον Νότον».⁷³ Αξίζει να σημειωθεί πως ο Μιλαντίνοφ μαζί με τον αδερφό του Ντήμηταρ θεωρούνται πρωτοπόροι στη θεμελίωση της «μακεδονικής» λογοτεχνίας.⁷⁴ Ακολούθησε επιστολή του Υπουργείου

⁷¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁷² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁷³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

⁷⁴ K. Petrovska-Kuzmanova, 'The beginnings of folkloristic-ethnographic research in Macedonia', in B. Ristovska-Josofovska & D. Gorgiev (eds), *The Beginnings of Macedonian Academic Research and*

Δημόσιας Τάξης προς το ΥΠΕΞ σχετικά με την ποιήτρια για την οποία αναφερόταν πως είχε αναπτύξει σχέσεις με λογοτέχνες από τα Βαλκάνια και τα έργα της είχαν εκδοθεί στη Ρουμανία, ενώ ο ραδιοφωνικός σταθμός του «παραπετάσματος» πρόβαλε το έργο της σε διάφορες εκπομπές.⁷⁵

Ο κινηματογράφος δεν εξαιρέθηκε από την ιδιότυπη διαμάχη μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας για τη Μακεδονία. Από ελληνικής πλευράς έχουμε αναφέρει την ταινία «Παύλος Μελάς». Ο Έλληνας πρόξενος στα Σκόπια ανέφερε αντίστοιχη παραγωγή στη Γιουγκοσλαβία. Συγκεκριμένα, η ταινία «Η Δημοκρατία Φλέγεται» παραγωγής «Βαρντάρ Φιλμ», η οποία σχετίζεται με την Επανάσταση του Ίλιντεν και τη Δημοκρατία του Κρουσόβου, επρόκειτο να αξιοποιηθεί για διεθνή προβολή του ζητήματος.⁷⁶ Ο πρόξενος, μάλιστα, σημείωνε πως γίνονταν προσπάθειες εξαγωγής της σε συμφέρουσες τιμές.

2.3.3 Ακαδημαϊκές διαμάχες και το Συμβούλιο της Ευρώπης

Η ουσιαστική προσπάθεια του ελληνικού κράτους σε ακαδημαϊκό επίπεδο, σε σχέση με το Μακεδονικό Ζήτημα, εστίαζε κυρίως σε πολιτικές που διαμορφώνονταν στο πλαίσιο πολυμερών οργανισμών όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης. Το ζήτημα που απασχόλησε την Ελληνική Διπλωματία το πρώτο μισό του 1970 αφορούσε στην προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στη Σύμβαση περί Ισοτιμίας Πανεπιστημιακών Τίτλων. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Ισοτιμίας των Περιόδων Πανεπιστημιακών Σπουδών στην πράξη έδινε τη δυνατότητα αναγνώρισης των χρόνων φοίτησης σε Πανεπιστήμια μεταξύ όλων των συμβαλλόμενων πλευρών. Συμβαλλόμενα μέρη θεωρούνταν τόσο τα κράτη όσο και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα που απένειμαν αντίστοιχους τίτλους, τα οποία μάλιστα ήταν υπεύθυνα για τον καθορισμό των τρόπων και των μέσων εφαρμογής της αναγνώρισης. Ειδικότερα, όφειλαν να καθορίσουν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις όπως οι εξετάσεις που απαιτούνταν ή τα

Institution Building (19th – Early 20th Century), Skopje, Institute of National History, 2018, pp 111-124.

⁷⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

⁷⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1969).

μαθήματα που θα έπρεπε να παρακολουθηθούν για την απόκτηση ισοτιμίας. Σε κάθε περίπτωση τα συμβαλλόμενα μέρη έπρεπε να ενημερώσουν σχετικά τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου, ενώ η έναρξη ισχύος της σύμβασης οριζόταν η μέρα επικύρωσης της από τους συμβαλλόμενους. Τα κράτη που επικύρωναν τη σύμβαση έδιναν τη δυνατότητα στα ακαδημαϊκά τους ιδρύματα να μη συμμετάσχουν σε αυτήν. Βάσει του άρθρου 5 οι κυβερνήσεις όφειλαν να αποστείλουν τη σύμβαση στις πανεπιστημιακές αρχές που βρίσκονταν υπό την εποπτεία τους με την παράκληση να εξετάσουν ευμενώς τους όρους της.

Το φαινομενικά απλό ζήτημα γινόταν περίπλοκο αν λάβει κανείς υπόψη την ύπαρξη της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας.⁷⁷ Η συμμετοχή της Γιουγκοσλαβίας, λοιπόν, θα έδινε τη δυνατότητα στο Πανεπιστήμιο των Σκοπίων να χορηγεί αναγνωρισμένους τίτλους, όπου θα αναγράφονταν η ονομασία Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας, κάτι που δεν θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από την Ελλάδα.⁷⁸ Οι διμερείς, άλλωστε, σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία αντιμετώπιζαν γενικότερα πρόβλημα ανά διαστήματα ακριβώς λόγω του ονόματος «Μακεδονία». Το ΥΠΕΞ, μάλιστα, θεωρούσε πως ένα τέτοιο γεγονός θα αναδείκνυε το πανεπιστήμιο της πόλης των Σκοπίων κάτι που σε καμιά περίπτωση δεν μπορούσε να γίνει ανεκτό. Η Γιουγκοσλαβία από την άλλη πλευρά επιθυμούσε να προσχωρήσει στις εν λόγω συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς έτσι θα είχαν την δυνατότητα να διευρύνουν τις ακαδημαϊκές συνεργασίες, οι επιστήμονές της θα έβρισκαν ευκολότερα εργασία στο εξωτερικό και ταυτόχρονα θα μπορούσαν να αποτελέσουν τα Γιουγκοσλαβικά πανεπιστήμια πόλος έλξης αλλοδαπών φοιτητών.

Το ζήτημα αντιμετωπίζονταν με διαφορετικό τρόπο από τους εμπλεκόμενους ελληνικούς φορείς. Το ΥΠΕΞ θεωρούσε πως έπρεπε να αποτραπεί η αποδοχή της Γιουγκοσλαβίας στην εν λόγω σύμβαση και το επιχείρημα που προέκρινε ήταν πως τα προγράμματα, ο τρόπος και το περιεχόμενο διδασκαλίας διαφέρει ριζικά από τα αντίστοιχα του δυτικού κόσμου. Από την άλλη πλευρά η σχετική έρευνα του ΥΠΕΠΘ καταδείκνυε πως η διάρκεια σπουδών, οι κλάδοι της εκπαίδευσης, το πρόγραμμα και η οργάνωση όλων των βαθμίδων αντιστοιχούν με τα ελληνικά. Η τριτοβάθμια

⁷⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

⁷⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/4.1.

εκπαίδευση, επιπλέον, στη Γιουγκοσλαβία προσέφερε και προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών, κάτι που δεν παρείχαν τα ελληνικά πανεπιστήμια προσφέροντας μονάχα διδακτορικές σπουδές. Έτσι, προέβλεπε το ΥΠΕΠΘ πως καμιά χώρα δε θα προέβαλε αντίρρηση στην εισδοχή της Γιουγκοσλαβίας και ως εκ τούτου ούτε η ελληνική πλευρά θα έπρεπε να τηρήσει αρνητική στάση.⁷⁹

Η Ελλάδα προσπαθούσε να αποκρούσει την πολιτική ανάδειξη του «μακεδονισμού» μέσα από ποικίλες δράσεις, όπως η αξιοποίηση επιστημονικών βιβλίων. Συγκεκριμένα, το καλοκαίρι του 1970 το Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως ενέκρινε μεν το βιβλίο με τίτλο “The Macedonian Question in Byzantine Painting”, ωστόσο ζήτησε τον έλεγχο του περιεχομένου του ως προς την επιστημονική του τεκμηρίωση από το την Α' Πολιτική Διεύθυνση του ΥΠΕΞ, η οποία με τη σειρά της απηύθυνε ερώτημα στο ΙΜΧΑ.⁸⁰ Το γεγονός αυτό καταδεικνύει και την οργανωμένη και συστηματική προσπάθεια της Ελλάδας να αντικρούσει τις γιουγκοσλαβικές θέσεις αξιοποιώντας επιστημονικά δεδομένα αλλά και επιστημονικούς φορείς. Η επιστημονική τεκμηρίωση της θέσης σχετικά με την ιστορία αλλά και την έννοια της Μακεδονίας δεν αποτελούσε μονοπώλιο της Ελλάδας, καθώς η εδραίωση της «μακεδονικής ταυτότητας» προϋπέθετε την ίδια ακριβώς διαδικασία και από την γιουγκοσλαβική πλευρά. Η διοργάνωση σεμιναρίων από το Πανεπιστήμιο των Σκοπίων αποτελούσε ένα μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου. Το καλοκαίρι, μάλιστα, του 1970 (20/8-2/9) διοργανώθηκε πολυήμερο σεμινάριο στην Αχρίδα σχετικά με τη «Μακεδονική γλώσσα» στο οποίο κλήθηκαν διαμέσου της πρεσβείας της Ελλάδας στο Βελιγράδι να συμμετάσχουν και Έλληνες.⁸¹

Η περίοδος αυτή για την Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη λόγω της δικτατορίας, η οποία ωστόσο δεν βρισκόταν σε θέση να ελέγξει απόλυτα τη δράση ιδιωτών, ακόμη και ανθρώπων που είτε υποστήριζαν είτε ήταν αδιάφοροι προς το τη δικτατορία.⁸² Ένα γεγονός το οποίο φαίνεται να ενόχλησε το καθεστώς ήταν οι επαφές μεταξύ των πρυτάνεων των Πανεπιστημίων των Σκοπίων και της Θεσσαλονίκης. Σε υπηρεσιακή αλληλογραφία μεταξύ των Υπουργείων Εξωτερικών

⁷⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/4.1.

⁸⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

⁸¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

⁸² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

και Παιδείας το πρώτο ζητούσε την προσυνηννόηση όταν επρόκειτο να λάβουν χώρα συναντήσεις με ανθρώπους που εκπροσωπούν χώρες για τις οποίες υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, με το δεύτερο να απαντά πως ο πρύτανης του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης είχε ενημερωθεί διεξοδικά από τις τοπικές αρχές (προφανώς της Θεσσαλονίκης) αλλά και το Υπουργείο για το πρόβλημα.⁸³

Η διαμάχη γύρω από το Μακεδονικό γινόταν ολοένα και εντονότερη, καθώς οι δράσεις των Σκοπίων ήταν ακατάπαυστες και οι μεμονωμένες πράξεις ιδιωτών έδειχναν να την ενισχύουν. Το 1973 έγινε δεκτός Έλληνας υπήκοος στο Πανεπιστήμιο των Σκοπίων, ώστε να φοιτήσει.⁸⁴ Το γεγονός αυτό αποτέλεσε αφορμή να ενεργοποιηθεί ο κρατικός μηχανισμός ώστε να παρεμποδίσει την εν λόγω φοίτηση. Το Ελληνικό Γενικό Προξενείο στα Σκόπια ανέφερε την έλευση του στην πόλη χωρίς να έχει άδεια, ενώ ο Γενικός Πρόξενος του συνέστησε να επιστρέψει άμεσα στην Ελλάδα, καθώς η παράνομη είσοδος του στη Γιουγκοσλαβία θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αφορμή για να μη του χορηγηθεί εκ νέου άδεια εξόδου προς τη Γιουγκοσλαβία. Σε επικοινωνία, μάλιστα, της ΚΥΠ με το Υπουργείο Δημόσιας τάξης η φοίτηση στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα των Σκοπίων χαρακτηρίζονται εθνικώς ασύφορα. Την ίδια περίοδο η Ελληνική πρεσβεία ενημερώθηκε πως εγκρίθηκε για πρώτη φορά υποτροφία άλλου Έλληνα φοιτητή στο Πανεπιστήμιο Σκοπίων-«Κυριλος και Μεθόδιος». Η πρεσβεία προχώρησε στην ενημέρωση του Ελληνικού ΥΠΕΞ, ζητώντας να μην ενημερωθεί ο ενδιαφερόμενος, διαφορετικά σε περίπτωση που δεχόταν την υποτροφία θα δημιουργούνταν προηγούμενο στη φοίτηση στο εν λόγω πανεπιστήμιο.⁸⁵

Το 1974 στα Σκόπια ετοιμάζαν συνέδριο με θέμα «Η Θεσσαλονίκη ως Κέντρο Σλαβικής Κουλτούρας κατά τα Χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Το ΥΠΕΞ ενημερώθηκε σχετικά από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, και σε επικοινωνία του με το Γενικό Προξενείο Σκοπίων ζητούσε να διερευνηθεί το θέμα.⁸⁶ Από την άλλη πλευρά, η αναζήτηση στοιχείων για την προαγωγή και εδραίωση του «Μακεδονικού Έθνους» οδηγούσε τους ερευνητές σε αρχαιακές πηγές στην Ελλάδα. Γιουγκοσλάβος

⁸³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁸⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁸⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁸⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

Ακαδημαϊκός αιτήθηκε άδεια να μελετήσει τα αρχεία της Ιατρικής Σχολής Αθηνών. Ο σκοπός της αίτησής του ήταν να βρει στοιχεία σχετικά με του φοιτητή Γρηγόριο Σταυρίδη (1830-1893), ο οποίος είναι γνωστός με το όνομα Γκριγκόρ Παρλίτσεβ και θεωρείται ο μεγαλύτερος «Μακεδόνας» ποιητής. Αξίζει να σημειώσουμε πως είχε βραβευθεί από την Ακαδημία Αθηνών το 1860.⁸⁷ Η Σχολή, τελικά, βρήκε έναν εύσχημο τρόπο να του αρνηθεί την πρόσβαση στο υλικό που ζητούσε. Με αφορμή αυτό το γεγονός το ΥΠΕΞ απέστειλε επιστολή στο ΥΠΕΠΘ με την οποία υπενθύμιζε πως υπάρχει σχετική οδηγία ώστε να αποφεύγονται ανεπιθύμητες επισκέψεις. Οι ιδιωτικές, ωστόσο, πρωτοβουλίες δεν μπορούσαν να αποφευχθούν ως προς τις επισκέψεις και τις συμμετοχές σε διοργανώσεις των Σκοπίων. Κατά το έτος 1973 δύο Έλληνες γιατροί συμμετείχαν στο 4ο Συνέδριο Νευροχειρουργών Γιουγκοσλαβίας που έλαβε χώρα στην πόλη των Σκοπίων.⁸⁸ Γνωστός Έλληνας μαέστρος, επιπλέον, συμμετείχε με την ορχήστρα της «Μακεδονικής Οπερέτας» στην ηχογράφιση ελαφράς μουσικής επί πληρωμή, ενώ στην αναφορά του Γενικού Πρόξενου των Σκοπίων γίνεται λόγος για συμμετοχή του ιδίου σε αντίστοιχες ηχογραφήσεις στο Βελιγράδι και στο Ζάγκρεμπ.

Οι δράσεις σχετικά με την αναγνώριση του «Μακεδονικού Έθνους» εντεινόνταν και εστίαζαν και στο επιστημονικό επίπεδο. Το 1974 διοργανώθηκε σεμινάριο «Μακεδονικής Γλώσσας» με 124 συμμετέχοντες 20 εκ των οποίων από διάφορες χώρες όπως Πολωνία, Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και ΗΠΑ.⁸⁹ Πέρα από τις διαλέξεις πραγματοποιήθηκαν και επισκέψεις σε χώρους ενδιαφέροντος όπως το «Ινστιτούτο Μακεδονικής Γλώσσας», η «Εθνική Βιβλιοθήκη» και η Μονή Αγίου Παντελεήμονος. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η εν λόγω δράση προέκυψε ως απάντηση στα θερινά σεμινάρια που διοργάνωνε το ΙΜΧΑ από το 1964, χωρίς, ωστόσο, να έχουν τόσο αντίστοιχη επιτυχία μέχρι εκείνη την περίοδο. Υπό αυτήν την έννοια δεν φαίνεται να σχετίζονται οι δύο αυτές δράσεις. Άλλωστε, από την αλληλογραφία του ΥΠΕΞ δεν προκύπτει επανάληψη του σεμιναρίου περί «Μακεδονικής Γλώσσας».

⁸⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/1.4.

⁸⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.

⁸⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.

2.3.4 Η διεθνοποίηση του Μακεδονικού

Το Μακεδονικό Ζήτημα είχε πλέον διεθνοποιηθεί, καθώς η Γιουγκοσλαβική πλευρά επεδίωκε συστηματικά την ανάδειξή του με έμμεσους τρόπους. Λαογραφικά φεστιβάλ, εκθέσεις, αθλητικές διοργανώσεις, επιστημονικές εκδηλώσεις τόσο στην πόλη των Σκοπίων όσο και στο εξωτερικό αποτέλεσαν διαύλους έκφρασης και εφαρμογής αυτής της πολιτικής. Ενδεικτική είναι η ενημέρωση που έλαβε Σύμβουλος της ελληνικής πρεσβείας από αρμόδιο του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών, σύμφωνα με τον οποίο, κατά τη διαπραγμάτευση του μορφωτικού προγράμματος μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Βρετανίας, η Γιουγκοσλαβική πλευρά ζήτησε την πραγματοποίηση διαλέξεων στα βρετανικά πανεπιστήμια στη «Μακεδονική» γλώσσα.⁹⁰ Στη συζήτηση που ακολούθησε η βρετανική πλευρά απέκλεισε το ενδεχόμενο διαμεσολάβησης για την αποτροπή κάτι τέτοιου, καθώς έτσι θα παρενέβαινε στην αυτόνομη λειτουργία των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.

Η ελληνική πλευρά παρακολουθούσε στενά τις δράσεις που σχετίζονταν την ανάδειξη του Μακεδονικού Ζητήματος. Ειδικότερα, συντάσσονταν περιοδικά δελτία με αναφορές σε ινστιτούτα και ερευνητικά ιδρύματα που ασχολούνταν με τη διαμόρφωση και εδραίωση της εθνικής συνείδησης των «Μακεδόνων», καθώς και τη γενικότερη στάση του τύπου απέναντι στην Ελλάδα. Στο υπ' αριθμόν 19 περιοδικό δελτίο γίνεται εκτενής αναφορά στη μελέτη του Διευθυντή του Ινστιτούτου Λαογραφίας Σκοπίων που έλαβε χώρα στην ΕΣΣΔ και στην οποία τονίζεται η ύπαρξη τεράστιου υλικού περί «Μακεδονικής Εθνικής Ταυτότητας».⁹¹ Ταυτόχρονα το Ινστιτούτο Εθνικής Ιστορίας των Σκοπίων θα προέβαινε στην έκδοση μονογραφίας με θέμα τις Πρέσπες και τη γύρω περιοχή διαμέσου της ιστορίας. Τα Ιδρύματα-Ινστιτούτα που εδράζονταν στα Σκόπια είχαν ήδη αναπτύξει σχέσεις με 70 αντίστοιχους φορείς του εξωτερικού και προετοίμαζαν εκθέσεις ώστε να ενημερωθεί η διεθνής κοινή γνώμη για τη «μακεδονική εθνική τέχνη». Στο ίδιο πλαίσιο ετοιμάζονταν μια έκδοση σχετικά με τη «μακεδονική μουσική» από την Ανωτέρα Σχολή Μουσικής καθώς και η διοργάνωση βαλκανικού φεστιβάλ δημοτικών χορών και ασμάτων στην Αχρίδα. Συγκεκριμένα για το τελευταίο γίνεται συχνά λόγος στην

⁹⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.3.

⁹¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

αλληλογραφία του Υπουργείου Εξωτερικών, καθώς αποτελεί ένα σημαντικό περιφερειακό δρώμενο με σχετικά μεγάλη απήχηση. Το ίδιο επαναλήφθηκε και το 1972-1973, ενώ αξίζει να σημειωθεί πως η αρνητική απάντηση στις προσκλήσεις από τους διοργανωτές του φεστιβάλ φαίνεται να είχε διαχρονικό και τυπικό χαρακτήρα. Το σχετικό ερώτημα του Γενικού Πρόξενου για τη στάση που θα έπρεπε να τηρήσει εκείνη τη χρονιά, ζητούσε έμμεσα την άδεια να απαντήσει αρνητικά στους διοργανωτές όπως και τα προηγούμενα έτη.⁹² Η εν λόγω Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία, από την άλλη πλευρά, επεδίωκε συστηματικά να συμμετέχει σε διεθνή φεστιβάλ του εξωτερικού με σκοπό την ανάδειξη της ύπαρξης «Μακεδονικού Έθνους».

Τα αθλητικά γεγονότα αποτελούσαν και αυτά δυνητικά πεδία διαμάχης, μέσα από τα οποία αναδεικνύονταν η έννοια του «μακεδονισμού». Μια απλή αθλητική συνάντηση μπορούσε να εξελιχθεί σε μείζον πολιτικό και διπλωματικό ζήτημα μεταξύ των δύο κρατών. Σε αυτό το επίπεδο φαίνονται και οι οργανωτικές αδυναμίες της ελληνικής πλευράς. Ο Έλληνας πρόξενος στην πόλη των Σκοπίων ενημέρωσε τη Γενική Γραμματεία Αθλητισμού για αθλητικό δρώμενο στην πόλη των Σκοπίων με αφορμή τα εγκαίνια του αθλητικού σταδίου της πόλης.⁹³ Στην εν λόγω επιστολή σημείωνε πως ενδεχόμενη συμμετοχή της Ελλάδος θα την έφερνε αντιμέτωπη με αθλητές από την ομάδα της «Μακεδονία», συνεπώς ενίσχυε την πολιτική θέση των Γιουγκοσλάβων.⁹⁴ Η αντίδραση της Αθήνας ήταν αναμενόμενη ζητώντας από την Περιφερειακή Διοίκηση Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας να αποθαρρύνει τους Έλληνες αθλητές να μεταβούν και να συμμετάσχουν στο εν λόγω δρώμενο. Αυτό, αν και ενδεικτικό, δεν αποτελούσε πάντοτε τον κανόνα. Η Γενική Γραμματεία Αθλητισμού ενημέρωσε το ΥΠΕΞ για μια πρόσκληση σε Συνάντηση Πάλης στα Σκόπια. Η εν λόγω δυνητική αποστολή Ελλήνων αθλητών θα αποτελούσε ανταπόδοση επίσκεψης που πραγματοποίησαν Γιουγκοσλάβοι στις 26 Φεβρουαρίου 1969. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε πως παρά την προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης και του ελληνικού κράτους, το ιδιότυπο Γιουγκοσλαβικό «παραπέτασμα» είχε ρήγματα στην Ελληνική του πλευρά.

⁹² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

⁹³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.

⁹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

2.3.5 Το IMXA στο πεδίο της διαμάχης

Το IMXA ιδρύθηκε το 1953 και φαίνεται πως ήρθε να καλύψει ένα κενό στην εκπαίδευση και διδασκαλία των σλαβικών και γενικότερα βαλκανικών γλωσσών, καθώς την περίοδο εκείνη οι επίσημοι μεταφραστές και διερμηνείς ήταν πολύ λίγοι έως ανύπαρκτοι. Ήταν εν μέρει αποτέλεσμα του Βαλκανικού Συμφώνου ή αλλιώς Σύμφωνο Φιλίας και Συνεργασίας του 1953, το οποίο προέβλεπε την ίδρυση από κάθε συμβαλλόμενο (Ελλάδα, Τουρκία, Γιουγκοσλαβία) ενός φορέα που θα προωθούσε μεταξύ άλλων πολιτιστικά θέματα. Καλύπτει το σύνολο της υπό μελέτη περιόδου, ωστόσο τοποθετείται στην ενότητα της δικτατορίας, καθώς αυτήν την περίοδο φαίνεται να αξιοποιείται περισσότερο στο πλαίσιο των περιορισμένων δυνατοτήτων διεθνούς διάδρασης του καθεστώτος. Πολύ γρήγορα το ίδρυμα ξεκίνησε να λειτουργεί ως ο επιστημονικός φορέας που παρακολουθούσε την εξέλιξη των εθνικών ζητημάτων και κυρίως το Μακεδονικό, χωρίς όμως να περιορίζεται σε αυτό. Έδινε επιστημονικό υπόβαθρο στις ελληνικές θέσεις επί των θεμάτων αυτών μέσα από τη διοργάνωση σεμιναρίων, συνεδρίων, την έκδοση βιβλίων και την ανάπτυξη της ιστορικής έρευνας. Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ του IMXA και της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών είναι πως η δεύτερη αποτελεί έναν οργανισμό με αποκλειστικό στόχο τη συλλογή και ανάδειξη οποιουδήποτε στοιχείου που σχετίζεται με τη Μακεδονία, όπως θέματα γλωσσολογικά, λαογραφικά, καλλιτεχνικά και αρχαιολογικά.⁹⁵ Το κενό της πολιτικής ανάλυσης των εξελίξεων γύρω από τη Μακεδονία, αλλά και γενικότερα στα Βαλκάνια ήρθε να καλύψει το IMXA. Αξίζει να σημειωθεί πως, παράλληλα, προωθούσε και τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης σε αλλοδαπούς που ενδιαφέρονταν, κυρίως μέσα από τα θερινά σεμινάρια που διοργάνωνε ήδη από τη δεκαετία του 1960. Η ακτινοβολία του ήταν εκτεταμένη κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, καθώς διακεκριμένοι πανεπιστημιακοί και ερευνητές αποτέλεσαν τον κορμό του Ιδρύματος, ενώ και η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών αποτελούσε εχέγγυο για την επιτυχή λειτουργία του, όντας οργανικό κομμάτι του μέχρι και το 1974 οπότε και απέκτησε την ανεξαρτησία του ως ΝΠΔΔ υπό το Υπουργείο Πολιτισμού.

⁹⁵ Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Ιστορία* [ιστοσελίδα], <http://www.ems.gr/home/istoria.html>, (τελευταία πρόσβαση 10 Αυγούστου 2018).

Δυο προσωπικότητες είναι συνδεδεμένες με το ινστιτούτο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, ο Χαράλαμπος Φραγκίστας και ο Βασίλης Λάουρδας, αμφότεροι ακαδημαϊκοί εγνωσμένης αξίας και διεθνούς κύρους. Ειδικότερα, ο Φραγκίστας χάραξε την ευρύτερη πολιτική που θα ακολουθούσε το ινστιτούτο, από τη θέση του προέδρου, χωρίς να έχει εκτελεστική εξουσία.⁹⁶ Σε κάθε περίπτωση, οι δύο ακαδημαϊκοί συνέβαλλαν στην εξωστρέφεια του ΙΜΧΑ, καθώς και στην προσπάθεια ανάδειξης της ελληνικότητας της Μακεδονίας.

Τα πρώτα συμπόσια που οργάνωσε το Ίδρυμα στη διάρκεια της δικτατορίας κάλυπταν ένα ευρύ πεδίο επιστημονικών ενδιαφερόντων, όπως η γλωσσολογία, η λαογραφία και η ιστορία-αρχαιολογία. Σε αυτό το πλαίσιο συνέπραξε με φορείς από το εξωτερικό, κυρίως από τις χώρες των Βαλκανίων χωρίς όμως να περιορίζεται σε αυτά. Παραδείγματα τέτοιων συνεργασιών ήταν το συμπόσιο με θέμα «Η Αρχαία Μακεδονία: Από την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου μέχρι και της Εποχής του Γαλερίου» το καλοκαίρι του 1968 με συνδιοργανωτές το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τη Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, και τα Πανεπιστήμια του Wisconsin και California. Οι ομιλητές προέρχονταν και από άλλα πανεπιστήμια του εξωτερικού, όπως του Liverpool, London, Oxford και Βουκουρεστίου, καθώς και από το Queens College ης Νέας Υόρκης.

«Ο Αυτοκρατορικός Θεσμός εις το Βυζάντιον, εις τον Δυτικόν και Σλαβικόν Μεσαίωνα» που έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη το καλοκαίρι του 1969 είχε ομιλητές που προέρχονταν από πολλά πανεπιστήμια του εξωτερικού με πιο επιφανή το Cambridge και το Oxford. Επιπλέον, υπήρχαν συμμετοχές από τα πανεπιστήμια του Μονάχου, της Βιέννης, City της Νέας Υόρκης, Wisconsin, της Σόφιας, καθώς και από ινστιτούτα και ιδρύματα από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Ο αριθμός των συμμετεχόντων, καθώς και των πανεπιστημίων που προέρχονταν, καταδεικνύει την επιτυχία της συγκεκριμένης εκδήλωσης. Η ύπαρξη εκπροσώπων, ειδικότερα, από χώρες του αντίπαλου συναντισμού, που μάλιστα κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα διακατέχονταν εχθρικά απέναντι στην Ελλάδα, ενίσχυαν την επιστημονική

⁹⁶ D. J. Delivanis, 'The activity of Professor Charalambos Fragistas in the Institute for Balkan Studies', *Balkan Studies*, vol 18, no 1, 1977, pp 5-11.

επάρκεια και το κύρος του Ιδρύματος, ακόμη και αν αυτό αφορούσε μια εκδήλωση χωρίς κάποια ιδιαίτερη πολιτική ή σύγχρονη ιστορική προέκταση.

Σα γενικό συμπέρασμα των πρώτων χρόνων λειτουργίας υπό το δικτατορικό καθεστώς προκύπτει ότι το ίδρυμα έδινε μεγάλη βαρύτητα στην εξωστρέφειά του. Αυτό, ίσως, προκύπτει από την γενικότερη αντιμετώπιση των Βαλκανίων από το καθεστώς. Αρχικά, η προσέγγιση με την Ρουμανία και η ταυτόχρονη ένταση στην αντιπαλότητα γύρω από το όνομα και την ιστορία της Μακεδονίας με την Γιουγκοσλαβία, αλλά και η προσπάθεια προσέγγισης με την Βουλγαρία, είναι ενδεικτικά.⁹⁷ Μέχρι εκείνη την περίοδο πρακτικά το μοναδικό βαλκανικό κράτος με το οποίο η Ελλάδα είχε σχετικά ομαλές σχέσεις ήταν η Γιουγκοσλαβία. Παρά τον κλονισμό γύρω από το Μακεδονικό, εξακολουθούσε να υπάρχει καλύτερο ανάμεσα στις δυο πρωτεύουσες, παρά με τα άλλα βαλκανικά κράτη. Παράλληλα, όμως θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι ο εμφύλιος πόλεμος χρονικά ήταν πολύ κοντά και πως μέχρι τα μέσα της δεκαετία του 1950 οι σχέσεις με τους βόρειους γείτονες ήταν τεταμένες. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί πως μια από τις σημαντικότερες συμφωνίες της περιόδου ήταν η διευθέτηση επίφοβων μεθοριακών επεισοδίων με την Βουλγαρία το 1955.⁹⁸ Η διακοπή των ουσιαστικών σχέσεων με τα κράτη της δύσης⁹⁹ οδήγησε το καθεστώς στην ανάγκη εύρεσης νέων διεθνών συνομιλητών. Σε αυτό το πλαίσιο οδηγήθηκε στην προσπάθεια εμβάθυνσης ή και ανάπτυξης των σχέσεων και με τους βόρειους κομμουνιστές γείτονες. Το IMXA, λοιπόν, έπαιξε σημαντικό ρόλο, καθώς ήταν το ίδρυμα εκείνο που είχε την επιστημονική και γλωσσική επάρκεια ώστε να αξιοποιηθεί σε αυτήν την προσπάθεια. Παράλληλα, όμως, έπαιξε και έναν πατριωτικό ρόλο στην ανάγκη για ανάδειξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας.

Η προσπάθεια του IMXA να αναδειχθεί διεθνώς το οδήγησε στην διοργάνωση θερινών σεμιναρίων. Η σοβαρότητα με την οποία αντιμετώπιζε το συγκεκριμένο ίδρυμα το καθεστώς φαίνεται και από την ανεξαρτητοποίησή του από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών το 1973. Συνεργασίες με πανεπιστήμια του εξωτερικού και

⁹⁷ Το 1973 συνήφθη μορφωτική συμφωνία, η οποία κυρώθηκε τρία χρόνια αργότερα.

⁹⁸ Κ. Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, σελ. 251.

⁹⁹ Έξοδος από το Συμβούλιο της Ευρώπης, διακοπή της συμφωνίας σύνδεσης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, κα.

κυρίως του αγγλοσαξονικού χώρου ήταν συχνές, κάτι στο οποίο φαίνεται να συνέβαλε και η προσωπικότητα του διευθυντή του Βασίλη Λαούρδα. Είχε σπουδάσει στην Οξφόρδη και το Χάρβαρντ, ενώ εργάστηκε και ως επισκέπτης καθηγητής σε πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Σημαντική ήταν, βέβαια, και η προσπάθεια προσεταιρισμού ακαδημαϊκών που είχαν επιστημονικές απόψεις κοντά στις ελληνικές θέσεις ή ήταν αυτό που θα λέγαμε φιλέλληνες και προέρχονταν από γιουγκοσλαβικά ακαδημαϊκά ιδρύματα. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε το «Συνεργασία Ελλήνων και Σέρβων κατά τους Απελευθερωτικούς Αγώνες 1804-1830» που πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 1976 στην Καβάλα, με εταίρο το Balkanoloski Institut Sanu από το Βελιγράδι. Στο συμπόσιο αυτό συμμετείχαν 10 Γιουγκοσλάβοι και 13 Έλληνες, ενώ κατά την ημέρα έναρξης πραγματοποιήθηκε ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο των Φιλίππων από τον προϊστάμενο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Ανατολικής Μακεδονίας-Θράκης.

Το Α΄ Συμπόσιο Γλωσσολογίας σε συνεργασία με καθηγητές από το Institut für Sprachwissenschaft der Universität Salzburg διαπραγματεύτηκε σημαντικά ζητήματα που απασχολούσαν την Ελλάδα και σε πολιτικό επίπεδο. Τέτοια ήταν τα λεγόμενα «ελληνο-κουτσοβλαχικά» αλλά και τοπωνύμια του Ν. Πέλλας και Άρτας, η ετυμολογία τους και οι ξένες επιδράσεις σε αυτά. Θέμα συζήτησης ήταν επίσης η γλωσσική έρευνα στο νομό Φλώρινας. Το εν λόγω συμπόσιο έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη τον Απρίλιο του 1976. Το Β΄ Συμπόσιο πραγματοποιήθηκε το 1978 στην Καστοριά είχε μια διεθνή συμμετοχή, ενώ η θεματολογία περιελάμβανε γλωσσικά και λαογραφικά ζητήματα της Βορείου Ηπείρου, γλωσσογεωγραφία της Μακεδονίας και βορειοελλαδικά δάνεια στην παλαιοσλαβική γλώσσα. Αξίζει να σημειώσουμε πως το Ίδρυμα συνεργάστηκε το 1981 και με σοβιετικό Ινστιτούτο στη διοργάνωση συμποσίου με θέμα της ελληνορωσικές σχέσεις κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης.

Το βασικό εργαλείο δραστηριοτήτων του Ιδρύματος ήταν τα θερινά σεμινάρια (summer school) που διοργανώνει σε ετήσια βάση ήδη από το 1964, με μια μικρή διακοπή τη δεκαετία του 1980. Από το 1968, μάλιστα, και για μερικά χρόνια τα θερινά σεμινάρια συνδιοργανώνονταν με το Queens College της Νέας Υόρκης, το οποίο είχε θεσπίσει πρόγραμμα σπουδών για το εξωτερικό, ενώ από το 1967 εντάχθηκε το κολλέγιο στο City University της Νέας Υόρκης. Αρχικά, το πρόγραμμα

προσέφερε τη δυνατότητα σπουδών σε πανεπιστήμια της Ισπανίας, της Γερμανίας και της Βρετανίας, ενώ με την πάροδο του χρόνου οι επιλογές εμπλουτίστηκαν. Η επιλογή των φοιτητών γινόταν με βάση τις δυνατότητες των υποψηφίων και για αυτόν τον λόγο θεσπίστηκε σύστημα υποτροφιών από ιδιωτικές και κρατικές (ΗΠΑ) πηγές. Οι φοιτητές που επιλέγονταν ενσωματώνονταν πλήρως στην κοινωνική και ακαδημαϊκή ζωή των πανεπιστημίων υποδοχής, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονταν υπό τον ακαδημαϊκό έλεγχο των διευθυντών των προγραμμάτων. Το 1968 πραγματοποιήθηκε το πρώτο σεμινάριο στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη. Συμμετείχαν 24 Αμερικανοί φοιτητές και φιλοξενήθηκαν από τον ροταριανό όμιλο Θεσσαλονίκης.¹⁰⁰

Σε γενικές γραμμές η δομή του προγράμματος έμενε αμετάβλητη, τουλάχιστον ως προς το περιεχόμενο διδασκαλίας. Οι δύο βασικές κατευθύνσεις ήταν Ιστορία (Βυζαντινή κυρίως) και Αρχαιολογία, με αλλαγές ανά έτος, οι οποίες ωστόσο δεν στρέβλωναν τη γενικότερη φιλοσοφία του προγράμματος. Οι φοιτητές επέλεγαν είτε τη μια κατεύθυνση είτε την άλλη, ωστόσο οι μη εκπαιδευτικές δραστηριότητες ήταν κοινές. Σε αυτές περιλαμβάνονταν ξεναγήσεις στην πόλη της Θεσσαλονίκης, αλλά και εκδρομές σε σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους κυρίως της Μακεδονίας.¹⁰¹ Τα θερινά σεμινάρια ήταν ιδιαίτερα απαιτητικά. Η διάρθρωσή τους περιελάμβανε καθημερινά μαθήματα, ενώ τα Σαββατοκύριακα οργανώνονταν εξορμήσεις, ακόμη και παρακολούθηση αρχαίου δράματος στο αρχαίο θέατρο των Φιλίππων.¹⁰² Είναι προφανές πως οι χώροι που επιλέγονταν για να επισκεφτούν οι διεθνείς φοιτητές είχαν σαν στόχο, πέρα από τους αμιγώς ακαδημαϊκούς, την ανάδειξη της ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων στην περιοχή της Μακεδονίας. Ο αρχαιολογικός χώρος της Βεργίνας, αλλά και η παρακολούθηση αρχαίου ελληνικού δράματος αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα. Ο Βυζαντινός χαρακτήρας, ταυτόχρονα, της Θεσσαλονίκης εξασφάλιζε την επίτευξη αυτού του στόχου.

Συμπερασματικά, το IMXA επιτέλεσε την περίοδο εκείνη σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη των ελληνικών θέσεων γύρω από το θέμα της Μακεδονίας και του

¹⁰⁰ IMXA, Φ. Queens, Θερινό Πρόγραμμα 1968–1973, I.S.S.

¹⁰¹ IMXA, Φ. Queens, Θερινό Πρόγραμμα 1968–1973, I.S.S.

¹⁰² IMXA, Φ. Queens, Θερινό Πρόγραμμα 1968–1973, I.S.S.

Μακεδονικού Ζητήματος. Παράλληλα, διατήρησε υψηλό ακαδημαϊκό επίπεδο διατηρώντας επαφές με καταξιωμένους ακαδημαϊκούς από την Βαλκανική αλλά και μέσω συνεργασιών με υψηλού κύρους ιδρύματα του εξωτερικού -κυρίως της δύσης. Το επίπεδο του έργου που επιτελούσε διακρίνεται και από την ανάγκη να αυτονομηθεί από την ΕΜΣ, καθώς είχαν και διαφορετικούς στόχους. Η μεν ΕΜΣ περιοριζόταν γεωγραφικά στην Μακεδονία, ενώ το ΙΜΧΑ είχε διευρυμένη γεωγραφική αρμοδιότητα ως προς τα πεδία μελέτης.

2.3.6 Στρατηγικές κυριαρχίας επί του όρου και της ιστορίας της Μακεδονίας

Η Γιουγκοσλαβία στο πλαίσιο της ομοσπονδιακής λειτουργίας της είχε διαμορφώσει μια πολιτική υπεράσπισης και ανάδειξης του «μακεδονισμού» με βασικό μοχλό τα Σκόπια, ως τους πλέον άμεσα ενδιαφερόμενους. Οι υπόλοιπες Δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας δε φαίνεται να είχαν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον γύρω από το θέμα, κάτι που απορρέει και από την συνταγματική αναθεώρηση σχετικά με τη σύναψη μορφωτικών συμφωνιών. Σε κάθε περίπτωση όμως δεν μπορούσαν να παραγκωνίσουν τους συμπατριώτες τους, σε ένα θέμα μάλιστα, που αποτελούσε ζήτημα ταυτότητας. Η αναγνώριση της «Μακεδονικής Γλώσσας» ως μια από τις ομιλούμενες στη χώρα, αποτελεί ένα τέτοιο δείγμα. Από την άλλη πλευρά τα Σκόπια, αυτόνομα από το Βελιγράδι, έδρασαν σε ένα πολύ συγκεκριμένο πλαίσιο, βάσει του οποίου επεδίωκαν συστηματικά την οικειοποίηση της ιστορίας της Μακεδονίας. Έδρατταν κάθε ευκαιρία για να προβάλουν το όνομά τους, κυρίως με δράσεις που σήμερα θα εντάσσαμε στο πλαίσιο της Ήπιας Ισχύος, όπως εκθέσεις, αθλητικά δρώμενα και καλλιτεχνικά φεστιβάλ. Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στο φεστιβάλ Αχρίδας, το οποίο αποτελούσε την αιχμή του δόρατος στην προσπάθεια να αναδείξουν τις θέσεις τους. Η συμμετοχή μάλιστα πολλών φολκλορικών ομάδων από τρίτες χώρες, όπως η Τουρκία, η Ρουμανία, η Βουλγαρία και η Ιταλία, έδινε ένα ιδιαίτερο βάρος στο συγκεκριμένο ετήσιο δρώμενο. Τέλος, η αξιοποίηση ερευνών προς την κατεύθυνση της διαμόρφωσης του ιστορικού πλαισίου, το οποίο οδήγησε στη γέννηση του έθνους που αποκαλούσαν μακεδονικό, έδωσε ώθηση και στο ακαδημαϊκό επίπεδο, καθώς δεν ήταν λίγες οι εκδόσεις που προωθούσαν τις εν λόγω θέσεις.

Η ελληνική πλευρά φαίνεται πως παρακολουθούσε τις εξελίξεις και αντιδρούσε, χωρίς να είναι σε θέση να τις διαμορφώσει η ίδια. Φωτεινή εξαίρεση ήταν το ΙΜΧΑ, το οποίο με τον μανδύα της ακαδημαϊκής ουδετερότητας και τη συμμετοχή διακεκριμένων πανεπιστημιακών σε συνδυασμό με τις διεθνείς του συνεργασίες κατάφερε να αναδείξει τις ελληνικές θέσεις επί του θέματος. Η Ελλάδα, φαινόταν, παράλληλα απρόθυμη να αντιπαρατεθεί άμεσα με τη Γιουγκοσλαβία, καθώς τα δύο κράτη είχαν παραδοσιακά καλές σχέσεις, οι οποίες εκφράζονταν κυρίως μέσα από τις σχέσεις Ελλήνων και Σέρβων. Στο ίδιο πλαίσιο, ρόλο ίσως να έπαιζε και το γεγονός πως η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε το ρήγμα του «παραπετάσματος» προς τη δύση, κάτι που διευκόλυνε την ευρύτερη ψυχροπολεμική στρατηγική των ΗΠΑ. Η γενικότερη πολιτική αντίδρασης της Ελλάδας εστίαζε στη μη συμμετοχή Ελλήνων σε δράσεις που διοργανώνονταν από τα Σκόπια, όπως και το αντίστροφο. Η αδυναμία, ωστόσο, να παρακολουθεί κάθε δράση είχε ως αποτέλεσμα η συγκεκριμένη στρατηγική να μην είναι πάντα αποτελεσματική.

2.4 Μορφωτικές σχέσεις με τα κράτη της Δύσης: οι περιπτώσεις της Ιταλίας και της Γερμανίας

Η δικτατορία ναί μεν απομόνωσε διπλωματικά τη χώρα, ωστόσο δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στην ανάπτυξη των διακρατικών σχέσεων όπως αποδεικνύει η πληθώρα συμφωνιών που συνήφθησαν από το καθεστώς με άλλους κρατικούς δρώντες ακόμη και με τη δύση. Σε πολλές περιπτώσεις οι συμφωνίες που επικυρώθηκαν αποτέλεσαν προϊόν συμφωνιών που έγιναν πριν την επιβολή της δικτατορίας, ωστόσο υπήρχαν και άλλες που διαπραγματεύτηκε η ίδια. Το συμπέρασμα που θα μπορούσαμε να εξαγάγουμε είναι πως διεθνείς δρώντες άδραξαν την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν το δυσμενές περιβάλλον με αφορμή το καθεστώς, χωρίς ωστόσο να επηρεάζονται ουσιαστικά τα οικονομικά δεδομένα. Εξαίρεση ίσως να αποτελεί η επιβολή στρατιωτικού εμπάργκο από τις ΗΠΑ.

Το πολιτικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε επηρέασε τη θέση της Ελλάδας στο διεθνές σύστημα, ωστόσο δεν αλλοίωσε τις χαμηλότερου επιπέδου διακρατικές σχέσεις, όπως είναι οι μορφωτικές συμφωνίες. Σε αυτήν την ενότητα θα εξεταστούν

οι περιπτώσεις των μορφωτικών σχέσεων με την Ιταλία και τη Γερμανία κατά την περίοδο της δικτατορίας. Η επιλογή των χωρών οφείλεται στο γεγονός ότι αποτελούν μέρος αυτού που αποκαλούμε Δύση και ταυτόχρονα είχαν ειδικό ενδιαφέρον για την ελληνική πλευρά. Πρόσφατη ήταν η Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα αλλά και η κατοχή την περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, κάτι που επηρέαζε σαφώς τις σχέσεις των δύο κρατών, καθώς αμφότερα φαίνεται να δίνουν βαρύτητα σε γεγονότα της σύγχρονης ιστορίας τους και επιτρέποντάς τους να διαμορφώνουν το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δρούσαν. Από την άλλη πλευρά η Γερμανία φιλοξενούσε πολύ μεγάλο αριθμό Ελλήνων μεταναστών και ταυτόχρονα εκεί δρούσε μέσα από τα ερτζιανά ο Παύλος Μπακογιάννης, ο οποίος ήταν σφοδρός πολέμιος του καθεστώτος. Οι σχέσεις με τη Γερμανία παρόλα αυτά δε φαίνεται να επηρεάζονται από τη γερμανική κατοχή, η οποία χρονικά συμπίπτει με την ιταλική κατοχή.

Οι σχέσεις με την Ιταλία παρουσίαζαν κάποιο ειδικότερο ενδιαφέρον λόγω των Δωδεκανήσων, αλλά σε γενικές γραμμές οι μορφωτικές ανταλλαγές δεν αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα προβλήματα. Το 1971 ο Αυτόνομος Οργανισμός Τουρισμού του Παλέρμο απέμεινε στον καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιο Μέγα το 7ο Διεθνές Φολκλωρικό Βραβείο για το επιστημονικό του έργο.¹⁰³ Την ίδια χρονιά το Δημοσιογραφικό και Καλλιτεχνικό Πρακτορείο AGI-ARTINFORMATIONE ζήτησε να πραγματοποιήσει έκθεση στο Ζάμπειο την περίοδο 1-15 Απριλίου 1972, τονίζοντας πως αντίστοιχες εκθέσεις έλαβαν χώρα στην Ισπανία και τη Γιουγκοσλαβία.

Η μορφωτική συμφωνία με την Ιταλία προέβλεπε και την ανταλλαγή υποτροφιών μεταξύ των δύο χωρών.¹⁰⁴ Για το ακαδημαϊκό έτος 1968-1969 προβλέπονταν να χορηγηθούν 18 υποτροφίες από την ιταλική πρεσβεία. Για την ίδια περίοδο χορηγήθηκε μια υποτροφία σε Έλληνα υπήκοο, ώστε να παρακολουθήσει τον κύκλο σπουδών του Ινστιτούτου Σπουδών Οικονομικής Ανάπτυξης από τον Δεκέμβριο του 1968 μέχρι το Μάιο του 1969. Η υποτροφία προέβλεπε την κάλυψη των δαπανών εγγραφής, διδασκαλίας, ασφάλειας, βιβλίων, ταξιδιού, καθώς και ένα ποσό της τάξεως των 90000 λιρετών ή 145 δολάρια ΗΠΑ για την κάλυψη εξόδων

¹⁰³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

¹⁰⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.3.

διαβίωσης και κατοικίας. Ο εν λόγω κύκλος σπουδών ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένος καθώς προσέλκυσε 250 ξένους από 52 διαφορετικά κράτη. Το ίδιο έγινε και το προηγούμενο έτος (1967), κατά το οποίο συμμετείχαν 200 απόφοιτοι οικονομικών τμημάτων από 51 χώρες. Η ίδια μορφωτική συμφωνία προέβλεπε την πραγματοποίηση εβδομαδιαίων εκδηλώσεων στη Ρώμη και την Αθήνα με θέματα από την Ελλάδα και την Ιταλία αντίστοιχα.¹⁰⁵

Ένα ζήτημα ευαίσθητο για τα δύο κράτη ήταν η περιοχή των Δωδεκανήσων, η οποία προσαρτήθηκε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ελλάδα, δηλαδή περίπου 20 χρόνια πριν από την υπό μελέτη περίοδο. Για αυτόν τον λόγο η ελληνική πλευρά ήταν προσεκτική σε αιτήματα που αφορούσαν ιταλικές δράσεις στα νησιά αυτά. Το 1968 ο δήμος Ρόδου ήθελε να συμμετάσχει σε διεθνή έκθεση στην Ιταλία, με την ελληνική κυβέρνηση να συμφωνεί καταρχήν, ζητώντας, ωστόσο περισσότερες πληροφορίες για τον τρόπο έκθεσης των αντικειμένων από τη Ρόδο.¹⁰⁶ Στην υπηρεσιακή αλληλογραφία σημειώνονταν πως σε αντίστοιχη εκδήλωση στη Ρόδο εκδηλώθηκε ανθελληνική δράση από την ιταλική αποστολή. Ακριβώς λόγω του δυσμενούς πολιτικού πλαισίου αποθαρρύνθηκε η έλευση ιδιωτικού ιταλικού τσίρκου στον Πειραιά.¹⁰⁷ Οι Υπηρεσίες Δημόσιας Τάξης θεωρούσαν πως με αυτόν τον τρόπο θα προβάλλονταν στο ελληνικό κοινό το όνομα της Ιταλίας, θα επιβαρύνονταν συναλλαγματικά η χώρα, ενώ καθυστέρουσε και η σύνταξη προγράμματος μορφωτικών ανταλλαγών. Η Ελλάδα, επομένως, δεν είχε να κερδίσει κάτι από μια τέτοια καλλιτεχνική δράση. Η Ιταλία, άλλωστε, αρνήθηκε σε κερκυραϊκό συγκρότημα μπαλέτου να λάβει μέρος σε εκδηλώσεις στο Μπάρι, έγιναν έκτροπα στο μνημόσυνο πεσόντων στο Ρίμινι και ελληνικό αθλητικό συγκρότημα έτυχε κακής υποδοχής στο Κάλιαρι.¹⁰⁸ Όλα αυτά, σε συνδυασμό με το ενδεχόμενο επίσημης εκδήλωσης στην Ιταλική Πρεσβεία στην Αθήνα θα έφερναν σε δύσκολη θέση την ελληνική κυβέρνηση.

Η τουριστική δραστηριότητα μεταξύ των δύο χωρών φαίνεται να είχε σχετική ανάπτυξη. Το Εθνικό Ταμείο Κοινωνικού Τουρισμού (CANTUS) ανέφερε σε

¹⁰⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

¹⁰⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

¹⁰⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

¹⁰⁸ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

επιστολή του το 1968 την έλευση 850 τουριστών από τα κατώτερα οικονομικά στρώματα και ζητούσε την εξέταση της δυνατότητας δωρεάν εισόδου σε μουσεία, πινακοθήκες και άλλους τουριστικούς χώρους.¹⁰⁹ Η επιβολή της δικτατορίας, ωστόσο, δεν επέτρεπε την εμβάθυνση των σχέσεων των δύο κρατών. Η κρατική τηλεόραση RAI τηρούσε δυσμενή στάση απέναντι στην Ελλάδα. Για αυτόν τον λόγο η συνεργασία μεταξύ της ελληνικής τηλεόρασης και της ιταλικής φαίνεται να ενθαρρύνονταν, καθώς έτσι θα μπορούσε να ανασχεθεί η αρνητική αυτή στάση. Σε αυτό βοηθούσε και η αναταραχή που επικρατούσε στο RAI, ως αποτέλεσμα της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην Ιταλία.

Ένα πρόβλημα που αφορούσε στις μορφωτικές σχέσεις των δύο κρατών σχετιζόταν με τη λειτουργία του ιταλικού σχολείου στην Αθήνα. Συγκεκριμένα, είχαν παρατηρηθεί από τις αρμόδιες αρχές σειρά παραβιάσεων τόσο της κείμενης νομοθεσίας περί λειτουργίας ιδιωτικών σχολείων όσο και της συμφωνίας για τη λειτουργία του εν λόγω σχολείου.¹¹⁰ Ο αριθμός των μαθητών δεν θα έπρεπε να ξεπερνά τους 200, ωστόσο το 1970 είχε περισσότερους από 500, ενώ ταυτόχρονα οι εγκαταστάσεις δεν είχαν αυλή και ο καινούριος χώρος που ενοικιάστηκε για τη στέγαση των μαθητών ήταν ακατάλληλος, καθώς η εκτίμηση του μηχανικού ανέφερε δυνατότητα φιλοξενίας 200 μαθητών. Ο διευθυντής του σχολείου, επιπλέον, επέμενε στην κατάρτιση διαφορετικού προγράμματος από το επίσημο. Για αυτόν τον λόγο το ΥΠΕΠΘ ζητούσε την απόδοση ευθυνών δια της νομίμου οδού. Σε υπηρεσιακό σημείωμα, μάλιστα, του ΥΠΕΞ γίνεται λόγος για μη εξασφάλιση όρων υγιεινής. Ύστερα από παρέμβαση της ιταλικής πρεσβείας επανεξετάστηκε το ζήτημα από το ΥΠΕΠΘ, χωρίς όμως να αλλάξει η απόφαση. Σε κάθε περίπτωση το ΥΠΕΞ θεωρούσε πως έπρεπε το ζήτημα να υποβαθμιστεί, καθώς υπήρχαν στην Ιταλία αντίστοιχα κέντρα ελληνικού ενδιαφέροντος όπως το Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών Βενετίας.¹¹¹

Η περίοδος της δικτατορίας δημιούργησε ρήξεις στις διακρατικές σχέσεις του επίσημου ελληνικού κράτους, οδηγώντας συχνά την κατάσταση σε επίσημες διαμαρτυρίες από την ελληνική πλευρά, καθώς σε αρκετές από αυτές δρούσαν

¹⁰⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

¹¹⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

¹¹¹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.

αντιδικτατορικές οργανώσεις ή ακόμη και μεμονωμένα άτομα. Ένα τέτοιο παράδειγμα ήταν ο Παύλος Μπακογιάννης που μέσα από τον ραδιοφωνικό σταθμό του Μονάχου ασκούσε δριμυία κριτική στο καθεστώς, το οποίο θεωρούσε πως εξέφραζε και την επίσημη θέση του κρατιδίου της Βαυαρίας.¹¹² Το βασικό, λοιπόν, πλαίσιο αντιπαράθεσης, ειδικά τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας ήταν οι ραδιοφωνικές εκπομπές του Παύλου Μπακογιάννη από το Μόναχο. Η αποστολή των ραδιοφωνικών σχολίων του στο ΥΠΕΞ ήταν τακτική, ενώ αρκετές φορές διαμαρτυρήθηκε η ελληνική πλευρά στις αρμόδιες γερμανικές αρχές.¹¹³ Σε κάθε περίπτωση η απόκριση των γερμανικών αρχών ήταν πως δεν μπορούσαν να παρέμβουν στη λειτουργία του ραδιοφωνικού σταθμού λόγω ελευθεροτυπίας.

Σε μια άλλη παρέμβαση σχετικά με το ζήτημα των εκπομπών τονίστηκε από την ελληνική πλευρά πως ο εχθρικός προς αυτήν χαρακτήρας της εν λόγω εκπομπής παρεμποδίζει την ανάπτυξη των ελληνογερμανικών και κατ' επέκτασιν βαυαρικών οικονομικών σχέσεων. Η γερμανική πλευρά αποκρίθηκε στην ελληνική πως θα γινόταν σχετική προτροπή στους ιθύνοντες.¹¹⁴ Η ελληνική κυβέρνηση, μάλιστα, εξέταζε το ενδεχόμενο, στα τέλη του 1968, της επίδοσης διαβήματος στη βάση της παραβίασης των κανόνων της διεθνούς αβρότητας, καθώς η εκπομπή αυτή θεωρούνταν υπερβολική και διαστρέβλωνε την πραγματικότητα στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση, ωστόσο, φαίνεται να είχε αποφασίσει μια πιο επιθετική πολιτική, καθώς εξέταζε τη δυνατότητα ίδρυσης ραδιοφωνικού σταθμού με εμπορικό χαρακτήρα. Όπως γίνεται κατανοητό, με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να έρθει άμεσα σε επαφή με τους Έλληνες της διασποράς διαδίδοντας ειδήσεις με τέτοιο τρόπο που να εξυπηρετούσε το καθεστώς. Η αρχική ιδέα αφορούσε στην εγκατάστασή του στην περιοχή του Saar στη Γερμανία, ωστόσο η επιλογή αυτή απαιτούσε να εκπληρωθούν πολλές προϋποθέσεις. Μια άλλη επιλογή, με δυνατότητα κάλυψης και της Γερμανίας ήταν η Ανδόρα.¹¹⁵

¹¹² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 323 ΑΒΕ 1107 Δυτική Γερμανία (Αντικαθεστωτικές κινήσεις).

¹¹³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/3.6.1.

¹¹⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/3.6.2.

¹¹⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/3.6.2.

Η περίπτωση των εκπομπών του Παύλου Μπακογιάννη φαίνεται να αποτελούσε ένα διαρκές αγκάθι στις σχέσεις Ελλάδας-Γερμανίας. Παρά το γεγονός ότι η Γερμανία ήταν και τότε ένα κράτος δικαίου και η ελευθερία λόγου ήταν δεδομένη, δεν έλλειψαν οι διερευνήσεις του περιεχομένου των εκπομπών με το πρόσχημα πως ήταν κομμουνιστικό.¹¹⁶ Παρόλα αυτά, ο έλεγχος δεν εντόπισε κάτι τέτοιο, ενώ παράλληλα επιβεβαιώθηκε πως ακολουθούσε ο Μπακογιάννης τον κώδικα δεοντολογίας. Η πίεση, ωστόσο, που δέχονταν το καθεστώς από τις εκπομπές του το οδήγησε στην λήψη μέτρων που θα περιόριζαν την δράση του, καθώς αρχικά φαινόταν απίθανο να σταματήσει την δράση του ο Μπακογιάννης.

Η ΚΥΠ αναζήτησε τον κανονισμό λειτουργίας της βναρικής ραδιοφωνίας, ώστε να ασκηθεί θεσμική πίεση προς την διοίκησή του.¹¹⁷ Η συγκεκριμένη προσέγγιση απέφερε αποτελέσματα για του απριλιανούς. Περιορίστηκαν στο ελάχιστο τα σχόλια που ακούγονταν από το ελληνικό πρόγραμμα, ενώ έγινε και προσπάθεια να αντικατασταθούν οι Έλληνες παραγωγοί από Γερμανούς, κάτι που δεν ευδοκίμησε, καθώς τόσο η γλώσσα εξακολουθούσε να αποτελεί εμπόδιο όσο και η απουσία βαθιάς γνώσης των ελληνικών ζητημάτων καθιστούσε τις εκπομπές τους μη θελκτικές στο ακροατήριο.¹¹⁸ Αξίζει να σημειωθεί πως ο φιλελεύθερος γερμανικός τύπος άσκησε κριτική απέναντι σε αυτές τις αποφάσεις, κρίνοντας πως αυτού του είδους η λογοκρισία αποτελούσε απόδειξη της επιρροής των οικονομικών κύκλων που πρόσκεινται στο CSU.¹¹⁹

Η αντιδικτατορική δράση των Ελλήνων του εξωτερικού φαίνεται να δημιουργούσε προβλήματα και στις εκδηλώσεις που διοργανώνονταν από το επίσημο ελληνικό κράτος. Σε προγραμματισμένη εκδήλωση με αφορμή τα τρίτα γενέθλια της δικτατορίας, έλαβαν χώρα επεισόδια έξω από χώρο που είχε επιλεγεί.¹²⁰ Ταυτόχρονα στην ελληνική αλληλογραφία υποστηρίζεται πως οι Γερμανοί δεν θεωρούν τους

¹¹⁶ Ν. Παπαναστασίου, *Αντίσταση από Μικροφώνου: Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στην δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2020, σελ. 114-118.

¹¹⁷ Παπαναστασίου, *Αντίσταση από Μικροφώνου: Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στην δικτατορία των συνταγματαρχών*, σελ. 225.

¹¹⁸ Παπαναστασίου, *Αντίσταση από Μικροφώνου: Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στην δικτατορία των συνταγματαρχών*, σελ. 216-214.

¹¹⁹ Ν. Παπαναστασίου, *Αντίσταση από Μικροφώνου: Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στην δικτατορία των συνταγματαρχών*, σελ. 219.

¹²⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 323 ΑΒΕ 1107 Δυτική Γερμανία (Αντικαθεστωτικές κινήσεις).

σύγχρονους Έλληνες απόγονους των αρχαίων, και για αυτόν τον λόγο θα πρέπει να προωθείται η μεσαιωνική ιστορία της Ελλάδας, ώστε να παρουσιάζεται η συνέχεια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Εδώ είναι σαφής η αναφορά στη θεωρία του Φαλμεράιερ σχετικά με την άρνηση της συνέχειας της ελληνικής ιστορίας. Τέλος, σημειώνεται πως οι Γερμανοί ήταν πιο φίλα διακείμενοι απέναντι στους Τούρκους.¹²¹

Το καθεστώς φαίνεται να επεδίωκε την επαφή με τη δύση, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε να αναδείξει το πατριωτικό του προσώπειο. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Γερμανίας φαίνεται να επεδίωκε την χειραγώγηση των Ελλήνων μέσα από μια προσπάθεια ελέγχου των ελληνικών εκπομπών. Με αυτόν τον τρόπο ήλπιζε να διατηρήσει την εξουσία του και να περιορίσει τις αντιδράσεις των Ελλήνων μεταναστών και επακόλουθα των ευρύτερων διεθνών αντιδράσεων. Η Ιταλία από την άλλη πλευρά αποτελούσε μια ξεχωριστή περίπτωση. Δε φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα το καθεστώς η ύπαρξη μεταναστών στην Ιταλία. Αντιθέτως, επηρεάζεται περισσότερο από την ανακίνηση της περιόδου της Ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα. Μια τάση διεκδίκησης της περιοχής είναι υπαρκτή, ωστόσο δεν μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως εξέφραζε την επίσημη ιταλική κυβέρνηση. Αυτό συνάγεται και από την οριστική εξασθένηση του θέματος τα επόμενα χρόνια, καθιστώντας το πρακτικά ανύπαρκτο.

2.5 Οι σχέσεις με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής

Οι μορφωτικές και πολιτιστικές σχέσεις με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής ήταν σχετικά περιορισμένες, πιθανότατα λόγω της απόστασης. Αυτό, ωστόσο, δε σημαίνει πως ήταν ανύπαρκτες. Οι Ελληνικές κοινότητες φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα δραστήριες, κάτι που οδήγησε ακόμη και στην ίδρυση έδρας ελληνικών σπουδών στο Σαντιάγκο της Χιλής. Σχέσεις αναπτύχθηκαν και με άλλες χώρες της περιοχής. Το Υπουργείο Παιδείας της Βραζιλίας είχε ζητήσει το 1972 την ελληνική εκπαιδευτική νομοθεσία στα αγγλικά ή στα γαλλικά, προφανώς για να μελετήσει τη λειτουργία των

¹²¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 323 ΑΒΕ 1107 Δυτική Γερμανία (Αντικαθεστωτικές κινήσεις).

τριών εκπαιδευτικών βαθμίδων. Το βραζιλιάνικο αίτημα αποτέλεσε θέμα εσωτερικής αλληλογραφίας μεταξύ ΥΠΕΠΘ και ΥΠΕΞ, με το πρώτο να αποστέλλει την εν λόγω νομοθεσία συνοδευόμενο από αίτημα να διαβιβαστεί στον ενδιαφερόμενο.¹²² Αξίζει να σημειώσουμε πως μεταξύ 23 Μαΐου και 30 Μαΐου 1972 είχε πραγματοποιηθεί η 10^η Εβδομάδα της Ελλάδας στο Μουσείο της Τράπεζας της Βραζιλίας. Η διοργάνωση έγινε από τον καθηγητή ελληνικής γλώσσας του Πανεπιστημίου του Ρίο Ντε και περιελάμβανε σειρά διαλέξεων σχετικές με την ελληνική φιλολογία, φιλοσοφία, θέατρο και τέχνες γενικότερα, ενώ προβλήθηκαν και ταινίες με ελληνικά θέματα. Σε επίπεδο εκπαιδευτικών ανταλλαγών καθηγητής από τη Βραζιλία είχε λάβει πρόσκληση για 10ήμερη παραμονή στην Ελλάδα η οποία δεν πραγματοποιήθηκε τελικά, με τον ίδιο να ρωτά αργότερα αν εξακολουθούσε να ισχύει και το ΥΠΕΞ να απαντά πως αδυνατεί να δεσμευτεί οικονομικώς και για αυτό θα έπρεπε να περιμένει μέχρι τις αρχές του επόμενου έτους. Ο σκοπός της επίσκεψης θα ήταν η μελέτη της κοινωνικής, μορφωτικής, πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας. Τέλος, να σημειώσουμε πως επρόκειτο να πραγματοποιηθεί επίσκεψη ενός καθηγητή του Πανεπιστημίου του Καράκας (Κολομβία), στην Αθήνα με σκοπό την επαφή με πανεπιστημιακά και μορφωτικά ιδρύματα. Για τον συγκεκριμένο καθηγητή ο πρέσβης στη Βραζιλία ζητούσε να παρασχεθεί κάθε διευκόλυνση,¹²³ κάτι που ίσως να τον καθιστά πρόσωπο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την Λατινική Αμερική.

Οι μορφωτικές σχέσεις με τη Χιλή την περίοδο αυτή έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, μιας και μιλάμε για δυο χώρες με δικτατορικά καθεστώτα. Αξίζει όμως να σημειώσουμε πως η μορφωτική συμφωνία με τη Χιλή υπογράφηκε στην Αθήνα στις 14 Μαΐου 1962 και προέβλεπε σειρά από διευκολύνσεις ώστε να αναπτυχθούν οι σχέσεις με τη χώρα.¹²⁴ Η κύρωση, ωστόσο, της συμφωνίας πραγματοποιήθηκε το 1967 με τον Αναγκαστικό Νόμο 168/1967. Οι συμβαλλόμενοι αναλάμβαναν την υποχρέωση να εμβαθύνουν τα δύο κράτη τις μορφωτικές και πολιτιστικές τους σχέσεις. Βασικός στόχος ήταν η γνωριμία της κάθε πλευράς με την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα της άλλης, καθώς και τις κυριότερες καλλιτεχνικές και επιστημονικές δραστηριότητές της. Η συμφωνία προνοούσε για την προώθηση ανταλλαγών, τόσο σε

¹²² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.9.

¹²³ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.9.

¹²⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.11.

επίπεδο επιστημονικών δημοσιευμάτων, βιβλίων, ταινιών και γενικότερα έργων καλλιτεχνικού χαρακτήρα όσο και σε επίπεδο επισκέψεων καθηγητών, καλλιτεχνών και φοιτητών/σπουδαστών. Για την εδραίωση των σχέσεων των δύο χωρών στους τομείς της επιστήμης και του πολιτισμού κάθε συμβαλλόμενος συμφωνούσε να παρακινήσει την ίδρυση Ινστιτούτων ή Κέντρων, με σκοπό τη διάδοση των πολιτιστικών και ιστορικών αξιών, ώστε να επιτευχθεί ευκολότερα η αλληλοκατανόηση. Τέλος, συμφωνούσαν στη λήψη των απαραίτητων μέτρων, ώστε να αναπτυχθεί ο τουρισμός ανάμεσα στα δύο κράτη. Η λήξη της παρούσας θα μπορούσε να γίνει εάν ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη κατήγγελλε τη συμφωνία.¹²⁵

Αρκετά αργότερα, στις 6 Αυγούστου 1973 πραγματοποιήθηκε διάλεξη από τον αντιπρόεδρο του Ελληνο-χιλιανού επιμελητηρίου στην αντίστοιχη στρατιωτική σχολή Ευελπίδων της Χιλής με θέμα «Εικόνες της Ελλάδας».¹²⁶ Ο ομιλητής, μάλιστα, είχε επισκεφτεί επί μακρόν την Ελλάδα μελετώντας διάφορες ιστορικές και πολιτικές περιόδους. Το παραπάνω γεγονός είναι απλά ενδεικτικό των μορφωτικών σχέσεων των δύο κρατών. Από το 1967 λειτουργούσε στο Πανεπιστήμιο του Σαντιάγκο Κέντρο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέθετε ο πρέσβης στο Μπουένος Άιρες της Αργεντινής, κατά το ακαδημαϊκό έτος 1972-1973 διέθετε 35 φοιτητές, και είχε 6 καθηγητές. Δίδασκε ελληνική γλώσσα και λαογραφία, ενώ προέβαινε και σε έρευνα ιστορική, φιλολογική, γλωσσολογική, λαογραφική και κοινωνικοοικονομική. Είχε διεθνή αναγνώριση, η οποία προέκυψε από τα δημοσιεύματα και τις ομιλίες που πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο των δράσεων του. Να σημειωθεί πως χορηγούσε πτυχίο Νεότερης Ελληνικής Γλώσσας αναγνωρισμένο από το κράτος της Χιλής και ταυτόχρονα πρόβαλλε τον ελληνισμό από το μεσαίωνα μέχρι τους νεότερους χρόνους. Στεγαζόταν σε ιδιόκτητο κτίριο, δωρεά Έλληνα ομογενή, και χρηματοδοτούνταν ως επί το πλείστον από το Πανεπιστήμιο. Η Ελληνική Κυβέρνηση χορηγούσε 4000 δολάρια ΗΠΑ απευθείας στο Κέντρο και πλήρωνε τους μισθούς δύο Ελλήνων καθηγητών με το ύψος της δαπάνης να έφτανε τα 5400 δολάρια ΗΠΑ, συνολικά διέθετε δηλαδή 9400 δολάρια. Στο πλαίσιο του Κέντρου λειτουργούσε και βιβλιοθήκη με 3000 τόμους. Τα βιβλία προέρχονταν κυρίως από δωρεές της Ελληνικής Κυβέρνησης, της Αρχιεπισκοπής

¹²⁵ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.9.

¹²⁶ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.11.

Αθηνών και των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης καθώς και της Ακαδημίας Αθηνών. Η επιτυχής δράση του Κέντρου στο Σαντιάγο οδήγησε τον πρόεδρο στο Μπουένος Άιρες να θέσει ερώτημα σχετικά με τη δυνατότητα ίδρυσης αντίστοιχου Κέντρου στην Αργεντινή στα πρότυπα αντίστοιχων, όπως το British Council και το Goethe Institut.¹²⁷ Σημείωνε μάλιστα πως στην Αργεντινή διαβιούσαν 35000 ομογενείς οι οποίοι θα μπορούσαν να ενισχύσουν αυτήν την προσπάθεια.

Η μορφωτική συμφωνία που συνήφθη το 1972 κυρώθηκε με τον Νόμο 592/1977.¹²⁸ Βάσει αυτής, τα συμβαλλόμενα μέρη ανέλαβαν την ευθύνη να προωθήσουν της πολιτιστική κληρονομιά η μια της άλλης διαμέσου των Πανεπιστημιακών και γενικότερα εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που διαθέτουν, ενώ παράλληλα θα ενθάρρυναν την ίδρυση Μορφωτικών Ινστιτούτων προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς και για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην Αργεντινή και της ισπανικής στην Ελλάδα. Παράλληλα δεσμεύονταν να αναμορφώσουν το τελωνειακό και φορολογικό τους καθεστώς, ώστε να μην υπόκεινται σε δασμούς τα διδακτικά υλικά που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για τη λειτουργία αυτών των ιδρυμάτων, όπως επίσης και η παροχή επιδομάτων δια προσκλήσεως σε προσωπικότητες των γραμμάτων, ώστε να διευκολυνθεί η μετακίνησή τους. Στο πλαίσιο της περαιτέρω μορφωτικής συνεργασίας προβλέπονταν ανταλλαγές καθηγητών, αλλά και παροχή υποτροφιών για σπουδές στην επικράτεια τους, ενώ προβλέπονταν και η δυνατότητα ανταλλαγής αρχαιοτήτων. Για τους σκοπούς της εφαρμογής της συμφωνίας συστήθηκε κοινή επιτροπή, η οποία είχε και συμβουλευτικό χαρακτήρα για τις αρμόδιες αρχές της εκάστοτε χώρας. Η ισχύς της συμφωνίας είχε αόριστη διάρκεια, ενώ προβλέπονταν πως θα συνέχιζε να τελεί υπό καθεστώς ισχύος ένα εξάμηνο από τη στιγμή που ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη την κατήγγειλε.

Οι σχέσεις με την Λατινική Αμερική δεν περιορίζονταν μονάχα στο νότιο ημισφαίριο, αλλά επεκτείνονταν και βορειότερα. Τον Απρίλιο του 1971 έλαβε χώρα στην Ελλάδα παράσταση από το Cirque Mexicain, το οποίο ζητούσε να απαλλαγεί από το 90% του φόρου εισιτηρίου. Η ελληνική πλευρά απάντησε θετικά, αφού

¹²⁷ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.11.

¹²⁸ Περί κυρώσεως της εν Βουένος Άιρες την 14την Σεπτεμβρίου 1972 υπογραφείσης Μορφωτικής Συμφωνίας μεταξύ Ελλάδος – Αργεντινής, ΦΕΚ 155/7-6-1977

εξέτασε την ύπαρξη αμοιβαιότητας σε αντίστοιχες δράσεις Ελλήνων στο Μεξικό. Στην υπηρεσιακή αλληλογραφία, μάλιστα, γίνεται λόγος για βελτίωση των μορφωτικών σχέσεων με το Μεξικό.¹²⁹ Το ομοσπονδιακό σύστημα του Μεξικό έδινε, προφανώς, τη δυνατότητα στα επιμέρους κρατίδια να αναπτύξουν τις μορφωτικές τους σχέσεις. Η πολιτεία Jalisco, για παράδειγμα, προσκάλεσε την Ελλάδα διαμέσου της πρεσβείας στην Πόλη του Μεξικό να συμμετάσχει στο 1ο Παγκόσμιο Φεστιβάλ Λαϊκής Τέχνης στην Guadalajara που θα λάμβανε χώρα την περίοδο Απριλίου-Ιουνίου 1972. Η αποστολή της πρόσκλησης έγινε τον Ιανουάριο του 1972, κάτι που περιόριζε τον χρόνο λήψης απόφασης και δυσκόλευε την οργάνωση αποστολής. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η μεξικανική πλευρά αναγνώριζε τις δυσκολίες αυτές και ζητούσε να μάθει αν θα εξεταζόταν το ενδεχόμενο αυτό.¹³⁰ Την ίδια περίοδο εκδηλώνεται ενδιαφέρον από το Ελ Σαλβαδόρ για ανάπτυξη μορφωτικών σχέσεων. Το Εθνικό Κέντρο Τεχνών ζήτησε από την πρεσβεία λίστα με τα κυριότερα μουσικά ιδρύματα, ώστε να έρθουν σε απευθείας επικοινωνία με αυτά.

Η περιοχή της Λατινικής Αμερικής φιλοξενούσε Έλληνες μετανάστες και ταυτόχρονα μια ιδιαίτερη κοινότητα φιλελλήνων. Η ανάπτυξη των μορφωτικών σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη της περιοχής θα μπορούσε να υποστηριχθεί σε αυτό το πλαίσιο, ωστόσο μάλλον αποτελούσε έκφραση της ανάγκης του καθεστώτος να έχει διεθνείς συνομιλητές και ειδικά σε περιοχές του πλανήτη που υπήρχαν αντίστοιχα καθεστώτα. Η απόσταση, ωστόσο, φαίνεται να περιόριζε την όποια δυναμική θα μπορούσε να έχει μια τέτοια πολιτική.

2.6 Μορφωτικές Σχέσεις με την Άπω Ανατολή

Η Άπω Ανατολή αποτελεί μια γεωγραφική περιοχή ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ακόμη και τη δεκαετία του 1970. Η Κίνα είχε ένα κομμουνιστικό καθεστώς και ήταν δύσκολο να γίνει προσέγγιση με αυτήν, καθώς αποτελούσε μέρος του «εχθρού» κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Παράλληλα υπήρχε και το ζήτημα της Ταϊβάν,

¹²⁹ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/5.2.

¹³⁰ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/5.2.

που προκαλούσε προστριβές, καθώς αυτοαποκαλούνταν Εθνική Κίνα. Η προσέγγιση, ωστόσο, της Κίνας με τις ΗΠΑ αποτέλεσε αφορμή για να πραγματοποιηθεί επίσημη ελληνική επίσκεψη από τον Νικόλαο Μακαρέζο στην Κίνα τον Μάιο του 1973.¹³¹ Η προσέγγιση, βέβαια, αυτή υλοποιήθηκε αφού προηγουμένως απέκτησαν εκ νέου, μετά το 1940, σχέσεις η Ελλάδα με την Αλβανία, η οποία ήταν στενός σύμμαχος με την Κίνα. Σε αυτό συνέτεινε και η πρόθεση του Μάο Τσε Τούνγκ να επανεντάξει τη θέση της χώρας του στο διεθνές σύστημα, ίσως ως αποτέλεσμα της σινο-σοβιετικής κρίσης του 1969.

Οι μορφωτικές, πολιτιστικές και αθλητικές ανταλλαγές, γενικότερα το σύνολο των δράσεων που περιγράφονται από τον όρο πολιτιστική διπλωματία, έχει προεκτάσεις και σε πολιτικά ζητήματα που αφορούσαν περισσότερο στην έννοια του Hard Power. Μια τέτοια πρόκληση αντιμετώπισε η Ελληνική πλευρά όταν εκλήθη να αποδεχτεί την έλευση ομάδων από την Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας και από την Εθνική Κίνα. Σε όλες τις περιπτώσεις το κράτος τηρούσε θετική στάση απέναντι στην έλευση τόσο από την ΛΔ Κίνας όσο και από την Εθνική Κίνα. Την ίδια περίοδο η ΛΔ Κίνας υπέβαλε αίτηση να εγγραφεί στη Διεθνή Ομοσπονδία Οπλομαχίας, με την Ελλάδα να τηρεί θετική στάση απέναντι στην υποψηφιότητάς της. Από κει και πέρα το 1974 γινόταν λόγος στην αλληλογραφία του ΥΠΕΞ για καλλιτεχνικές ανταλλαγές μεταξύ ΛΔ Κίνας και Ελλάδας. Συγκεκριμένα, ένα ακροβατικό συγκρότημα θα έκανε περιοδεία στην Ελλάδα χωρίς αμοιβή, ενώ από την άλλη πλευρά θα πραγματοποιούνταν μουσικές συναυλίες στην ΛΔ Κίνας. Επειδή, όμως, βρισκόμαστε στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, έστω και αν πρόκειται για τη δεκαετία της ύφεσης και ταυτόχρονα της προσέγγισης ΗΠΑ-ΛΔ Κίνας, εξετάστηκε το ιδεολογικό περιεχόμενο, το οποίο έκρινε η ελληνική πλευρά πως δεν αποτελούσε πρόβλημα.¹³²

Η Κίνα αποτελούσε μια ιδιάζουσα περίπτωση στις χώρες του ανατολικού συνασπισμού. Τόσο το μέγεθός της όσο και οι εν γένει δυνατότητές της την καθιστούσαν έναν ισχυρό παράγοντα στην ευρύτερη περιοχή. Η ρήξη με την

¹³¹ D. Chourchoulis, M. Koumas, A. Panoutsopoulos, 'Beyond the bi-polar world: Greece's relations with China, Israel and Africa, 1967-1973', in A. Klapsis, C. Arvanitopoulos, E. Hatzivassiliou, E. G. H. Pedaliu, *The Greek Junta and the International System: A Case Study of Southern European Dictatorships*, 2021, London, Routledge, pp 71-83.

¹³² ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.3.

Σοβιετική Ένωση την οδηγούσε στον απομονωτισμό και για αυτόν τον λόγο αναζητούσε διέξοδο.¹³³ Οι ΗΠΑ, κυρίως επί προεδρία Νίξον, προσπαθούσαν να αναπτύξουν τις σινοαμερικανικές σχέσεις, κάτι που ξεκίνησε ουσιαστικά κατά το παγκόσμιο πρωτάθλημα επιτραπέζιας αντισφαίρισης το 1971, οπότε και ξεκίνησε αυτό που αποκαλούμε Διπλωματία του Πινγκ Πονγκ (Ping Pong Diplomacy). Σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι τυχαία και η έγκριση από την ελληνική πλευρά για την έλευση των ακροβατικών συγκροτημάτων.

Οι μορφωτικές σχέσεις με τη Δημοκρατία της Κορέας έλαβαν νομική υπόσταση με την υπογραφή σχετικής συμφωνίας τον Φεβρουάριο του 1967, η οποία κυρώθηκε το 1970 με το Νομοθετικό Διάταγμα 502/22-4-1970.¹³⁴ Τα συμβαλλόμενα μέρη συμφώνησαν να διευκολύνουν και να προωθούν τις μορφωτικές και επιστημονικές ανταλλαγές. Ειδικότερα γινόταν αναφορά σε εκδόσεις, κινηματογραφικές ταινίες, ραδιοφωνικά προγράμματα, τηλεοπτικά προγράμματα, έργα τέχνης, καθηγητών πανεπιστημίων, αλλά και μέσης εκπαίδευσης, επιστημόνων, ερευνητών, τεχνιτών και σπουδαστών. Παράλληλα συμφώνησαν να διευκολύνουν τις ανταλλαγές επισκέψεων δημοσιογράφων και καλλιτεχνών. Τα ακαδημαϊκά ιδρύματα θα έπρεπε να ενθαρρύνονται να διοργανώνουν διαλέξεις σχετικά με την ιστορία και τον πολιτισμό του ετέρου μέρους, ενώ ταυτόχρονα θα διευκολύνονταν η ίδρυση μορφωτικών ινστιτούτων για τους παραπάνω σκοπούς. Σε αντίθεση με άλλες συμφωνίες, εδώ δεν προβλεπόταν ο ορισμός επιτροπής για την εφαρμογή της, ωστόσο σημειώνονταν ρητά πως το ένα κράτος συμβουλευόταν το άλλο όσες φορές χρειαζόταν για την προετοιμασία των απαραίτητων συμπληρωματικών συμφωνιών που απαιτούνταν. Η εφαρμογή της παρούσας συμφωνίας θα ξεκινούσε τριάντα μέρες μετά την ανακοίνωση της κύρωσης της από το κράτος που θα το έπραττε τελευταίο, ενώ θα έπαυε να ισχύει τρεις μήνες μετά την καταγγελία της από ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη.

¹³³ M. M. Kobierecki, 'Ping-Pong Diplomacy and its Legacy in the American Foreign Policy', *Polish Political Science Yearbook*, vol 45, no 1, 2016, pp 304-316.

¹³⁴ Περί κυρώσεως Μορφωτικής Συμφωνίας μεταξύ της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος και της Κυβερνήσεως της Δημοκρατίας της Κορέας, ΦΕΚ 96/22-4-1970

2.7 Ειδικές περιπτώσεις πολιτιστικής προβολής

Το δικτατορικό καθεστώς αναζητούσε διάφορες μορφές νομιμοποίησης τόσο από το εσωτερικό όσο και από το εξωτερικό. Η βασική προσέγγιση του στο εσωτερικό ήταν η επιστροφή στις ρίζες και τις παραδόσεις, οι οποίες συνδυάζονταν με την παρουσία εξωτερικών κινδύνων, ανεξάρτητα από το αν αυτοί ήταν πραγματικοί ή όχι. Η συμμετοχή σε διεθνείς δράσεις και η διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων αποτελούσαν τα μέσα για την αναγνώριση των Συνταγματαρχών στο εξωτερικό. Αυτό συνέβαινε κυρίως μέσα από τη συμμετοχή σε κινηματογραφικά φεστιβάλ κατά τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας. Αντίστοιχα υπήρξε προσπάθεια συμμετοχής της Ελλάδας σε διεθνή δρώμενα ως διοργανώτρια. Μια τέτοια εκδήλωση ήταν η διοργάνωση των καλλιστείων “Miss Universe” το 1973, η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο γιατί η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα που φιλοξένησε τον διαγωνισμό μετά τις ΗΠΑ, αλλά γιατί έγινε σε μια περίοδο που το καθεστώς βρισκόταν σε κρίση και ταυτόχρονα η πτώση του φαινόταν αρκετά κοντά.

2.7.1 Προβολή του ελληνικού κινηματογράφου στο εξωτερικό κατά τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας

Ο κινηματογράφος αποτελεί ένα ιδιαίτερο πεδίο, καθώς μέσω αυτού μπορούσαν οι δικτάτορες να διαχειριστούν την εικόνα τους, τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό. Οι συντηρητικές αντιλήψεις του καθεστώτος είναι εμφανείς, καθώς ειδικά για τις ταινίες που προβάλλονταν στην Ελλάδα υπήρχε λογοκρισία, είτε αυτές ήταν ελληνικής παραγωγής είτε όχι. Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί το ντοκιμαντέρ *Woodstock* του 1970, των οποίων οι υπότιτλοι λογοκρίθηκαν, ώστε να προσαρμοστεί στις αντιλήψεις του καθεστώτος, καθώς το περιεχόμενο της ήταν έντονα κοινωνικοπολιτικό και θα μπορούσε να είναι επιζήμιο.¹³⁵ Σε κάθε περίπτωση, όμως, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η θεματολογία των ταινιών των οποίων η

¹³⁵ C. Iliadou, ‘Mediating Subversive Narratives during the Greek Military Dictatorship (1967-74): A Narrative Analysis of (Self-) Censorship Techniques in the Subtitling of *Woodstock*’, *Cultus*, vol 15, 2022, pp 131 - 159.

εξαγωγή ή συμμετοχή σε διεθνή φεστιβάλ επιτρέπονταν, καθώς αναδεικνύεται και η ιδεολογική προσέγγιση που είχαν οι δικτάτορες.

Η συμμετοχή σε διεθνή καλλιτεχνικά φεστιβάλ αποτελούσε τον πλέον πρόσφορο τρόπο ανάδειξης των επιτευγμάτων μιας χώρας, ειδικά σε μια εποχή που τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως τα γνωρίζουμε σήμερα ήταν ανύπαρκτα, ενώ δέσποζε ο κινηματογράφος και είχε αρχίσει να διαδίδεται σταδιακά η τηλεόραση. Το 1968 η Ελλάδα συμμετείχε με τις ταινίες «Άθως», του Βασίλη Μάρου, και «Ταξιδεύοντας στη Θεσσαλία» στο κινηματογραφικό φεστιβάλ που διοργάνωνε το πανεπιστήμιο της Αντίς Αμπέμπα στην Αιθιοπία.¹³⁶ Στη συνέχεια η δεύτερη ταινία παραχωρήθηκε για προβολή στην «Ελληνική Λέσχη» της πόλης.

Ένα αξιοσημείωτο γεγονός ήταν ότι η Ελλάδα δεν προσκλήθηκε στο φεστιβάλ του Σαν Σεμπαστιάν στην Ισπανία.¹³⁷ Συνεργάτης της πρεσβείας θεωρούσε πως έγινε εκ παραδρομής. Να σημειωθεί πως και η Ισπανία είχε εκείνη την περίοδο δικτατορικό καθεστώς, επομένως δεν σχετίζεται το γεγονός με οποιαδήποτε μομφή απέναντι στους συνταγματάρχες και το καθεστώς που επέβαλαν στην Ελλάδα.

Την ίδια χρονιά ο Βασίλης Μάρος συμμετείχε στο φεστιβάλ Golden Harp του Δουβλίνου με την ταινία «Αναστενάρια».¹³⁸ Η συμμετοχή αυτή ήταν ιδιωτικής πρωτοβουλίας του καλλιτέχνη και όχι επίσημη. Ο Ιωάννης Παπαϊωάννου με την ταινία «Ο Εν Θήβαις Γάμος» συμμετείχε στο Festival International de Cinema Amateur et Independant στη Νιόν. Αντίστοιχα, η ταινία «Παλιοί και Νέοι Ρυθμοί» συμμετείχε στο Φεστιβάλ Ερασιτεχνικού Κινηματογράφου της Ταγγέρης.¹³⁹ Η ταινία μικρού μήκους της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού με τίτλο «Ναυτοπαίδες» συμμετείχε στο IX Rassegna Internazionale Deia Documentaris De Television De Monte Carlo.¹⁴⁰ Στην ίδια πόλη διοργανώθηκε το Διεθνές Φεστιβάλ Τηλεόρασης στο οποίο συμμετείχαν τρεις ελληνικές παραγωγές, «Αναστενάρια», «Άθως», «Η Κιθάρα στην Ελλάδα» και «Άνεμοι».

¹³⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

¹³⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

¹³⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

¹³⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

¹⁴⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

Η Ελλάδα εξέφρασε την επιθυμία της να συμμετάσχει στη 10η Διεθνή Έκθεση Τουρισμού και Αθλητισμού στη Λοζάνη, κάτι που συνέβη με την ταινία “White City”.¹⁴¹ Αποτελεί μια περιγραφή της Αθήνας μέσα από τα μάτια μιας πλανόδιας εμπόρου που ξεναγεί ένα Αμερικανό στα αξιοθέατα της πόλης, συμπαραγωγής του ΕΟΤ και του Υπουργείου Πολιτισμού.¹⁴² Επίσημες συμμετοχές είχε η Ελλάδα και στο Φεστιβάλ Γεωγραφικών Κινηματογραφικών Ταινιών, που είχε διαγωνιστικό χαρακτήρα, με τις ταινίες «Καλλίτερη Οργάνωσις» και «Για ένα Καλλίτερο Νοικοκυριο».¹⁴³ Τέλος, το 1968 συμμετείχε η Ελλάδα και στο 10^ο Κινηματογραφικό Φεστιβάλ των Λαών στη Φλωρεντία, με την ταινία «Άνεμοι», ένα λαογραφικό φεστιβάλ στο οποίο είχε συμμετάσχει η Ελλάδα για τελευταία φορά το 1964 με την ταινία του Μάρου «Κάλυμνος».

Η Ελλάδα εκλήθη, ακόμη, να συμμετάσχει στη Διεθνή Εβδομάδα Αθλητικού Φίλμ στην Γκρενόμπλ, ωστόσο η Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή αδυνατούσε να ανταποκριθεί θετικά καθώς δεν είχε σχετικές παραγωγές.¹⁴⁴ Αντίστοιχα, δεν συμμετείχε η Ελλάδα σε φεστιβάλ στη Μαμάια της Ρουμανίας, καθώς ενημερώθηκε καθυστερημένα, όπως και σε φεστιβάλ στο Μπουένος Άιρες.

Οι τίτλοι των ταινιών δείχνουν και την κατεύθυνση που είχε η καλλιτεχνική παραγωγή εκείνη την περίοδο, αλλά και το ενδιαφέρον που παρουσίαζε το περιεχόμενό τους στο κοινό. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει μια προσπάθεια να αναδειχθούν συγκεκριμένες πτυχές των κοινωνιών που σχετίζονταν με την εδραίωσή τους ως έθνη-κράτη. Από μια διαφορετική οπτική, όμως, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως τέτοιου είδους παραγωγές ενδιέφεραν καλλιτέχνες και θεατές. Ο λαϊκός πολιτισμός, άλλωστε, και οι περιηγήσεις επιδιώκουν να διαμορφώσουν μια εικόνα για ένα κράτος που μπορεί να απέχει και από την πραγματικότητα καθώς δύνανται να το εξιδανικεύουν, γεγονός που μπορεί να δημιουργεί θετικές στάσεις απέναντί του. Ο μεγάλος αριθμός σχετικών φεστιβάλ δείχνει την τάση τουλάχιστον των κριτικών και αυτών που ασχολούνται με τον κινηματογράφο. Σαφώς υπήρχαν πιο

¹⁴¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

¹⁴² *White City*, Director G. Hristodoulou, The Greek National Tourist Office and Ministry of Culture, 1968, <https://www.imdb.com/title/tt4438886/>, (accessed 29 August 2020).

¹⁴³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

¹⁴⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ABE 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».

εμπορικά φεστιβάλ, ωστόσο το περιεχόμενο των συγκεκριμένων ταίριαζε και με την ιδεολογική προσέγγιση του δικτατορικού καθεστώτος.

Ο κινηματογράφος αποτελούσε ένα δημοφιλές μέσο έκφρασης τη μεταπολεμική περίοδο. Η αποτύπωση των ταινιών σε φιλμ απαιτούσε χρήση βρωμιούχου αργύρου που η Ελλάδα εισήγαγε από το εξωτερικό. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1969 το Υπουργείο Βιομηχανίας ζητούσε την απαγόρευση εξαγωγής παλαιών φιλμ με διττό σκοπό.¹⁴⁵ Αφενός για να αφαιρείται ο βρωμιούχος άργυρος και να επαναχρησιμοποιείται σε νέες παραγωγές προς όφελος της εθνικής οικονομίας και αφετέρου για να ελέγχονται οι ταινίες που εξάγονται προφανώς για να εξαλειφθούν οι περιπτώσεις προβολής αντικαθεστωτικών ταινιών στο εξωτερικό ή ταινιών που αναδείκνυαν στοιχεία αντίθετα προς την ιδεολογική προσέγγιση της πραγματικότητας των Συνταγματαρχών.

Η βιομηχανία του κινηματογράφου ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στην Ελλάδα τις δεκαετίες 1960-1970, και λειτουργούσε ως μέσο προβολής της χώρας στο εξωτερικό αλλά και ως συνεκτικός κρίκος των απόδημων με την πατρίδα, ιδιαίτερα όσων βρισκονταν πολύ μακριά από αυτήν και κυρίως στις ΗΠΑ και τον Καναδά. Το σύστημα εξαγωγών, ωστόσο, φαίνεται να ήταν δυσλειτουργικό κάτι που μπορούμε να συνάγουμε από τον περιορισμένο αριθμό εξαγωγών εν αντιθέσει με το εύρος των παραγωγών. Το 1967 είχε παρατηρηθεί πως ελληνικές ταινίες εξάγονταν εμμέσως δια της Κύπρου, περιλαμβανομένων και ταινιών που μπορεί να είχε απαγορευτεί η εξαγωγή τους,¹⁴⁶ ενώ παράλληλα χάνονταν φορολογικά έσοδα για το ελληνικό κράτος. Υπήρχε, ακόμα, η υπόνοια πως μέσα από τέτοιες προβολές μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν παράνομες πολιτικές οργανώσεις όπως ήταν η ΕΔΑ και το ΑΚΕΛ. Φαίνεται, ωστόσο, πως και οι παραγωγοί στρέφονταν προς την κατεύθυνση των εξαγωγών, κάτι που προφανώς έβρισκε σύμφωνο και το καθεστώς, καθώς το έτος 1969 είχε εγκριθεί η εξαγωγή τουλάχιστον 8 ταινιών στην Αγγλία, 9 στην Ιορδανία και τον Λίβανο, 8 στην Αίγυπτο, 4 στη Νότιο Αφρική, 7 στη Γαλλία και 9 στη

¹⁴⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1969).

¹⁴⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1969).

Συρία.¹⁴⁷ Μεμονωμένες ταινίες εξήχθησαν στη Γιουγκοσλαβία και την Ελβετία. Στις περισσότερες περιπτώσεις η έγκριση αφορούσε τις ίδιες ταινίες.

Η αλληλογραφία μεταξύ των προξενικών αρχών με την κεντρική υπηρεσία καταγράφει το αίτημα να διερευνηθεί η νομιμότητα της εξαγωγής συγκεκριμένων ταινιών. Η οργάνωση από την ελληνική πλευρά δε φαίνεται να ήταν καλή, καθώς με μεγάλη καθυστέρηση λαμβάνονται μέτρα, και αυτά στο πλαίσιο της δικαστικής οδού, δείχνοντας αδυναμία να λειτουργήσει το κράτος προληπτικά. Αξίζει να σημειωθεί πως η παράνομη εξαγωγή μπορούσε να γίνει και με ταινίες που εξήχθησαν νομίμως σε μια χώρα και στη συνέχεια προωθήθηκαν σε τρίτη.

2.7.2 Ο διαγωνισμός “Miss Universe 1973”

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εκδήλωση έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 1973, λίγο πριν τα γεγονότα στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και την πτώση του καθεστώτος έναν περίπου χρόνο αργότερα. Ο διαγωνισμός “Miss Universe” λάμβανε χώρα μέχρι και το 1971 στις ηπειρωτικές Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, ενώ το 1972 έλαβε χώρα στο Πουέρτο Ρίκο, περιοχή που λειτουργεί μέχρι και σήμερα ως μη ενσωματωμένη περιοχή των ΗΠΑ. Η πρώτη φορά που ο διαγωνισμός πραγματοποιήθηκε εκτός ΗΠΑ ήταν το 1973 στην Αθήνα. Συγκεκριμένα το αρχαίο θέατρο του Ηρώδου του Αττικού φιλοξένησε τον διαγωνισμό, αναδεικνύοντας την Ελλάδα, καθώς στο πλαίσιο του οι διαγωνιζόμενες επισκέφτηκαν διάφορα μέρη έξω από την Αθήνα. Εύλογα μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως ήταν η καλύτερη δυνατή διαφήμιση για την χώρα, κάτι που γνώριζε το καθεστώς και προσπάθησε να το εκμεταλλευτεί. Η επιλογή της Ελλάδας έγινε ύστερα από κινητοποίηση των ελληνικών αρχών στις ΗΠΑ, όταν έμαθαν πως η εταιρεία που διοργάνωνε τον διαγωνισμό εξέταζε την δυνατότητα να τον πραγματοποιήσει εκτός ΗΠΑ. Ακολούθησε πρόσκληση των διοργανωτών στην Ελλάδα για να γίνει βολιδοσκόπηση των προθέσεων, που κατέληξαν σε υπογραφή συμφωνίας την 26^η Απριλίου, μόλις τρεις μήνες πριν τον διαγωνισμό.

¹⁴⁷ Το έγγραφο αναφέρεται στην Αγγλία, ωστόσο φαίνεται να εννοεί τη Βρετανία.

Το εύρος προβολής της χώρας ήταν τεράστιο, καθώς βάσει σύμβασης έπρεπε να προβληθεί ζωντανά σε 25 χώρες,¹⁴⁸ δηλαδή περίπου στο ένα πέμπτο των αναγνωρισμένων κρατών από τον ΟΗΕ το 1973. Αξίζει να σημειωθεί πως θα προβάλλονταν ζωντανά και στις ΗΠΑ μέσω δορυφόρου από τον τηλεοπτικό σταθμό CBS. Πέραν τούτου όμως, υπήρχαν και προεκτάσεις ως προς την προβολή της Ελλάδας. Συγκεκριμένα η διοργανώτρια αρχή όφειλε να προβάλει βίντεο πέντε λεπτών σχετικά με την Ελλάδα, η νικήτρια όφειλε στις επίσημες εμφανίσεις της να δηλώνει πως στέφθηκε στην Ελλάδα καθώς και την υποχρέωση να συμμετέχει σε εκδηλώσεις του ΕΟΤ στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.¹⁴⁹ Τέλος, ο ΕΟΤ θα προχωρούσε σε παραγωγή ταινίας με τις διαγωνιζόμενες σε διάφορους χώρους στην επικράτεια.

Ο διαγωνισμός επρόκειτο να διαρκέσει 9 μέρες, μεταξύ 14 και 22 Ιουλίου.¹⁵⁰ Η πρώτη μέρα θα αφιερωνόταν στην παρουσίαση των εθνικών φιναλίστ με τις παραδοσιακές ενδυμασίες, οι καλύτερες των οποίων θα επιλέγονταν από ελληνική επιτροπή. Την επομένη θα παρουσιάζονταν ενώπιον της επίσημης επιτροπής στο πλαίσιο της ημιτελικής φάσης. Ο χώρος που θα πραγματοποιούνταν οι παρουσιάσεις των δύο πρώτων ημερών ήταν το ξενοδοχείο Χίλτον. Οι διαγωνιζόμενες κατά την τρίτη μέρα θα συμμετείχαν σε κρουαζιέρα στην Ύδρα και τον Πόρο στην διάρκεια της οποίας θα παραχωρούνταν από την Ηπειρωτική Ατμοπλοΐα δεξίωση προς τιμήν τους, ενώ κάτι ανάλογο θα πραγματοποιούνταν την επόμενη μέρα από το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο, τα έσοδα του οποίου θα δίνονταν σε φιλανθρωπικούς σκοπούς. Στις 21 Ιουλίου θα πραγματοποιούνταν η τελική φάση του διαγωνισμού στο θέατρο του Ηρώδου του Αττικού, μέρα κατά την οποία θα ανακοινώνονταν η νικήτρια. Τέλος, στις 22 Ιουλίου θα οργανώνονταν από τον ΕΟΤ χοροεσπερίδα προς τιμήν των διαγωνιζόμενων στο θερινό κέντρο Αθηναία.¹⁵¹

Το καθεστώς αντιμετώπισε το εγχείρημα με ιδιαίτερη προσοχή, καθώς αντιλαμβανόταν τη σημασία του για τη διεθνή προβολή της χώρας και ταυτόχρονα τη νομιμοποίηση του ως κυβέρνηση. Ήταν γνωστές, άλλωστε, οι προθέσεις των

¹⁴⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) ΑΒΕ 1107 Κιβώτιο 705 Φάκελος «Αρχείο Λάιτμερ».

¹⁴⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) ΑΒΕ 1107 Κιβώτιο 705 Φάκελος «Αρχείο Λάιτμερ».

¹⁵⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) ΑΒΕ 1107 Κιβώτιο 705 Φάκελος «Αρχείο Λάιτμερ».

¹⁵¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) ΑΒΕ 1107 Κιβώτιο 705 Φάκελος «Αρχείο Λάιτμερ»

φοιτητών ήδη από το τέλος των κινητοποιήσεων στη Νομική Θεσσαλονίκης τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους. Η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη διεθνή προβολή της χώρας, αλλά και η συμμετοχή της σε διεθνή γεγονότα, καθιστούσαν του Συνταγματάρχες κυρίαρχους και ταυτόχρονα νομιμοποιούσαν έμμεσα και τις ενέργειές τους στο πολιτειακό, με τη διενέργεια δημοψηφίσματος και την αλλαγή του πολιτεύματος στην Ελλάδα.

2.8 Ο αθλητισμός την περίοδο της δικτατορίας

Το πρόβλημα του βιοπορισμού στην Ελλάδα περιόρισε την ανάπτυξη του αθλητισμού στην χώρα, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1960, οπότε και σταθεροποιούνται οι οικονομικές δυνατότητες των νοικοκυριών και ξεκινά δειλά δειλά ο κόσμος να ασχολείται με τα σπορ. Ένα από τα βασικότερα προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα ήταν η έλλειψη σχετικών υποδομών, ακόμη και στην Αθήνα. Ενδεικτικά μπορούμε να πούμε πως το μοναδικό στάδιο για αγώνες στίβου ήταν το Καραϊσκάκης στο Φάληρο, το οποίο μάλιστα ήταν το μοναδικό που συνδύαζε χόρτο και ταρτάν, τουλάχιστον μέχρι το 1978-1979 οπότε και ανακατασκευάστηκε το Καραϊσκάκης.¹⁵² Οι εγκαταστάσεις των αθλητικών σωματείων ήταν προβληματικές, ακόμη και για ομάδες εθνικής εμβέλειας, ενώ ακόμη το πρωτάθλημα ποδοσφαίρου ήταν ερασιτεχνικό.

Τη δεκαετία του 1970 δεν ήταν καθόλου ανεπτυγμένος ο αθλητισμός συγκριτικά πάντα με άλλες χώρες τόσο της Δύσης όσο και του ανατολικού συνασπισμού. Το επίπεδο εξαιρετικά χαμηλό, και στην πράξη δεν υπήρχε πρωταθλητισμός. Η λογική των σπορ για ψυχαγωγικούς σκοπούς δεν υπήρχε στην Ελλάδα,¹⁵³ κάτι που περιόριζε ακόμη περισσότερο την ενασχόληση των πολιτών. Ο αθλητισμός την περίοδο της δικτατορίας είχε περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα και εξέπεμπε αντίστοιχα μηνύματα, καθώς όποια επιτυχία συνδέονταν με την πολιτική

¹⁵² Κ. Κωστής, συνέντευξη, 10 Ιουνίου 2019.

¹⁵³ Κ. Κωστής, συνέντευξη, 10 Ιουνίου 2019.

επιβίωση των συνταγματαρχών.¹⁵⁴ Οι αθλητές συμμετείχαν σε αθλητικά γεγονότα, ωστόσο οι αποδόσεις ήταν χαμηλές. Στον στίβο υπήρχαν κάποιες εξαιρέσεις, όπως Χρήστος Παπανικολάου, Σταύρος Τζωρτζής, Βασίλης Παπαδημητρίου.¹⁵⁵ Συνολικά, όμως, η χώρα βρίσκονταν πίσω από τις αθλητικές εξελίξεις στον υπόλοιπο ανεπτυγμένο κόσμο. Σε επίπεδο σωματείων και ομαδικών αθλημάτων ξεχώριζαν εκείνη την περίοδο η ΑΕΚ και ο Παναθηναϊκός.

Τα αθλητικά σωματεία θα μπορούσαν να αποτελέσουν πηγή προβλημάτων για το καθεστώς, αλλά και μέσο για την επιβολή του, ανάλογα με τον τρόπο που θα αναπτύσσονταν. Η τέλεση των αγώνων γίνονταν ύστερα από άδεια που λάμβαναν από τις αστυνομικές και στρατιωτικές αρχές, βάσει της οποίας ορίζονταν και ο μέγιστος αριθμός θεατών. Απαγορεύονταν τα επινίκια όπως και οι πολιτικές αναφορές.¹⁵⁶ Το καθεστώς προσπάθησε να χειραγωγήσει τον αθλητισμό μέσω εντολής από την Γενική Γραμματεία Αθλητισμού που υποχρέωνε τα σωματεία που είτε δεν είχαν εγκαταστάσεις είτε λειτουργούσαν παράλληλα με άλλα σωματεία που ανέπτυσσαν το ίδιο άθλημα στην ίδια πόλη να συγχωνευτούν. Ο χώρος του αθλητισμού, βέβαια, προσέφερε πολλές ευκαιρίες για το καθεστώς, τόσο για την διατήρηση της τάξης όσο και για την ανάδειξη του μέσα από επιτεύγματα που θα μπορούσαν να προκύψουν από αθλητές ή ομάδες.

Η δικτατορία, για τους δικούς σκοπούς προβολής, επεδίωκε να αναδείξει αθλητικές επιτυχίες και για αυτόν τον λόγο στράφηκε στην κατασκευή υποδομών, ωστόσο αυτό ήταν δύσκολο καθώς τα οικονομικά της χώρας στις αρχές της δεκαετίας του 1970 δεν μπορούσαν να υποστηρίξουν μαζικά έργα. Η αξιοποίηση, ωστόσο, της δυναμικής των αθλητικών σωματείων για να προβληθεί προπαγανδιστικά το καθεστώς ήταν μέρος του πολιτικού παιχνιδιού. Ενδεικτικά μπορεί να γίνει αναφορά στην κατάκτηση του Κυπέλου Κυπελλούχων στην καλαθοσφαίριση από την ομάδα της ΑΕΚ το 1968, αλλά και την συμμετοχή του Παναθηναϊκού στον τελικό του Κυπέλου Πρωταθλητριών στο ποδόσφαιρο το 1971. Αμφότερα τα γεγονότα, έλαβαν χώρα την περίοδο της δικτατορίας, ωστόσο, αποσιωπήθηκε το γεγονός ότι οι

¹⁵⁴ Ν. Αλεξίου, συνέντευξη, 6 Ιουλίου 2019.

¹⁵⁵ Κ. Κωστής, συνέντευξη, 10 Ιουνίου 2019.

¹⁵⁶ Ν. Μπράτσος, *Σпор και Κοινωνικές Αντιστάσεις: Μεσοπόλεμος-Κατοχή-Δικτατορία-Μεταπολίτευση*, Πέραμα, Νότιος Άνεμος, 2020, p 102-103.

επιτυχίες στηρίχθηκαν σε ένα μακροχρόνιο προγραμματισμό των ομάδων. Η ΑΕΚ για παράδειγμα προσπαθούσε να κατακτήσει το τρόπαιο περισσότερα χρόνια και η ομάδα δούλευε προς αυτόν τον σκοπό. Παράλληλα μέσα από τον αθλητισμό γινόταν προσπάθεια να επηρεαστεί η νεολαία θετικά υπέρ της δικτατορίας, χωρίς όμως ουσιαστικά αποτελέσματα.¹⁵⁷ Ούτε οι δικτάτορες, αλλά ούτε και οι διοικήσεις των ομάδων μπορούσαν να επηρεάσουν τους νέους προς την μια ή την άλλη κατεύθυνση.

Ειδικότερα στην περίπτωση της ΑΕΚ έγινε προσπάθεια να αξιοποιηθεί το γεγονός για να προβληθεί η Ελλάδα και διαμέσου αυτής το καθεστώς. Οι αγώνες εκείνη την περίοδο ήταν μονοί και επιλέγονταν η έδρα με κλήρο. Η διοίκηση της ΑΕΚ ύστερα από συνεννόηση με τους ομόλογούς της στην Σλάβια Πράγας συμφώνησαν να γίνει ο αγώνας στην Αθήνα και τα έσοδα από τα εισιτήρια να τα πάρει η φιλοξενούμενη ομάδα. Για τελευταία φορά έγινε ένας τελικός σε ανοιχτό γήπεδο, στο Παναθηναϊκό Στάδιο, με απόλυτη επιτυχία, κάτι που ανέδειξε τις δυνατότητες διοργάνωσης αθλητικών δρώμενων από τους Έλληνες. Ο αντίκτυπος στην κοινωνία της κατάκτησης του κυπέλλου ήταν μεγάλος, καθώς μέσα από τον αθλητισμό μπορούσε να εκτονώσει την έντασή του. Δεν είναι τυχαία άλλωστε η έντονη αποδοκιμασία του Παττακού κατά την είσοδό του στο Παναθηναϊκό Στάδιο.¹⁵⁸

Ο αθλητισμός αποτελούσε, λοιπόν, ένα πεδίο προβολής της δικτατορίας τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό. Η Ελλάδα δεν είχε ανεπτυγμένη την αθλητική παιδεία, καθώς το πρώτο μισό του 20ου αιώνα βρέθηκε σε διαρκείς πολεμικές συγκρούσεις, αλλαγές συνόρων, ανταλλαγές πληθυσμών αλλά και ένα πολύ σοβαρό εμφύλιο πόλεμο που μέχρι σήμερα έχει αφήσει σημάδια και επηρεάζει σε έναν μικρό βαθμό το θυμικό των ψηφοφόρων. Η Ελλάδα, γενικότερα, από την περίοδο της ανεξαρτησίας βρισκόταν σε έναν διαρκή αγώνα για επιβίωση, όχι τόσο ως αυθύπαρκτη κρατική οντότητα, αλλά περισσότερο βιοποριστικά, καθώς η υπανάπτυξη ήταν εμφανής σε όλες τις πτυχές της καθημερινότητας και επηρεάζονταν βαθιά από θεσμικές δυσλειτουργίες και συχνές πολεμικές συρράξεις. Σταδιακά όμως άρχισαν οι Έλληνες να δείχνουν ενδιαφέρον για τον αθλητισμό, το οποίο θα

¹⁵⁷ Χ, Ζούπας, συνέντευξη, 24 Σεπτεμβρίου 2020.

¹⁵⁸ Χ, Ζούπας, συνέντευξη, 24 Σεπτεμβρίου 2020.

παρέμενε ισχύον αν δεν υπήρχαν μεγάλες προσωπικότητες που ανέδειξαν τη σημασία του αθλητισμού, τόσο σε αμιγώς αθλητικό πλαίσιο όσο και σε πολιτικό. Στον χώρο της πολιτικής, ήδη από τη δεκαετία του 1960 αρχίζουν να δρομολογούνται επενδύσεις στον τομέα των υποδομών οι οποίες θα έφερναν ουσιαστικά αθλητικά αποτελέσματα τις επόμενες δεκαετίες, με αποκορύφωμα ίσως την κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Πρωταθλήματος Καλαθοσφαίρισης το 1987. Αξίζει να σημειωθεί η πολιτική σημασία του γεγονότος, καθώς μετά από πολλές δεκαετίες, ο θρίαμβος του '87 ίσως να ήταν η πρώτη αφορμή για να πανηγυρίσουν οι Έλληνες όλοι μαζί μέσα σε ένα κλίμα εθνικής ομοψυχίας. Από την πλευρά του αθλητισμού έχουμε σημαντικές προσωπικότητες που τον ανέδειξαν στην ελληνική κοινωνία. Τέτοια παραδείγματα και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και διαφορετικά αθλήματα είναι ο Χρήστος Παπανικολάου, ο πρώτος Έλληνας με παγκόσμιο ρεκόρ στο άθλημα του άλματος επί κοντώ το 1970, και ο Νίκος Γκάλης, ο οποίος στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και τη δεκαετία του 1980 καθιέρωσε την καλαθοσφαίριση ως εθνικό σπορ.

Το δικτατορικό καθεστώς στην Ελλάδα επιχειρούσε να εκμεταλλευτεί με άναρχο τρόπο κάθε ευκαιρία που του δινόταν για να αναδείξει επιτεύγματα και δυνατότητες που προσέφερε ο ελληνικός αθλητισμός. Σε αυτό το πλαίσιο εκμεταλλεύτηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις πολιτικές που αναπτύχθηκαν κατά το προηγούμενο δημοκρατικό διάστημα. Η διοργάνωση των Βαλκανικών Αγώνων του 1968 στο ανακαινισμένο στάδιο Καραϊσκάκης και των Πανευρωπαϊκών Αγώνων Στίβου το 1969 αποτέλεσαν γεγονότα που βοήθησαν το καθεστώς να αποκτήσει μια νομιμότητα στο διεθνές στερέωμα. Την περίοδο πριν την διοργάνωση ειδικά των Πανευρωπαϊκών Αγώνων γίνονταν εκκλήσεις, ώστε να υποσκάψουν το καθεστώς με τη μη συμμετοχή τους τα ευρωπαϊκά κράτη, κάτι το οποίο τελικά δεν έγινε, καθώς συμμετείχαν χώρες όπως η ΕΣΣΔ, η Πολωνία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ελβετία και η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας.¹⁵⁹ Αντίστοιχα, έναν χρόνο νωρίτερα στους Βαλκανικούς Αγώνες συμμετείχαν Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία και Τουρκία¹⁶⁰ στο στάδιο Καραϊσκάκης, όπως επίσης και στην διοργάνωση του Βαλκανικού Κυπέλλου Ελπίδων στο ποδόσφαιρο που έλαβε χώρα

¹⁵⁹ European Athletics, *European Athletics Championship-Athina 1969* [website], <https://bit.ly/2JDkrj3>, (accessed 12 July 2019).

¹⁶⁰ «Άτυχοι οι αθληταί μας εις την Βαλκανιάδαν», *Μακεδονία*, 7 Σεπτεμβρίου 1968, σελ. 1.

στο Κανταντζόγλειο.¹⁶¹ Φαίνεται, λοιπόν, πως η προσπάθεια υπονόμευσης των αγώνων δεν πέτυχε, ενώ ακόμη και τα κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού συμμετείχαν, παρόλο που μεταξύ άλλων και οι σύντροφοί τους εν Ελλάδι βρίσκονταν υπό διωγμό.

Το δικτατορικό καθεστώς προσπάθησε να αναμορφώσει τον χάρτη του αθλητισμού της χώρας μέσα από συγκεκριμένες δράσεις.¹⁶² Μια ειλημμένη απόφαση ήταν η μεταφορά του Ιπποδρόμου από το Φάληρο στην περιοχή του Τατοΐου, κάτι το οποίο γνωρίζουμε σήμερα πως δεν έγινε, ίσως γιατί το καθεστώς κατέρρευσε. Ένα άλλο όραμα το οποίο τελικά δεν υλοποιήθηκε ήταν η κατασκευή του νέου γηπέδου του Παναθηναϊκού. Ωστόσο, προβλέφθηκαν στον προϋπολογισμό τόσο κονδύλια για το γήπεδο αυτό, όσο και για δανεισμό χρημάτων σε αθλητικά σωματεία μέσα από το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων. Ειδικότερα, για το γήπεδο του Παναθηναϊκού είχε προβλεφθεί να γίνουν πιστώσεις από τον προϋπολογισμό των Δημοσίων Επενδύσεων. Στην βόρεια Ελλάδα είχε εγκριθεί η επέκταση των γηπεδικών εγκαταστάσεων του ΑΣ Άρης, έργο που δόθηκε σε συγκεκριμένο εργολάβο. Το ποσό της πίστωσης θα ήταν άμεσα διαθέσιμο από τη στιγμή που θα κατέθετε την εγγυητική επιταγή ο εργοδότης, δηλαδή ο ΑΣ Άρης. Το ύψος της πίστωσης ξεπερνούσε τα δέκα εκατομμύρια δραχμές.¹⁶³

Η ΓΓΑ, που ήταν επιφορτισμένη με τις δαπάνες για την εκτέλεση αθλητικών έργων, βρισκόταν στο όριο της οικονομικής κατάρρευσης καθώς τα μοναδικά της έσοδα προέρχονταν από τον ΟΠΑΠ.¹⁶⁴ Σε επιστολή της προς το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους αναφέρει πως ουδέποτε υπερέβη τον προϋπολογισμό της, ενώ παράλληλα τονίζει πως μέχρι τις 30/9/1973 είχε λάβει ως πιστώσεις μονάχα το 65% του ύψους του παρελθόντος έτους. Παρατηρείται, λοιπόν, μια σημαντική μείωση στον προϋπολογισμό της ΓΓΑ για το έτος 1973, κάτι που είχε και ως επακόλουθο να αντιμετωπίσει σημαντικά προβλήματα στην υλοποίηση των υποχρεώσεων και των δεσμεύσεών της.

¹⁶¹ «Άνω των 50000 θεατών εις το Κανταντζόγλειον», *Μακεδονία*, 5 Σεπτεμβρίου 1968, σελ. 1.

¹⁶² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ1β «ΓΓΝ και Αθλητισμού» 1974.

¹⁶³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ. Γ/2 «Φάκελος Συσκέψεως Θέμα: Ανέγερσις Σταδίου Παναθηναϊκού».

¹⁶⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ1β «ΓΓΝ και Αθλητισμού» 1974.

Σε επίπεδο υποδομών φαίνεται πως δόθηκε προσοχή στον Φαληρικό Ιππόδρομο, καθώς η Ένωση Ιδιοκτητών Δρομώνων Ίππων Ελλάδος είχε καταγγείλει πως γίνονταν συχνά ατυχήματα στον χώρο του στίβου και για αυτό χρειαζόταν αλλαγή. Παρά την επακόλουθη ανακατασκευή υπήρχαν αιτήματα για ριζική ανακαίνιση του χώρου, κάτι που δεν γινόταν αποδεκτό από τη ΓΓΑ για δύο λόγους. Ο πρώτος αφορούσε στη ζημία που θα προκαλούσε το κλείσιμο του ιπποδρόμου ανερχόμενη στα περίπου 53 εκατομμύρια δραχμές, καθώς θα παρέμενε ανενεργό για δύο μήνες ίσως και τρεις, κάτι που μεταφραζόταν σε απώλεια τουλάχιστον 27 ιπποδρομικών ημερών. Ο δεύτερος λόγος αφορούσε την ειλημμένη απόφαση να μετεγκατασταθεί ο ιππόδρομος στο Τατόι, επομένως οποιαδήποτε μη απαραίτητη παρέμβαση στον χώρο του Φαλήρου θα ήταν περιττή δαπάνη. Ο στίβος, λοιπόν, είχε επισκευαστεί και άλλαξε η άμμος, ενώ τονίστηκε πως οποιοδήποτε ατύχημα δεν συνδεόταν με την ποιότητα του στίβου, αλλά σε σφάλματα, παραλήψεις ή αδυναμίες των δρομέων και των ομάδων τους.

Η συζήτηση για την κατασκευή του νέου γηπέδου του Παναθηναϊκού φαίνεται πως ξεκίνησε την άνοιξη του 1972, ή τουλάχιστον πήρε τη μορφή επίσημης αλληλογραφίας μεταξύ των εμπλεκόμενων υπηρεσιών.¹⁶⁵ Στο πρώιμο αυτό στάδιο εκφράστηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης η ανησυχία στην περίπτωση επέκτασης των κερκίδων στο γήπεδο επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, καθώς κάτι τέτοιο θα δυσχέραινε το ήδη επιβαρυνμένο κυκλοφοριακό κατά τις ώρες των αθλητικών δρώμενων, σημειώνοντας, μάλιστα, πως θα λειτουργούσε ταυτόχρονα και ανασταλτικά στη διαδικασία μετεγκατάστασης του συλλόγου. Παράλληλα, υπενθύμιζε πως ήδη διαμορφώνονταν ο καινούριος χώρος του Αρείου Πάγου πλησίον του γηπέδου, ο οποίος θα δεχόταν καθημερινά 35-40.000 πολίτες, αριθμός που θα έβαινε αυξανόμενος. Οι περίπου 10.000 δικηγόροι της Αθήνας θα επεδίωκαν να βρουν επαγγελματική στέγη στη γύρω περιοχή επιτείνοντας ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Υπό αυτές τις συνθήκες το Υπουργείο θεωρούσε πως η συνύπαρξη του γηπέδου του Παναθηναϊκού και του Δικαστικού Μεγάρου ήταν απαγορευτική, καλώντας τον πρωθυπουργό να συγκαλέσει άμεσα τα ενδιαφερόμενα μέρη ώστε να τοποθετηθούν και να βρουν λύσεις.

¹⁶⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ. Γ/2 «Φάκελος Συσκέψεως Θέμα: Ανέγερσις Σταδίου Παναθηναϊκού».

Ο Υφυπουργός Δημοσίων Έργων επιφορτίστηκε το φθινόπωρο του 1972 να εξετάσει την υπόθεση της μετεγκατάστασης του γηπέδου και συγκεκριμένα να διερευνήσει τις πιθανές τοποθεσίες, τον απαιτούμενο χρόνο και το κόστος του εγχειρήματος.¹⁶⁶ Οι αρχικές περιοχές που εξετάστηκαν ήταν το Στάδιο των Ενόπλων Δυνάμεων πλησίον του νοσοκομείου «Σωτηρία» στην περιοχή του Παπάγου, η περιοχή Δηλαβέρη νοτιώς του Ολυμπιακού Σταδίου και τέλος η περιοχή βορειοδυτικά του Σταυρού που ανήκει στα Βριλήσσια. Στη σύσκεψη που προηγήθηκε της παραπάνω ανάθεσης είχαν προταθεί εκτάσεις στις περιοχές Γουδί και Ηλιούπολη, οι οποίες απορρίφθηκαν για διαφορετικούς λόγους η καθεμιά. Το μεν Γουδί ήταν πυκνοκατοικημένο και η δε Ηλιούπολη πολύ απομακρυσμένη. Για τους χώρους που προκρίθηκαν εξετάστηκαν ενδελεχώς ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ιδιοκτησία τους, αλλά και τις ανάγκες απαλλοτριώσεων. Το Στάδιο των Ενόπλων Δυνάμεων ανήκε στο δημόσιο και επομένως δεν απαιτούνταν κάποια απαλλοτρίωση, ενώ το κόστος θα ανέρχονταν σε 200 εκατομμύρια δραχμές με εκτιμώμενο χρόνο κατασκευής τα 2,5 χρόνια. Ο χώρος στην περιοχή Δηλαβέρη ήταν ιδιωτικός, επομένως απαιτούνταν απαλλοτριώσεις με εκτιμώμενο συνολικό κόστος στα 380εκατομμύρια και χρόνο κατασκευής τα έξι έτη. Τέλος η περιοχή κοντά στον Σταυρό ήταν και αυτή ιδιωτική, το εκτιμώμενο κόστος θα ανέρχονταν στα 230 εκατομμύρια, λόγω χαμηλότερης αξίας ανά στρέμμα, με χρόνο κατασκευής και αυτό στα έξι έτη.

Η υλοποίηση του έργου απαιτούσε την προσεκτική μελέτη των στοιχείων σχετικά με το κόστος και την περιοχή, καθώς ζητούμενο ήταν να μην επιβαρυνθεί η κυκλοφορία γύρω από το νέο γήπεδο.¹⁶⁷ Η εισήγηση του Υπουργού Δημοσίων Έργων την 12^η Σεπτεμβρίου 1972 τοποθετούσε την περιοχή Δηλαβέρη ως πρώτη επιλογή, καθώς κείται πιο κοντά στο κέντρο ενώ είχε και καλές προσβάσεις. Σαν δεύτερη επιλογή θεωρούσε κατάλληλη την περιοχή της Ομορφοκκλησιάς. Σε συνεδρίαση των αρμόδιων φορέων υπό τον Παττακό στις 21 Σεπτεμβρίου 1972 προκρίθηκε αυτή της Ομορφοκκλησιάς, καθώς όλοι τάσσονταν υπέρ αυτής, ακόμη και ο Υπουργός Δημοσίων Έργων, ενώ ο Δήμος Αθηναίων τη θεωρούσε ως την καταλληλότερη

¹⁶⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ. Γ/2 «Φάκελος Συσκέψεως Θέμα: Ανέγερσις Σταδίου Παναθηναϊκού».

¹⁶⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ. Γ/2 «Φάκελος Συσκέψεως Θέμα: Ανέγερσις Σταδίου Παναθηναϊκού».

τοποθεσία. Σε αυτό συνέτεινε και το γεγονός ότι τις Κυριακές η περιοχή δεν είχε ιδιαίτερη κίνηση και ταυτόχρονα είχε πολλές εναλλακτικές προσβάσεις. Η περιοχή Δηλαβέρη, που αποτελούσε τη δεύτερη επιλογή της επιτροπής, απορρίφθηκε τελικά, καθώς στην περιοχή υπήρχε περίπτωση να χτιστεί το Ολυμπιακό Στάδιο.

Ο Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης Στυλιανός Παττακός την επόμενη μέρα (22/9) εισηγήθηκε προς το Κυβερνητικό Πολιτικό Συμβούλιο την περιοχή της Ομορφοκκλησιάς, ως την καταλληλότερη να φιλοξενήσει το νέο γήπεδο του Παναθηναϊκού, παραθέτοντας ταυτόχρονα σειρά επιχειρημάτων προς υποστήριξη της πρότασής του Συμβουλίου που έλαβε χώρα κατά την προηγούμενη μέρα.¹⁶⁸ Ειδικότερα αναφέρει πως ο χώρος βρίσκεται κοντά στην Αθήνα, είναι εκτός σχεδίου πόλεως, ικανοποιεί τόσο τον επίσημο Παναθηναϊκό όσο και τους φίλους της ομάδας, το Ρυθμιστικό Γραφείο Πόλεως Αθηνών δε φέρει καμιά αντίρρηση και ταυτόχρονα θα μπορούσε να είναι έτοιμο σε μια περίοδο 2,5 με 3 χρόνια. Τελικώς, το Κεντρικό Πολιτικό Συμβούλιο αποφάσισε την έγκριση της κατασκευής νέου γηπέδου βάσει των προτάσεων στην περιοχή της Ομορφοκκλησιάς, χωρίς ωστόσο να προβαίνει σε κάποια επίσημη δήλωση, απαγορεύοντας παράλληλα την όποια δημόσια αναφορά στο θέμα. Ακολούθησε σειρά ενεργειών τόσο για την απαλλοτρίωση των απαραίτητων εκτάσεων όσο και για την εύρεση των απαραίτητων κονδυλίων που ανέρχονταν στα 200 εκατομμύρια δραχμές. Προβλέπονταν πως το έργο θα υλοποιούνταν σε περίπου δύομιση έτη, ωστόσο σήμερα γνωρίζουμε πως κάτι τέτοιο δεν συνέβη, καθώς η έδρα του Παναθηναϊκού εξακολουθεί να βρίσκεται στους Αμπελόκηπους. Το έργο δεν υλοποιήθηκε ποτέ, καθώς δεν ξεκίνησε ουσιαστικά, ίσως λόγω των πολιτικών εξελίξεων που δρομολογήθηκαν ήδη από τον Φεβρουάριο του 1973 και κορυφώθηκαν τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Ιωαννίδη και τελικά την πτώση της δικτατορίας το καλοκαίρι του 1974.

Παράλληλα βέβαια με το σχέδιο ανέγερσης του νέου γηπέδου του Παναθηναϊκού ή τη βελτίωση των εγκαταστάσεων του γηπέδου του ΑΣ Άρης, υπήρχαν και δράσεις μικρότερης κλίμακας, όπως τα βελτιωτικά έργα στο Εθνικό

¹⁶⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ. Γ/2 «Φάκελος Συσκέψεως Θέμα: Ανέγερσις Σταδίου Παναθηναϊκού».

Στάδιο Καλαμάτας κατά το έτος 1974. Εκεί προβλέπονταν να γίνουν βελτιώσεις στον αθλητικό χώρο, στις κερκίδες αλλά και στην στατικότητα όλης της εγκατάστασης.¹⁶⁹ Το ύψος της δαπάνης ανέρχονταν στα 4 εκατομμύρια δραχμές, ωστόσο προέκυψαν ανάγκες που οφείλονταν στην αρχική επιλογή του χώρου κατασκευής του Σταδίου, ο οποίος αποτελούσε φυσική λεκάνη, κάτι που σε συνδυασμό με την απουσία δικτύου απορροής όμβριων ή ακαθάρτων υδάτων οδηγούσε στην ανάγκη κατασκευής αγωγού το κόστος του οποίου θα ανέρχονταν περίπου στο 1,5 εκατομμύρια δραχμές.

Το δικτατορικό καθεστώς φαίνεται πως είχε υποσχεθεί να ενισχυθούν οικονομικά ελληνικά αθλητικά σωματεία στη Γερμανία.¹⁷⁰ Η πρεσβεία στη Γερμανία αδυνατούσε να ανταποκριθεί, καθώς κάτι τέτοιο δεν δρομολογούνταν στην Ελλάδα. Ύστερα από πρωτοβουλία του στρατιωτικού ακολούθου κινητοποιήθηκαν οι ελληνικές υπηρεσίες και στο δεύτερο εξάμηνο του έτους εγκρίθηκαν οι πιστώσεις διαμέσου του ΣΕΓΑΣ. Συγκεκριμένα ένα ποσό της τάξεως των 164.000 δραχμών θα δινόταν εφάπαξ σε 41 ελληνικά αθλητικά σωματεία, που αντιστοιχούσαν σε 500 γερμανικά Μάρκα, διαμέσου του Στρατιωτικού Ακολούθου για το έτος 1969, ενώ για το επόμενο θα δίνονταν 131.200 δραχμές σε τέσσερις τριμηνιαίες δόσεις των 100 γερμανικών Μάρκων. Από την αλληλογραφία δεν προκύπτουν τα κριτήρια με τα οποία χορηγήθηκαν τα χρήματα, αν και απαιτούνταν λεπτομερής αναφορά του Στρατιωτικού Ακολούθου σχετικά με το πώς δόθηκαν τα χρήματα. Τα ενδιαφέροντα στοιχεία που δύνανται να εξαχθούν από την αλληλογραφία είναι η λειτουργία τουλάχιστον 42 ελληνικών αθλητικών σωματείων στη Γερμανία, αλλά και η δυσπιστία του καθεστώτος απέναντι στο πολιτικό προσωπικό, καθώς για ένα γεγονός που αφορά τον πολιτισμό και τον αθλητισμό εμπλέκεται ενεργά ο στρατιωτικός ακόλουθος.

Η προσπάθεια να αναδειχθεί η Ελλάδα μέσω του αθλητισμού είχε πολιτικά κριτήρια, καθώς η επιβίωση του δικτατορικού καθεστώτος αρχικά, αλλά και η εθνική συνοχή μπορούσε να συνδεθεί άμεσα με αθλητικές επιτυχίες. Η απουσία υποδομών, αλλά και στρατηγικού σχεδιασμού περιόριζε σημαντικά τις δυνατότητες των Ελλήνων, κάτι που επιβάρυνε ακόμα περισσότερο η ανάγκη για βιοπορισμό. Υπό

¹⁶⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ1β «ΓΓΝ και Αθλητισμού» 1974.

¹⁷⁰ ΓΑΚ Αρχείο κ. Βοβαλίνη ΑΒΕ 651 Υφυπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως – Ενίσχυσις Ελληνικών Αθλητικών Σωματείων Γερμανίας.

αυτές τις συνθήκες ήταν εξαιρετικά δύσκολο να αναπτυχθεί το αθλητικό πνεύμα. Φαίνεται, ωστόσο, να υπάρχει δυνατότητα κεφαλαιοποίησης επιτυχιών, όπως δείχνει η έντονη προσπάθεια για κατασκευή νέου γηπέδου για τον Παναθηναϊκό στο ποδόσφαιρο, μετά την επιτυχή του πορεία στο κύπελλο πρωταθλητριών το 1971, στο οποίο κατάφερε να φτάσει στον τελικό, όπου και έχασε από τον Άγιαξ.

Η ευκαιριακή διαμόρφωση πολιτικών με σκοπό την ανάδειξη προσώπων και καθεστώτων λειτουργούσε ανασταλτικά στην ουσιαστική αναβάθμιση του αθλητισμού στην χώρα. Εκτός από την ανάγκη για επιβίωση και η εν γένει πολιτική που ασκήθηκε στον χώρο του αθλητισμού δεν λειτουργούσε ενισχυτικά. Ακόμη, υπάρχει και η άποψη πως οι πολιτικές νεολαίες κατ' επίφασιν υποστήριζαν την ανάπτυξη του αθλητισμού, περισσότερο ως μέσο για την δική τους ανάδειξη παρά για την ανάπτυξή του.¹⁷¹ Εν τέλει ο αθλητισμός βρήκε την θέση του περίπου δυο δεκαετίες αργότερα και με την σημαντική επίδραση προσωπικοτήτων που ανέδειξαν το άθλημά τους, αλλά και την εκπροσώπηση της χώρας από παλιννοστούντες αθλητές που γαλουχήθηκαν σε άλλα κράτη.

2.9 Η ελληνική Δημόσια Διπλωματία – Οι περιπτώσεις των ελληνόφωνων εκκλησιών

Η προβολή ενός κράτους στο πλαίσιο της Ήπιας Ισχύος και της Δημόσιας Διπλωματίας δεν περιορίζεται αυστηρά στον πολιτισμό, ως μέσο έκφρασης, αλλά επεκτείνεται και σε στοιχεία που επηρεάζουν τις ζωές των ανθρώπων. Η πίστη σε μια θρησκεία διαμορφώνει την ζωή, καθώς είναι συνυφασμένη με το σύνολό της από την γέννηση μέχρι και τον θάνατο. Η Εκκλησία της Ελλάδας, στο πλαίσιο της λειτουργίας της, προσπάθησε να διευρύνει το ακροατήριό της μέσα από την Ιεραποστολή, κάτι που ανέδειξε στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού σε μέρη πολύ μακριά από την γειτονιά της χώρας.

¹⁷¹ Ν. Αλεξίου, συνέντευξη, 6 Ιουλίου 2019.

Η Εκκλησία της Ελλάδος δεν ασχολούνταν με την ιεραποστολή τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1960, ή αν ασχολούνταν ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Μέχρι τότε επιτελούσε συστηματικά τον εθνικό σκοπό της που αφορούσε στην αφύπνιση του έθνους και την ενίσχυση του απελευθερωτικού αγώνα. Μετά την μικρασιατική καταστροφή και ειδικότερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον εμφύλιο χάνεται σταδιακά αυτός ο χαρακτήρας και αναπτύσσει νέα πεδία δραστηριότητας όπως είναι η ιεραποστολή. Σε αυτό το πλαίσιο ενισχύεται και η προβολή του ελληνικού στοιχείου κυρίως στην Αφρική, καθώς μαζί με τους ιεραποστόλους συμμετείχαν και ομάδες εθελοντών που βοηθούσαν τις τοπικές κοινωνίες. Οι άνθρωποι αυτοί έφεραν μαζί τους τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα της Ελλάδος. Η παρουσία τους στους τόπους της ιεραποστολής τους καθιστούσε πρεσβευτές του ελληνικού πολιτισμού.

2.8.1 Η Εκκλησία ως «πρεσβευτής» του Ελληνισμού

Η Ελλάδα είναι συνυφασμένη με την Ορθόδοξη Εκκλησία, καθώς έχει διαδραματίσει αδιάκοπα σημαντικό ρόλο από τον Μεσαίωνα μέχρι και σήμερα. Την περίοδο του Βυζαντίου διαμόρφωσε το ηθικό πλαίσιο και παράλληλα προήγαγε τις τέχνες κυρίως για την κάλυψη των αναγκών της. Η οθωμανική περίοδος συνδέεται με την εκκλησία καθώς η θρησκεία αποτελούσε τον διαχωριστικό παράγοντα μεταξύ των λαών της αυτοκρατορίας και αντίστοιχα το ενοποιητικό στοιχείο μεταξύ αυτών. Το πλαίσιο λειτουργίας του ελληνικού κράτους συνδέθηκε άμεσα με την Εκκλησία, η οποία εξακολουθεί να έχει σημαντικό ρόλο στην καθημερινότητα των πολιτών της χώρας. Ειδικότερα, από την ίδρυση της αυτοκέφαλής Αρχιεπισκοπής στην Αθήνα και μετά δημιουργήθηκε το πλαίσιο εκείνο που έδινε την δυνατότητα να λειτουργεί προάγοντας εθνικά θέματα, σε αντίθεση με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως που έχει οικουμενική αποστολή. Πέρα, όμως, από την ηθική και πολιτική διάσταση, ο ρόλος της έχει διευκολύνει την προβολή του ελληνισμού έξω από τα όρια του κράτους. Ταυτόχρονα, όμως, αποτέλεσε και πεδίο αντιπαράθεσης και εμπλοκής πολιτικών καταστάσεων και διεθνών διενέξεων.

Η προσπάθεια να καταστεί παντοδύναμο το δικτατορικό καθεστώς δεν περιοριζόταν μονάχα στο εσωτερικό της Ελλάδας. Αυτό είναι προφανές από τα διαβήματα και τις διαμαρτυρίες εναντίων ξένων κρατών που επέτρεπαν

αντιδικτατορικές δράσεις, αλλά και από την προσπάθεια επιρροής στις ομογενειακές οργανώσεις. Από το στόχαστρο δεν ξέφυγε ούτε η Εκκλησία. Το καλοκαίρι του 1972, για παράδειγμα, αναγνωρίστηκε από την Πολιτεία της Νέας Υόρκης η ανεξάρτητη Ελληνοορθόδοξη Ιεραποστολή με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Θεόκλητο, ο οποίος συμμετείχε ως ιερέας στο πλευρό του Στρατού και της Βασιλικής Αεροπορία.¹⁷² Ένα άλλο πρόσωπο που απασχόλησε ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος, ο οποίος παρέστη στην Αθήνα σε δίκες Μητροπολιτών που ζητούσαν δημοκρατία από τον άμβωνα, ενώ η 20η κληρικολαϊκή συνέλευση των ΗΠΑ τάχθηκε κατά του καθεστώτος, βάλλοντας εναντίον του Ιακώβου, λόγω μη προσήκουσας στα χριστιανικά ήθη στάσης που έλαβε ο Αρχιεπίσκοπος.¹⁷³

Αξίζει να σημειωθεί πως η θρησκευτική ζωή επιχειρήθηκε να αποτελέσει πηγή νομιμοποίησης και από τη Γιουγκοσλαβική πλευρά. Η Εκκλησία, λοιπόν, δεν εξαιρέθηκε από την πολιτική διαμάχη. Μπορούμε να αναφέρουμε σαν παράδειγμα τα εγκαίνια μακεδονικού ναού στον Καναδά καθώς και Κέντρου Πολιτισμού το 1970, ενώ παράλληλα μια εκκλησιαστική αντιπροσωπεία από τα Σκόπια επισκέφτηκε το Βατικανό με σκοπό την εντοίχιση αναμνηστικής πλάκας στον τάφο του Κυρίλλου. Ο Αρχιεπίσκοπος Σκοπίων έγινε δεκτός από τον Πάπα και ο δήμαρχος Ρώμης δεξιώθηκε την αντιπροσωπεία.¹⁷⁴

Η Ελλάδα και ελληνισμός προβάλλονταν, όχι μόνο από την ιεραποστολική δράση της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά και από Πατριαρχεία και Μητροπόλεις που βρίσκονταν σε άλλες χώρες. Τα Πατριαρχεία Αλεξάνδρειας και Ιεροσολύμων κυριαρχούνταν από το ελληνικό στοιχείο, κάτι που εξύψωνε τη σημασία της Ελλάδας. Παράλληλα, λόγω μεγάλου αριθμού μεταναστών ιδρύθηκαν Μητροπόλεις σε πολλές πόλεις του εξωτερικού, καλύπτοντας τις πνευματικές ανάγκες των Ελλήνων της διασποράς. Παρόλα αυτά η κύρια δραστηριότητα που βοηθούσε την προβολή της χώρας ήταν η Ιεραποστολή, καθώς μέσω αυτής επιτυγχάνονταν η διάχυση των ελληνικών πολιτιστικών στοιχείων σε άλλους λαούς.

¹⁷² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 520 ABE 1107 Εκκλησία της Αμερικής.

¹⁷³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 520 ABE 1107 Εκκλησία της Αμερικής.

¹⁷⁴ ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/1.4.

2.8.2 Η Ιεραποστολή ως μέσο προβολής της Ελλάδας

Η Ιεραποστολή είναι άμεσα συνυφασμένη με την Ορθόδοξη Εκκλησία, το έργο της οποίας ξεπερνούσε τα όρια των πιστών της. Οι αιώνες που ακολούθησαν την πτώση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας οδήγησαν την Ανατολική Εκκλησία σε μια εσωστρέφεια, καθώς έπρεπε να ανασυνταχθεί, να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να επιβιώσει. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παραγκωνιστεί η Ιεραποστολή,¹⁷⁵ τουλάχιστον από τις Ορθόδοξες Εκκλησίες που έδρευαν στα εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, και να αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον για αυτήν στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα.¹⁷⁶ Οι λόγοι που οδήγησαν στην εκ νέου ανάπτυξη της Ιεραποστολής έχουν να κάνουν με τη διαπίστωση συγκεκριμένων στοιχείων που χαρακτηρίζουν την Εκκλησία σε επίπεδο ορθόδοξου στοχασμού.

Η οικουμενικότητα και η αποστολικότητα της εκκλησίας αποτελούν τον βασικό πυρήνα της πίστης, καθώς τα προβλήματα αντιμετωπίζονται με μια ολιστική προσέγγιση, βάσει της οποίας κάθε ενορία δεν μπορεί να αποφασίζει στηριζόμενη μονάχα στις δικές της ανάγκες.¹⁷⁷ Η οικουμενικότητα, άλλωστε, πηγάζει και από την εντολή του Ιησού στους μαθητές του να πορευθούν και να διδάξουν τον Λόγο του σε όλα τα έθνη. Οι χριστιανοί έχουν, επομένως, το καθήκον να διδάξουν την πίστη τους σε όλους τους ανθρώπους, καθώς όλοι δημιουργήθηκαν από τον Θεό και όλοι έχουν το δικαίωμα στη σωτηρία, κάτι που προκύπτει άμεσα και από τη γιορτή της Πεντηκοστής και της επιφοίτησης του Αγίου Πνεύματος.¹⁷⁸ Η τελευταία διαπίστωση είναι ίσως η πιο σημαντική, καθώς αναιρεί το επιχείρημα των εσωτερικών προβλημάτων τόσο στην Εκκλησία όσο και στο Έθνος, καθώς κατά τη διάρκεια της

¹⁷⁵ Α. Γιαννουλάτος, *Η Αησιμονημένη Εντολή: «Πορευθέντες...» Από τον λήθαργο στην αφύπνιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σελ. 11.

¹⁷⁶ Α. Γιαννουλάτος, «Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνησι της Ορθοδοξίας», στο Α. Γιαννουλάτος, *Η Αησιμονημένη Εντολή: «Πορευθέντες...» Από τον λήθαργο στην αφύπνιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σελ. 199-206.

¹⁷⁷ Α. Γιαννουλάτος, «Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνησι της Ορθοδοξίας», σελ. 199-206.

¹⁷⁸ Α. Γιαννουλάτος, «Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνησι της Ορθοδοξίας», σελ. 199-206.

ιστορίας δεν υπήρξε περίοδος ηρεμίας. Ως εκ τούτου δεν υπήρχε δικαιολογία για να παραγκωνιστεί η Ιεραποστολή.¹⁷⁹

Το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ξεκίνησε η Ιεραποστολή από την Ελλάδα στην Αφρική είναι η αποαποικιοποίηση. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι χώρες της δυτικής Ευρώπης που είχαν αποικίες στην Αφρική ξεκίνησαν να στέλνουν Ιεραποστολές στην ιδεολογική βάση της ανωτερότητας. Όφειλαν, λοιπόν, να μεταφέρουν και την Χριστιανική θρησκεία στα εδάφη που κατείχαν. Αρχικά, ξεκίνησαν να λειτουργούν σχολεία και νοσοκομεία για τους γηγενείς, ωστόσο φαίνεται να περιορίζονταν η πρόσβαση σε αυτούς που υιοθετούσαν τις δυτικές αρχές και αξίες. Σταδιακά αναπτύχθηκε ένα κίνημα αντίδρασης προς τους αποικιοκράτες και τις εκκλησίες, χωρίς ωστόσο να απομακρυνθούν από τον Χριστιανισμό, καθώς δημιούργησαν την Ανεξάρτητη Αφρικανική Εκκλησία. Αξίζει να σημειωθεί πως σε κάθε περίπτωση οι αναφορές αφορούν στην υποσαχάρια Αφρική, καθώς στο βορειότερο άκρο της ηπείρου υπήρχε μακραίωνη Χριστιανική παράδοση, όπως επίσης και το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας από την ορθόδοξη πλευρά.

Το περίγραμμα της Ιεραποστολικής δράσης από την Ελλάδα διαμορφώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1950 δίνοντας το έναυσμα για να ξεκινήσουν το έργο τους τόσο ιδιωτικές πρωτοβουλίες όσο επίσημες από την Αρχιεπισκοπή Αθηνών. Η περίοδος της δικτατορίας ταυτίζεται χρονικά με την ένταση του ενδιαφέροντος για ιεραποστολικό έργο είτε από την Εκκλησία της Ελλάδος είτε από ιδιώτες. Το 1971 ιδρύεται το Διορθόδοξο Κέντρο Αθηνών με δύο αντικειμενικούς σκοπούς, την σύσφιξη των δεσμών μεταξύ των Ορθόδοξων Εκκλησιών και ανάδειξη της ευθύνης για συνεργασία μεταξύ των Ορθόδοξων Εκκλησιών.¹⁸⁰ Στην πρώτη δοκιμαστική περίοδο το Κέντρο επιφορτίστηκε με μια σειρά καθηκόντων που περιελάμβανε τη διοργάνωση συναντήσεων, συνεδρίων και φροντιστηρίων σε ομάδες εκκλησιαστικών στελεχών, την παροχή βοήθειας σε ξένους κληρικούς και λαϊκούς που θα ήθελαν να μελετήσουν θεολογικά ζητήματα στην Ελλάδα, καθώς και την οργάνωση

¹⁷⁹ Α. Γιαννουλάτος, «Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνησι της Ορθοδοξίας», σελ. 199-206.

¹⁸⁰ Α. Γιαννουλάτος, «Προοπτικές και Θεολογικές Προϋποθέσεις του “Διορθόδοξου Κέντρου Αθηνών» (1971)», στο Α. Γιαννουλάτος, *Η Αησιμονημένη Εντολή: «Πορευθέντες...» Από τον λήθαργο στην αφύπνιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σελ. 225-232.

βιβλιοθήκης για τους σκοπούς του Κέντρου. Παράλληλα προβλέπονταν η δυνατότητα έκδοσης θεολογικών μελετών, η καλλιέργεια πανορθόδοξης συνείδησης, αλλά και η παροχή των εγκαταστάσεών του σε άλλες ομάδες και οργανισμούς που δραστηριοποιούνται στα ίδια πεδία. Αυτό δε σημαίνει βέβαια, ότι λειτουργία του βασιζόταν στην ελεύθερη διακίνηση ιδεών, δηλαδή δεν λειτουργούσε με ακαδημαϊκά κριτήρια, αλλά στην ανάπτυξη του Ορθόδοξου πνεύματος.

Η δικτατορία εμφανώς περιθωριοποιημένη από τους βασικούς μέχρι τότε συνομιλητές της Ελλάδας, αναζητούσε μια διεθνή νομιμοποίηση με κάθε μέσω που μπορούσε να αξιοποιήσει είτε πρακτικά είτε δυνητικά. Η Εκκλησία της Ελλάδος, αλλά και χριστιανικές οργανώσεις της επικράτειας έδωσαν μια καλή αφορμή για άνοιγμα στην Αφρική. Επρόκειτο για μια περιοχή του πλανήτη που δύσκολα θα ασχολούνταν με την εσωτερική κατάσταση της Ελλάδας και μπορούσε να διευρύνει το περιορισμένο διεθνές πλαίσιο της χώρας. Από την άλλη πλευρά η Εκκλησία της Ελλάδος φαίνεται πραγματικά να επιδιώκει την εφαρμογή ιεραποστολικών προγραμμάτων. Ήδη πριν από την επιβολή της δικτατορίας έχουμε τέτοιους είδους δράσεις, περιορισμένες, ωστόσο, από άποψη δυνατοτήτων τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε οικονομικούς πόρους. Παράλληλα, όμως, και χωρίς να αποτελεί μέρος της ιεραποστολής προήγαγε και ελληνικά πολιτιστικά στοιχεία. Με εξαίρεση ίσως περιπτώσεις εορτασμού ελληνικών εθνικών επετείων, οι υπόλοιπες πολιτιστικές δράσεις ήταν εμφανώς ενταγμένες στην φιλοσοφία της ιεραποστολικής δράσης, καθώς προέκυπτε από την προσπάθεια να κηρυχθεί ο Λόγος του Χριστού. Η μουσική, τα εργόχειρα, ακόμη και η ηθική ήταν συνδεδεμένα με το πλαίσιο λειτουργίας της Εκκλησίας με τρόπο παρόμοιο με αυτό που γνώριζαν οι ιεραποστολικές αποστολές από την Ελλάδα.

2.8.3 Η Ιδιωτική πρωτοβουλία-Το παράδειγμα των “Φίλων της Ουγκάντα”

Η Ορθόδοξη Εξωτερική Ιεραποστολή στη Θεσσαλονίκη αποτελεί ένα παράδειγμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας με σκοπό την παροχή βοήθειας σε περιοχές του κόσμου όπου οι κάτοικοι διαβίουν δύσκολα και παράλληλα τη διάδοση του

Ευαγγελίου. Ιδρύθηκε στις 15 Δεκεμβρίου 1963 υπό εταιρική μορφή ως Σύλλογος Φίλων Ουγκάντας και είχε δράση εκείνη την περίοδο στην Ανατολική Αφρική.¹⁸¹ Σκοπός της εταιρίας, όπως προκύπτει από το καταστατικό της, είναι η ηθική και υλική συμπαράσταση της Ελληνοορθόδοξης ή Ανατολικής Ορθόδοξης Ιεραποστολής ανά τον κόσμο.¹⁸² Η προβολή του έργου της γινόταν διαμέσου του περιοδικού που εκδίδει μέχρι και σήμερα, το οποίο παρουσιάζει ιστορίες και προσωπικές μαρτυρίες ανθρώπων, είτε κληρικών είτε κοσμικών, που βρέθηκαν στις χώρες αυτές. Ταυτόχρονα προβάλλονται και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ιεραποστολή, προφανώς με σκοπό την προσέλκυση δωρητών και ευεργετών. Αξίζει να σημειωθεί πως η παρουσία της ελληνορθόδοξης εκκλησίας στη Βόρεια Αφρική είναι μακραίωνη, ενώ νοτιότερα εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα μαζί με Έλληνες μετανάστες στην περιοχή.¹⁸³ Ειδικότερα, στην περιοχή της Ουγκάντα οι πρώτες μαρτυρίες για παρουσία της ορθόδοξης εκκλησίας ανάγονται στη δεκαετία του 1930.

Ήδη από το 1965 άρχισε να έχει αποτελέσματα η δράση των ανθρώπων της ιεραποστολής. Σε εκδρομή που διοργάνωσε η Θεολογική Σχολή οι επισκέπτες έτυχαν θερμής υποδοχής ενώ δέχτηκαν ως δώρα μπανάνες, ανανάδες και ζαχαροκάλαμα. Ως αντάλλαγμα οι ντόπιοι ζητούσαν ενίσχυση για τη κατασκευή και λειτουργία σχολείων, εκκλησιών αλλά και δασκάλους. Εντύπωση προκάλεσε η τέλεση της Θείας Λειτουργίας τόσο στα Ελληνικά όσο και στα Σουαχίλι, ενώ παράλληλα οι εκδρομείς άκουσαν από ντόπιους μαθητές ελληνικά τραγούδια. Ακόμη, τους υποδέχτηκε ο βασιλιάς Μουτέσα ο Β΄, ο οποίος δήλωσε θαυμαστής της Ελλάδας και εξέφρασε την επιθυμία του να την επισκεφτεί. Επιπλέον, έκανε ευχαριστήρια αναφορά για τις υποτροφίες που χορηγούνται σε συμπατριώτες του αλλά και για την οικονομική εν γένει ενίσχυση. Ο τύπος μιλούσε με κολακευτικά λόγια για την Ορθοδοξία και για την Ελλάδα. Το άρθρο παράλληλα εστίαζε και στο πρόβλημα του ανταγωνισμού

¹⁸¹ Αρχιμ. Συμεών Κραγιόπουλος, «Εκκλησία και Ιεραποστολή», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 13, Φεβρουάριος 67-Απρίλιος 67, σελ. 5.

¹⁸² Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, «Οι Φίλοι της Ουγκάντα», Ιανουάριος-Μάρτιος 1972, Αριθμ. 1φ.

¹⁸³ S. Hayes, 'Orthodox mission in tropical Africa', *Missionalia: Southern African Journal of Mission Studies*, vol 24, no 3, 1996, 383-398.

μεταξύ των ιεραποστολών και συγκεκριμένα με τις αντίστοιχες άλλων δογμάτων, χαρακτηρίζοντάς τες πιο οργανωμένες και πιο πλούσιες.¹⁸⁴

Στο ίδιο τεύχος γίνονταν αναφορές και σε άλλες περιπτώσεις που δείχνουν τη δράση, αλλά και την αποτελεσματικότητα της ιεραποστολής, χωρίς να αποκρύπτονται και τα προβλήματα. Συγκεκριμένα αναδεικνύεται η δράση μιας νοσοκόμας που αναχώρησε για την Καμπάλα, ώστε να υπηρετήσει στο νοσοκομείο του Κέντρου της Ορθόδοξης Ιεραποστολής, όπως επίσης και ένας ντόπιος ιερέας, ο πατήρ Θεόδωρος Ναγκιάμα, ο οποίος στα ελληνικά μίλησε για τις ανάγκες της Ουγκάντα σε μορφωμένους κληρικούς, εκκλησίες, σχολεία, δασκάλους, νοσοκομεία και μεταφορικά μέσα. Ακόμη, γινόταν λόγος για τον τρόπο με τον οποίο ντόπιοι έρχονταν σε επαφή με την ορθοδοξία. Σε πολλές περιπτώσεις, η τύχη φέρεται να είναι αυτή που οδηγούσε τους ανθρώπους στη νέα για αυτούς θρησκεία, καθώς περνούσαν από χωριά ή κωμοπόλεις που υπήρχαν Ορθόδοξες κοινότητες και κάποιοι από αυτούς ζητούσαν να βαπτιστούν, ενώ στη συνέχεια λειτουργούσαν και ως πρέσβεις στα χωριά και τις φυλές τους.¹⁸⁵

Στο Πληροφοριακό Δελτίο 13 μπορεί κανείς να δει κάποια στοιχεία που δείχνουν τις εγκαταστάσεις που διαχειρίζονταν η Ιεραποστολή στα τέλη της δεκαετίας του 1960, αλλά και τον αριθμό των ανθρώπων στους οποίους απευθύνονταν η δράση της. Συγκεκριμένα, λίγο έξω από την πρωτεύουσα Καμπάλα υπήρχε ο Μητροπολιτικός Ναός σε έκταση που δόθηκε από τον βασιλιά Μπουγκάντα. Στον ίδιο χώρο υπήρχε Δημοτικό και Γυμνάσιο με 100 μαθητές από τρεις διαφορετικές χώρες, η οικία των μελών της Ιεραποστολής και ένα παλιός ναός που χρησιμοποιούνταν ως τυπογραφείο. Στην πόλη Ντεκέγια, 25 περίπου μίλια έξω από την πρωτεύουσα, υπήρχε ο Ιερός Ναός του Χρυσοστόμου, χωρίς ιερέα, καθώς και Δημοτικό Σχολείο με 150 μαθητές, που άνηκε στην Εκκλησία. Στην πόλη Καμπόγκε, 20 μίλια έξω από την πρωτεύουσα, υπήρχε εκκλησία της Μαρίας-Θεοτόκου χωρίς ιερέα και Δημοτικό Σχολείο με 180 μαθητές. Οι μαθητές ήταν διαφόρων θρησκειών, ενώ πλήρωναν και δίδακτρα για την μισθοδοσία των

¹⁸⁴ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 12, Νοέμβριος 66-Ιανουάριος 67, σελ. 5-6.*

¹⁸⁵ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 12, Νοέμβριος 66-Ιανουάριος 67, σελ. 9.*

δασκάλων. Στην πόλη Λουάγιο, 35 μίλια από την πρωτεύουσα, υπήρχε ο Ιερός Ναός του Αγίου Προκοπίου με ιερέα, καθώς και Δημοτικό και Γυμνάσιο με 500 μαθητές. Όλη η εγκατάσταση ήταν σχεδόν αυτοσυντηρούμενη από τα έσοδα των διδασκάλων. Σε ακτίνα περίπου 60 μιλίων γύρω από την Καμπάλα υπήρχαν έξι Ιεροί Ναοί, εκ των οποίων οι μισοί είχαν ιερέα. Στην εμβέλεια λειτουργούσαν και τρία Δημοτικά Σχολεία. Ξεπερνώντας τα 100 μίλια υπήρχαν ακόμη τρεις Ιεροί Ναοί με έναν ιερέα και λειτουργούσε ένα Δημοτικό με λίγους μαθητές.¹⁸⁶

Στη γειτονική Κέννα ιδρύθηκε Ορθόδοξη Χριστιανική Νεολαία, ενώ Έλληνας ιερέας προχωρούσε στη μετάφραση των «Χαιρετισμών» στα Σουαχίλι. Μέσα στα πέντε περίπου χρόνια από την έναρξη της δράσης της Ιεραποστολής τριπλασιάστηκαν οι Χριστιανοί σε μια συγκεκριμένη Ενορία, ενώ συνεχίζονταν οι κατασκευές ναών.¹⁸⁷ Σε μια διάλεξη που πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1968 μπορούμε να βρούμε αριθμητικά στοιχεία σχετικά με τη δράση της Ορθόδοξης Ιεραποστολής στην Ανατολική Αφρική από ένα μέλος της που είχε επιστρέψει. Σημαντική παρουσία στην περιοχή είχε ο πατέρας Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος, ως επικεφαλής της νεοσύστατης τότε Ιεραποστολής το 1960 στην Ανατολική Αφρική. Οι ιθαγενείς είχαν έρθει αρχικά σε επαφή με τις ελληνικές κοινότητες της Κέννα και της Τανγκανίκα. Σταδιακά εκχριστιανίστηκαν και γηγενείς έγιναν ιερείς. Συνολικά εκείνη την εποχή υπήρχαν 10 ιερείς με καταγωγή από την Ουγκάντα, 15 από την Κέννα και ένας από την Τανζανία. Ο μεγαλύτερος αριθμός πιστών βρισκόταν στην Κέννα.¹⁸⁸ Εκτιμήσεις στα τέλη του 1968 για τις Ορθόδοξες κοινότητες των κρατών της Ανατολικής Αφρικής ανέφεραν πως στην Τανζανία ήταν 200, στην Ουγκάντα 15000 και στην Κέννα 20000.¹⁸⁹ Το πρόβλημα που υπήρχε ήταν η απουσία μορφωμένων ιερωμένων. Στην Ουγκάντα για παράδειγμα υπήρχαν μονάχα δύο που είχαν λάβει μόρφωση ο ένας από τη Θεολογική Σχολή Αθηνών και ο άλλος από την Ιερατική Σχολή

¹⁸⁶ Αρχιμ. Συμεών Κραγιόπουλος, «Εκκλησία και Ιεραποστολή», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 13, Φεβρουάριος 67-Απρίλιος 67, σελ. 8-9.

¹⁸⁷ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 15, Αύγουστος 67-Οκτώβριος 67, σελ. 7-8.

¹⁸⁸ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68, σελ. 3-4.

¹⁸⁹ Ντ. Κουτσούμης, «Ιεραποστολικά Νέα», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68, σελ. 3-4.

Αλεξάνδρειας.¹⁹⁰ Η πρόταση που προκρινόταν ήταν οι Έλληνες Ιεραπόστολοι να λειτουργούν επιτελικά, διδάσκοντας και καθοδηγώντας ιθαγενείς ιερείς. Το μεταφραστικό έργο, άλλωστε, είχε προχωρήσει αρκετά στη Σουαχίλι, ενώ τα Αγγλικά λειτουργούσαν επικουρικά, καθώς οι περισσότεροι νέοι τα καταλάβαιναν.¹⁹¹ Πέρα όμως από το αμιγώς Θεολογικό έργο της Ιεραποστολής υπήρχε και το στοιχείο της μεταφοράς γνώσεων οικιακής οικονομίας στους ιθαγενείς. Συγκεκριμένα, είχε οργανωθεί σχολείο για θέματα νοικοκυριού το οποίο λειτουργούσε μια μοναχή.¹⁹²

Μια άλλη περίπτωση γυναίκας, που επέστρεψε από την Ιεραποστολή και κατέθεσε την μαρτυρία της ήταν μια νοσοκόμα, η οποία αφού είχε μάθει αρκετά Αγγλικά και Σουαχίλι ανέλαβε μια σειρά από καθήκοντα που δεν περιορίζονταν στα όσα απέρρεαν από την ιδιότητά της. Πέρα από νοσοκόμα στο σχολείο της ελληνικής κοινότητας της Αρούσα στην Τανζανία εργαζόταν παράλληλα και ως νηπιαγωγός και παιδαγωγός. Μετέβαινε, παράλληλα, στις γύρω περιοχές για να προσφέρει τις υπηρεσίες της σε ασθενείς, ενώ ταυτόχρονα δίδασκε οικοκυρική και γενικότερα διέδιδε τον *ελληνοχριστιανικό πολιτισμό*. Η ίδια σκόπευε να οργανώσει στην Μομπάσα λεπροκομείο, ωστόσο αναγκάστηκε να επιστρέψει λόγω ασθένειας του πατέρα της. Όλο το διάστημα, όμως, της παραμονής της ζούσε όπως οι ιθαγενείς, έτρωγε τα ίδια γεύματα και ταξίδευε όπως και εκείνοι.¹⁹³

Ο βασικός κορμός της Ιεραποστολής στην Ουγκάντα στηριζόταν σε τρία πρόσωπα στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Ο πατήρ Χρυσόστομος Παπασαραντόπουλος ασχολούνταν με την αλληλογραφία, τη μετάφραση του Ευαγγελίου στη Σουαχίλι και επιτελούσε ταυτόχρονα τα ιερατικά του καθήκοντα. Ο Κωνσταντίνος Βασιλόπουλος εξασφάλιζε όλες τις υλικές ανάγκες της ιεραποστολής, από την κατασκευή και συντήρηση των εγκαταστάσεων μέχρι και τη διατροφή. Η Μαρία Κατσιγαράκη ασχολούνταν με την κατήχηση γυναικών, παιδιών και επιπλέον με την προώθηση του ελληνικού πολιτισμού. Ο φόρτος εργασίας ήταν τεράστιος και

¹⁹⁰ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68, σελ. 3-4.*

¹⁹¹ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68, σελ. 10.*

¹⁹² *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68, σελ. 3-4.*

¹⁹³ «Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος», Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 19, Ιούλιος 68-Σεπτέμβριος 68, σελ. 9.

για αυτόν τον λόγο ζητούσαν βοήθεια από φιλικά πρόσωπα από την Ελλάδα.¹⁹⁴ Οι μαζικές βαπτίσεις εξακολουθούσαν να γίνονται, κάτι που αύξανε και τον Χριστιανικό πληθυσμό. Την περίοδο αυτή (67-69) είχαν δημιουργηθεί 2 νέες ενορίες στην Ουγκάντα και 6 στην Κένυα. Στα αξιοσημείωτα των τελών της δεκαετίας αυτής ήταν η εκλογή του Μητροπολίτη Ειρηνοπόλεως (Νταρ Ελ Σαλάμ) σε Πατριάρχη Αλεξάνδρειας.¹⁹⁵

Τα αμιγώς θρησκευτικά και θεολογικά ζητήματα μπορεί να ήταν ο βασικός κορμός της δράσης της Ιεραποστολής, σε συνδυασμό πάντα με την εκπαιδευτική και την ανθρωπιστική δράση, ο πολιτισμός όμως ήταν και αυτός μέρος του. Τον Αύγουστο του 1967 διοργανώθηκε διήμερο φεστιβάλ της Ορθόδοξης Χριστιανικής Νεολαίας στην πόλη Ριρόνι της Κένυας.¹⁹⁶ Η νεολαία αυτή αποτελούσε ένωση με σκοπό την ανάπτυξη του χριστιανικού πνεύματος, ηγεσίας και αρετών καθώς και τη διάδοση του Χριστιανισμού. Στο φεστιβάλ συμμετείχαν περισσότερα από 600 μέλη από όλη την Κένυα και οι δράσεις του περιλάμβαναν κονσέρτα, σκετς, διοργάνωση διαγωνισμού χορωδιών καθώς και αθλητικούς αγώνες βόλεϊ και ποδοσφαίρου. Αργότερα, μέσα στην ίδια χρονιά, διοργανώθηκε ποδοσφαιρικός αγώνας μεταξύ δύο ενοριών.¹⁹⁷ Τον Δεκέμβριο του 1967 διοργανώθηκε το δεύτερο φεστιβάλ, αυτήν την φορά στη Μουγκούγκα με επισκέπτες από διάφορα μέρη και διάφορες χώρες. Τιμώμενο πρόσωπο ήταν ο πατήρ Χρυσόστομος. Μετά τη Θεία Λειτουργία ακολούθησε διαγωνισμός χορωδιών, κονσέρτα, αγώνες δρόμου, ποδοσφαίρου και βόλεϊ, στα πρότυπα του πρώτου φεστιβάλ.¹⁹⁸

Σημαντική παράμετρος της Ιεραποστολής φαίνεται να ήταν η αυτοκατάργησή της, υπό την έννοια ότι προσπαθούσαν να καταστήσουν αυτάρκη και αυτοδύναμη την τοπική χριστιανική κοινότητα. Σε αυτό το πλαίσιο διοργανώνονταν ειδικά μαθήματα.

¹⁹⁴ «Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος», Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 21, Ιανουάριος 69-Μάρτιος 69, σελ. 8.

¹⁹⁵ *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 21, Ιανουάριος 69-Μάρτιος 69, σελ. 9.

¹⁹⁶ «Πεπραγμένα της Ορθόδοξου Χριστιανικής Ενώσεως Νεολαίας Κένυας των ετών 1967-1968», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολής*, Διαφωτιστικό Φυλλάδιο Νο5, 1969, σελ. 7, 13-14.

¹⁹⁷ «Πεπραγμένα της Ορθόδοξου Χριστιανικής Ενώσεως Νεολαίας Κένυας των ετών 1967-1968» σελ. 15.

¹⁹⁸ «Πεπραγμένα της Ορθόδοξου Χριστιανικής Ενώσεως Νεολαίας Κένυας των ετών 1967-1968», σελ. 19

Έδειχναν στους ιθαγενείς πως να εργάζονται αποτελεσματικά μέσα σε ομάδες και ταυτόχρονα δίδασκαν ηγεσία. Αν και ιδιαίτερα αφηρημένη η τελευταία έννοια, προσέγγιζαν το θέμα μέσα από τη διαμόρφωση προσωπικοτήτων με αυτοπειθαρχία, διαμόρφωση οράματος και μεταλαμπάδευση αυτού. Το μάθημα στηριζόταν στο τρίπτυχο πρωτοβουλία-συμμετοχή-αφοσίωση.¹⁹⁹ Σε γενικές γραμμές προσπαθούσαν να αναδείξουν τα Χριστιανικά χαρακτηριστικά της ηγεσίας που εδράζονται στην ταπεινότητα, την σκληρή εργασία και την πειθαρχία. Σε κάθε περίπτωση υπήρχε μεγάλη ανάγκη από ηγέτες ικανούς και μορφωμένους, καθώς ο Ορθόδοξος πληθυσμός αύξανε με ραγδαίους ρυθμούς. Δυο χρόνια αργότερα, μάλιστα, τον Δεκέμβριο του 1971 αναβλήθηκε ομαδική βάπτισμα ελλείψει αναδόχων.²⁰⁰

Η έλλειψη προσωπικού δυσχέραινε την πορεία της Ιεραποστολής. Απαιτούνταν εκπαιδευτικοί όλων των ειδικοτήτων αλλά και εργατικό δυναμικό, ειδικευμένο και ανειδίκευτο, ώστε να εργαστούν για την οργάνωση της δράσης. Ταυτόχρονα δύσκολη ήταν και η οικονομική κατάσταση της Ιεραποστολής, ενώ δεν υπήρχαν πολλοί αφοσιωμένοι και άμισθοι ιερείς που να πρόσφεραν το έργο τους στην Ανατολική Αφρική. Εκτιμήσεις των στελεχών της Ιεραποστολής έδειχναν πως με το κατάλληλο έμπυχο υλικό ο αριθμός των πιστών θα μπορούσε εντός πενταετίας να ανέλθει στους 50000. Μια θετική διάσταση στην οργανωτική δομή της Ιεραποστολής ήταν η εποπτεία της από το Πατριαρχείο Αλεξάνδρειας. Η Εκκλησία Ελλάδος και Κύπρου συμφώνησαν σε αυτό, ενώ ταυτόχρονα ενισχύθηκε και ο διάυλος επικοινωνίας μεταξύ Ελληνικής Κυβέρνησης και του Πατριαρχείου Αλεξάνδρειας, ώστε το έργο του τελευταίου να ενισχύεται και να οργανώνεται κατά τον βέλτιστο δυνατό τρόπο.²⁰¹

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο της Ιεραποστολικής δράσης ήταν ο ανταγωνισμός της με αντίστοιχες οργανώσεις άλλων δογμάτων. Πέρα από την καλύτερη οργάνωση των τελευταίων, είχαν στη διάθεσή τους και μεγαλύτερα κεφάλαια για το έργο τους. Το ραδιόφωνο αποτελούσε ένα δημοφιλές μέσο για την προσέλκυση και τον

¹⁹⁹ «Πεπραγμένα της Ορθόδοξου Χριστιανικής Ενώσεως Νεολαίας Κένυας των ετών 1967-1968», σελ. 29

²⁰⁰ «Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 1972, σελ. 24.

²⁰¹ «Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 1972, σελ. 24.

προσηλυτισμό ιθαγενών, καθώς ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Ο Αρχιμανδρίτης Ανδρέας Τσίρος, μάλιστα, που κάνει τη σχετική αναφορά μεταφέρει λόγια ενός κοινωνιολόγου από τη Λιβερία που δηλώνει πως η φωνή του Θεού ακούγεται «κάτω από κάθε φύλλωμα χουρμαδιάς» αρκεί να υπάρχει μια συσκευή ραδιοφώνου.²⁰² Συνολικά λειτουργούσαν τρεις ραδιοφωνικοί σταθμοί ευρωπαϊκών και αμερικανικών ιεραποστολών. Ο ένας εξέπεμπε από τη Λιβερία υπό την επωνυμία Radio Station ELWA (Eternal Love Winning Africa) και κάλυπτε γεωγραφικά το σύνολο της αφρικανικής ηπείρου και τη Μέση Ανατολή. Λειτουργούσε 406 ώρες ανά εβδομάδα και υπήρχε πρόγραμμα σε 41 γλώσσες και τοπικές διαλέκτους, ενώ απασχολούσε 100 εργαζόμενους. Διοικητικά υπαγόταν στο Sudan Interior Mission, το οποίο ιδρύθηκε από Αμερικανούς και ήταν δογματικά Ευαγγελικοί. Ένας δεύτερος ραδιοφωνικός σταθμός ήταν το Radio Voice of the Gospel (RVOG) στο Αντίς Αμπέμπα. Ανήκε στη Λουθηρανική Εκκλησία της Νορβηγίας, εξέπεμπε σε 15 γλώσσες και ομολογιακώς ήταν ουδέτερο. Τα δελτία ειδήσεων, μάλιστα, του εν λόγω σταθμού θεωρούνταν ουδέτερα και αντικειμενικά. Τέλος, ο τρίτος σταθμός εξέπεμπε 15 ώρες εβδομαδιαίως από το Μπουρουντί στα Γαλλικά, Αγγλικά, Κιρούντι και Κισουαχίλι. Τα κράτη υποδοχής ήταν θετικά διακείμενα απέναντι στη λειτουργία αυτών των σταθμών, καθώς λειτουργούσαν υπέρ της κοινωνικής συνοχής ενώ ταυτόχρονα ωθούσαν την ανάπτυξη.

Η δράση των Χριστιανικών ραδιοφωνικών σταθμών έφερε και αντίδραση τόσο από τον χώρο του Ισλάμ όσο και από ραδιοφωνικούς σταθμούς που πρόσκεινταν στη Μόσχα και στο Πεκίνο. Από τη μια πλευρά το Κάιρο αύξανε τις θρησκευτικές εκπομπές ισλαμικού περιεχομένου και από την άλλη ραδιοφωνικοί σταθμοί κατήγγελλαν τον Χριστιανισμό ως όργανο των καπιταλιστικών δυνάμεων, παρουσιάζοντας τον Μαρξισμό ως το καλύτερο μέσο για την καταπολέμηση της φτώχειας και την επίλυση των φυλετικών προβλημάτων. Επομένως ήταν λογικό οι άνθρωποι της Ορθόδοξης Ιεραποστολής εκτός από το κάλεσμά τους για ίδρυση Ορθόδοξου ραδιοφωνικού σταθμού να ζητούν και την συνέργεια όλων των

²⁰² Αρχιμ. Ανδρέας Τσίρος, «Ανάγκη «Φωνής της Ορθοδοξίας» εις Ανατολικήν Αφρικήν. Ελληνική Εταιρεία Ορθοδόξου Εξωτερικής Ιεραποστολής», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 1, Απρίλιος 1972, σελ. 5-7.

Χριστιανικών δυνάμεων ενάντια «των επερχόμενων αντιδραστικών, αθεϊστικών και μηδενιστικών κυμάτων του σύγχρονου υλιστικού ωκεανού».²⁰³

Το προσωπικό στοιχείο είναι έντονο στις ιστορίες που προάγονταν μέσα από την περιοδική έκδοση της Ιεραποστολής. Ιστορίες και μαρτυρίες ανθρώπων, είτε ιθαγενών είτε μελών της Ιεραποστολής, έδιναν μια εγγύτητα στη σχέση με τους αναγνώστες. Η περίπτωση ενός 70χρονου ιερέα από την Ουγκάντα αποτελεί μια τέτοια περίπτωση. Ο ίδιος παντρεμένος και αγράμματος έχασε τη μικρή του περιουσία και καταστράφηκε το σχολείο που λειτουργούσε. Έτσι, ο γιος του, ο οποίος σπούδαζε στη Θεολογική Ακαδημία του Βουκουρεστίου, αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του και να επιστρέψει. Σε αυτό το σημείο τονίζεται πως η εκπαίδευση Ορθόδοξων ιερέων χώλαινε, ενώ συγκριτικά η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ήταν αποτελεσματικότερη, καθώς το εκπαιδευτικό-επιμορφωτικό πλαίσιο ήταν αυστηρότερο.²⁰⁴ Για την ίδια περιοχή αναφέρεται σε μια Ελληνίδα η οποία εθελοντικά υποδείκνυε τρόπους εκτέλεσης κεντημάτων²⁰⁵. Ακόμη, υπήρχαν συχνά αναφορές για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν, εστιάζοντας κυρίως στα οικονομικά προβλήματα που περιόριζαν μεταξύ άλλων την κατασκευή ναών και την εκπαίδευση ντόπιων ώστε να αναλάβουν σχετικά καθήκοντα.²⁰⁶

Συμπερασματικά, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η συγκεκριμένη ιεραποστολή συνδέεται στενά με το πρόσωπο του πατρός Χρυσόστομου Παπασαραντόπουλου. Κατά την διάρκεια της δράσης του παρατηρούμε μια διαρκή εξέλιξη, κάτι που περιορίζεται μετά τον θάνατό του. Αυτό δε σημαίνει πως το ιεραποστολικό έργο περιορίζεται ή φθίνει, αλλά παραμένει στατικό. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται και στην προσπάθεια επέκτασης της δράσης της οργάνωσης με δεδομένες τις δυνατότητές της, ή ακόμη λόγω των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα να άλλαξαν οι προτεραιότητες των μελών της οργάνωσης. Σε

²⁰³ Αρχιμ. Ανδρέας Τσίρος, «Ανάγκη «Φωνής της Ορθοδοξίας» εις Ανατολικήν Αφρικήν. Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής», σελ. 5-7

²⁰⁴ Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 1, Απρίλιος 1972, σελ. 10-11.

²⁰⁵ Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 1, Απρίλιος 1972, σελ. 11-12.

²⁰⁶ Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 3, Απρίλιος-Ιούνιος 1972, σελ. 7.

κάθε περίπτωση το έργο τόσο ως προς το εκκλησιαστικό και θρησκευτικό μέρος όσο και ως προς το πολιτισμικό που ενδιαφέρει άμεσα την Ελλάδα ήταν σημαντικό.

2.8.4 Η Εκκλησία της Ελλάδος, η ιεραποστολή και το κράτος

Η Εκκλησία της Ελλάδος έχει παίξει διαχρονικά σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του ελληνικού έθνους. Η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον εμφύλιο καθόρισε γεωγραφικά την Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα η οικονομία αναπτυσσόταν σταθερά, και πλέον ο ρόλος της Εκκλησίας φαίνεται να αναδιαμορφώνεται σε αυτό το πλαίσιο και να διευρύνεται. Πλέον το ενδιαφέρον της επεκτείνεται στην Αφρική, σε κράτη και λαούς που ζούσαν σε χειρότερες συνθήκες από τους Έλληνες.

Σε λαούς που βρίσκονται στην υποσαχάρια Αφρική βρήκε πρόσφορο έδαφος, ώστε να στείλει ιεραποστολές με σκοπό να βοηθήσουν τους ντόπιους και να διδάξουν τον χριστιανισμό. Αυτό ξεκινά δειλά τη δεκαετία του 1960 και δείχνει να κορυφώνεται την δεκαετία του 1970. Δεν φαίνεται να υποκινείται πολιτικά, ωστόσο αξιοποιείται με σκοπό την ανάδειξη της χώρας, του πολιτισμού και της ιστορίας. Αρκετοί νέοι από τις περιοχές αυτές επισκέπτονται την Ελλάδα ως φοιτητές, σπουδάζουν και επιστρέφουν στις πατρίδες τους λειτουργώντας πολλαπλασιαστικά.

Η δεκαετία του 1970 είναι πολλαπλώς τομή, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά. Η Εκκλησία εξακολουθεί να επιτελεί το έργο της στο πλαίσιο των δυνατοτήτων και των περιορισμών της. Φαίνεται, λοιπόν, πως προς το τέλος της δεκαετίας επεκτάθηκε η δράση όσο μπορούσε και πλέον σταθεροποιήθηκε σε συγκεκριμένες περιοχές. Η βοήθεια εξακολουθούσε να δίδεται, αλλά ταυτόχρονα παρατηρείται και ένας άτυπος ανταγωνισμός μεταξύ των εκκλησιών και των δογμάτων που δραστηριοποιούνται στην Αφρική. Αυτό δυνητικά μπορεί να λειτουργεί υπέρ των γηγενών, ωστόσο τραυματίζει τις εκκλησία.

3. Η δημοκρατική τομή στον πολιτισμό και τις διεθνείς μορφωτικές σχέσεις

Τα τραγικά γεγονότα της Κύπρου επιτάχυναν την πτώση της δικτατορίας και οδήγησαν στην επιστροφή στον κοινοβουλευτισμό και την συνταγματική τάξη. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ορκίστηκε πρωθυπουργός το χάραμα της 24^{ης} Ιουλίου και ανέλαβε να φέρει εις πέρας την ίαση των τραυμάτων της δικτατορικής περιόδου. Η κατάσταση το πρώτο διάστημα δεν ήταν ομαλή, καθώς μεγάλο μέρος του κρατικού μηχανισμού ήταν φιλοχουντικό και εύλογα υπήρχε η ανησυχία της εκ νέου ανατροπής της δημοκρατίας. Το πλαίσιο αυτό χαρακτήριζε την προσπάθεια της κυβέρνησης να επιλύσει προβλήματα που ταλάνιζαν την χώρα ήδη από την προδικτατορική περίοδο. Η Μεταπολίτευση διαμόρφωσε την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία ζούμε σήμερα. Το νέο Σύνταγμα, που κατέργησε τη μοναρχία, με τις απαραίτητες αναθεωρήσεις του εξακολουθεί να ισχύει μέχρι και σήμερα, ενώ ταυτόχρονα η καθιέρωση της Δημοτικής ως επίσημης γλώσσας, όπως και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ έδωσαν ώθηση εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού της χώρας.

Η επούλωση των πληγών που άφησε η περίοδος μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελούσε προτεραιότητα για την κυβέρνηση, όπως προκύπτει από την de facto νομιμοποίηση των δύο ΚΚΕ και τη συμμετοχή τους στις εκλογικές διαδικασίες μετά την de jure νομιμοποίηση από το 1974 και ύστερα. Αρχικά, βέβαια, βρίσκονταν υπό τη σκέπη της ΕΔΑ και στη συνέχεια αυτόνομα. Αυτό συμπεριελάμβανε και το πεδίο του πολιτισμού, ακόμα και σε περιπτώσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ανάμειξη του κυβερνώντος κόμματος στα εσωκομματικά των κομμάτων της αριστεράς. Η εμβληματική προσωπικότητα του Μίκη Θεοδωράκη αποτέλεσε πεδίο αντιπαράθεσης, καθώς ο ίδιος είχε εκφράσει τη θέλησή του να εγκατασταθεί στο εξωτερικό ύστερα από επεισόδια που έγιναν. Τον Νοέμβριο του 1976 ο τότε υπουργός παιδείας Γεώργιος Ράλλης επισκέφτηκε τον γνωστό συνθέτη

με σκοπό να αναθεωρήσει την απόφασή του να εγκατασταθεί στο εξωτερικό.¹ Η αντιπολιτευόμενη ΕΔΑ, μάλιστα, καλούσε το ΚΚΕ με ανακοίνωσή της να καταδικάσει τα επεισόδια σε βάρος του.² Το ΚΚΕ από την πλευρά του, διαμέσου του Γραμματέα Χαρίλαο Φλωράκη, αρνούνταν τη συμμετοχή του ΚΚΕ και της ΚΝΕ στα επεισόδια, τα οποία χαρακτήρισε κατασκευασμένα.³ Η σπουδή, από την άλλη πλευρά, της κυβέρνησης να μεταπείσει τον Θεοδωράκη θα μπορούσε ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν διαβίωνε ικανός αριθμός καλλιτεχνών με διεθνή αναγνώριση και η απώλειά του θα ήταν επιζήμια στην εικόνα της χώρας.

Η βασική φιλοσοφία της μεταπολιτευτικής κυβέρνησης, αλλά και αυτών που ακολούθησαν, εστίαζε στην αποκατάσταση των διακρατικών σχέσεων και των σχέσεων σε επίπεδο οργανισμών που είχε απωλέσει η χώρα κατά το προηγούμενο διάστημα. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν συνάδει με την αποχώρηση της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, ωστόσο με την πάροδο του χρόνου το λάθος αποκαταστάθηκε. Σε επίπεδο πολιτισμού οι αλλαγές που επήλθαν ήταν ραγδαίες, καθώς η εισβολή των νέων τεχνολογιών και η ευκολότερη επικοινωνία με το εξωτερικό έφερε νέα πεδία άσκησης πολιτικών και ταυτόχρονα παραγκώνισε σταδιακά την παλαιότερη καλλιτεχνική γενιά, τουλάχιστον στο πεδίο της μαζικής κουλτούρας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίος ο υποδιπλασιασμός των εισιτηρίων στους κινηματογράφους κατά την περίοδο 1966-1974,⁴ καθώς η τηλεόραση κερδίζει ολοένα και μεγαλύτερο μερίδιο στη διασκέδαση και την ψυχαγωγία του κόσμου. Ο ίδιος ο Καραμανλής είχε ως προτεραιότητα τον πολιτισμό, κάτι που προκύπτει και από την πρώτη του θητεία ως πρωθυπουργού και συνεχίστηκε στη Μεταπολίτευση. Σημαντικά έργα υποδομών έδωσαν πνοή στην σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή, αλλά και στην ανάδειξη των επιτευγμάτων του παρελθόντος με αποκορύφωμα τα έργα γύρω από την Ακρόπολη Αθηνών. Παράλληλα, η επιλογή

¹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα* (τ. 9), Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 320

² «Η ΕΔΑ Επανέρχεται στο Θέμα του Μίκη Θεοδωράκη και Ζητεί από την Ηγεσία του ΚΚΕ την Υπεύθυνη Καταδίκη των Γνωστών Επεισοδίων» *Μακεδονία*, 11 Νοεμβρίου 1976, σελ. 9.

³ «Κατασκευάσματα Θεωρεί ο κ. Φλωράκης τις Ενέργειες κατά Θεοδωράκη», *Μακεδονία*, 10 Νοεμβρίου 1976, σελ. 7.

⁴ Κομνηνού, Μ. (1999). «Τηλεόραση και Κινηματογράφος: η διαμάχη για την ηγεμονία στην περίοδο της δικτατορίας 1967-1974», στο Αθανασίου, Γ., Ρήγος, Α. & Σεφεριάδης, Σ. (Επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974: Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση*. Αθήνα, Καστανιώτη, 1999, σελ. 174-183.

των προσώπων που διετέλεσαν υπουργοί Πολιτισμού και Επιστημών αναδεικνύουν και την προσήλωση του Καραμανλή στον στόχο της πολιτιστικής ανάπτυξης και ανάδειξης της χώρας. Πρώτα ο Κωνσταντίνος Τρυπάνης, ακαδημαϊκός διεθνούς φήμης και ποιητής, στη συνέχεια για σύντομο χρονικό διάστημα ο Γεώργιος Πλυτάς και τέλος ο Δημήτριος Νιάνιας, επίσης ακαδημαϊκός και μεταφραστής, υπηρέτησαν από τον υπουργικό θώκο τον πολιτισμό.

Η Μεταπολίτευση, καθώς και τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν, ταυτίστηκαν με την ηγεσία και την ιδιοσυγκρασία του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Βασικός στόχος του ήταν η προσέγγιση και ένταξη της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, κυρίως ως μέσο για τη σταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ταυτόχρονα η πορεία προς την Ευρώπη απαιτούσε από το κράτος αλλαγές σε επίπεδο νόμων, θεσμών και οικονομίας. Αξίζει να σημειωθεί πως ένα μεγάλο μέρος των απαιτήσεων των ψηφοφόρων υλοποιήθηκε περισσότερο ως αποτέλεσμα των υποχρεώσεων που απέρρεαν από τη συμμετοχή στην μετέπειτα ΕΟΚ, παρά στη δυναμική διεκδίκηση αυτών.

Το ευρωπαϊκό όραμα του Καραμανλή δεν άλλαξε, ωστόσο, τις βασικές αρχές και τους θεμελιώδεις πυλώνες άσκησης πολιτικής σε εθνικά θέματα. Η θέση της χώρας στους δυτικούς θεσμούς δεν αμφισβητήθηκε ουσιαστικά, ενώ ταυτόχρονα τα ανοιχτά ζητήματα με τους γείτονες εξακολουθούσαν να επιδρούν στο θυμικό και να διαμορφώνουν πολιτικές σε αυτή τη βάση. Από την άλλη πλευρά, η δυναμική του Ψυχρού Πολέμου, έδωσε τη δυνατότητα στην Ελληνική Κυβέρνηση να ελιχθεί και να προσεγγίσει κράτη που παλαιότερα θα ήταν αδύνατο, όπως συνέβη με τη Βουλγαρία. Φαίνεται πως ένα μακραίωνο κεφάλαιο αντιπαραθέσεων και στρατιωτικών συγκρούσεων έκλεινε οριστικά με πρωτοβουλίες που ελήφθησαν από τους Κωνσταντίνο Καραμανλή και Τόντορ Ζίβκοφ.⁵ Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε πως σε αυτό συνέτειναν και λόγοι που δεν σχετίζονταν άμεσα με την φιλειρηνική

⁵ Από μια διαφορετική οπτική, ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως οι σχέσεις της Βουλγαρίας με τους γείτονές της παρουσιάζουν ένα μοτίβο που εναλλάσσεται ανά περιόδους. Ενδεικτικά την περίοδο του Μεσαίωνα οι σχέσεις Βυζαντινών και Βουλγάρων εναλλάσσονταν μεταξύ των καλών σχέσεων γειτονίας και του πολέμου. Με το νεότερο και σύγχρονο ελληνικό κράτος οι σχέσεις ξεκίνησαν ιδιαίτερα αρνητικά με εχθροπραξίες μέσα στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρουσίασαν μια ισχνή ύφεση την περίοδο του Α' Βαλκανικού Πολέμου και στην συνέχεια επανήλθαν στο πολεμικό status, για να φτάσουν στην λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και του ελληνικού εμφυλίου και να καταλήξουν στην προσέγγιση Καραμανλή-Ζίβκοφ.

τους προδιάθεση, αλλά από την κοινή τους στάση απέναντι στην Τουρκία και την Γιουγκοσλαβική επιβουλή στο Μακεδονικό Ζήτημα.

Η ουσιαστική διαφορά που μπορεί να παρατηρηθεί σε σχέση με την περίοδο της δικτατορίας είναι η συστηματική προσπάθεια οργάνωσης δράσεων πολιτιστικής επιρροής ή τουλάχιστον ανάδειξης των πολιτιστικών επιτευγμάτων της χώρας. Παρά το γεγονός πως υπάρχει μια σαφής στοχοθεσία και μεγάλη δόση τύχης, φαίνεται πως είναι ακόμη σε πρώιμο στάδιο η συστηματοποίηση της πολιτικής, με αποτέλεσμα να γίνονται λάθη, τα οποία στοιχίζουν περισσότερο οικονομικά παρά πολιτικά. Θα μπορούσε ίσως κανείς να ισχυριστεί πως η Ελλάδα είχε και την τύχη με το μέρος της το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970, καθώς δύο γεγονότα διεθνούς εμβέλειας έλαβαν χώρα. Το ένα ήταν οι ανακαλύψεις στον αρχαιολογικό χώρο της Βεργίνας και το δεύτερο η απόδοση του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη. Σε κάθε περίπτωση υπάρχει σημαντική ποιοτική αναβάθμιση στην πολιτιστική πολιτική, καθώς αναδεικνύονται τόσο τα κλασικά έργα όσο και τα σύγχρονα πολιτιστικά επιτεύγματα.

Το επίσημο ελληνικό κράτος δραστηριοποιήθηκε έντονα μετά την πτώση της δικτατορίας στον τομέα της ανάδειξης του ελληνικού πολιτισμού ως συνόλου, χωρίς να εστιάζει μόνο στην κλασική περίοδο. Οι δράσεις, βέβαια, δεν ήταν πάντα επιτυχημένες, καθώς υπάρχει πληθώρα παραδειγμάτων που η αποτελεσματικότητά τους είναι αμφισβητήσιμη, ακόμη και από το εσωτερικό των υπουργείων και των αρχών-θεσμών που είτε εκτέλεσαν είτε οργάνωσαν πολιτιστικές δράσεις στο εξωτερικό. Από τον Ιούλιο του 1976 είχε ξεκινήσει η αποστολή στα γραφεία Τύπου των ελληνικών πρεσβειών ανά δεκαπενθήμερο δελτίου δημοσιευμάτων στον Αθηναϊκό Τύπο σχετικά με μορφωτικά ζητήματα.⁶ Η χρησιμότητα του εν λόγω δελτίου εξετάστηκε από την κυβέρνηση μέσα από αίτημα προς τα γραφεία τύπου να εκφράσουν την άποψή τους επί του θέματος. Οι απόψεις ήταν διφορούμενες καθώς άλλες πρεσβείες αντιμετώπισαν το εγχείρημα θετικά ενώ άλλες αρνητικά. Το προξενείο στο Σύνδνεϋ για παράδειγμα, ήταν αρχικά ενθουσιασμένο με αυτήν την προοπτική, ωστόσο το αποτέλεσμα το χαρακτήρισε απογοητευτικό λόγω

⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινομήτο), Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 2-Απαντήσεις σε εγκυκλίους χρησιμότητας Δελτίου Μορφωτικών Θεμάτων.

καθυστερημένης αποστολής του δελτίου. Από την άλλη πλευρά, το Γενικό Προξενείο της Νέας Υόρκης χαρακτήριζε το εγχείρημα εξαιρετικά χρήσιμο, καθώς συνδυαστικά με το αρχείο ελληνικών εφημερίδων του City University θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μια βάση δεδομένων για την προβολή της Ελλάδας στις ΗΠΑ. Δηλωτικό των προθέσεων του Γενικού Προξενείου, μάλιστα, ήταν η αποστολή του εν λόγω δελτίου και στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης, όπου βρίσκονταν στα σπάργαλα η διαμόρφωση δεύτερου αρχείου ελληνικών εφημερίδων.

Η στάση των περισσότερων πρεσβειών άλλαξε στην πάροδο του χρόνου προς την αρνητική πλευρά. Ακόμη και όσες ήταν αρχικά θετικές απέναντι στο εγχείρημα, σύντομα διαπίστωσαν πως η απόδοσή του, που σχετιζόταν με τον χρόνο παράδοσης αλλά και το ενδιαφέρον του κοινού, ήταν περιορισμένη.⁷ Το βασικότερο, ωστόσο, πρόβλημα ήταν η απουσία κειμένου στον τίτλο κάθε άρθρου, κάτι που περιορίζει τις πληροφορίες που μπορούσε να αποκομίσει ο κάθε ενδιαφερόμενος. Τη συγκεκριμένη άποψη υποστήριζε και ο διευθυντής του τμήματος νεοελληνικών σπουδών του Πανεπιστημίου της Γενεύης, ο οποίος θεωρούσε χρήσιμο να υπάρχουν πλήρη τα κυριότερα άρθρα. Βασικοί υπέρμαχοι του δελτίου ήταν ακαδημαϊκοί, οι οποίοι το έβρισκαν χρήσιμο βοήθημα για να παρακολουθεί κανείς την πολιτιστική ζωή στην Ελλάδα. Σε αντιδιαστολή με την κρατική συμβολή για την συλλογή και διανομή του υλικού διαμέσου του δελτίου, στον Καναδά αξιοποιούνταν το τέλεξ του Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων,⁸ που ναι μεν βρισκόταν υπό την εποπτεία του ελληνικού κράτους, είχε ωστόσο διαφορετικό τρόπο λειτουργίας.

Η εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση στη μεταρρυθμιστική προσπάθεια της εποχής, καθώς έπρεπε να προσαρμοστεί στις ανάγκες της εποχής και να αποβάλει αυταρχικά στοιχεία του παρελθόντος. Το έργο ξεκίνησε το 1977 και ουσιαστικά ολοκληρώθηκε περίπου μια δεκαετία αργότερα και κυρίως με τους νόμους 1286/1982 και 1566/1985. Η Κυβέρνηση Καραμανλή και επί Υπουργίας Εθνικής Παιδείας του Γεώργιου Ράλλη ανακοίνωσε τις αποφάσεις της για την παιδεία στις αρχές του 1977. Συγκεκριμένα σκόπευε να προχωρήσει στην Συνταγματική

⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο), Κιβώτιο 354 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 2-Απαντήσεις σε εγκυκλίους χρησιμότητας Δελτίου Μορφωτικών Θεμάτων.

⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο), Κιβώτιο 354 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 2-Απαντήσεις σε εγκυκλίους χρησιμότητας Δελτίου Μορφωτικών Θεμάτων.

κατοχύρωση της 9ετούς υποχρεωτικής εκπαίδευσης και την αναμόρφωση του προγράμματος του Δημοτικού, περιορίζοντας τις ώρες διδασκαλίας και τον εκσυγχρονισμό ως προς τα μέσα και το περιεχόμενο με νέα Αναλυτικά Προγράμματα. Η Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση αναμορφώνονταν, χωρίς ωστόσο να καταργούνται οι εξετάσεις στο Γυμνάσιο, κάτι που αποτελούσε αίτημα της αριστεράς. Εισάγονταν η διδασκαλία Νέων Τεχνολογιών και Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού. Το Λύκειο επρόκειτο να χωριστεί σε Λύκειο Γενικής Εκπαιδύσεως, σε Τεχνικό Λύκειο και σε Πρότυπο Κλασσικό Λύκειο. Το Λύκειο Γενικής Εκπαιδύσεως παρείχε κοινό πρόγραμμα στην Α' Λυκείου, ενώ στις μεγαλύτερες τάξεις προβλέπονταν κύκλοι σπουδών. Το Τεχνικό Λύκειο παρείχε τεχνικές γνώσεις και δεξιότητες που ήταν απαραίτητες για την αναπτυσσόμενη ελληνική οικονομία. Τέλος, το Πρότυπο Κλασσικό Λύκειο έδινε έμφαση στις αρχαίες γλώσσες, την ιστορία και αποτελούσε προθάλαμο για τις Φιλοσοφικές Σχολές. Στη Δευτεροβάθμια προβλέπονταν διδασκαλία των αρχαίων, από μετάφραση στο Γυμνάσιο και από το πρωτότυπο στο Λύκειο. Η εισαγωγή στην Τριτοβάθμια εξακολουθούσε να επιτυγχάνεται διαμέσου εξετάσεων. Οι σημαντικότερες τομές στην παιδεία που έκανε η Κυβέρνηση Καραμανλή αυτής της περιόδου αφορούσαν στον εκσυγχρονισμό των Αναλυτικών Προγραμμάτων και την κατασκευή νέων, σύγχρονων διδακτηρίων.⁹ Η μεγαλύτερη, ωστόσο, αφορούσε στο γλωσσικό ζήτημα. Η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας ως επίσημης έδωσε λύση σε ένα μακραίωνο πρόβλημα που ταλάνισε αρκετές γενιές. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση απασχόλησε τον τύπο με εκτενή άρθρα που ανέπτυξαν λεπτομερώς το σχέδιο της κυβέρνησης,¹⁰ όπως η εφημερίδα «Μακεδονία».¹¹ Η εφημερίδα Ριζοσπάστης άσκησε κριτική στο περιεχόμενο της μεταρρύθμισης, προτάσσοντας το επιχείρημα πως η τεχνική εκπαίδευση θα ωφελούσε τα μονοπώλια παρά τον λαό, καθώς το περιεχόμενο της προσαρμοζόταν στις ανάγκες του κεφαλαίου.¹²

⁹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα* (τ. 9), Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 136

¹⁰ «Ριζικές Μεταρρυθμίσεις στην Εκπαίδευση», *Μακεδονία*, 29 Ιανουαρίου 1976, σελ. 1

¹¹ «Πώς θα Μεταρρυθμισθή Ριζικά η Δημοτική και Μέση Παιδεία», *Μακεδονία*, 24 Οκτωβρίου 1975, σελ. 9.

¹² «Παιδεία για την Ανάπτυξη της Οικονομίας Υπέρ των Μονοπωλίων», *Ριζοσπάστης*, 29 Ιανουαρίου 1976, σελ. 1, 7.

3.1 Η κλασική κληρονομιά στην πολιτιστική πολιτική της Μεταπολίτευσης

Ο ελληνικός πολιτισμός αποτέλεσε έναν από τους πυλώνες στους οποίους στηρίχθηκε η ομαλοποίηση του πολιτεύματος καθώς και των διεθνών σχέσεων της χώρας. Η άγονη περίοδος της δικτατορίας έδωσε τη θέση της σε μια περίοδο αναγέννησης της καλλιτεχνικής και γενικότερα πολιτιστικής παραγωγής. Η δεκαετία του 1980 επηρεάστηκε σαφώς από τις τάσεις του μαζικού πολιτισμού που εισήχθησαν από τη Δύση, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν υπήρξαν προϊόντα υψηλού επιπέδου που άντεξαν στη διάρκεια του χρόνου. Η καινούργια παραγωγή, βέβαια, δεν παραγκώνισε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, κάτι που εξάγεται από τη συστηματική προσπάθεια του Κωνσταντίνου Καραμανλή να αναδείξει κυρίως τους θησαυρούς του ιστορικού κέντρου των Αθηνών.

Η κυβέρνηση Καραμανλή, στο πλαίσιο της προσπάθειάς της να αναδείξει σημαντικά μνημεία της χώρας, διαμόρφωσε μια συνεκτική πολιτική για την Ακρόπολη των Αθηνών. Οι στόχοι αφορούν στην αναδιαμόρφωση του χώρου της Ακρόπολης Αθηνών και του Φιλοπάππου, η κατασκευή νέου Μουσείου Ακρόπολης και η χρήση του Θεάτρου του Διονύσου για προβολή αρχαίων τραγωδιών. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της για κατασκευή νέου Εθνικού Θεάτρου, Κρατικού Θεάτρου και νέου κτιρίου για την Εθνική Βιβλιοθήκη.¹³ Αξίζει να σημειώσουμε πως την ίδια περίοδο έλαβε χώρα συνέδριο στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο,¹⁴ στο οποίο παρουσιάστηκαν εργασίες που σχετίζονταν με την αναστήλωση και τη συντήρηση του αρχαιολογικού χώρου της Ακρόπολης.¹⁵ Αναλυτικότερο ήταν το δημοσίευμα της εφημερίδας Μακεδονία, στο οποίο αναφέρονται οι προβλεπόμενες αλλαγές που επρόκειτο να πραγματοποιηθούν. Συγκεκριμένα γίνεται λόγος για αντικατάσταση των γλυπτών, τα οποία θα μεταφέρονταν στο μουσείο, με πιστά εκμαγεία. Προβλέπονταν η κατασκευή

¹³ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα* (τ. 9), Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 229.

¹⁴ «Για την προστασία της Ακρόπολης», *Ριζοσπάστης*, 29 Σεπτεμβρίου 1976, σελ. 4.

¹⁵ «Σημαντικές Ανακοινώσεις σήμερα και αύριο στο ΕΜΠ», *Ριζοσπάστης*, 30 Σεπτεμβρίου 1976, σελ. 4.

διαδρόμων με σκοπό την πρόσβαση των πεζών, με ταυτόχρονη την απαγόρευση στάθμευσης στην είσοδο του μνημείου και την παράλληλη κατασκευή χώρου στάθμευσης πλησίον αυτού. Όσον αφορά στον αρχαιολογικό χώρο του Φιλοπάππου προβλέπονταν ο καθαρισμός του, η ασφαλιτοστρωση και η ανάδειξή του.¹⁶

Η συμβολική αξία της Ακρόπολης των Αθηνών αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο στην κατάρτιση της πολιτικής αναστήλωσης και ανάδειξης του μνημείου. Σε σύσκεψη που έγινε υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή στις 11 Ιουνίου 1977 αποφασίστηκε το Ελληνικό Κράτος να αναλάβει εξολοκλήρου το κόστος, αρνούμενο τη συμβολή της UNESCO. Ταυτόχρονα, στην ίδια σύσκεψη εξετάστηκαν ζητήματα σχετικά με την αναδιοργάνωση του Υπουργείου Πολιτισμού, αλλά και τη δημιουργία Αρχαιολογικών Συμβουλίων και Μουσείων για την προώθηση των έργων της Ακρόπολης.¹⁷ Υπουργός Πολιτισμού και Επιστημών την συγκεκριμένη περίοδο ήταν ο Κωνσταντίνος Τρυπάνης. Αναλυτικό ήταν, μάλιστα, το σχετικό άρθρο της εφημερίδας Μακεδονία. Ειδικότερα γινόταν αναφορά στο σύνολο των αποφάσεων που έλαβε η κυβέρνηση στα πολιτιστικά θέματα, όπως ήταν η επάνδρωση και λειτουργία του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, η κατασκευή των μουσείων της Ακρόπολης, της Πόλης των Αθηνών και Βυζαντινής Τέχνης στη Θεσσαλονίκη, η αναστήλωση του Θεάτρου του Διονύσου, η ανέγερση κτιρίου για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους και η ανακατασκευή του Ζάππειου. Αξίζει να σημειωθεί πως γινόταν μνεία και για υποδομές που θα φιλοξενούσαν τη σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή, καθώς και την προώθηση νέων θεσμών με στόχο την εξέλιξη των νέων καλλιτεχνών. Τέτοιες υποδομές ήταν η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης και η Στέγη των Ηθοποιών. Ταυτόχρονα, με εντολή του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή, επιδιώχθηκε ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας που ρύθμιζε την λειτουργία των δραματικών σχολών, τις σχολές χορού, κινηματογράφου και τηλεόρασης, ενώ καθορίστηκε και το πλαίσιο παροχής υποτροφιών από το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών.¹⁸ Αντιπολιτευτικά ο Ριζοσπάστης ασκούσε

¹⁶ «Έργα για την Προστασία των Αρχαιοτήτων της Ακροπόλεως και Όλης της Περιοχής της: Νέο Κρατικό Θέατρο, Νέα Εθνική Βιβλιοθήκη», *Μακεδονία*, 30 Σεπτεμβρίου 1976, σελ. 1,11.

¹⁷ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 9)*, Αθήνα: Η Καθημερινή, 2005, σελ. 466.

¹⁸ «Ανακοινώθηκαν Αποφάσεις για την Επίλυση Σειράς Πολιτιστικών Προβλημάτων», *Μακεδονία*, 12 Ιουνίου 1977, σελ. 12.

έντονη κριτική απέναντι στις εξαγγελίες της κυβέρνησης, καθώς στο ΚΚΕ θεωρούσαν πως η μεταρρύθμιση δεν προήγαγε τον πολιτισμό, ενώ πέρα από την έγκριση και την επάνδρωση του οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών δεν είχε ανακοινωθεί κάτι καινούριο.¹⁹

Η ανάγνωση των εν λόγω εξαγγελιών μπορεί να γίνει από πολλές ιδεολογικές σκοπιές, ωστόσο άλλαξε σημαντικά την πολιτιστική όψη της Αθήνας. Στην παραπάνω σύσκεψη αποφασίστηκαν σημαντικές αλλαγές όπως η κατασκευή νέων κτιρίων, αναπαλαίωση παλαιότερων και η έγκριση υποτροφιών. Ειδικότερα αποφασίστηκε η αναμόρφωση του κτιρίου επί της Μακρυγιάννη με σκοπό τη χρήση του ως Μουσείου Αθηνών, η αναστήλωση του Θεάτρου του Διονύσου από τη Γερμανική Αρχαιολογική Σχολή, η προκήρυξη διαγωνισμού για την εκπόνηση αρχιτεκτονικής μελέτης ανέγερσης κτιρίου στο Παλαιό Ψυχικό ώστε να φιλοξενηθούν τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, η ανέγερση κτιρίου για την Εθνική Βιβλιοθήκη, η κατάλληλη ανακατασκευή του Ζάππειου ώστε να φιλοξενοούνται συνέδρια αλλά και να εκτίθενται έργα Ελλήνων καλλιτεχνών, η διάθεση κτιρίου στο κέντρο των Αθηνών για τη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, η ίδρυση Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης και Στέγης Ηθοποιών. Η ενίσχυση της καλλιτεχνικής παιδείας προωθήθηκε διαμέσου του εκσυγχρονισμού της σχετικής νομοθεσίας. Συστήθηκε σύστημα ετήσιων υποτροφιών για αριστούχους σπουδαστές ωδείων ώστε να σπουδάσουν στο εξωτερικό. Παράλληλα, διαμορφώθηκε πλαίσιο χρηματοδότησης, με τη μορφή υποτροφιών, καταξιωμένων νέων καλλιτεχνών με σκοπό την τρίμηνη παραμονή τους σε χώρες με διεθνή πολιτιστική ακτινοβολία, ώστε να ενημερωθούν για τις σύγχρονες τάσεις.²⁰

Έναν χρόνο αργότερα, τον Νοέμβριο του 1978, πραγματοποιήθηκε εκ νέου σύσκεψη υπό τον Καραμανλή ώστε να ληφθούν αποφάσεις σχετικά με τη λειτουργία του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών, με υπουργό αυτήν την φορά τον Δημήτριο Νιάνια. Ειδικότερα συζητήθηκαν οργανωτικά ζητήματα που αφορούσαν το σύνολο των αρμοδιοτήτων του υπουργείου. Ο Καραμανλής πίστευε πως στην Ελλάδα

¹⁹ «Απογοητευτικό το Πολυδιαφημιζόμενο Καινούριο Πολιτιστικό Πρόγραμμα», *Ριζοσπάστης*, 12 Ιουνίου 1977, σελ. 16.

²⁰ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 9)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 467.

υπήρχαν οι αντικειμενικές προϋποθέσεις ώστε να ξεπεράσει άλλες χώρες στον τομέα του πολιτισμού.²¹ Για αυτόν τον σκοπό αποφασίστηκε οι μορφωτικοί ακόλουθοι πρεσβειών να υπάγονται στο Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, ώστε να προβάλλεται συντονισμένα το πολιτιστικό έργο που παράγεται στην Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα και η εθνική επιτροπή στην UNESCO θα υπαγόταν στο εν λόγω υπουργείο. Ο καλύτερος συντονισμός εντός της Ελλάδας θα επιτυγχάνονταν με τη συμμετοχή εκπροσώπων του Υπουργείου σε επιτροπές οργάνωσης πολιτιστικών εκδηλώσεων, καθώς και στην ενιαία επιτροπή ελέγχου των εργασιών νέων δικτύων των εταιριών κοινής ωφέλειας. Η επιστημονική κατάρτιση και η έρευνα σε θέματα που αφορούν στη συντήρηση μνημείων είχε ιδιαίτερη σημασία, και έτσι αποφασίστηκε η ίδρυση σχετικών τμημάτων, καθώς και αντίστοιχων εδρών στα τμήματα αρχιτεκτονικής των πολυτεχνείων, όπως και ίδρυση ερευνητικού κέντρου με σκοπό τη συντήρηση έργων τέχνης και τη βελτίωση των τεχνικών της. Τέλος, ορίστηκε η 30η Μαρτίου 1979 για τον σχεδιασμό χαρτών που θα όριζαν τους αρχαιολογικούς χώρους, ώστε να μην ταλαιπωρούνται οι πολίτες.²² Ο αντιπολιτευόμενος τύπος χαρακτήρισε τις εν λόγω διακηρύξεις ως αδυναμία της κυβέρνησης να διαχειριστεί βασικά πολιτιστικά ζητήματα, εστιάζοντας στην διαπίστωση του Καραμανλή πως το Υπουργείο Πολιτισμού έπασχε από σοβαρές οργανωτικές αδυναμίες.²³

Η σημασία που απέδιδε ο Καραμανλής στον πολιτισμό φαίνεται από την πρώτη μεταδικτατορική κυβέρνηση. Αρχικά στην θέση του υπουργού όρισε τον Κωνσταντίνο Τσάτσο και στην συνέχεια τον Ιωάννη Παναγιωτόπουλο. Αμφότεροι πρόσωπα εγνωσμένα στον χώρο του πολιτισμού. Περισσότερο συμβολικό χαρακτήρα είχαν οι εν λόγω αναθέσεις χαρτοφυλακίου, καθώς αποτελούσε πρακτικά μια κυβέρνηση μεταβατική μέχρι τις εκλογές του Νοεμβρίου. Ακολούθησε μια περίοδος κατά την οποία ο Καραμανλής εστίασε στην ανάπτυξη του πνεύματος ποικιλοτρόπως, θεσμοθετώντας αλλά και προβαίνοντας στην υλοποίηση έργων. Η Ελλάδα, πλέον, μπορούσε να σταθεί στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ως ισότιμη, καθώς η

²¹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 10)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 397.

²² «Λόγο Αρμοδιότητας: Στο Υπουργείο Πολιτισμού θα μεταφερθούν και άλλες δραστηριότητες», *Μακεδονία*, 24 Νοεμβρίου 1978, σελ. 6.

²³ «Σε οργανωτικό λήθαργο το υπουργείο Πολιτισμού», *Ριζοσπάστης*, 24 Νοεμβρίου 1978, σελ. 4.

χώρα ευθυγραμμίζονταν με τις αρχές και τις αξίες που προήγαγαν οι κοινότητες. Το δύσκολο μέρος της σύγκλισης είχε επιτευχθεί, αντίθετα το οικονομικό θα ακολουθούσε.

3.2 Η συμβολή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στον πολιτισμό

Ο Καραμανλής αδιαμφισβήτητα αποτέλεσε το κεντρικό πολιτικό πρόσωπο μετά την πτώση της δικτατορίας, καθώς επανάφερε την χώρα στην συνταγματική τάξη, έδωσε εκ νέου ώθηση στον δυτικό προσανατολισμό της χώρας και μεταρρύθμισε την οργάνωση του κράτους. Οραματιζόταν μια Ελλάδα που θα ανήκε στον πυρήνα της Ευρώπης και για αυτόν τον λόγο εστίασε ιδιαίτερα στις βασικές ιδεολογικές έννοιες που διαμόρφωναν την Ενωμένη Ευρώπη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίες σχετίζονταν άμεσα με την ελληνική παράδοση, από την οποία είχε δυστυχώς απομακρυνθεί η Ελλάδα κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας. Σε αυτό το πλαίσιο ξεκίνησε ήδη από το 1957 να υλοποιείται το project του Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών, που ολοκληρώθηκε το 1970.²⁴ Να σημειωθεί, ωστόσο, πως είχε παγώσει η λειτουργία του, καθώς η επιβολή της δικτατορίας έθεσε τη χώρα εκτός Συμβουλίου της Ευρώπης, το οποίο άλλωστε είχε θέσει υπό την αιγίδα του το Κέντρο, αν και το συνολικό κόστος βάρυνε την ελληνική πλευρά. Τελικά το 1976 ιδρύθηκε ομώνυμο Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου και ξεκίνησε τη λειτουργία του. Ο σκοπός της λειτουργίας ήταν πολλαπλός, καθώς προέκρινε τη σφυρηλάτηση της ενότητας του ευρωπαϊκού πνεύματος, της ενίσχυσης των ευρωπαϊκών δεσμών, τη διάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού και τη συνεργασία των Ευρωπαίων στον χώρο του πολιτισμού.²⁵

Ο πολιτισμός δεν μπορεί να αποκοπεί από την εκπαίδευση και τη γλώσσα. Η δεύτερη περίοδος του Καραμανλή στην πολιτική σκηνή της χώρας, εκτός από την προσωπική του πλέον ωριμότητα, μπορεί να ιδωθεί και υπό το πρίσμα της ανάταξης της κοινωνικής ωριμότητας, η οποία ναι μεν βρίσκεται πολύ μακριά από το ιδεατό,

²⁴ Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλής, 367/29/131, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών.

²⁵ Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλής, 367/29/131, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών.

ωστόσο η ευρωπαϊκή πορεία της χώρας επιτάχυνε κάποιες εξελίξεις προς το καλύτερο. Η καθιέρωση της φυσικής γλώσσας ως επίσημης αποτέλεσε μια γενναία κίνηση που έλυσε ένα ζήτημα διάρκειας περίπου δύο αιώνων.²⁶ Ακολούθησε μια περίοδος υπερβολής, κατά την οποία πέρα από αχρείαστες ενθουσιώδεις αλλαγές στη γλώσσα είχαμε και την κατάργηση των αρχαίων από το πρωτότυπο, κάτι που όμως διορθώθηκε μέσα από τους αυτοματισμούς και τις ανάγκες της κοινωνίας. Το ζήτημα, παρόλα αυτά, δεν έληξε, γιατί η γλώσσα είναι ένας ζωντανός οργανισμός που διαρκώς εξελίσσεται και αλλάζει.

Σε δρόμους παράλληλους κινούνταν η εκπαίδευση και το εκπαιδευτικό σύστημα είναι μια διαδικασία που μπορεί να αλλάζει συχνά, οι ουσιαστικές όμως μεταρρυθμίσεις γίνονται σπάνια. Ήδη από το 1957 δέχονταν ο Καραμανλής εισηγήσεις, ώστε το εκπαιδευτικό σύστημα να παραμένει σταθερό ανεξάρτητα από το ποιος κυβερνά.²⁷ Οι πολιτικές εξελίξεις δεν του επέτρεψαν να το υλοποιήσει παρά μονάχα στην κυβέρνηση που σχημάτιζε μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1974, και πάντα προτάσσοντας την όσο το μεγαλύτερη δυνατή κοινοβουλευτική αποδοχή. Ενδεικτικά μπορεί κανείς να σημειώσει την απάλειψη από τη στοχοθεσία του σχολείου της ανάδειξης του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού και την αντικατάστασή του με τη διαμόρφωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών. Σε αυτό συνέτεινε και η κατάχρηση του όρου από το δικτατορικό καθεστώς, βοηθώντας και στην επικοινωνιακή του προσέγγιση, ιδιαίτερα στα πιο συντηρητικά τμήματα της κοινωνίας. Αξίζει να σημειωθεί, πως παρά την ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία, η κυβέρνηση του Καραμανλή δεν προχωρούσε στην μεταρρύθμιση ανεξάρτητα, αλλά επιζητούσε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη στήριξη από το κοινοβούλιο,²⁸ κάτι που το πέτυχε το 1977.²⁹ Τελικά, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε περίπου μια

²⁶ Γ. Μπαμπινιώτης, «Η επίλυση του γλωσσικού ζητήματος: μια ιστορική απόφαση», στο: Δ. Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα, τ. Γ'*, 2008, σελ. 408-412.

²⁷ Δ. Φ. Χαραλάμπους, «Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση κατά την πρώτη φάση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-1977)», στο: Δ. Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα, τ. Γ'*, 2008, σελ. 468-476.

²⁸ Χαραλάμπους, «Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση κατά την πρώτη φάση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-1977)», σελ. 468-476.

²⁹ Το 1977 ψηφίστηκαν οι νόμοι 694 και 682 που αφορούσαν ο μιν πρώτος την μειονοτική εκπαίδευση και ο δε δεύτερος την ιδιωτική εκπαίδευση. Αξίζει να σημειώσουμε πως ο 694 του 1977 εξακολουθούσε να ισχύει σχεδόν στο σύνολό του μέχρι και το σχολικό έτος 2019-2020, οπότε και αντικαταστάθηκε από τον νόμο 4713.

δεκαετία αργότερα με τους νόμους 1268/1982 για τα ΑΕΙ και 1566/1985 για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Η σημαντικότερη, ίσως, συνεισφορά του Κωνσταντίνου Καραμανλή ήταν η διάσωση και συνάμα ανάδειξη των μνημείων της Ακροπόλεως των Αθηνών και περίξ αυτής,³⁰ χωρίς αυτό να λειτουργεί περιοριστικά, καθώς ενδεικτικά μονάχα συνέβαλε στη λύση του γλωσσικού ζητήματος και στην ανάδειξη του Φεστιβάλ Επιδαύρου. Το έργο, όμως, γύρω από την Ακρόπολη ήταν ένας επίπονος αγώνας που διήρκησε πάνω από τρεις δεκαετίες και είχε ως τελικό αποτέλεσμα αυτό που εξακολουθεί να υφίσταται στο μνημείο ακόμη και σήμερα. Η πορεία κάθε άλλο παρά εύκολη ήταν για λόγους που σχετίζονταν άμεσα με τη λειτουργία της αρχαιολογικής υπηρεσίας, αλλά και την αδιαφορία που χαρακτήριζε τις αρχές την περίοδο της δικτατορίας. Τα γραφειοκρατικά προβλήματα επιλύθηκαν με τη σύσταση διεπιστημονικής επιτροπής, κάτι ιδιαίτερα πρωτοποριακό για την εποχή εκείνη, στην οποία συμμετείχαν αρχαιολόγοι, αρχιτέκτονες, πολιτικοί και χημικοί μηχανικοί. Η αναγκαιότητα ύπαρξης τόσο ετερόκλητων ειδικοτήτων οφειλόταν στα πολύπλοκα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο χώρος. Η κακή συντήρηση, η παλαιού τύπου αναστήλωση που δέχτηκε τις προηγούμενες δεκαετίες, καθώς και η επιβάρυνση που δεχόταν το μνημείο από την μόλυνση του περιβάλλοντος καθιστούσαν το εγχείρημα ιδιαίτερα δύσκολο. Τέλος, έπρεπε να διαμορφωθεί κατάλληλα και ο περιβάλλοντας χώρος, ώστε να είναι προσβάσιμος για το κοινό. Αξίζει να σημειωθεί πως το έργο αναστήλωσης και ανάδειξης του έργου έγινε ιδίως εξόδοις για το ελληνικό δημόσιο, ενώ δε δέχτηκε και καμιά τεχνική βοήθεια από το εξωτερικό, καθώς σαν έργο ήταν μοναδικό σε παγκόσμια κλίμακα.

³⁰ Χ. Μπούρας, Το ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου Καραμανλή για την διάσωση των Μνημείων της Ακροπόλεως, 2008, στο: Δ. Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, τ. Γ', 2008, σελ. 328-331.

3.3 Η Ελλάδα, η γειτονιά της και ο κόσμος

Το Νοέμβριο του 1975 υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ της ελληνικής και της βουλγαρικής κυβέρνησης που αφορούσε σε τριετές πολιτιστικό πρόγραμμα μορφωτικών εκδηλώσεων. Μέσω του προγράμματος προωθήθηκε περαιτέρω η συνεργασία μεταξύ πανεπιστημιακών και ερευνητικών ιδρυμάτων, όπως προκύπτει από το κοινό ανακοινωθέν της μεικτής ελληνοβουλγαρικής διπλωματικής επιτροπής που συνεδρίασε στην Αθήνα μεταξύ 10-14 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους.³¹ Η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* κάλυψε το θέμα στο φύλλο της 29ης Νοεμβρίου δίνοντας κάποιες λεπτομέρειες ως προς τους συμμετέχοντες του προγράμματος, κάνοντας λόγο για ανταλλαγή επισκέψεων καθηγητών Ανωτάτων Σχολών, εκπαιδευτικών, επιστημόνων, λογοτεχνών και γενικότερα καλλιτεχνών, στο πλαίσιο αμοιβαίων υποτροφιών.³² Πιο αναλυτικό ήταν το άρθρο της εφημερίδας Μακεδονία που αναπαρήγαγε το τηλεγράφημα του Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων, αναφέροντας το θερμό κλίμα που υπήρχε μεταξύ των δύο πλευρών, αλλά και την ιδιαίτερη μεταχείριση που έλαβε ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας πρέσβης Δημήτριος Πέτρου.³³

Ο Νόμος 404/1976 κύρωσε τη μορφωτική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, η οποία προέβλεπε τη συνεργασία σε επίπεδο μορφωτικό και ερευνητικό μεταξύ των δύο κρατών, προκρίνοντας την κατά το δυνατόν ενίσχυση των ανταλλαγών επιστημονικού, διδακτικού και καλλιτεχνικού προσωπικού καθώς και την ανταλλαγή βιβλίων και την μετάφραση αυτών στην οικεία γλώσσα.³⁴ Παράλληλα γινόταν μνεία σε ανταλλαγές με σκοπό την πραγματοποίηση αθλοπαιδιών. Το σημαντικότερο ίσως σημείο της συμφωνίας ήταν εκείνο που όριζε πως οι δύο πλευρές θα επανεξέταζαν τα σχολικά εγχειρίδια ώστε να παρουσιάζουν αντικειμενικά την

³¹ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα* (τ. 9), Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 104.

³² «Πρόγραμμα Μορφωτικών Ανταλλαγών Ελλάδας-Βουλγαρίας», *Ριζοσπάστης*, 29 Νοεμβρίου 1975, σελ. 9.

³³ «Έληξαν οι Ελληνοβουλγαρικές Διαπραγματεύσεις και Υπογράφηκαν Συμφωνίες για Μορφωτικά Θέματα», *Μακεδονία*, 29 Νοεμβρίου 1975, σελ. 12.

³⁴ Περί της κυρώσεως της εν Αθήναις την 31^{ην} Μαΐου 1973 υπογραφείσης Συμφωνίας Μορφωτικής Συνεργασίας μεταξύ της Κυβερνήσεως της Ελλάδος και της Κυβερνήσεως της Βουλγαρίας, ΦΕΚ 306/16-11-1976

ιστορία και τον πολιτισμό του ετέρου συμβαλλόμενου. Αυτό μάλλον αποτελούσε επιστέγασμα των προσπαθειών προσέγγισης των δύο κρατών που ξεκίνησε αρκετά χρόνια νωρίτερα και εδραίωσε την ειρηνική συνύπαρξη των δύο κρατών. Ένα τελευταίο σημείο της συμφωνίας ήταν η οργάνωση μεικτής επιτροπή που ήταν επιφορτισμένη με την κατάρτιση του προγράμματος κάθε έτους. Η διάρκεια της συμφωνίας ήταν πέντε έτη με δυνατότητα αυτόματης ανανέωσης για άλλα πέντε, εφόσον δεν προηγούνταν καταγγελία αυτής.

Η συνεργασία μεταξύ φοιτητικών οργανώσεων διεύρυναν το πεδίο σχέσεων μεταξύ των λαών, κυρίως της ευρύτερης γεωγραφικής γειτονιάς της Ελλάδας. Για παράδειγμα τον Απρίλιο του 1976 επισκέφτηκε τη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας αντιπροσωπεία της Εθνικής Φοιτητικής Ένωσης Ελλάδας με σκοπό τη διερεύνηση πεδίων συνεργασίας σε μόνιμη-σταθερή βάση, ύστερα από πρόσκληση της αντίστοιχης βουλγαρικής ένωσης.³⁵ Σε παρόμοιο επίπεδο, τον ίδιο μήνα, πραγματοποιήθηκε συνέδριο στην Πάντειο Σχολή (5-9 Απριλίου 1976), στο πλαίσιο του οποίου συζητήθηκαν μεταξύ Ελλήνων, Βουλγάρων, Ρουμάνων και Γιουγκοσλάβων φοιτητών οι δυνατότητες συνεργασίας στον τομέα του θεάτρου.³⁶

Οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ βρέθηκαν στο επίκεντρο των συνομιλιών μεταξύ αντιπροσωπειών των δύο χωρών που πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα μεταξύ 25-27 Οκτωβρίου 1976. Στο πλαίσιο τους εκφράστηκε η πρόθεση για επιστημονική συνεργασία καθώς και η σύναψη μορφωτικής συμφωνίας.³⁷ Ο Ριζοσπάστης σε εκτενές του άρθρο αναφέρθηκε στις εν λόγω συνομιλίες στηλιτεύοντας τα εμπόδια που όρθωνε η ελληνική πλευρά, επικαλούμενος σχόλια πολιτικών παρατηρητών. Το άρθρο δεν κάνει κάποια ιδιαίτερη επισήμανση,³⁸ πέρα από τη θέση της ελληνικής πλευράς για διατήρηση καθεστώτος εμπορικών συναλλαγών που στηριζόταν στο

³⁵ «Αντιπροσωπεία του Κ.Σ. της ΕΦΕΕ στη Λ.Δ. Βουλγαρίας», *Ριζοσπάστης*, 18 Απριλίου 1976, σελ. 2.

³⁶ «Συνεργασία Φοιτητών Βαλκανικών Χωρών στον Θεατρικό Τομέα», *Μακεδονία*, 3 Απριλίου 1976, σελ. 9.

³⁷ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 9)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 315.

³⁸ «Ευχές για Παραπέρα Πρόοδο στις Σχέσεις Ελλάδα και ΕΣΣΔ», *Ριζοσπάστης*, 28 Οκτωβρίου 1976, σελ. 1, 9.

clearing,³⁹ κάτι που αναδείχθηκε σε μείζον θέμα κατά τις διαπραγματεύσεις. Ταυτόχρονα, τόνιζε πως η είσοδος της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες αποτελούσε τροχοπέδη στην περαιτέρω ανάπτυξη των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών.⁴⁰ Από την άλλη πλευρά η εφημερίδα Μακεδονία έκανε λόγο για ευκαιρία επαναπροσέγγισης των δύο πλευρών λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη την προηγούμενη φιλική στάση της ΕΣΣΔ απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς, καθώς και τη φιλοτουρκική της προσέγγιση. Ταυτόχρονα γινόταν λόγος για προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των σχέσεων των δύο πλευρών, καθώς με αυτόν τον τρόπο η ελληνική πλευρά πίστευε πως η στάση της ΕΣΣΔ θα γινόταν ευνοϊκότερη στο Κυπριακό και στο Αιγαίο.⁴¹

Ο Καραμανλής επισκέφτηκε τον Οκτώβριο του 1979 την Σοβιετική Ένωση με σκοπό τη συζήτηση θεμάτων που αφορούσαν στις σχέσεις των δύο κρατών. Στο πλαίσιο αυτών των συζητήσεων συμφωνήθηκαν μεταξύ άλλων και εμβάθυνση στις μορφωτικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών. Ειδικότερα, ο Καραμανλής με τον Αλεξέι Κοσίγκιν (πρωθυπουργός της ΕΣΣΔ) συμφώνησαν⁴² στην βελτίωση του ποιοτικού επιπέδου των ανταλλαγών σε θέματα μορφωτικά, παιδείας, επιστημών και τέχνης.⁴³ Τον ίδιο μήνα ο Καραμανλής πραγματοποίησε επισκέψεις σε Ουγγαρία και Τσεχοσλοβακία όπου συμφωνήθηκαν επίσης ζητήματα μορφωτικού περιεχομένου. Η συνάντησή του με τον γενικό γραμματέα του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Ουγγαρίας Γιάνος Καντάρ οδήγησε στην υπογραφή συμφωνίας επιστημονικής και τεχνολογικής συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών, ενώ στο κοινό ανακοινωθέν εκφράστηκε η ικανοποίηση για τη συνεργασία που είχαν μέχρι εκείνη τη στιγμή στο πλαίσιο προηγούμενη μορφωτικής και τουριστικής συμφωνίας. Από την άλλη πλευρά η συνάντηση με τον πρωθυπουργό της Τσεχοσλοβακίας δεν οδήγησε στην υπογραφή

³⁹ Η συγκεκριμένη μέθοδος διευκολύνει τις εμπορικές συναλλαγές, καθώς δεν απαιτείται συνάλλαγμα. Η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε τη διατήρηση του συγκεκριμένου καθεστώτος, ενδεχομένως γιατί πέρα από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης το Ρούβλι δεν είχε ιδιαίτερη αξία.

⁴⁰ «Ουσιαστική Ανάπτυξη των Σχέσεων Ελλάδας-ΕΣΣΔ Απαιτεί το Εθνικό Συμφέρον, η Ειρήνη και η Ασφάλεια της Περιοχής», *Ριζοσπάστης*, 27 Οκτωβρίου 1976, σελ. 3.

⁴¹ «Καλό Κλίμα Δημιουργήθηκε Βεβαιώνει η Κυβέρνηση κατά τις Ελληνοσοβιετικές», *Μακεδονία*, 30 Οκτωβρίου 1976, σελ. 1, 9.

⁴² «Κοινή διακήρυξη 12 αρχών που θα διέπουν τις σχέσεις Ελλάδας Σοβ. Ενώσεως», *Μακεδονία*, 3 Οκτωβρίου 1979, σελ. 7.

⁴³ *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 11)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 251.

κάποιας συμφωνίας, ωστόσο διαπιστώθηκε το περιθώριο περαιτέρω ανάπτυξης των μορφωτικών και πολιτιστικών σχέσεων των δύο λαών.⁴⁴

Η λειτουργία του κράτους στηρίζεται στη σωστή οργάνωση της δημόσιας διοίκησης, η οποία είναι επιφορτισμένη με την εφαρμογή των πολιτικών της κυβέρνησης. Η βαθιά γνώση και η εμπειρία των στελεχών και των υπαλλήλων της τους καθιστά ειδικούς, η γνώμη των οποίων θα έπρεπε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη στην κατάρτιση των πολιτικών κάθε κυβέρνησης. Αυτή η θετική συνεισφορά μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, η εφαρμογή όμως των προτάσεων επαφίεται στο πολιτικό προσωπικό. Το ΥΠΕΞ έχει εκτεταμένο δίκτυο στελεχών, ώστε να ικανοποιεί τον στόχο του να εκπροσωπεί και να αναδεικνύει την Ελλάδα. Η δράση τους ήταν, και εξακολουθεί να είναι, εξαιρετικής σημασίας και καταγράφεται στην υπηρεσιακή αλληλογραφία, η οποία αποτελεί εξαιρετικό τεκμήριο στην προσπάθεια κατανόησης, ερμηνείας και καταγραφής της σύγχρονης ιστορίας.

Το Γραφείο Τύπου της πρεσβείας στο Λονδίνο είχε προτείνει σειρά δράσεων που θα μπορούσε να αναλάβει η ελληνική κυβέρνηση με σκοπό την προώθηση των ελληνικών γραμμάτων στο Ηνωμένο Βασίλειο.⁴⁵ Συγκεκριμένα, πρότεινε την χρηματοδότηση του Κέντρου Βυζαντινών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Birmingham με 100.000 λίρες Αγγλίας, την παραγωγή ταινιών με μορφωτικό και ελληνικό περιεχόμενο, καθώς και εκπομπής στο BBC με επίκαιρα, μη πολιτικά, θέματα. Επιπλέον, πρότεινε την ίδρυση “Ελληνικού Σπιτιού”, άγγλο-ελληνικής ακαδημαϊκής εταιρείας, την οργάνωση λαογραφικής έκθεσης και τέλος τη συμμετοχή στην επικείμενη Έκθεση Σουρεαλισμού που θα λάμβανε χώρα το 1977-78.

Οι συμπαραγωγές για τις βρετανικές κινηματογραφικές εταιρείες ήταν εξαιρετικά προσφιλής τακτική, καθώς το κόστος στο Ηνωμένο Βασίλειο ήταν ιδιαίτερα υψηλό. Επομένως, θα ήταν σχετικά εύκολο να προσελκύσει η Ελλάδα αυτή τη βιομηχανία, κάτι που είχε αντιληφθεί η ελληνική πρεσβεία και προσπαθούσε να κατευθύνει την πολιτική της ηγεσία προς αυτήν την κατεύθυνση. Σε σχετική

⁴⁴ Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 11)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005, σελ. 256-261.

⁴⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10, Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

επικοινωνία του Γραφείου Τύπου με το Association of Independent Producers η αντίδραση ήταν θετική και πρότεινε στην ελληνική πλευρά να προσκαλέσει 5-6 κορυφαίους βρετανούς σκηνοθέτες και 2-3 παραγωγούς ταινιών ώστε να διαμορφωθεί ένα brand-name.⁴⁶ Παράλληλα το Γραφείο Τύπου πρότεινε τη συνεργασία με την Warner Brothers Television για την παραγωγή ταινιών μορφωτικού περιεχομένου, καθώς έτσι δινόταν η ευκαιρία να εξαχθεί το προϊόν και στις ΗΠΑ.

Η τηλεοπτική προβολή της χώρας θα μπορούσε να γίνει, σύμφωνα με το Γραφείο Τύπου της πρεσβείας, μέσα από την εκπομπή Tomorrow Europe.⁴⁷ Η θεματολογία θα μπορούσε να εστιάσει σε συγκεκριμένα στοιχεία που διαμορφώνουν τη σύγχρονη Ελλάδα. Το Γραφείο Τύπου είχε καταρτίσει την πρότασή του σε τρεις κύριους άξονες, την οικονομία, την ιστορία-αρχαιολογία και το περιβάλλον. Η καλλιέργεια της ελιάς, τα ιαματικά λουτρά και η αξιοποίηση της υδροηλεκτρικής ενέργειας θα κάλυπταν τον πρώτο άξονα, η ενάλια αρχαιολογία τον δεύτερο και η επιβάρυνση των υπαίθριων αρχαιοτήτων από την μόλυνση του περιβάλλοντος τον τελευταίο. Ένα τελευταίο στοιχείο που θα αναδείκνυε την Ελλάδα στη Βρετανία και το οποίο υποστήριζε το Γραφείο Τύπου ήταν η διοργάνωση έκθεσης λαϊκού πολιτισμού υψηλού επιπέδου.⁴⁸ Ειδικότερα, αναφέρεται σε σχετική έκθεση που διοργάνωσε το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης στη Γερμανία, την ίδια περίοδο, η οποία θα μπορούσε να μεταφερθεί αυτούσια στη Βρετανική πρωτεύουσα, εξοικονομώντας με αυτόν τον τρόπο χρόνο και ανθρώπινους πόρους για την οργάνωση μιας νέας αποστολής.

Το ενδιαφέρον των Βρετανών για άλλους πολιτισμούς είναι διαχρονικά έκδηλο και επιβεβαιώνεται από το πλήθος των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων που ασχολούνται με την ιστορία και τον πολιτισμό άλλων λαών. Η Ελλάδα δε θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση και έτσι ήδη από το 1879 δραστηριοποιείται το Society for the Promotion of Hellenic Studies, το οποίο ασχολείται με ελληνικά

⁴⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10, Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

⁴⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10, Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

⁴⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10, Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

θέματα από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, διοργανώνοντας διαλέξεις και εκδίδοντας δύο περιοδικά, το *Journal of Hellenic Studies* και το *Archaeological Reports*.⁴⁹ Για το έτος 1976 είχε διοργανώσει συμπόσιο με θέμα το Βυζάντιο και το Ισλάμ καθώς και για τα 500 χρόνια της ελληνικής τυπογραφίας, ενώ παράλληλα εξέθεσε το πρώτο ελληνικό βιβλίο στο Βρετανικό Μουσείο.

Το ΥΠΕΞ ήταν ιδιαίτερα δραστήριο στην προσπάθεια επιτέλεσης του καθήκοντός του, αλλά και ειδικότερα στην ανάδειξη της Ελλάδας. Ακόμη και την περίοδο της δικτατορίας έφερε κάποιες επιτυχίες στον πολιτιστικό τομέα. Από την Μεταπολίτευση και ύστερα, παρατηρούμε πως οι πρωτοβουλίες του παρέχουν σημαντικά εργαλεία στην πολιτική ηγεσία, ώστε να αναδειχθεί η Ελλάδα και να διαθέτει ευρύτερη βάση για την κατάρτιση πολιτικών Ήπιας Ισχύος. Αυτό δεν ισχύει μονάχα για το ΥΠΕΞ, καθώς και άλλα υπουργεία συμβάλουν από την πλευρά τους στην εθνική προσπάθεια για (επαν)ένταξη στους δυτικούς θεσμούς.

3.4 Ο Μέγας Αλέξανδρος, οι ανακαλύψεις στη Βεργίνα και το Μακεδονικό Ζήτημα

Ο πολιτισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια να εδραιωθεί η ελληνική άποψη για το Μακεδονικό στη διεθνή κοινή γνώμη. Κάτι ανάλογο έκανε και η άλλη πλευρά. Οι δράσεις τόσο της Ελλάδας όσο και της Γιουγκοσλαβίας παρουσιάζουν ομοιότητες με την προσπάθεια των δύο βασικών αντιπάλων του Ψυχρού Πολέμου για τον προσεταιρισμό του διεθνούς κοινού στο ιδεολογικό τους άρμα. Σε καμιά, όμως, περίπτωση δεν πλησίασαν την ένταση και την αποτελεσματικότητά τους, ωστόσο μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως ο πολιτισμός επιστρατεύτηκε για να προάγει τις ιστορικές θέσεις που καθεμιά πλευρά υποστήριζε. Μια ακόμη διαφορά, ίσως να είναι η γενικότερη διάθεση για συνεργασία, παρά τις σποραδικές εντάσεις, την αμοιβαία καχυποψία και το ιδεολογικό χάσμα.

⁴⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10, Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

Ανεξάρτητα από το ρόλο που μπορεί να έπαιξε ή όχι το επίσημο ελληνικό κράτος, η ταινία-ντοκιμαντέρ *Αλέξανδρος ο Μέγας: Ανάμεσα στην ιστορία και τον Θρύλο* του Νέστορος Μάτσα αποτέλεσε ένα πολιτιστικό προϊόν που αξιοποιήθηκε με σκοπό την ανάδειξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας.⁵⁰ Η προετοιμασία και οι λήψεις για την παραγωγή του εν λόγω ταινίας διήρκησαν 7 χρόνια, ξεκινώντας το 1970 ενώ ολοκληρώθηκε το 1977, περνώντας από όλες τις περιοχές που έφτασε ο στρατός του Μέγα Αλέξανδρου. Αξίζει να σημειωθεί, πως η ολοκλήρωση της ταινίας συνέπεσε με την ανακάλυψη του τάφου στη Βεργίνα από τον Μανόλη Ανδρόνικο. Η Κεντρική Υπηρεσία του Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών ενδιαφέρθηκε για την αγορά των δικαιωμάτων του ντοκιμαντέρ, ώστε να αξιοποιηθεί το περιεχόμενό του στις ΗΠΑ, την Αυστραλία, τον Καναδά και στην Ευρώπη σε Βέλγιο και Γερμανία.⁵¹

Μια άλλη σχετική τηλεοπτική σειρά ήταν το *Σ' αναζήτηση του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, μια αμερικανο-βρετανική παραγωγή που εξιστορούσε τα γεγονότα γύρω από τη ζωή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και στηριζόταν σε βιβλίο του Robert Lane Fox, ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο είχε η βρετανίδα ηθοποιός Jane Lapotaire. Με αυτήν την αφορμή οργανώθηκε δεξίωση προς τιμήν της πρωταγωνίστριας στη Νέα Υόρκη τον Απρίλιο του 1981. Η σειρά αποτελούνταν από 4 επεισόδια και προβλήθηκε από Public Broadcasting Service στις ΗΠΑ, χωρίς ωστόσο να ικανοποιήσει το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα, όπως αναφέρει δημοσίευμα του Βήματος τον Μάιο του 1981 (8.5),⁵² αν και γενικά είχε επιτυχία η προβολή της λαμβάνοντας υπόψη τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του πομπού.⁵³ Οι κριτικές, ωστόσο, ήταν ευρύτερα δυσμενείς. Η *Washington Star*, για παράδειγμα, στο φύλλο της 6ης Μαΐου χαρακτήριζε το εγχείρημα ως αποτυχημένη προσπάθεια συνδυασμού δραματοποίησης, θρύλου, τέχνης και αφήγησης σε μια συνεκτική τηλεοπτική σειρά. Από την άλλη πλευρά οι *New York Times* ήταν πιο αυστηροί στην κριτική τους

⁵⁰ ΓΑΚ, Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο), Κιβώτιο 383, ABE 1107, Φάκελος 15- Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

⁵¹ Ο Καναδάς και η Αυστραλία αποτελούσαν περιοχές ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, καθώς μέχρι και σήμερα εξακολουθούν να δραστηριοποιούνται οργανώσεις της «Μακεδονικής Διασποράς».

⁵² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 15- Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

⁵³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10 Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

χαρακτηρίζοντας την ως μια προσπάθεια προβολής της πλέον ενδιαφέρουσας ιστορικής προσωπικότητας που βάλτωνε.

Η ανακάλυψη του τάφου του Φιλίππου το 1977 έδωσε το έναυσμα στην ελληνική διπλωματία να ξεκινήσει μια διεθνή εκστρατεία ενημέρωσης σχετικά με τη Μακεδονία και τον Μέγα Αλέξανδρο. Σε γενικές γραμμές φαίνεται να είχε επιτυχία η δράση αυτή, ωστόσο δεν έλλειψαν οι περιστάσεις που προκαλούσαν δυσαρέσκεια. Συγκεκριμένα, η συζήτηση για το αν ο Φίλιππος ήταν αλκοολικός ή όχι και αν ο Μέγας Αλέξανδρος ήταν ομοφυλόφιλος φαίνεται να επηρέαζε αυτούς που παρακολουθούσαν τα γεγονότα. Ανεξάρτητα, βέβαια, από τα παραπάνω η επιτυχία ήταν μεγάλη, καθώς ο διεθνής τύπος αφιέρωσε άρθρα στη Μακεδονία και τις ανακαλύψεις του Μανόλη Ανδρόνικου, όπως επίσης αφιέρωσαν χρόνο τηλεοπτικό και ραδιοφωνικό για την προβολή σχετικών ταινιών-ντοκιμαντέρ καθώς και την εκπομπές συζητήσεων γύρω από το θέμα αυτό.

Παράλληλα είχε οργανωθεί έκθεση Μεγάλου Αλεξάνδρου που θα περιόδευε σε Σικάγο, Βοστώνη, Σαν Φρανσίσκο, Νέα Ορλεάνη, Νέα Υόρκη, Τορόντο και Ουάσιγκτον μεταξύ Νοεμβρίου 1980 και Ιανουαρίου 1983.⁵⁴ Η έκθεση πλαισιωνόταν από πλήθος δημοσιευμάτων, διαλέξεων, επιστημονικών συμποσίων και εκδόσεων. Τέλος, το 1983 πραγματοποιήθηκε έκθεση πάλι με θέμα αρχαιότητες από την περίοδο του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Αυστραλία. Την ίδια περίοδο η Mobil οργάνωσε δεξίωση στην Ουάσιγκτον με αφορμή την εν λόγω σειρά και τέλος προβλήθηκε από το CBS εκπομπή με θέμα την ιστορική σημασία της περιοχής της Πέλλας και με αναφορά στο Δίον.⁵⁵

Το Σικάγο φιλοξένησε Ελληνική Εβδομάδα με αφορμή την έκθεση για τον Μέγα Αλέξανδρο, η οποία φαίνεται να ήταν πολύ καλά οργανωμένη, καθώς αντιμετωπίστηκε σφαιρικά το θέμα, προάγοντας γενικότερα την Ελλάδα.⁵⁶ Στον όγδοο όροφο κεντρικού πολυκαταστήματος δυο γυναίκες ντυμένες με ελληνικές

⁵⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 15- Society for the Promotion of the Hellenic Studies.

⁵⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6 “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

⁵⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6 “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

φορεσιές μοίραζαν τουριστικό υλικό για την Ελλάδα, ο μάγειρας του Hilton Athens έκανε επίδειξη ελληνικής γαστρονομίας, δυο ορχήστρες έπαιζαν ελληνική μουσική σε εστιατόρια του πολυκαταστήματος, ενώ από το κλειστό κύκλωμα τηλεόρασης προβάλλονταν η ταινία «Στα ίχνη του Μεγάλου Αλεξάνδρου».⁵⁷ Η Ελληνοορθόδοξη Επισκοπή οργάνωσε συναυλία προς τιμήν του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ενώ δεν έλειψαν και σχετικές διαλέξεις.⁵⁸ Στο αμιγώς πλαίσιο της έκθεσης παρήχθησαν αντικείμενα σχετικά με αυτήν προς πώληση, καταρτίστηκαν κατάλογοι απλοί αλλά και με σκληρό εξώφυλλο, καρτ ποστάλ, αφίσες και πωλούνταν το βιβλίο «Φίλιππος ο Μακεδών» της Εκδοτικής Αθηνών, καθώς και το βιβλίο του Robin Lane Fox “The Search for Alexander”, που αποτέλεσε βάση για την ομώνυμη τηλεοπτική σειρά.

Στη Βοστώνη οργανώθηκαν και παράλληλες εκδηλώσεις σχετικές με την Ελλάδα. Σειρά 10 διαλέξεων με θέμα τις ανασκαφές στη Βεργίνα, τον Μέγα Αλέξανδρο, τις κατακτήσεις του και την τέχνη αποτέλεσαν έναν βασικό κορμό δράσεων που πλαισιώνονταν από ωριαίες ομιλίες ανά βδομάδα με σχετική θεματολογία από το Εκπαιδευτικό τμήμα του μουσείου καθώς και από εθελοντές του.⁵⁹ Επιπλέον είχαν προβλεφθεί και διαδραστικά προγράμματα για ενήλικες και παιδιά, καθώς και επιδείξεις και παραστάσεις. Ειδικότερα για τα παιδιά είχαν προβλεφθεί και προσαρμοσμένες στο επίπεδό τους θεατρικές παραστάσεις. Τέλος, είχαν προχωρήσει σε δράσεις για οργανωμένες ομάδες σχολείων και αναπήρους. Το Μουσείο ολοκλήρωσε την αξιοποίηση της περιοδικής έκθεσης με έκδοση οδηγών για αυτήν, για τη μόνιμη έκθεση καθώς και εγχειριδίου για την κληρονομιά του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού είχε έρθει σε συμφωνία με το Μητροπολιτικό Μουσείο της Νέας Υόρκης με σκοπό την προβολή αρχαιοτήτων από την Μακεδονία, αντίστοιχες συμφωνίες συνήφθησαν με το Μουσείο Τέχνης της Νέας Ορλεάνης, το Ινστιτούτο Τέχνης του Σικάγο, το Μητροπολιτικό Μουσείο της Ουάσιγκτον, καθώς και με την Εθνική Πινακοθήκη και το Μουσείο Καλών Τεχνών

⁵⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6 “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

⁵⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6 “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

⁵⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6 “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

της Βοστώνης.⁶⁰ Η έκθεση αρχαιοτήτων που οργανώθηκε και περιόδευσε στις ΗΠΑ αποτέλεσε αφορμή για σειρά παράλληλων εκδηλώσεων. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί, πως συνολικά οι ανακαλύψεις στη Βεργίνα και οι τηλεοπτικές παραγωγές έδωσαν την ευκαιρία στην ελληνική διπλωματία να προωθήσουν τις θέσεις της ως προς το Μακεδονικό. Στην Ουάσιγκτον το National Press Club διοργάνωσε για τα μέλη του ειδική δεξίωση και περιήγηση στην έκθεση, αντίστοιχη δράση έκανε το Smithsonian της οποίας ακολούθησε δεξίωση από την Πρεσβεία. Το National Woman's Democratic Club οργάνωσε σχετική ομιλία σε συνεργασία με την ελληνική πρεσβεία, η οποία θα παρείχε ειδικό ομιλητή, και μετά το τέλος παρέθεσαν γεύμα. Τέλος, το The Hospitality and Information Service, μια οργάνωση που παρείχε υπηρεσίες σε διπλωμάτες και στις οικογένειές τους, οργάνωσε και αυτή ειδική ξενάγηση για τα μέλη της, όπως έπραξαν και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο για τους εργαζόμενους του καθώς και τα μέλη του 97ου Κογκρέσου.

Η Ουάσιγκτον φιλοξένησε και σειρά άλλων εκδηλώσεων που ενίσχυσαν την ελληνική παρουσία, πάντα στο πλαίσιο της συγκεκριμένης έκθεσης. Μια έκθεση ζωγραφικής στην Βαλτιμόρη και ένα ρεσιτάλ πιάνου από τον Κυπριανό Κάτσαρη αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα.⁶¹ Η έκθεση στη Βαλτιμόρη αφορούσε σε Έλληνες καλλιτέχνες και πραγματοποιήθηκε στο Grimaldis Gallery. Τα εγκαίνια προσέλκυσαν προσωπικότητες όπως τον Έλληνα πρέσβη, τον γερουσιαστή Sarbanes, τον διευθυντή του Μουσείου της Βαλτιμόρης, καθώς και παράγοντες της ομογένειας και Αμερικανούς.⁶² Η Εθνική Πινακοθήκη πέρα από την έκδοση εκπαιδευτικού υλικού, προχώρησε και στην προβολή ταινιών σχετικές με την αρχαία Μακεδονία, μεταξύ των οποίων την ταινία «Μέγας Αλέξανδρος» του Νέστορος Μάτσα και την «The Tomb of the Lost King»,⁶³ μια συμπαραγωγή EPT και BBC.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκάλεσαν στη διεθνή κοινή γνώμη οι ανακαλύψεις στην περιοχή της Βεργίνας, το οποίο δεν εστίαζε αποκλειστικά και μόνο στα

⁶⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6, “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

⁶¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6, “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.

⁶² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΤΠΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁶³ *Tomb of the Lost King* (1979), [website], <http://www.bfi.org.uk/films-tv-people/4ce2b77a42bfa> (accessed 18 February 2022)

επιστημονικά στοιχεία που προέκυπταν. Πολλά δημοσιεύματα του διεθνούς τύπου σχετικά με την Μακεδονία εξέταζαν το κατά πόσο ο Φίλιππος ήταν αλκοολικός ή όχι. Η εφημερίδα The Times αναφέρθηκε σε τρία άρθρα δημοσιογράφων-αρθρογράφων της στην ελληνικότητα της Μακεδονία, ενώ δύο από αυτά εστιάζουν στο ζήτημα του αλκοολισμού, με το ένα να υποστηρίζει πως ο Φίλιππος ήταν και το άλλο να το αντικρούει.⁶⁴ Η Daily Telegraph ασχολήθηκε και αυτή με το συγκεκριμένο θέμα, ενώ η International Herald Tribune εστίασε αποκλειστικά και μόνο στην έκθεση. Την ίδια χρονική περίοδο οι εφημερίδες New York Times-Travel και The Guardian έδειχναν ενδιαφέρον για την αρχαιολογική ανασκαφή και στα ευρήματα του Μανόλη Ανδρόνικου.⁶⁵ Στη Σουηδία η Dagens Nyheter σε δύο άρθρα της αναφέρθηκε στην εύρεση του τάφου του Φιλίππου Β΄ και στη ζωή και το όραμα του επικεφαλής αρχαιολόγου.⁶⁶

Η εφημερίδα Apsuar, του Λιβάνου, δημοσίευσε άρθρο τον Οκτώβριο του 1980 με θέμα την ανασκαφή στη Βεργίνα. Ο δημοσιογράφος τεκμηρίωνε την ελληνικότητα της Μακεδονίας, ενώ παράλληλα εξηγούσε για ποιον λόγο η έκθεση πήρε το όνομα του Αλεξάνδρου και όχι του Φιλίππου.⁶⁷ Τέλος, σημείωνε πως κατά το προηγούμενο έτος είχε λάβει χώρα μια έκθεση αραβικού ενδιαφέροντος στις ΗΠΑ σχετική με τον Τουτανκαμών. Ο αυστριακός τύπος εστίασε στο ζήτημα του αλκοολισμού και την έκθεση που πραγματοποιούνταν εκείνη την περίοδο στις ΗΠΑ, ενώ ο βραζιλιάνικος προσέθεσε στα παραπάνω και το ζήτημα, αυτό της ομοφυλοφιλίας.⁶⁸ Ο κυπριακός τύπος αναφέρθηκε στις εκθέσεις στις ΗΠΑ, αλλά και στις εντυπώσεις του κύριου Υπουργού Παιδείας από την πρόσφατη επίσκεψή του στη Θεσσαλονίκη και στη νέα πτέρυγα του Μουσείου της πόλης που θα φιλοξενούσε τα νέα ευρήματα.⁶⁹ Μεγάλη έκταση έλαβαν τόσο η έκθεση όσο και τα αρχαιολογικά

⁶⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁶⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁶⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁶⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁶⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁶⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

ευρήματα στον τύπο πολλών άλλων χωρών όπως η Γερμανία, η Ιταλία, το Βέλγιο και η Ελβετία.⁷⁰ Τέλος αξίζει να σημειωθούν δύο δημοσιεύματα από τις ΗΠΑ, το ένα επικριτικό απέναντι στην έκθεση με υπονοούμενα για την ελληνικότητα της Μακεδονίας που δημοσιεύτηκε από το *The New York Review of Books*, ενώ το δεύτερο ασκούσε κριτική απέναντι στην εταιρεία που ανέλαβε την προώθηση της έκθεσης.⁷¹

Το Καναδικό ραδιόφωνο φιλοξένησε εκπομπές που ασχολήθηκαν ευρύτατα με το θέμα, καλύπτοντας και πτυχές οι οποίες δεν απασχόλησαν άλλους. Συγκεκριμένα στην εκπομπή “Stereo Morning” του CBS της 31ης Ιουλίου 1980 γίνεται αναφορά και κριτική στην εταιρεία που ανέλαβε την προώθηση και την προβολή της σκαπάνης και των ευρημάτων της, καθώς εστίαζε περισσότερο στο οικονομικό όφελος παρά στην ιστορική τους σημασία.⁷² Η ίδια εκπομπή περίπου 5 μήνες αργότερα ασχολήθηκε με τον εκπολιτιστικό ρόλο που έπαιξε η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η εύρεση νομισμάτων αποτέλεσε αφορμή για άρθρο στο “The Globe and Mail”, η οποία έκανε εκτενή περιγραφή τους.

3.5 Η ατυχής περίπτωση της Ελληνικής Εβδομάδας-Norfolk

Η περίπτωση της Ελληνικής Εβδομάδας στο Norfolk των ΗΠΑ αποτελεί ένα παράδειγμα προς αποφυγήν στη διοργάνωση δράσεων για την προβολή μιας χώρας στο εξωτερικό. Η εν λόγω σειρά εκδηλώσεων έλαβε χώρα τον Οκτώβριο του 1978, και χαρακτηρίστηκε από υπερβολή, χωρίς σαφή στοχοθεσία και χωρίς επαρκή οργάνωση. Το Πανεπιστήμιο Old Dominion είχε αναλάβει την οργάνωση και τον συντονισμό των ακαδημαϊκών εκδηλώσεων στην πόλη. Συγκεκριμένα παραχώρησε τις απαραίτητες αίθουσες στην πανεπιστημιούπολη και ανέλαβε την προώθηση της

⁷⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁷¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

⁷² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.

έκδοσης των πρακτικών και των ομιλιών.⁷³ Η Ελληνική Κοινότητα είχε αναλάβει τη φιλοξενία των ομιλητών και των προσκεκλημένων, τα γεύματα καθώς και την παραχώρηση της αίθουσας της Κοινότητας για εκδηλώσεις. Τέλος, το Μουσείο Chrysler προθυμοποιήθηκε να παραχωρήσει χώρους για διάφορες εκθέσεις. Οι προσδοκίες ήταν μεγάλες, ενώ υπήρχε η διάθεση από την ελληνική πλευρά να επαναληφθεί και σε άλλες πόλεις σε περίπτωση επιτυχίας της, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να κινητοποιηθεί τόσο η ομογένεια όσο και να αναδεικνύεται η πολιτισμική κληρονομιά και τα ελληνικά επιτεύγματα στο αμερικανικό κοινό.

Η θεματολογία αφορούσε σε μια ευρεία γκάμα από την πολιτική και την οικονομία μέχρι και την λογοτεχνία, τις εικαστικές τέχνες και τον κινηματογράφο.⁷⁴ Οι εκθέσεις παρουσίαζαν την ελληνική τέχνη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, τον ελληνικό τύπο, βιβλία, γραμματόσημα, φωτογραφίες, δίσκους αλλά και στοιχεία της ελληνικής χλωρίδας και πανίδας σε συνεργασία με το Μουσείο Γουλανδρή. Η εβδομάδα πλαισιωνόταν από παράλληλες δράσεις όπως προβολή ταινιών, βραδιά ελληνικής μουσικής, λαογραφικές εκδηλώσεις, θρησκευτικές εκδηλώσεις και δημιουργία ελληνικού εμπορικού κέντρου. Στο Μουσείο Chrysler εκτέθηκαν έργα ελληνικής τέχνης, το οποίο είχε έρθει σε συμφωνία στην Αθήνα για την αποστολή εκθεμάτων από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, το Μουσείο Μπενάκη, την Εθνική Πινακοθήκη και την ΕΟΜΜΕΧ⁷⁵. Τελικά, εκθέματα από το Εθνικό Αρχαιολογικό δεν εστάλησαν, κάτι που προκάλεσε τη δυσαρέσκεια του Μουσείου, με αποτέλεσμα τη μη προβολή της έκθεσης στο ευρύ κοινό, περιορίζοντας την επισκεψιμότητά της.

Οι δαπάνες για την οργάνωση της Ελληνικής Εβδομάδας καλύφθηκαν από το Πανεπιστήμιο, την Ελληνική Κοινότητα και τη Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών, καθώς και από κάποιους συμμετέχοντες.⁷⁶ Οι αίθουσες παραχωρήθηκαν δωρεάν από το Πανεπιστήμιο και την Ελληνική Κοινότητα, οι οποίοι μάλιστα κάλυψαν και εν γένει τις δαπάνες στις ΗΠΑ. Κάποιες μετακινήσεις

⁷³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 1, Ελληνική Εβδομάδα Norfolk Virginia 24/10-30/10/1978.

⁷⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 1, Ελληνική Εβδομάδα Norfolk Virginia 24/10-30/10/1978.

⁷⁵ Ελληνικός Οργανισμός Μικρών-Μεσαίων Επιχειρήσεων και Χειροτεχνίας.

⁷⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 1, Ελληνική Εβδομάδα Norfolk Virginia 24/10-30/10/1978.

προσώπων χρηματοδοτήθηκαν από την ελληνική πλευρά. Το υλικό των εκθέσεων παραχωρήθηκε δωρεάν από τους διάφορους οργανισμούς που συμμετείχαν (Μουσείο Μπενάκη, ΕΟΜΜΕΧ, Εθνική Πινακοθήκη, ΕΟΤ, κτλ.) οι οποίοι θα επωμίστηκαν και το κόστος μεταφοράς τους. Τέλος, σε συνεννόηση με τον ΕΟΤ καλύφθηκαν τα έξοδα μετάβασης ορισμένων συμμετεχόντων. Αντίθετα, οι εκπρόσωποι των οργανισμών που συμμετείχαν έπρεπε να αναλάβουν τα δικά τους έξοδα.

Αξίζει να σημειωθεί πως την ίδια περίπου περίοδο η Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών δε συμμετείχε στη Διεθνή Έκθεση της Τεχεράνης. Θεωρήθηκε πως αυτό οφειλόταν στην προτίμηση της Γραμματείας να καλύψει τα έξοδα της Εβδομάδας στο Norfolk, κάτι που επηρέαζε τις σχέσεις των δύο χωρών σε πολιτικό, οικονομικό, τουριστικό και πολιτιστικό επίπεδο. Η ιστορική βέβαια συγκυρία ταυτίζεται με την Ιρανική Επανάσταση, η οποία επρόκειτο να αλλάξει το σύνολο των εξωτερικών σχέσεων του Ιράν και ενδεχομένως να αποτελούσε και αυτή αιτία μη συμμετοχής της Ελλάδος στην εν λόγω έκθεση.

Μετά το πέρας των εκδηλώσεων της Ελληνικής Εβδομάδας η ελληνική πλευρά προχώρησε σε αξιολόγηση του εγχειρήματος, ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα, με σκοπό να βελτιωθούν μελλοντικές αντίστοιχες δράσεις που θα συμμετείχε και το επίσημο κράτος.⁷⁷ Ειδικότερα, το επίπεδο των ομιλιών χαρακτηρίστηκε ικανοποιητικό με το κοινό να κυμαίνεται μεταξύ 30 και 150 ατόμων, ελάχιστοι εκ των οποίων θα μπορούσαν να συμμετέχουν σε μια ουσιαστική συζήτηση. Το Πανεπιστήμιο χαρακτηρίζεται ως τρίτης κατηγορίας, το οποίο δεν μπόρεσε να προσελκύσει στις εκδηλώσεις τους φοιτητές του. Η έκθεση στο Μουσείο Chrysler αντιμετωπίστηκε ψυχρά ακόμη και από το ίδιο το μουσείο, η διοίκηση του οποίου ήταν δυσαρεστημένη λόγω της καθυστερημένης άφιξης των εκθεμάτων. Το κονσέρτο βυζαντινής μουσικής έγινε σε μισογεμάτη αίθουσα, ενώ τα βιβλία της έκθεσης εξετάστηκαν από τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου χωρίς να τραβήξουν την προσοχή του κοινού. Από την άλλη πλευρά η επίδειξη μόδας προκάλεσε θετικές αντιδράσεις και οι λαϊκοί χοροί ενθουσίασαν την ομογένεια.

⁷⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 1, Ελληνική Εβδομάδα Norfolk Virginia 24/10-30/10/1978.

Η επιλογή, επιπλέον, του πανεπιστημίου χαρακτηρίζονταν άστοχη, ενώ οι δράσεις κοστοβόρες με δυσανάλογη αποτελεσματικότητα και χωρίς σαφή στοχοθεσία. Από τη μια πλευρά πραγματοποιούνταν συζητήσεις για την αρχαία φιλοσοφία και από την άλλη επίδειξη μόδας. Προτάθηκε, έτσι, η μείωση του κόστους μέσα από μεγαλύτερης έκτασης αντίστοιχες δράσεις με τον χαρακτήρα της περιοδείας, κάτι που θα ήταν και περισσότερο αποτελεσματικό στην προώθηση της Ελλάδας στο εξωτερικό, το οποίο ωστόσο απαιτούσε καλύτερο συντονισμό και καλύτερη οργάνωση. Το ελληνικό κράτος θα έπρεπε εφεξής να οργανώνει τις υπηρεσίες με τέτοιον τρόπο, ώστε οι συνεννοήσεις να γίνονται σε υπηρεσιακό επίπεδο, ενώ οι συνομιλητές θα έπρεπε να επιλέγονται με προσοχή, και παράλληλα η συμμετοχή τους στην διοργάνωση θα έπρεπε να είναι μεγαλύτερη, ώστε να προκαλείται μεγαλύτερο ενδιαφέρον που θα οδηγούσε σε μεγαλύτερη συμμετοχή. Τέλος, ήταν απαραίτητο οι περιοδεύουσες εκθέσεις αρχαιοτήτων να οργανώνονται καλύτερα και η προεργασία να υλοποιείται με μεγαλύτερη υπευθυνότητα. Σε γενικές γραμμές, οι προσπάθειες θα έπρεπε εφεξής να είναι λιγότερο φιλόδοξες, να απευθύνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες κοινού, να είναι ομοιογενή και λιγότερο δαπανηρές. Την ίδια άποψη είχε σχηματίσει και η ελληνική πρεσβεία, η οποία μάλιστα εστίαζε στην περιορισμένη απόδοση συγκριτικά με τη δαπάνη.

3.6 Η απονομή του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη

Μια από τις μεγαλύτερες επιτυχίες όχι μόνο του 1979, αλλά και διαχρονικά, ήταν η απονομή του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη, ο οποίος ήταν ένας σχετικά άγνωστος στη διεθνή σκηνή ποιητής, γεγονός που αποτέλεσε και αφορμή για κριτική απέναντι στη Σουηδική Ακαδημία σχετικά με την επιλογή της. Ενδεικτικά, άρθρο στην εφημερίδα New York Post την 18 Οκτωβρίου 1979 γίνεται λόγος για την τάση της Σουηδικής Ακαδημίας να επιλέγει μεγάλους σε ηλικία λογοτέχνες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ελιτιστές.⁷⁸ Αποτελούσε, δε, έκπληξη η επιλογή του

⁷⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ΑΒΕ 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

από την πλειονότητα, καθώς λίγοι ήταν εκείνοι που γνώριζαν το έργο του. Σε κάθε περίπτωση όμως η ελληνική πλευρά εκμεταλλεύτηκε το γεγονός και προβλήθηκε ποικιλοτρόπως στο εξωτερικό, κυρίως μέσα από λογοτεχνικά αφιερώματα στον ποιητή, που έλαβαν χώρα σε πολλές χώρες. Τέτοιου είδους “Βραδιές Ελύτη” περιελάμβαναν διαλέξεις και απαγγελίες των έργων του. Στη Χάγη, για παράδειγμα, παραχώρησε διάλεξη ο καθηγητής Baker την 16 Ιανουαρίου 1980, ενώ σε φοιτητές που διδάσκονταν ελληνικά διανεμήθηκε ένας αριθμός βιβλίων σχετικών με τον Ελύτη.⁷⁹

Στο Σικάγο διοργανώθηκε μορφωτική εκδήλωση στο Hayatt Regency Hotel αφιερωμένη στον Οδυσσέα Ελύτη.⁸⁰ Ειδικότερα, ο πολιτιστικό σύλλογος Hellenic Professional Society of Illinois σε συνεργασία με το Γενικό Προξενείο της Ελλάδας στην πόλη και δυο Έλληνες φιλόλογους του Πανεπιστημίου του Ιλινόις διοργάνωσαν την εκδήλωση η οποία εστίαζε στην ανάλυση του ποιητικού του έργου αλλά και απαγγελία ποιημάτων με συνοδεία κιθάρας και προβολή ταινίας που βασίζονταν στο «Άξιον Εστί» και στο «Μεγάλος Ερωτικός». Συμμετείχαν περίπου 180 Έλληνες και ξένοι.

Για τον σκοπό της περαιτέρω προβολής της χώρας με αφορμή την απονομή του Νόμπελ στον Ελύτη, η Κεντρική Υπηρεσία της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών πρότεινε την αγορά σημαντικού αριθμού αντιτύπων από 10 έργα του, τα οποία είτε θα τα διένειμαν, είτε θα τα δάνειζαν σε ενδιαφερόμενους, κάτι το οποίο υλοποιήθηκε και μοιράστηκε σε διάφορες πρεσβείες.⁸¹ Αξίζει να σημειωθεί πως ένας αριθμός αυτών των βιβλίων κατέληξε σε πρωτεύουσες των κρατών του υπαρκτού σοσιαλισμού, κάτι που μπορεί να είναι και απόρροια του ανοίγματος της Δύσης σε αυτές τις χώρες. Άλλα κατέληξαν σε χώρες της Αφρικής, ωστόσο ο μεγαλύτερος αριθμός παραχωρήθηκε στις ελληνικές πρεσβείες των κρατών του δυτικού συνασπισμού.

⁷⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ΑΒΕ 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

⁸⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ΑΒΕ 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

⁸¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ΑΒΕ 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

Η προβολή της απόδοσης του βραβείου στον Οδυσσέα Ελύτη έγινε σχεδόν ταυτόχρονα με την ανακοίνωση του ονόματός του. Ειδικότερα, στη Γερμανία καλά πληροφορημένες πηγές είχαν αναφερθεί στον ποιητή πριν την ανακοίνωση της Σουηδικής Ακαδημίας. Τις επόμενες μέρες έγιναν ειδικά αφιερώματα τόσο από τοπικούς σταθμούς όσο και από σταθμούς εθνικής εμβέλειας, τόσο στο Ραδιόφωνο και την Τηλεόραση όσο και στον Τύπο. Στο Βέλγιο το Γραφείο Τύπου εξέδωσε σχετικό δελτίο τύπου, το Πανεπιστήμιο LOYVAIN-LA NUEVE διοργάνωσε βραδιά Ελύτη, ενώ στην τηλεόραση παρουσιάστηκε το γεγονός και παράλληλα έγινε απαγγελία αποσπάσματος που είχε παραχωρηθεί στη γαλλική γλώσσα.⁸²

Τα Γραφεία Τύπου στις κατά τόπους πρεσβείες εξέδωσαν καθολικά δελτία τύπου τα οποία διανεμήθηκαν. Παράλληλα διευκόλυναν τους ενδιαφερόμενους να βρουν πληροφορίες. Άλλα Γραφεία Τύπου ανέλαβαν την πρωτοβουλία να προωθήσουν περαιτέρω τον καλλιτέχνη και το έργο του μέσα από συγκεκριμένες δράσεις και με απώτερο σκοπό την ανάδειξη της Ελλάδας.⁸³ Ειδικότερα, το Γραφείο της Μαδρίτης αναζήτησε κριτικές για το έργο του Ελύτη, τις οποίες προώθησε στον τύπο, ενώ παράλληλα συνέβαλε στην μετάφραση έργων του στην Ισπανική γλώσσα, κάτι που βοήθησε και στην προβολή του στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Αξίζει να σημειωθεί πως η ισπανική ραδιοφωνία μετέδωσε ζωντανά συζήτηση με επίκεντρο τον Ελύτη. Τέλος, διοργανώθηκε και ειδική βραδιά αφιερωμένη στον ποιητή. Αντίστοιχες δράσεις συνεπικούρησαν τα Γραφεία Τύπου και σε άλλα κράτη, όπως η Αίγυπτος και η Ελβετία. Το εύρος της επίδρασης ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς για μεγάλο χρονικό διάστημα ο ποιητής φαίνεται να ήταν το επίκεντρο της ελληνικής προσπάθειας ανάδειξης της χώρας και των επιτευγμάτων της στον πολιτισμό, ιδιαίτερα μετά την πολύ δύσκολη περίοδο της δικτατορίας.⁸⁴

Το έργο του Οδυσσέα Ελύτη, καθώς και η βράβευσή του εξελίχθηκαν σε πρεσβευτές της Ελλάδας, αναδεικνύοντας τα γράμματα και τις τέχνες που παράγονταν στην χώρα. Περιόδευσε σε πολλές πόλεις του εξωτερικού, όπου πρόβαλε

⁸² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ABE 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

⁸³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ABE 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

⁸⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ABE 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.

το έργο του, αλλά και τα ήθη της νέας ελληνικής γραμματείας, δείχνοντας και το σύγχρονο πρόσωπό της, σε αντιδιαστολή με την εικόνα της κλασσικής Ελλάδας που κυριαρχούσε ως αποτέλεσμα της ρομαντικής περιόδου, η οποία εξιδανίκευε τον αρχαίο κόσμο. Η αξία των γεγονότων αυτών ήταν μεγάλη, καθώς αποτέλεσαν ουσιαστικά την οριστική στροφή της χώρας προς τη Δύση και το κλείσιμο ενός κεφαλαίου διαδοχικών τραυματικών εμπειριών.

Η σημασία της απονομής του βραβείου στον Έλληνα ποιητή ήταν μεγάλη για την προβολή της χώρας στο εξωτερικό. Πέρα από το έργο του, δημοσιεύματα στον διεθνή τύπο ανέπτυξαν και τον βίο του, κάνοντας έτσι περισσότερο προσιτό το περιεχόμενο του μηνύματός του. Η Σουηδική Ακαδημία αιτιολόγησε την επιλογή της σημειώνοντας πως απονέμεται το βραβείο στον Ελύτη για την ποίησή του που αντίκειται στην ελληνική παράδοση περιγράφοντας την δύναμη και την πνευματική διαύγεια στον αγώνα για ελευθερία και δημιουργικότητα.⁸⁵ Γίνεται κατανοητό πως δόθηκε έμφαση τόσο από την Ακαδημία όσο και από την γενικότερη διεθνή παρουσίαση του έργου του στο περιεχόμενο και το μήνυμα του καλλιτέχνη. Η περιγραφή της Ελλάδας, οι αγωνίες και οι αγώνες των Ελλήνων, οι ομορφιές του τόπου, αλλά και η δύναμη του ελληνικού πνεύματος που περιγράφονται στην ποίηση του Ελύτη, τον καταξίωσαν διεθνώς. Δεν έγινε γνωστός γιατί ακολουθούσε τις νόρμες, αλλά γιατί πρωτοπορούσε. Όλα αυτά αποτέλεσαν πηγή για περαιτέρω ανάδειξη της Ελλάδας, ειδικά σε μια περίοδο που όλα άλλαζαν και η ένταξη και εμβάθυνση της χώρας σε δυτικούς θεσμούς γίνονταν υπό το πρίσμα της πολιτιστικής εγγύτητας με τα κράτη της δύσης. Δεν εντάχτηκε η Ελλάδα στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες επειδή κέρδισε το βραβείο ο Ελύτης, αλλά γιατί υπήρχαν καλλιτέχνες σαν το Ελύτη που υμνούσαν τις αρχές και τις αξίες που διαμορφώνουν το δυτικό πλαίσιο σκέψης, χωρίς βέβαια οι λόγοι να περιορίζονται σε αυτό.

⁸⁵ The Nobel Prize, *The Nobel Prize in Literature 1979*, [website], <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1979/summary> (accessed 19 February 2022).

3.7 Η ραδιοτηλεοπτική και έντυπη προβολή της Ελλάδας στον κόσμο

Το Ραδιόφωνο, η Τηλεόραση αλλά και ο Τύπος λειτουργούσαν ως συνεκτικοί κρίκοι ανάμεσα στα πολλά εκατομμύρια απόδημων Ελλήνων και την πατρίδα. Στον Καναδά για παράδειγμα εξέπεμπε ελληνικό πρόγραμμα τόσο η τηλεόραση όσο και το ραδιόφωνο, ενώ παράλληλα κυκλοφορούσαν και ελληνικές εφημερίδες.⁸⁶ Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το «Ελληνοκαναδικό Βήμα», μια ομογενειακή εφημερίδα που λειτουργεί από το 1964 καλύπτοντας θέματα από την περιοχή του Κεμπέκ, την ελληνική ομογένεια και φυσικά νέα από την Ελλάδα.⁸⁷ Παράλληλα λειτουργούσαν και προγράμματα στην τηλεόραση και το ραδιόφωνο με παραγωγούς Έλληνες, ενώ ακόμα υπήρχε ελληνικός ραδιοφωνικός σταθμός, πέρα από τα προγράμματα που φιλοξενούνταν σε άλλους καναδικούς σταθμούς. Λίγο νοτιότερα, ο ΕΟΤ είχε έρθει σε συμφωνία με το Κανάλι 13 της Νέας Υόρκης για δίλεπτη διαφήμιση της Ελλάδας με αντάλλαγμα την προσφορά ενός ταξιδιού από την πλευρά του ΕΟΤ.⁸⁸ Παράλληλα η ΕΡΤ είχε τη δυνατότητα να παραχωρήσει σειρά παραγωγών αρχαίου ελληνικού δράματος και ντοκιμαντέρ, όπως και τη συμπαραγωγή με το BBC “Βεργίνα”, δείχνοντας μια κορύφωση της διαμάχης σε πολιτιστικό επίπεδο ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία σχετικά με το «Μακεδονικό».

Στο ίδιο πλαίσιο, το ελληνικό πρόγραμμα του ραδιοφώνου της Αδελαΐδος (Αυστραλία) είχε μεταδώσει πρόγραμμα που έλαβε από την Ελλάδα σχετικό με τον Μέγα Αλέξανδρο και τη Μακεδονία. Η λειτουργία του προγράμματος στηριζόταν σε εθελοντές και για αυτόν τον λόγο ήταν χρήσιμες έτοιμες εκπομπές για αναμετάδοση. Σε αυτό το πλαίσιο, το Γενικό Προξενείο πρότεινε την αποστολή εκπομπών σχετικών με τον Αριστοτέλη, τον πατέρα του Φίλιππο και τους ήρωες του Μακεδονικού Αγώνα. Αν και δεν αναφέρεται ο λόγος που προτείνονται τα παραπάνω, μπορεί εύκολα κανείς να συνάγει πως σχετίζεται αφενός με τη σύσφιξη των δεσμών μεταξύ

⁸⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁸⁷ C. Manikis, ‘Who we are’, *The Greek Canadian Tribune*, <https://www.bhma.net/about.php> (accessed 6 February 2023).

⁸⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

των ομογενών και της Ελλάδας, και αφετέρου με την ισχυρή παρουσία σλαβομακεδονικών οργανώσεων στην Αυστραλία.⁸⁹ Παράλληλα υπήρχε η δυνατότητα και η διάθεση από την πλευρά της ΕΡΤ να αποστέλλει δεκάλεπτο δελτίο ειδήσεων σε καθημερινή βάση, καθώς και ηχογραφημένο πρόγραμμα 7 ωρών σε εβδομαδιαία βάση με πολιτιστικό και όχι μόνο περιεχόμενο. Η συμφωνία μάλιστα με τον τοπικό σταθμό SBS (Special Broadcasting Service) προέβλεπε πως το κόστος της αποστολής στην Αυστραλία θα επιμερίζονταν μεταξύ των δύο πλευρών, ενώ η διανομή του στην Αυστραλία θα επιβάρυνε το SBS. Αξίζει να σημειωθεί πως πέρα από την ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού, μέσα από τα προγράμματα επικαιροποιούσαν τις γνώσεις τους για την Ελλάδα οι ομογενείς που μετανάστευσαν δεκαετίες πριν και είχαν ακόμη την αντίληψη των δυσχερειών που αντιμετώπιζε εκείνη την εποχή αγνοώντας την πρόοδο που είχε επιτευχθεί.⁹⁰ Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, πως η Αυστραλία πρόβαλλε τηλεοπτικά προγράμματα για όλες τις μειονότητες που κατοικούσαν στην χώρα, πολιτιστικού και ενημερωτικού περιεχομένου.

Αναλυτικά για την Αυστραλία το 1979 είχε καταγραφεί από τις ελληνικές αρχές της χώρας το σύνολο των ελληνόφωνων προγραμμάτων.⁹¹ Από την Μελβούρνη εκτέμπονταν καθημερινά πρόγραμμα το πρωί και το απόγευμα ανάμεσα σε εκπομπές άλλων γλωσσών από τον κρατικό σταθμό 3ΕΑ. Το εν λόγω πρόγραμμα, μάλιστα, είχε τη μεγαλύτερη ακροαματικότητα και για αυτόν τον λόγο ζητήθηκε από την Ελλάδα ενίσχυσή του με περισσότερο υλικό, κάτι που δεν μπορούσε ικανοποιηθεί προξενώντας δυσαρέσκεια. Ο ραδιοσταθμός 3CR εξέπεμπε κάθε Τρίτη ωριαία ελληνόφωνη εκπομπή πολιτικού περιεχομένου, του οποίου οι επιμελητές ανήκαν σε εργατικό σύλλογο που πρόσκεινταν στην Αριστερά. Στο Geelong μεταδιδόταν ελληνικό πρόγραμμα από τον σταθμό 3GL κάθε Δευτέρα διάρκειας μιάμισης ώρας με μουσικό περιεχόμενο και χαμηλής ακροαματικότητας. Στο Bendigo μεταδίδονταν κάθε Κυριακή ελληνικό μουσικό πρόγραμμα διάρκειας δύο ωρών από τον σταθμό

⁸⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

3CV περιορισμένης ακροαματικότητας. Στο Colac μεταδίδονταν κάθε Κυριακή ελληνικό πρόγραμμα δύομιση ωρών μουσικού περιεχομένου από τον σταθμό 3CS, με χαμηλή όμως ακροαματικότητα. Στην Αδελαΐδα ο σταθμός 3UV του οικείου πανεπιστημίου μετέδιδε ελληνικό πρόγραμμα διάρκειας δέκα ωρών εβδομαδιαίως με μεγάλη ακροαματικότητα. Τέλος, στην Τασμανία εκπέμπονταν από τους τοπικούς σταθμούς κάθε Κυριακή ελληνικό πρόγραμμα διάρκειας δύο ωρών με περιορισμένη ακροαματικότητα. Αυτό που μπορεί κανείς να ισχυριστεί είναι πως στα μεγάλα αστικά κέντρα η ακροαματικότητα ήταν υψηλή εν αντιθέσει με τις μικρότερες πόλεις.

Τηλεοπτικά προβάλλονταν η Ελλάδα διαμέσου του σταθμού “Ο” κάθε Σάββατο για μια ώρα.⁹² Το πρόγραμμα περιελάμβανε τουριστικό υλικό, παροικιακές εκδηλώσεις, ελληνική μουσική και χορούς. Η ακροαματικότητα του ήταν ιδιαίτερα μεγάλη ακόμη και από μη ελληνικό ακροατήριο, καθιστώντας το ένα μικρό μεν αλλά σημαντικό προϊόν πολιτιστικής επιρροής. Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να καταγραφεί και η προέλευση όσων άκουγαν ή παρακολουθούσαν τα ελληνικά προγράμματα στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση. Να σημειωθεί πως το Γενικό Προξενείο στη Μελβούρνη ζητούσε από την Ελληνική Πρεσβεία στην Καμπέρα να διαμεσολαβήσει, ώστε να παρέχονται δωρεάν μαγνητοταινίες από την ΕΡΤ με πολιτιστικό και ενημερωτικό περιεχόμενο, κάτι που θα βοηθούσε πρώτα στη βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των ομογενών και δεύτερον θα μείωνε τα έξοδα παραγωγής, μιας και ως επί των πλείστων η εργασία που παρείχαν οι παραγωγοί ήταν συνήθως εθελοντική.⁹³

Η ΕΡΤ εφοδίαζε τους ελληνόφωνους σταθμούς της βορείου Αμερικής με υλικό από διάφορα προγράμματα σε καθημερινή βάση το 1979, μεταξύ των οποίων ενός ημίωρου δελτίου ειδήσεων, το οποίο μεταβιβαζόταν τηλεφωνικά, ενώ τις Κυριακές γίνονταν ζωντανή αναμετάδοση ποδοσφαιρικών αγώνων. Παράλληλα τις Κυριακές μεταδιδόταν πρόγραμμα με τίτλο «Τα χρονικά της Ημέρας»

⁹² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

πληροφοριακού περιεχομένου.⁹⁴ Σε αυτό το πλαίσιο και για την καλύτερη και όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αναμετάδοση προγραμμάτων στα ελληνικά η ΕΡΤ προσπαθούσε να εγκαταστήσει δορυφόρο μέχρι τον Ιούλιο του 1979. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως η παρουσία μεγάλου αριθμού ομογενών τόσο στη Βόρεια Αμερική όσο και στην Αυστραλία έδινε τη δυνατότητα, αλλά ίσως και να υποχρέωνε την Ελλάδα, να επιδιώξει την εκπομπή ελληνόφωνων προγραμμάτων, κάτι που ενίσχυε και την προβολή της χώρας ανάμεσα στους γηγενείς αλλά και σε άλλους μετανάστες. Την περίοδο αυτή, μάλιστα, υπάρχει η συζήτηση μεταξύ των ελληνικών αρχών για το πως θα περιορίζονταν το κόστος προβολής της Ελλάδας στη Βόρεια Αμερική, ενώ ως πιθανούς χορηγούς των προβολών αυτών πρόκριναν κρατικούς οργανισμούς που θα διαφημιζόνταν.⁹⁵ Αξίζει να σημειωθεί πως υπήρχαν αιτήματα από ομογενείς της Αμερικής για αναβάθμιση των πομπών ώστε να είναι δυνατή η ακρόαση του ελληνικού ραδιοφώνου και από εκεί.

Στην Δυτική Ευρώπη η προσπάθεια να προβληθεί η Ελλάδα τηλεοπτικά ήταν σημαντική, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν υπήρχαν και προβλήματα. Το «Ελληνικό Χρονικό» για παράδειγμα στη Σουηδία δεν μπορούσε να αξιοποιηθεί πλήρως, καθώς αφενός η ελληνική εβδομαδιαία εκπομπή στην κρατική τηλεόραση διαρκούσε μόλις 20 λεπτά, ενώ δεν συμβάδιζε το περιεχόμενο της εκπομπής με τα γεγονότα που περιγράφονταν στην ταινία.⁹⁶ Αξιοποιούνταν, ωστόσο, από τη σύνταξη της εκπομπής τα δελτία ειδήσεων που έστελνε το Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων. Ευκαιρίες να προβληθεί η Ελλάδα προκύπταν και στις εορταστικές περιόδους, όπως για παράδειγμα τα Χριστούγεννα του 1979, όταν προβλήθηκε από το δεύτερο πρόγραμμα της τηλεόρασης εκπομπή με ελληνικούς χορούς. Να σημειώσουμε πως έγινε προσπάθεια να καταγραφούν οι ανάγκες μέσα από έρευνα, ώστε οι αποστολές από την Αθήνα για τις ελληνικές εκπομπές στη Σουηδία να τις ικανοποιούν.⁹⁷

⁹⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

Στην περιοχή της Μέσης Ανατολής η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να εκπέμψει απευθείας λόγω της εγγύτητας, ενώ η παρουσία Ελλήνων στην περιοχή εξασφάλιζε και το ακροατήριο. Το πρόγραμμα του Ραδιοφώνου Αθηνών εκπέμπονταν στην Τουρκία, τη Μέση Ανατολή, τη Σαουδική Αραβία, την Κύπρο, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Κεντρική αόκη και τη Νότια Αφρική. Η ΕΡΤ πραγματοποιούσε ραδιοφωνικές εκπομπές στην περιοχή τόσο στα βραχέα όσο και στα μεσαία κύματα, κάτι που έτεινε να γίνεται ολοένα και πιο προβληματικό.⁹⁸ Με την πάροδο του χρόνου αραβικοί σταθμοί κάλυπταν τις εκπομπές από την Ελλάδα, καθιστώντας σχεδόν αδύνατη τη λήψη του σήματος στην Αίγυπτο, απ' όπου και γίνεται σχετική αναφορά στην εφημερίδα «Φως» του Καΐρου. Σε αυτό συνέτεινε ο χαμηλής ισχύος πομπός μεσαίων κυμάτων που χρησιμοποιούνταν αποτελώντας ένα επιπλέον λόγο που δυσχέραινε την κατάσταση. Από την άλλη πλευρά βέβαια, υπήρχε καθημερινό ελληνικό πρόγραμμα στο ραδιοφωνικό σταθμό Καΐρου συνολικής διάρκειας μιας ώρας και ενός τετάρτου, η εμβέλεια του οποίου, ωστόσο, δεν ξεπερνούσε τα 200 χιλιόμετρα περιορίζοντας γεωγραφικά τους ακροατές εντός της Αιγύπτου. Σύμφωνα με το γραφείο τύπου της ελληνικής πρεσβείας το πρόγραμμα ακούγονταν από την ελληνική παροικία εν συνόλω, ενώ το μουσικό και από ξένους και Αιγύπτιους.

Στην Αφρική και τη Μέση Ανατολή στις αρχές του 1980 μετέδιδε πρόγραμμα ο ραδιοφωνικός σταθμός Αθηνών στα βραχέα κύματα.⁹⁹ Προς την Αραβία μεταδιδόταν πρόγραμμα 50 λεπτών το πρωί και άλλα 50 το απόγευμα στα ελληνικά και τα αραβικά. Προς την Τουρκία οι εκπομπές γίνονταν τα πρωινά, είχαν διάρκεια μιας ώρας και ενός τετάρτου στην ελληνική και τουρκική γλώσσα. Στην Αίγυπτο και τη Λιβύη το πρόγραμμα είχε διάρκεια 20 λεπτά κάθε μεσημέρι, ενώ προς την Κεντρική Αφρική είχε διάρκεια 10 λεπτά και γίνονταν στα ελληνικά και τα γαλλικά. Στη Νότιο Αφρική οι εκπομπές είχαν διάρκεια 50 λεπτών και γίνονταν στα ελληνικά και τα αγγλικά. Τόσο οι εκπομπές προς την Κεντρική Αφρική όσο και στη Νότιο ακούγονταν ευκρινώς και στην Αίγυπτο.

⁹⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

⁹⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

Η Γερμανία φιλοξενούσε μεγάλο αριθμό Ελλήνων μεταναστών και ως επακόλουθο είχε μεγάλο αριθμό ελληνικών εκπομπών, κάτι που συνεπικουρούσε και η σχετική γεωγραφική εγγύτητα των δύο χωρών. Το δεύτερο πρόγραμμα της κρατικής τηλεόρασης πρόβαλε κάθε δεύτερο Σάββατο ενημερωτική εκπομπή διάρκειας τριών τετάρτων σχετικά με τις συνθήκες εργασίας στη Γερμανία και την κοινωνική πρόνοια.¹⁰⁰ Το τρίτο πρόγραμμα πρόβαλλε σύντομες ελληνικές ταινίες κυρίως πολιτιστικού και οικονομικού περιεχομένου, καθώς και πολιτικές ειδήσεις σε καθημερινή βάση διάρκειας μιας ώρας.¹⁰¹ Στο Hessischer Rindfunk προβάλλονταν εβδομαδιαία εκπομπή μισής ώρας κυρίως αντιπολιτευτικού περιεχομένου¹⁰² η οποία πλαισιωνόταν από ελληνική μουσική.

3.8 Ελληνικά προγράμματα σπουδών στο εξωτερικό

Η πρωτοβουλία της δημοκρατικά εκλεγμένης ελληνικής κυβέρνησης να καταγράψει τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, αλλά και άλλους φορείς, που παρέδιδαν μαθήματα ελληνικής γλώσσας, λογοτεχνίας και πολιτισμού ήταν ιδιαίτερα σημαντική, καθώς μέσα από την απογραφή αυτή θα μπορούσε να οργανώσει καλύτερα τις δράσεις της ως προς την προβολή της Ελλάδας στο εξωτερικό. Ταυτόχρονα αναδεικνύει και την τάση που είχε η κυβέρνηση του Καραμανλή για την περαιτέρω οργάνωση της προβολής της χώρας στο εξωτερικό με την αξιοποίηση υπαρχόντων δομών και προγραμμάτων, αλλά και με την προσδοκία αυτά να επεκταθούν. Μπορεί, λοιπόν, τα προγράμματα σπουδών να προϋπήρχαν της παρούσης κυβέρνησης, ωστόσο την περίοδο αυτή ξενικά μια προσπάθεια μεθοδικής αξιοποίησής τους. Παράλληλα είχε γίνει και μια προσπάθεια καταγραφής ανθρώπων που ασχολούνταν με την ελληνική γλώσσα και τον πολιτισμό. Η σημασία των προγραμμάτων αυτών αλλά και όσον ασχολούνταν με την Ελλάδα γενικά είχε και

¹⁰⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

¹⁰¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ABE 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.

¹⁰² Την περίοδο αυτή κυβέρνηση στην Ελλάδα έχει σχηματίσει η Νέα Δημοκρατία.

εξακολουθεί να έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς μέσα από αυτά η τοπική κοινωνία έρχεται σε επαφή με σύγχρονα πολιτιστικά επιτεύγματα, και αναδιαμορφώνεται η εικόνα της χώρας στο εξωτερικό. Διαφορετικά ως βασικό πολιτιστικό-πολιτισμικό προϊόν θα παρέμεναν τα αρχαιοελληνικά επιτεύγματα υπερκαλύπτοντας και παραγκωνίζοντας τους σύγχρονους καλλιτέχνες.

Η ανάπτυξη των νεοελληνικών σπουδών και γενικότερα σπουδών που σχετίζονται με τον ελληνικό πολιτισμό και την ιστορία στο εξωτερικό δίνουν τη δυνατότητα να αναδειχθεί ο πλούτος της Ελλάδας, αυξάνοντας παράλληλα και τα ερείσματα σε επίπεδο ανάπτυξης της πολιτιστικής διπλωματίας. Ειδικότερα, η πρότερη γνώση της γλώσσας, των πολιτιστικών επιτευγμάτων μιας χώρας και της ιστορίας της διευκολύνει την εφαρμογή πολιτικών πολιτιστικής επιρροής. Σε αυτό συμβάλλουν ακαδημαϊκά ιδρύματα με τη λειτουργία σχετικών τμημάτων, όπου διδάσκονται σχετικά αντικείμενα, αλλά και με την πρόσκληση ακαδημαϊκών και διανοούμενων να διδάξουν ή να παραχωρήσουν διαλέξεις. Σε τέτοιου είδους δράσεις σημαντική συμβολή έχουν και οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες, κυρίως μέσα από την οργάνωση και τη χρηματοδότηση τέτοιων δράσεων.

Η Γιουγκοσλαβία δεν φιλοξενούσε τμήματα Νεοελληνικών Σπουδών, ωστόσο υπήρχαν μεμονωμένοι ακαδημαϊκοί που ασχολούνταν με τον νεοελληνικό πολιτισμό και ειδικότερα τη μετάφραση νεοελληνικής λογοτεχνίας, στο περιθώριο της βασικής τους ακαδημαϊκής δραστηριότητας.¹⁰³ Από την αλληλογραφία της ελληνικής πλευράς προκύπτει πως υπήρχε ενδιαφέρον για την ίδρυση τμήματος που θα θεράπευε το πεδίο μελέτης της σύγχρονης Ελλάδας. Το σχετικό υπόβαθρο που είχε η Γιουγκοσλαβία ήταν η παράδοση στις κλασικές και βυζαντινές σπουδές και μάλιστα τα γιουγκοσλαβικά πανεπιστήμια είχαν αναδείξει μεγάλους ακαδημαϊκούς, διεθνούς φήμης, σε αυτά τα πεδία.

Ο Καναδάς φιλοξενούσε τακτική έδρα νεοελληνικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο και στο Μόντρεαλ, ενώ γίνονταν και προσπάθεια για εισαγωγή αντίστοιχων εδρών και τμημάτων στην Οτάβα στο πανεπιστήμιο

¹⁰³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

Carleton.¹⁰⁴ Στο Μόντρεαλ μελετούσαν 180 σπουδαστές κατά προσέγγιση θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος. Το πρόβλημα που υπήρχε σχετιζόταν με τη χρηματοδότηση του προγράμματος, κάτι το οποίο φαίνεται πως θα κάλυπτε η ελληνική κυβέρνηση, ενώ θα φρόντιζε και για τη δωρεά βιβλίων προς ενίσχυση των βιβλιοθηκών. Το Γραφείο Τύπου της ελληνικής πρεσβείας βρισκόταν σε διαρκή επαφή με όλους τους εμπλεκόμενους φορείς και παρείχε κατάλληλο υλικό επί μονίμου βάσεως, όπως προκύπτει από την σχετική εσωτερική αλληλογραφία. Οι ελληνικές υπηρεσίες πρότειναν την καθιέρωση εκπαιδευτικών ανταλλαγών, την αύξηση των υποτροφιών και την αποστολή εκπαιδευτικού υλικού σε μορφή βιβλίων, ταινιών και slides.

Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας παρείχε τη δυνατότητα εκμάθησης νεοελληνικών σε όλα σχεδόν τα μεγάλα ακαδημαϊκά της ιδρύματα. Η ύπαρξη, μάλιστα, μεγάλου αριθμού Ελλήνων μεταναστών στη χώρα, φαίνεται πως ενίσχυε τα ακαδημαϊκά της ιδρύματα με διδάσκοντες και ερευνητές του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού.¹⁰⁵ Οι ίδιοι, μάλιστα, προέβαιναν σε προώθηση του μέσα από διαλέξεις, αρθρογραφία στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο. Παράλληλα λειτουργούσαν και ινστιτούτα που διέθεταν βιβλιοθήκες και βοηθήματα γενικά υψηλού επιπέδου, τα οποία δέχονται ευχαρίστως όποια σχετική βοήθεια μπορούσε να τους παρασχεθεί.

Το Βέλγιο φιλοξενούσε σε έξι πανεπιστήμιά του έδρες ελληνικών σπουδών, κυρίως της κλασικής περιόδου.¹⁰⁶ Στη γειτονική Ολλανδία, στο Λάιντεν, υπήρχε μακρά παράδοση κλασικών σπουδών, ενώ Νέα Ελληνικά διδάσκονταν στα πανεπιστήμια του Άμστερνταμ και του Γκρόνινγκεν, καθώς επίσης υπήρχε σχετικό ενδιαφέρον και από άλλα πανεπιστήμια.¹⁰⁷ Αξίζει να σημειωθεί, πως γινόταν εκμάθηση νέων ελληνικών σε αριθμό υπαλλήλων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Συμβουλίου για μεταφραστικούς σκοπούς, καθώς επίκειτο η ένταξη της Ελλάδας

¹⁰⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹⁰⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹⁰⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹⁰⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας. Από την ίδια αλληλογραφία, μάλιστα, προκύπτει η ίδρυση Σχολείου Νέας Ελληνικής, το οποίο αντικατέστησε το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου στη διδασκαλία της γλώσσας σε αλλοδαπούς. Τέλος, στο Βέλγιο λειτουργούσε ελληνο-βελγική ένωση με σκοπό την προώθηση θεμάτων ελληνικού ενδιαφέροντος, στην οποία συμμετείχαν και ακαδημαϊκοί.

Τα ελβετικά πανεπιστήμια είχαν αρκετές έδρες ελληνικού ενδιαφέροντος, ωστόσο, μονάχα τα πανεπιστήμια Γενεύης, Φρίμπουργκ και Ζυρίχης προσέφεραν μαθήματα νέας ελληνικής.¹⁰⁸ Αρκετά άλλα πανεπιστήμια προσέφεραν μαθήματα που σχετίζονταν με την αρχαία Ελλάδα και κυρίως την αρχαία ελληνική φιλολογία. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι κατά προσέγγιση ο αριθμός των σπουδαστών ανά σεμινάριο ανερχόταν στους 40, ενώ τα τμήματα προσέφεραν υπηρεσίες βιβλιοθήκης. Επικουρικά υπήρχε και η βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Hardt που είχε ελληνικά βιβλία. Η Σουηδία, από την άλλη πλευρά, την περίοδο αυτή είχε 6 πανεπιστημιακά ιδρύματα από τα οποία τα 4 προσέφεραν μαθήματα αρχαίων και νέων ελληνικών, στα οποία ωστόσο υπήρχε έλλειψη κατάλληλου υλικού για τη διεξαγωγή των μαθημάτων.¹⁰⁹

Η νεοελληνική γλώσσα διδάσκονταν στην Αυστραλία, ωστόσο σημαντικό πρόβλημα ήταν η έλλειψη σχετικών βιβλιοθηκών.¹¹⁰ Ο αριθμός των φοιτητών που διδάσκονταν νέα ελληνικά είχε διπλασιαστεί μεταξύ 1974 και 1978, χωρίς όμως οι υποδομές να ακολουθούν την ίδια εξελικτική πορεία. Να σημειωθεί πως η ελληνική κατείχε την τρίτη θέση ως γλώσσα μετά τα αγγλικά και τα ιταλικά, κάτι που θα έπρεπε να εντείνει την προσπάθεια για διδασκαλία της και σε μη Έλληνες. Πέρα από τα ακαδημαϊκά ιδρύματα, διδάσκονταν νέα ελληνικά και σε κάποια σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στο Σίδνεϋ, τη Μελβούρνη, την Αδελαΐδα και το Γουολγκονγκ. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί πως σε 4 ακαδημαϊκά ιδρύματα και 2 ανώτερα εκπαιδευτήρια της Μελβούρνης υπήρχαν μαθήματα ελληνικού

¹⁰⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹⁰⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹¹⁰ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

ενδιαφέροντος, ενώ σε ένα άλλο δεν μπόρεσε να λειτουργήσει σχετικό τμήμα λόγω έλλειψης χρηματοδότησης. Τέλος, στην Αδελαΐδα διδάσκονταν τα Νέα Ελληνικά στο Adelaid College of Advanced Education.

Δύο πανεπιστήμια της Νέας Υόρκης διέθεταν προγράμματα Νεοελληνικών Σπουδών, ενώ αξίζει να σημειωθεί πως το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου συνεργαζόταν με το Queens College στα θερινά σεμινάρια που διοργάνωνε στη Θεσσαλονίκη, κάτι που έχει ήδη αναπτυχθεί παραπάνω. Το τελευταίο μάλιστα είχε ανεπτυγμένο πρόγραμμα Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών.¹¹¹ Παράλληλα, το Πανεπιστήμιο Columbia προωθούσε την οργάνωση αντίστοιχου προγράμματος. Την προσπάθεια για την ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού και της γλώσσας συνεπικουρούσε η συλλογή τεκμηρίων της δημόσιας βιβλιοθήκης της πόλης, αλλά και άλλων μικρότερων διάσπαρτων συλλογών, όχι απαραίτητα ακαδημαϊκών ιδρυμάτων. Το Γραφείο Τύπου του Γενικού Προξενείου της Ελλάδας στη Νέα Υόρκη είχε αναλάβει, μάλιστα, να δημιουργήσει μια ολοκληρωμένη σειρά αθηναϊκού τύπου.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 το The Foundation for Modern Greek Studies in American Universities inv. (non-profit organization) έθεσε ως στόχο την ίδρυση ανεξάρτητου Ελληνικού Προγράμματος στο New York University, το οποίο θα παρείχε μαθήματα στη Νέα Ελληνική γλώσσα, μαθήματα νεοελληνικής λογοτεχνίας και μαθήματα νεοελληνικής ιστορίας, λαογραφίας και πολιτισμού. Στόχος της πρωτοβουλίας ήταν η καθιέρωση προγράμματος ειδίκευσης.¹¹² Το πανεπιστήμιο αυτό επιλέχθηκε καθώς ήταν από τα κορυφαία των ΗΠΑ, και ταυτόχρονα το μεγαλύτερο ιδιωτικό στις ΗΠΑ, ενώ παράλληλα είχε τον μεγαλύτερο αριθμό φοιτητών ελληνικής καταγωγής. Μετά το Harvard και το Stanford, άλλωστε, οι απόφοιτοί του είχαν αποσπάσει τα περισσότερα βραβεία Νόμπελ, οι οποίοι ήταν καταξιωμένοι επαγγελματίες, ενώ παράλληλα ήταν τέταρτο στον κόσμο σε αριθμό διάσημων διανοούμενων που απασχολούνταν ως καθηγητές. Λόγω του μεγάλου αριθμού Ελλήνων που διαβιούσαν στην πόλη, ευνοούνταν και η ίδρυση Πολιτιστικού

¹¹¹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹¹² ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 New York-Greece (Ίδρυση τμημάτων νεοελληνικών σπουδών).

Κέντρου, καθώς και η σταδιακή εγκαθίδρυση έδρας Νεοελληνικών Σπουδών. Τα παραπάνω συνδυαστικά συνέτειναν στην οργάνωση ελληνικού λόμπι που θα ενημέρωνε μελλοντικούς δημόσιους λειτουργούς σε καίριες θέσεις για τις ελληνικές απόψεις με την προοπτική υποστήριξης αυτών σε αιώτερο χρόνο. Να σημειωθεί πως ήδη από το 1952 λειτουργούσε Τουρκική Έδρα στο Πανεπιστήμιο Columbia. Η επίτευξη αυτού του σκοπού απαιτούσε τη συνεργασία αρκετών φορέων της ομογένειας για τη χρηματοδότηση του έργου, κάτι που ήταν δύσκολο, καθώς οι σύγχρονοι Έλληνες δεν ήταν συνηθισμένοι στην έννοια της χορηγίας, ενώ ταυτόχρονα υπήρχε ελλιπής ενημέρωση.¹¹³ Η χρηματοδότηση μέρους του έργου από το ελληνικό κράτος θεωρούνταν πως θα λειτουργούσε υποστηρικτικά προς την απόπειρα να πεισθούν οι Έλληνες της ομογένειας να διαθέσουν κεφάλαια για τον σκοπό αυτό. Άλλωστε, ήταν θετικά διακείμενοι απέναντι στην προοπτική ίδρυσης Ελληνικού Προγράμματος.

Το Πανεπιστήμιο Columbia ανέπτυξε τελικά πρόγραμμα νεοελληνικών σπουδών το 1979 και ήθελε να το διαρθρώσει σε τρεις τομείς σπουδών.¹¹⁴ Ο πρώτος θα εστίαζε στις ιστορικές, κοινωνικές και πολιτιστικές σπουδές, ο δεύτερος στον σύγχρονο πολιτισμό και τους οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς και τέλος ο τρίτος στη γλώσσα και τη λογοτεχνία. Αιώτερος στόχος του πανεπιστημίου ήταν να καταστεί ειδήμων για την Ελλάδα, ενώ φαίνεται πως υπολόγιζε για αυτό και την ελληνική παροικία από την οποία ανέμεναν και οικονομική βοήθεια. Να σημειωθεί πως ήδη από τις δεκαετίες 1960 και 1970 Έλληνες ακαδημαϊκοί, πολιτικοί, ποιητές και συγγραφείς επισκέφτηκαν το Institute on East Central Europe ως ερευνητές, διδάσκοντες ή καθηγητές. Η επίτευξη του στόχου του πανεπιστημίου θα γινόταν μέσα από την οργάνωση μαθημάτων σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις, την οικονομία, την πολιτική, την ιστορία και την κοινωνία της σύγχρονης Ελλάδας. Παράλληλες δράσεις θα ήταν η διοργάνωση συνεδρίων, συμποσίων, διαλέξεων και σεμιναρίων με σχετική θεματολογία, καθώς και η συλλογή εγγράφων, περιοδικών αλλά και προφορικών μαρτυριών. Διδάσκοντες στο πρόγραμμα θα ήταν επισκέπτες καθηγητές από άλλα

¹¹³ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 New York-Greece (Ίδρυση τμημάτων νεοελληνικών σπουδών).

¹¹⁴ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 1 Columbia University- Πρόγραμμα Νεοελληνικών Σπουδών.

Ινστιτούτα ή/και από την Ελλάδα. Η χρηματοδότηση των παραπάνω δράσεως ήταν ένα ζήτημα προς επίλυση, καθώς η λειτουργία του προγράμματος θα στηριζόταν σε ιδιωτική πρωτοβουλία και για αυτόν τον λόγο στράφηκε προς το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού.¹¹⁵ Πρότεινε τρεις τρόπους χρηματοδότησης ύψους 30000 δολαρίων ΗΠΑ, ο πρώτος για χρηματοδότηση μεταδιδακτορικού, ο δεύτερος για την κάλυψη των εξόδων επισκέπτη καθηγητή και ο τρίτος για Professorship.

Η εγγύτητα της Αιγύπτου με την Ελλάδα έδινε τη δυνατότητα να αναπτυχθούν τμήματα ελληνικού ενδιαφέροντος, καθώς τόσο η ελληνική κοινότητα είχε επιτελέσει σημαντικό ρόλο στην τοπική κοινωνία όσο και μακράιωνες σχέσεις των δύο λαών αποτελούσαν κινητήριο μοχλό στη συστηματική μελέτη της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού. Το Πανεπιστήμιο του Καΐρου προσέφερε μαθήματα κυρίως κλασικού περιεχομένου, καθώς και ελληνικής φιλοσοφίας.¹¹⁶ Στην Αλεξάνδρεια οι φοιτητές μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα τόσο αρχαιοελληνικής και ελληνορωμαϊκής αρχαιολογίας όσο και βυζαντινών σπουδών. Παράλληλα προσφέρονταν και μαθήματα κλασικής φιλολογίας και ελληνορωμαϊκής ιστορίας.¹¹⁷ Τέλος, το Πανεπιστήμιο της Ηλιουπόλεως (Αιν Σαμς) ασχολούνταν και αυτό με την κλασική περίοδο.¹¹⁸ Μπορεί εύκολα να συναχθεί πως το ενδιαφέρον των Αιγυπτίων εστιάζει αποκλειστικά στην αρχαία Ελλάδα και λίγο στη Βυζαντινή περίοδο, χωρίς να αναπτύσσει τη μελέτη της σύγχρονης ιστορίας και πολιτισμού. Η απουσία της σύγχρονης Ελλάδας ως πεδίο μελέτης δεν περιόριζε τη σημασία που προσέδιδε σε επίπεδο Πολιτιστικής Διπλωματίας, καθώς η προώθηση της μελέτης της περιόδου αυτής συμβάλει γενικά στην ανάδειξη της Ελλάδας, αν και ίσως να προωθεί μια εικόνα που δεν έχει καμία σχέση με τη σημερινή πραγματικότητα. Να σημειωθεί πως τα παραπάνω μαθήματα παρακολουθούνταν από περίπου 1000 φοιτητές κατά το έτος 1978.

¹¹⁵ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 1 Columbia University- Πρόγραμμα Νεοελληνικών Σπουδών.

¹¹⁶ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹¹⁷ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

¹¹⁸ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

Το Ηνωμένο Βασίλειο, με την μακρά ακαδημαϊκή παράδοση, φιλοξενούσε σημαντικό αριθμό εδρών κλασικών και νεοελληνικών σπουδών. Ειδικότερα οι νεοελληνικές σπουδές συνδυάζονταν με τις βυζαντινές συνήθως, ενώ παράλληλα λειτουργούσαν και τμήματα λογοτεχνίας και συγκριτικής λογοτεχνίας¹¹⁹. Κάποια Κέντρα Σπουδών Ενηλίκων δίδασκαν τα Νέα Ελληνικά τόσο στο Λονδίνο όσο και στην υπόλοιπη χώρα, ενώ και το ανοιχτό πανεπιστήμιο και το Workers Education Association προσέφεραν μαθήματα αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Οι ελλείψεις σε υλικοτεχνική υποδομή, κυρίως στα Κέντρα Σπουδών Ενηλίκων είναι εμφανείς, χωρίς να μπορούν να ενισχυθούν οι δομές αυτές από την Ελληνική Πρεσβεία.

Η συστηματική αυτή καταγραφή που έγινε στο τέλος της δεκαετίας του 1970 δεν είναι γνωστό πως αξιοποιήθηκε. Η δουλειά, ωστόσο, ήταν σημαντική, καθώς μπορούσε κανείς να εντοπίσει τα σημεία του πλανήτη στα οποία διδάσκονταν η Ελλάδα. Ανεξάρτητα από την ύπαρξη κοινοτήτων στις περιοχές αυτές ή όχι, οι δυνατότητες προβολής της χώρας ήταν σημαντικές. Μέσω των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων έρχονταν σε επαφή με την Ελλάδα φοιτητές και σπουδαστές από διάφορες χώρες. Υπό αυτό το πρίσμα, η δημόσια διοίκηση καλώς προχώρησε στην καταγραφή, ωστόσο, η πλήρης αξιοποίησή της θα απαιτούσε ένα συνεκτικό πλαίσιο πολιτικής, το οποίο θα λάμβανε υπόψη τις δυνατότητες του κράτους αλλά και τους ανθρώπινους πόρους που θα είχε στη διάθεσή του, είτε δημόσιου υπάλληλους είτε εξωτερικούς συνεργάτες.

3.9 Ο Αθλητισμός στην Μεταπολίτευση

Η δικτατορία αύξησε τις δαπάνες που αφορούσαν στον αθλητισμό, κάτι που συνεχίστηκε και την περίοδο που ακολούθησε. Ήταν ένας πολύ καλός τρόπος για να προβληθεί η χώρα, αρχικά με σκοπό την πολιτική επιβίωση του καθεστώτος, ενώ από τη Μεταπολίτευση και ύστερα για να προσελκύσει το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινής

¹¹⁹ ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.

γνώμης.¹²⁰ Οι ανάγκες, ωστόσο, ήταν μεγαλύτερες από αυτά που προσέφερε το κράτος. Ταυτόχρονα η άνοδος της δημοφιλίας ταινιών με περιεχόμενο τις πολεμικές τέχνες έστρεψε το ενδιαφέρον του κόσμου στα συγκεκριμένα αθλήματα, κάτι που αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την παρείσφρηση στον χώρο ανθρώπων που δεν ήταν στην πραγματικότητα δάσκαλοι πολεμικών τεχνών.¹²¹ Η περιορισμένη ανάπτυξη του αθλητισμού στην χώρα εξηγούσε και την απουσία μεγάλων αθλητικών διοργανώσεων από την Ελλάδα, κάτι που άρχισε να αλλάζει μετά το 1980. Η ευημερία στην χώρα έδωσε την δυνατότητα να αναπτυχθούν δομές και να αξιοποιηθούν ταλέντα, ωστόσο οι Έλληνες ήταν προσκολλημένοι στο παρελθόν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην προσπαθούσαν να βελτιώσουν το σήμερα.¹²²

Η επιστροφή στην συνταγματική τάξη επέφερε και αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκε ο αθλητισμός στην Ελλάδα. Σειρά έργων ξεκινούν, όπως οι Ολυμπιακές Εγκαταστάσεις στο Μαρούσι, το Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας στο Νέο Φάληρο,¹²³ αλλά και το Κωνσταντίνου Στάδιο στην Θεσσαλονίκη. Οι νέες υποδομές έδωσαν την ευκαιρία να ασχοληθούν οι πολίτες με τον αθλητισμό, ωστόσο αυτό δεν ήταν εύκολο, καθώς δεν ήταν συνηθισμένοι να ασκούνται. Σε κάθε περίπτωση ο αέρας ελευθερίας άλλαζε σταδιακά και τις στάσεις των πολιτών, ενώ ταυτόχρονα η «εισβολή» της δύσης μέσα από την μουσική και τις ταινίες έστρεψε την προσοχή κυρίως της νεολαίας σε συγκεκριμένες αθλητικές δραστηριότητες.

3.9.1 Οι Ολυμπιακοί Αγώνες και ο Αγώνας για την επιστροφή τους στην Ελλάδα

Οι κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με τη διεθνή προβολή της χώρας αξιοποιώντας τον πολιτισμό και τον αθλητισμό προς αυτήν την κατεύθυνση. Η διάθεση και του ίδιου του Καραμανλή δεν άφηνε πολλά περιθώρια εφησυχασμού, με αποτέλεσμα να προχωρά με γοργούς ρυθμούς η αναμόρφωση πρωτίστως της Αττικής και ακολούθως της υπόλοιπης χώρας. Τα

¹²⁰ Κ. Κωστής, συνέντευξη, 10 Ιουνίου 2019.

¹²¹ Ν. Αλεξίου, συνέντευξη, 6 Ιουλίου 2019.

¹²² Ν. Αλεξίου, συνέντευξη, 6 Ιουλίου 2019.

¹²³ Η αρχική ονομασία ήταν Παλαί ντε Σπορ Νέου Φαλήρου.

τελευταία, μάλιστα, κυβερνητικά του χρόνια ξεκίνησε μια προσπάθεια να επιστρέψουν τόσο οι Ολυμπιακοί Αγώνες μόνιμα στην περιοχή της Ολυμπίας όσο και η ΔΟΕ να εγκατασταθεί στην Ελλάδα. Ο βασικός στόχος του Καραμανλή, άλλωστε, ήταν να αναδειχθεί η χώρα σε πολιτιστικό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας και προς αυτήν την κατεύθυνση εργαζόταν ήδη από την πρώτη του περίοδο ως πρωθυπουργός. Οι βασικοί άξονες της επιχειρηματολογίας του κινούνταν στο πλαίσιο της πολιτικοποίησης των Αγώνων, καθώς διαπίστωνε πολιτικούς-οικονομικούς ανταγωνισμούς και παράλληλα το υψηλό κόστος διοργάνωσής τους απέκλειε τις φτωχότερες χώρες, καθιστώντας, ίσως, τις εξωαθλητικές προεκτάσεις περισσότερο σημαντικές. Υπό αυτό το πρίσμα αλλοιώνονταν το Ολυμπιακό Πνεύμα της συναδέλφωσης των λαών και της ευγενούς άμιλλας και κατ' επέκτασιν η ιδεολογία πάνω στην οποία οικοδόμησαν οι αρχαίοι Έλληνες τους Αγώνες αυτούς.

Οι δράσεις του Καραμανλή και της κυβέρνησής του για την οριστική επιστροφή των Ολυμπιακών Αγώνων αλλά και την μόνιμη εγκατάσταση της ΔΟΕ στην Ελλάδα περιελάμβανε μια ευρεία γκάμα κινήσεων, μεταξύ άλλων την επικοινωνία με ξένες κυβερνήσεις και ειδικότερα με όσους ασχολούνταν με μορφωτικές και αθλητικές υποθέσεις, αλλά και στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης. Η ελληνική θέση φαίνεται να ενισχύονταν από την ανάθεση των Αγώνων στη Μόσχα για το έτος 1980, καθώς υπήρξαν ηχηρές αντιδράσεις από την πλευρά των ΗΠΑ απέναντι σε αυτήν την προοπτική, οι οποίες τελικά δε συμμετείχαν. Σε αυτό συνέτεινε και η κατάσταση που διαμορφώθηκε στους προηγούμενους αγώνες στο Μόντρεαλ. Πέρα από το χρέος που άφησε στην πόλη, σημαντικό ήταν και το γεγονός ότι οι αφρικανικές χώρες αρνήθηκαν να λάβουν μέρος ως αποτέλεσμα τη συμμετοχής της Νέας Ζηλανδίας, η οποία αντιμετώπισε σε αγώνες ράγκμπι το 1975 τη Νότια Αφρική, χώρα που υποστήριζε τις φυλετικές διακρίσεις. Ενδεικτικά, ως προς τις διεθνείς επαφές του Καραμανλή, μπορούμε να αναφέρουμε την επιστολή του πρωθυπουργού της Ιταλίας Francesco Cossiga (Φραντσεσκο Κοσίγκα), ο οποίος ωστόσο υποστήριζε την αυτοτέλεια των Ολυμπιακών Επιτροπών.¹²⁴ Στο ίδιο πνεύμα εντάσσεται και η φιλοξενία της συνεργάτιδος του Προέδρου των ΗΠΑ Anne Wexler (Αν Ουέξλερ), η οποία είχε τη δυνατότητα να δει

¹²⁴ Francesco Cossiga, [επιστολή προς Κ. Καραμανλή], Ρώμη 10 Απριλίου 1980, Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή 10-1275 (55Α).

από αέρος τους χώρους που προορίζονταν για τη διεξαγωγή των μόνιμων Αγώνων στην Ελλάδα.¹²⁵ Να σημειωθεί πως η 82^η σύνοδος της ΔΟΕ συνέστησε ειδική επιτροπή υπό τον πρέσβη Λουί Γκιραντού ώστε να διερευνήσει την ελληνική πρόταση.¹²⁶ Η επιτροπή αυτή επισκέφτηκε τον Απρίλιο του 1980 την Αθήνα και την Ολυμπία, ενώ παράλληλα η ελληνική πλευρά προχώρησε στη σύνταξη σχεδίου συμφωνίας που θα καθόριζε το νέο καθεστώς που θα απολάμβανε η περιοχή της Ολυμπίας. Ταυτόχρονα με τις τεχνοκρατικές εξελίξεις, ο Καραμανλής προωθούσε το ζήτημα στον διεθνή Τύπο.

Το καλοκαίρι του 1980 παραχώρησε ο Καραμανλής συνέντευξη στη βαυαρική Τηλεόραση με θέμα τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Εκεί ανέπτυξε την επιχειρηματολογία του εκμεταλλευόμενος δυο διεθνή γεγονότα στα οποία καμιά συμμετοχή δεν είχε η Ελλάδα, τους Αγώνες στο Μόντρεαλ και στη Μόσχα. Η κρίση που προέκυψε αφορούσε στην πολιτική διάσταση που είχε ο θεσμός, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με τις βασικές αρχές και αξίες της ιδεολογίας του ολυμπισμού, όπως αυτές διαμορφώθηκαν κατά την αρχαιότητα. Η διαμορφωθείσα κατάσταση δεν συνέτεινε προς την κατεύθυνση της εξάλειψης των διαφορών μεταξύ των λαών, αλλά ενίσχυε τις πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές και φυλετικές διαφορές. Ο Καραμανλής υποστήριξε πως η οριστική επιστροφή τους στην Ελλάδα θα είχε ευεργετικά αποτελέσματα, καθώς αποτελούσε ένα ουδέτερο έδαφος, εξαλείφοντας κάθε είδος πολιτικής επιρροής. Τέλος, διατύπωσε την άποψη πως η πλειονότητα των εθνικών επιτροπών συμφώνησαν, ενώ καμιά δεν έφερε αντιρρήσεις. Ως εκ τούτου ήταν θέμα χρόνου η υλοποίηση της πρότασής του.

Η προσπάθεια του Καραμανλή να φέρει τους Ολυμπιακούς Αγώνες αλλά και την Επιτροπή στην Ελλάδα δεν περιορίστηκε μόνο στην αλληλογραφία με αρχηγούς κρατών. Σε επιστολή του προς τον Juan Antonio Samaranch (Χουάν Αντόνιο Σάμαραγκ), πρόεδρο της ΔΟΕ την περίοδο 1980-2001, με αφορμή την επικείμενη διάσκεψή της στο Baden Baden της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας,

¹²⁵ Anne Wexler [letter to C. Karamanlis], White House 1 February 1980.

¹²⁶ Γ. Πανουσάκη, «Το όραμα του Κ. Καραμανλή για την αναβίωση του Ολυμπιακού ιδεώδους. Η πρότασή του για μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα, 2008», στο: Δ.Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιο, & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα (τ.Γ')*, σελ. 493-499.

τόνιζε την αναγκαιότητα της μόνιμης διοργάνωσης των Αγώνων στην Ελλάδα, αλλά και τη μεταφορά της έδρας της ΔΟΕ στην Αθήνα.¹²⁷ Ο Καραμανλής θεωρούσε νομοτελειακή την οριστική επιστροφή των Αγώνων στην πατρίδα τους και για αυτόν τον λόγο επεδίωκε να επισπευστούν οι εξελίξεις προς αυτήν την κατεύθυνση. Η κρίση που είχε προκληθεί από την διοργάνωσή τους στη Μόσχα και οι δυνητικές μελλοντικές κρίσεις θα μπορούσαν να αποφευχθούν εφόσον υλοποιούνταν το όραμα του Καραμανλή, βάσει τουλάχιστον της δικής του θεώρησης. Να σημειωθεί πως σε κάθε ευκαιρία ο Καραμανλής διέτεινε πως όλο το εγχείρημά του δεν πήγαζε από εθνικισμό ή ωφελμισμό, αλλά από την ανάγκη να διαφυλαχθεί το πνεύμα και η ουσία των Αγώνων.

Η ελληνική θέση, όπως εκφράστηκε από τον Καραμανλή, προϋπέθετε μια σειρά από ενέργειες που θα έπρεπε να υλοποιηθούν, ώστε να είναι εφικτή η επιστροφή των Αγώνων στην Ελλάδα.¹²⁸ Οι εγκαταστάσεις που θα φιλοξενούσαν τα αγωνίσματα θα κατασκευάζονταν με την χρηματική υποστήριξη όλων των κρατών με μια εφάπαξ οικονομική συνδρομή, ενώ η Ελλάδα θα παραχωρούσε έδαφος στην περιοχή της Αρχαίας Ολυμπίας θα ανακηρύσσονταν ουδέτερο έδαφος και η διαχείρισή του θα γίνονταν από την ΔΟΕ. Αρκετές κυβερνήσεις ήταν θετικά διακείμενες, ωστόσο η εξέλιξη των γεγονότων καταδεικνύει πως δεν αρκετά θετικές, ώστε να υλοποιηθεί το σχέδιο, καθώς μέχρι και σήμερα οι Αγώνες αλλάζουν πόλη διοργάνωσης ανά τετραετία. Αυτό, όμως, που μπορεί κανείς να συνάγει είναι πως ο Καραμανλής εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τις διεθνείς εξελίξεις με σκοπό να αναδείξει ένα ιδιαίτερα φιλόδοξο σχέδιο που θα ενίσχυε σημαντικά την ελληνική πολιτιστική επιρροή. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες μπορεί να αποτελούν την ελληνική παρακαταθήκη στη διεθνή κοινότητα, η συστηματική τους διοργάνωση, ωστόσο, από την Ελλάδα θα καθιστούσε την επιρροή της στον αθλητισμό αδιαφιλονίκητη.

Η κυβέρνηση, αλλά και η ελληνική κοινωνία αντιμετώπιζε το εγχείρημα με ιδιαίτερη σοβαρότητα και ενθουσιασμό, καθώς μετά από αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα η Ελλάδα βρισκόταν ξανά στον διεθνή πολιτικό χάρτη. Το πανεπιστήμιο

¹²⁷ Κωνσταντίνος Καραμανλής, [Επιστολή προς Χουαν Αντόνιο Σάμαρανγκ], 26 Σεπτεμβρίου 1981, 33-1646 (257Α).

¹²⁸ Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, 34-30(267Α), Προεδρία της Δημοκρατίας-Γραφείο Τύπου, Αθήνα 22 Μαΐου 1981.

Πατρών είχε εκπονήσει έρευνα η οποία αποτύπωνε τις ανάγκες και τις επιπτώσεις από τη μόνιμη τέλεση των Αγώνων στην Ολυμπία.¹²⁹ Η κατασκευή ενός Ολυμπιακού Σταδίου χωρητικότητας 75-100000 θεατών όπως και άλλων γηπέδων για τη φιλοξενία των Ολυμπιακών αθλημάτων θα απαιτούσε μια έκταση 100 εκταρίων. Παράλληλα θα έπρεπε να προβλεφθούν εγκαταστάσεις για ναυτικά και άλλα ειδικά αγωνίσματα, όπως και για την αναμετάδοση των αγώνων, την ασφάλεια και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Τέλος, θα έπρεπε να υπάρξει πρόνοια για τη φιλοξενία 14000 αθλητών και συνοδών, 5000 επισήμων και δημοσιογράφων καθώς και διαμονή, διατροφή και μετακίνηση περίπου 160000 επισκεπτών ημερησίως. Στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας χαρτογραφήθηκαν τα γεωγραφικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής, καλύπτοντας τους νομούς Ηλείας, Αχαΐας και Μεσσηνίας. Οι επιπτώσεις κάλυπταν ένα μεγάλο εύρος τομέων, από τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και το περιβάλλον, μέχρι και την κλίμακα αυτών.

Το αρχικό στάδιο θα απαιτούσε τη δημιουργία ενός τεράστιου εργοταξίου και κατ' επέκταση η εισροή αριθμού εργατών που θα ήταν απαραίτητη για την κατασκευή όλων των εγκαταστάσεων, ενώ παράλληλα υπήρχαν εκτιμήσεις πως θα αυξάνονταν και οι τουριστικές ροές στην περιοχή. Η εισροή αυτή θα δημιουργούσε δευτερεύουσες ανάγκες για την στέγαση αλλά και γενικότερα την εξυπηρέτησή τους. Τα παραπάνω επρόκειτο να αυξήσουν τις τιμές για στέγαση αλλά και την αγορά αγαθών, όπως επίσης θα επιβάρυναν και το οδικό δίκτυο, το οποίο ήταν ανεπαρκές εκείνη την περίοδο. Το τελευταίο σημαντικό τοπικό στοιχείο που θα επηρεάζονταν αφορούσε στις χρήσεις γης, οι οποίες αναμένονταν να αλλάξουν, ώστε να ικανοποιήσουν τις νέες ανάγκες. Είναι δεδομένο, άλλωστε, ότι σύντομα θα άλλαζαν και επαγγελματική κατεύθυνση οι μόνιμοι κάτοικοι, οι οποίοι από τον πρωτογενή τομέα θα κατευθύνονταν στον τριτογενή.

Η περιοχή της Ολυμπίας θα επηρέαζε και τις γειτονικές πόλεις και κυρίως τον Πύργο, την Πάτρα και ίσως την Καλαμάτα. Έργα που θα έπρεπε να υλοποιηθούν ήταν η κατασκευή αεροδρομίου στην Πάτρα και ίσως στον Πύργο, η βελτίωση των υποδομών του λιμανιού της Πάτρας, του Πύργου και ίσως της Καλαμάτας, η

¹²⁹ Ν. Πολυδωρίδης, *Επιπτώσεις στη Δυτική Ελλάδα από την Πιθανή Μόνιμη Τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ολυμπία*, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, χ.ε.

επέκταση της εθνικής οδού σίγουρα μέχρι την Ολυμπία και ίσως την Καλαμάτα, η κατασκευή της γέφυρας Ρίου-Αντιρρίου και τέλος η βελτίωση της σιδηροδρομικής σύνδεσης Πάτρας-Ολυμπίας. Η έρευνα του Πανεπιστημίου Πατρών δεν περιορίστηκε στα προφανή, καθώς εξέτασε και τις ανάγκες πρόσβασης στον χώρο από όλες τις εισόδους στην Ελλάδα. Ειδικότερα, η βελτίωση του οδικού δικτύου από βορά προς νότο ήταν απαραίτητη, καθώς επίσης και η ενίσχυση των τελωνίων, ιδιαίτερα την περίοδο των αγώνων. Σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα θα έπρεπε η περιοχή να φιλοξενήσει εξαιρετικά μεγάλο αριθμό επισκεπτών, ενώ ταυτόχρονα και στο μεσοδιάστημα των αγώνων οι εγκαταστάσεις θα αξιοποιούνταν για αθλητικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, κάτι που απαιτούσε διαρκή εγρήγορση όλων των εμπλεκόμενων φορέων για την καλύτερη δυνατή διαχείριση και υποδοχή τους.

Η κατάληξη της προσπάθειας για την μόνιμη τέλεση των αγώνων στην Ελλάδα δεν είχε ευτυχές τέλος, ωστόσο ήταν μια αξιόλογη προσπάθεια, η οποία εντάχθηκε στο πλαίσιο των ευκαιριών που δόθηκαν στην Ελλάδα, κάτι που καταδεικνύει και την πολιτική ευφροσύνη του Καραμανλή. Η απόφαση που εξέδωσε η ΔΟΕ μετά την συνάντηση στο Baden Baden απέρριπτε την προοπτική αυτή με έναν εύσημο και διπλωματικό τρόπο, ευχαριστώντας παράλληλα την ελληνική πλευρά για την αφοσίωσή της στο Ολυμπιακό ιδεώδες.¹³⁰ Η πρόταση της ελληνικής πλευράς απέδιδε 1250 εκτάρια κοντά στην περιοχή της αρχαίας Ολυμπίας με σκοπό την κατασκευή όλων των εγκαταστάσεων που ήταν απαραίτητες για τη διοργάνωση των Αγώνων, η οποία θα ετίθετο υπό τη δικαιοδοσία της ΔΟΕ ως ουδέτερη ζώνη. Η κοινή γνώμη και οι πολιτικοί αντιμετώπισαν θετικά την πρόταση, ωστόσο η ΔΟΕ και οι Διεθνείς Αθλητικές Ομοσπονδίες ήταν αρνητικές σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο.¹³¹ Το μέγεθος του εγχειρήματος, καθώς και το γεγονός ότι βρίσκονταν στην αθλητική επικαιρότητα για ένα διάστημα περίπου πενταετίας καταδεικνύει και την επιτυχία της ελληνικής πλευράς, λαμβάνοντας υπόψη και το πολιτικό βάρος που είχε η Ελλάδα την εποχή εκείνη.

¹³⁰ Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, 52-1798, Resolution of the International Olympic Committee Concerning the Greek Proposal

¹³¹ Ε. Αλμπανίδης, Ρ. Μπάρνεϊ & Ν. Χούτας, «Η Ελλάδα ως Μόνιμος Τόπος Τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων: Οι προτάσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή», *Αναζητήσεις στη Φυσική αγωγή & τον Αθλητισμό*, τόμος 7, τεύχος 3, 2009, σελ. 307-316.

Η συνολική προσέγγιση είχε και παράπλευρες θετικές επιδράσεις, καθώς ώθησε στην έκφραση ενός φιλελληνισμού από ανθρώπους του πνεύματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Maurice Druon,¹³² ο οποίος άδραξε την ευκαιρία να μιλήσει υπέρ της Ελλάδος και να διαπιστώσει το αληθές των επιχειρημάτων του Καραμανλή για απομάκρυνση των Αγώνων από το ιδεώδες του ολυπισμού. Ο ίδιος, μάλιστα, υποστήριξε την ελληνική θέση για οριστική επιστροφή των Αγώνων στην Ολυμπία στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης.¹³³ Ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα, λοιπόν, το σύνολο των ελληνικών δράσεων έθεσαν στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος την Ελλάδα, αυτή τη φορά όμως με θετικό πρόσημο, μακριά από τις αρνητικές δημοσιεύσεις της δικτατορικής περιόδου.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο ευρωπαϊκός Τύπος αντιμετώπιζε θετικά το όλο εγχείρημα, ωστόσο υπήρχαν και φωνές που προσγείωναν τις προσδοκίες στην πραγματικότητα. Υπήρξαν, μάλιστα, και άνθρωποι που υποστήριζαν ενθέρμως την οριστική επιστροφή των Αγώνων στην Ελλάδα όπως ο Wick Temple, δημοσιογράφος στο Associated Press, ο οποίος σε άρθρο του υπερασπιζόταν την άποψη αυτή.¹³⁴ Ακόμη, όμως, και άρθρα που αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη την πρόταση, την αντιμετώπιζαν σοβαρά, όπως στην περίπτωση της εφημερίδας Le Monde που υποδέχτηκε θετικά την πρόταση, αλλά σημείωνε τον ουτοπικό της χαρακτήρα.¹³⁵

3.9.2 Η Ολυμπιακή Φλόγα και οι Ολυμπιακοί Αγώνες

Η Ολυμπιακή Φλόγα αποτελεί το κύριο σύμβολο των Ολυμπιακών Αγώνων και του Ολυμπιακού Κινήματος. Εκφράζει την συνέχεια μεταξύ των αρχαίων και σύγχρονων αγώνων, καθώς και στην αρχαιότητα έκαιγε ο βωμός της Εστίας στο

¹³² Γάλλος συγγραφέας, δημοσιογράφος και πολιτικός. Υπηρέτησε ως Υπουργός Πολιτισμού (1973-1974) ενώ υπήρξε μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας από το 1980.

¹³³ Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, 367/1/1, Το Πνεύμα της Αμιλλας και η Συμβολή του στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό

¹³⁴ Ε. Γ. Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, Αθήνα, Τα Νέα, 1996, σελ. 450.

¹³⁵ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 452.

Πρυτανείο της Ολυμπίας κατά την διάρκεια των αγώνων.¹³⁶ Οι πρώτοι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες που διατήρησαν αναμμένη φλόγα στο Ολυμπιακό Στάδιο ήταν του Βερολίνου το 1936. Έκτοτε, μερικούς μήνες πριν τους Αγώνες διοργανώνεται μια τελετή στην περιοχή της αρχαίας Ολυμπίας όπου ανάβει την δάδα η πρωθιέρεια και την παραδίδει στον πρώτο λαμπαδηδρόμο. Τελικός προορισμός είναι το Ολυμπιακό Στάδιο της πόλης που διοργανώνει τους αγώνες, όπου πραγματοποιείται μια τελετή, ενώ η υποδοχή έχει χαρακτήρα γιορτής. Η παρούσα ενότητα θα μπορούσε να επιμεριστεί μεταξύ του κεφαλαίου που αφορά στην δικτατορία και του κεφαλαίου που αφορά στη Μεταπολίτευση. Επιλέγεται η ένταξή της στο κεφάλαιο της Μεταπολίτευση, καθώς οι συμβολισμοί που εμπεριέχει η Ολυμπιακή Φλόγα ταιριάζουν ιδεολογικά με τη δημοκρατία και όχι με δικτατορικά καθεστώτα. Άλλωστε, οι Ολυμπιακοί Αγώνες απασχόλησαν περισσότερο τις δημοκρατικές κυβερνήσεις παρά τη δικτατορία.

Η τελετή αφής αποτελεί ένα από τα κορυφαία αθλητικά-πολιτιστικά γεγονότα που λαμβάνει χώρα στην Ελλάδα κάθε τετραετία. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα, η Ελλάδα αποτελεί το κέντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος καθώς ξεκινά η φλόγα από την αρχαία Ολυμπία για τον τελικό της προορισμό. Ένα ολόκληρο κίνημα βρίσκει υλική υπόσταση στην σεμνή τελετή και την φλόγα, καθώς το σύνολο των ιδεών που εκφράζει το Ολυμπιακό Κίνημα λαμβάνουν σάρκα και οστά μπροστά σε όλο τον κόσμο. Δεν είναι μονάχα η φλόγα, αλλά το σύνολο των ιδεών που ταυτίζονται με τους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες. Η ευγενής άμιλλα, το ευ αγωνίζεσθαι και η ειρήνη αποτελούν την σημαία του Ολυμπιακού Κινήματος. Μια σειρά, λοιπόν, συμβολισμών που χαρακτηρίζουν την ιδεολογία που οικοδομήθηκε η Δύση συνδέονται με την αρχαία Ολυμπία και με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα.

Η σημασία που έχει το γεγονός για την προβολή της Ελλάδας είναι υψηλή, καθώς, πέρα από την γεωγραφική συγκέντρωση σημαντικών για τον αθλητισμό προσωπικοτήτων κάθε τέσσερα χρόνια στην Ολυμπία, αναδεικνύονται κάθε φορά έννοιες που είναι ταυτισμένες με την ιδεολογική προσέγγιση που είχαν οι αρχαίοι

¹³⁶ The Olympic Museum, *The Olympic Flame and the Torch Relay* [website], <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Olympic-Flame-and-Torch-Relay.pdf>, (accessed 22 August 2020).

Έλληνες για τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Η σύνδεση μεταξύ αρχαίων και σύγχρονων Ελλήνων, η ταύτιση εννοιών και συμβόλων με την Ελλάδα, αναδεικνυαν (και εξακολουθούν να αναδεικνύουν) την θέση της Ελλάδας στην Δύση, αλλά ταυτόχρονα προβάλλουν και την οικουμενικότητα που έχουν ιδέες, αντιλήψεις και δρώμενα που αναπτύχθηκαν στην Ολυμπία.

Η επιλογή της πρωθιέρειας γίνεται από την ΕΟΕ και είναι πρόσωπα της τέχνης, συνήθως ηθοποιοί ή χορευτές. Από το 1968 έως το 1980 τον ρόλο αυτό έπαιζε η Μαρία Μοσχολιού.¹³⁷ Σημαντικά πρόσωπα είναι, ακόμη, οι πρώτοι και οι τελευταίοι λαμπαδηδρόμοι. Το 1968 πρώτος ήταν ο Χάρης Αϊβαλιώτης, το 1972 ο Γιάννης Κιρκιλέσης, το 1976 ο Τάσος Ψυλλίδης και το 1980 ο Θανάσης Κοσμόπουλος. Αντίστοιχα, τελευταίοι ήταν η Ενριέτα Μπασίλιο, Γκιούντερ Τσάαν, Στέφαν Πρεφοντέν-Σάντρα Χέντερσον και τέλος ο Σεργκέι Μπέλοφ¹³⁸. Καθένα από τα πρόσωπα αυτά είχε τη δική του ιστορία σε σχέση με τον αθλητισμό, εξαίρεση, ωστόσο, αποτελούσε το δίδυμο Πρεφοντέν-Χέντερσον που περισσότερο για λόγους ορθότητας επιλέχθηκαν παρά για τις αθλητικές τους επιδόσεις.

Στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Μεξικό η φλόγα διήνυσε 13620 χιλιόμετρα από την Ολυμπία στην Πόλη του Μεξικό και συνολικά συμμετείχαν 2778 λαμπαδηδρόμοι, μεταξύ των οποίων και 17 κολυμβητές που μετέφεραν την φλόγα από το πλοίο στο ηπειρωτικό Μεξικό, συνοδευόμενοι από 2 βατραχανθρώπους, που στόχο είχαν να αποτρέψουν καρχαρίες να τους πλησιάσουν.¹³⁹ Πρώτος λαμπαδηδρόμος ήταν ο κυπριακής καταγωγής Χάρης Αϊβαλιώτης, κορυφαίος Έλληνας σπρίντερ, ο οποίος αναδείχθηκε 2 φορές πρωταθλητής Ελλάδας και μια φορά βαλκανιονίκης. Από την άλλη πλευρά, τελευταία ήταν Ενριέτα Μπασίλιο, μεξικανή δρομέας των 400 μέτρων.

Το Μόναχο φιλοξένησε τους αγώνες του 1972. Συνολικά 6000 λαμπαδηδρόμοι πέρασαν από Τουρκία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία, Ουγγαρία και Αυστρία για να καταλήξουν στο Ολυμπιακό Στάδιο του Μονάχου

¹³⁷ Τ. Παπαχρήστου & Γ. Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, Αθήνα Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή, 2004, σελ. 31.

¹³⁸ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 13-15.

¹³⁹ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 81.

διανύοντας 5532 χιλιόμετρα.¹⁴⁰ Ο πρώτος λαμπαδηδρόμος, ο Γιάννης Κιρκιλέσης, ήταν ο μοναδικός μέχρι σήμερα που ήταν πρώτος τόσο για τους θερινούς όσο και για τους χειμερινούς αγώνες. Ανήκε στον χώρο της καλαθοσφαίρισης και έπαιζε εκείνη την εποχή στον Αθλητικό Όμιλο Αμπελοκήπων. Ο τελευταίος ήταν ο Γκουντερ Τσάαν, αθλητής ημιαντοχής 1500 μέτρων, τον οποίο πλαισίωσαν 4 παραστάτες, ένας από κάθε ήπειρο πλην της Ευρώπης, αναδεικνύοντας έτσι τον οικουμενικό χαρακτήρα των αγώνων.¹⁴¹

Το 1976 συμμετείχαν 1214 λαμπαδηδρόμοι για τα 775 χιλιόμετρα που διήνυσε η φλόγα πεζή από την Ελλάδα στο Μόντρεαλ του Καναδά.¹⁴² Ο Τάσος Ψυλλίδης ήταν πρωταθλητής στίβου στα 110 μέτρα με εμπόδια και ανήκε στον Πανιώνιο Γυμναστικό Σύλλογο. Από την άλλη πλευρά η канаδική διοργανώτρια επιτροπή επέλεξε δύο πρόσωπα, έναν άντρα και μια γυναίκα, ο ένας γαλλόφωνος από το Κεμπέκ και η άλλη αγγλόφωνη από το Οντάριο ήταν η πρώτη φορά που έμπαιναν στο στάδιο δυο λαμπαδηδρόμοι που κρατούσαν ταυτόχρονα την δάδα.¹⁴³ Στα αξιοσημείωτα μπορεί να καταγραφεί το σβήσιμο της φλόγας από καταιγίδα, την οποία βέβαια άναψαν εκ νέου χρησιμοποιώντας την εφεδρική λυχνία που διέθεταν.¹⁴⁴

Η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων από την Μόσχα το 1980 είχε ένα ρεκόρ που δεν φαίνεται εύκολο να καταρριφθεί, καθώς χρειάστηκαν 31 μέρες για να ολοκληρωθεί η λαμπαδηδρομία, μια διαδρομή 4915 χιλιομέτρων που πέρασε από Βουλγαρία και Ρουμανία για να καταλήξει στην ΕΣΣΔ.¹⁴⁵ Ο πρώτος λαμπαδηδρόμος επιλέχθηκε από την Μαρία Χορς χωρίς, ωστόσο, να συμμετέχει στην Ολυμπιάδα. Αυτό, βέβαια, δεν περιόρισε την αξία του, καθώς ο ίδιος δήλωσε αργότερα πως Ρώσοι δημοσιογράφοι του ζήτησαν αυτόγραφο αμέσως μόλις παρέδωσε την φλόγα στον επόμενο λαμπαδηδρόμο.¹⁴⁶ Για πρώτη φορά, επίσης, επιλέχθηκε για τελευταίος

¹⁴⁰ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 89.

¹⁴¹ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 91-93.

¹⁴² Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 95.

¹⁴³ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 97-99.

¹⁴⁴ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 95.

¹⁴⁵ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 101.

¹⁴⁶ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 103.

αθλητής ομαδικού σπορ και όχι από τον στίβο. Ο Σεργκέι Μπέλοφ ήταν διεθνής καλαθοσφαιριστής, χρυσός ολυμπιονίκης στο Μόναχο και τρεις φορές χάλκινος.¹⁴⁷

Γίνεται φανερή μέσα από την ιστορία της φλόγας η σημασία που αποδίδεται τόσο στο τελετουργικό της αφής όσο και στην διαδρομή της μέχρι να καταλήξει στον βωμό του Ολυμπιακού Σταδίου. Οι τιμές που αποδίδονται οφείλονται εν πολλοίς στον γεμάτο συμβολισμούς χαρακτήρα ακόμη και της ίδιας της διοργάνωσης. Παρά τα προβλήματα που υπήρχαν και εξακολουθούν να απασχολούν τον χώρο του αθλητισμού, αποτελεί έναν χώρο ψυχαγωγίας για τους θεατές και ένα πεδίο ειρηνικού ανταγωνισμού μεταξύ των εθνών. Γεγονός είναι, βέβαια, πως ο αθλητισμός αξιοποιήθηκε συχνά για να προβάλει πολιτικά αιτήματα και εξυπηρετεί τέτοιες επιδιώξεις.¹⁴⁸ Τέτοιες πρακτικές δε σημαίνει απαραίτητα πως έχουν αρνητικό χαρακτήρα. Στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Τόκιο για παράδειγμα η ΔΟΕ απαιτούσε από τη Νότια Αφρική να συμμορφωθεί με τους κανονισμούς, ώστε να συμμετάσχει στους αγώνες. Τριάντα δύο αφρικανικά κράτη δημιούργησαν ένα είδος συμβουλίου με σκοπό να αποτρέψουν την συμμετοχή της Νοτίου Αφρικής στους αγώνες. Ο πόλεμος στο Βιετνάμ και η εισβολή της ΕΣΣΔ στην Τσεχοσλοβακία αποτέλεσαν με την σειρά τους γεγονότα που επηρέασαν σε έναν βαθμό την πορεία των αγώνων. Για παράδειγμα τα σκανδιναβικά κράτη απείλησαν με αποχή από τους αγώνες αν δεν τερματιζόταν η σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία, κάτι που τελικά δεν έγινε καθώς η ομάδα της Τσεχοσλοβακίας συμμετείχε κανονικά αναγκάζοντας και τους Σκανδιναβούς να υπαναχωρήσουν.¹⁴⁹

Το πλέον τραγικό γεγονός που έλαβε χώρα σε περίοδο Ολυμπιακών Αγώνων ήταν η τρομοκρατική επίθεση στην αποστολή του Ισραήλ στο Μόναχο. Συνολικά 16 άνθρωποι έχασαν την ζωή τους σε μια προσπάθεια να αναδειχθεί το παλαιστινιακό ζήτημα.¹⁵⁰ Την ίδια χρονιά, μάλιστα, προηγήθηκε έντονη αντίδραση αφρικανικών κρατών για την πρόσκληση συμμετοχής που έλαβε η Ροδεσία, η οποία αποσύρθηκε

¹⁴⁷ Παπαχρήστου & Γάκης, *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, σελ. 105.

¹⁴⁸ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, 1996, σελ. 505.

¹⁴⁹ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 510-511.

¹⁵⁰ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 510-511.

τελικά. Μερικά χρόνια αργότερα δεν συμμετείχαν στους αγώνες της Μόσχας οι ΗΠΑ αρχικά, ενώ ακολούθησαν η Ιαπωνία και η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Είναι γεγονός πως τα κράτη αξιοποιούν τον αθλητισμό για να προβάλουν το γόητρο τους, την οικονομική τους ισχύ αλλά και την ιδεολογία τους.¹⁵¹ Στο πλαίσιο άσκησης πολιτικών Ήπιας Ισχύος, άλλωστε, ο αθλητισμός έχει ιδιαίτερη θέση, καθώς μέσα από αυτόν μπορεί με ειρηνικά μέσα να αναδείξει ένα κράτος τις αρετές του. Ειδικότερα, σε μια περίοδο που κυριαρχούσαν τα εθνικά κράτη και υπήρχε η ανάγκη αυτά να εδραιωθούν οι Ολυμπιακοί Αγώνες αποτέλεσαν ένα μέσο προβολής. Η ιστορική εξέλιξη, βέβαια, άλλαξε τον χαρακτήρα τους χωρίς να αλλοιώνει την βασική ιδεολογία περί ευγενούς άμιλλας, υγιούς ανταγωνισμού και ειρήνης.

Αξίζει να σημειωθεί η περίπτωση της Ολυμπιάδας στο Μόντρεαλ για λόγους οικονομικούς, αθλητικούς και πολιτικούς. Τα υπέρογκα ποσά που δαπανήθηκαν για την διοργάνωση εμπορευματοποίησαν στην πράξη τους αγώνες και ταυτόχρονα ανέκυψαν πολιτικά ζητήματα, τα οποία, ωστόσο, δεν προκλήθηκαν από τους διοργανωτές. Θεσπίστηκε, μάλιστα, λαχείο για την συγκέντρωση χρημάτων, ώστε να καλυφθεί τουλάχιστον μέρος του κόστους. Αξίζει να σημειωθεί πως το χρέος των αγώνων αποπληρώθηκε το 2006, τριάντα χρόνια μετά την διοργάνωση.¹⁵² Επιπλέον, αφρικανικά κράτη αντιδρούσαν στην συμμετοχή της Νέας Ζηλανδίας, καθώς η ομάδα ράγκμπι είχε επισκεφτεί την Νότια Αφρική, ένα κράτος που παραβίαζε συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ένα άλλο ζήτημα που είχε προκύψει ήταν η θέληση της Φορμόζας να συμμετάσχει στους αγώνες με το όνομα Δημοκρατία της Κίνας και όχι ως Ταϊβάν που απαιτούσε η ΔΟΕ.¹⁵³

Η προβολή της Ελλάδας μέσα από τους Ολυμπιακούς Αγώνες ήταν σχετικά περιορισμένη, καθώς δεν υπήρχαν αθλητές με διεθνή απήχηση, με κάποιες λίγες εξαιρέσεις. Η συγκομιδή μεταλλίων ήταν μικρή συνολικά την περίοδο από το 1968 έως το 1980. Στους αγώνες του Μεξικό σε σύνολο 48 Ελλήνων αθλητών η μοναδική

¹⁵¹ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 511.

¹⁵² A., Patel, P., Bosela, and N., Delatte, (2013). '1976 Montreal Olympics: Case Study of Project Management Failure', *J.Perform.Constr.Facil.*, vol 27, no 3, 2013, pp 362-369.

¹⁵³ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 441.

διάκριση ήταν η τέταρτη θέση του Χρήστου Παπανικολάου στο άλμα επί κοντώ.¹⁵⁴ Το 1972 συμμετείχαν στο Μόναχο 61 αθλητές και διακρίθηκαν οι Στράτος Τζωρτζής στα 400 μέτρα με εμπόδια που κατέκτησε την 6^η θέση, ο Πέτρος Γαλακτόπουλος που κατέκτησε το αργυρό μετάλλιο στην πάλη και ο Χρήστος Ιακώβου την 5^η θέση στην άρση βαρών.¹⁵⁵ Τέσσερα χρόνια αργότερα στο Μόντρεαλ συμμετείχαν 37 Έλληνες Αθλητές χωρίς ιδιαίτερες διακρίσεις με εξαίρεση ίσως του Ηλιάδη που κατετάγη 4ος στην άρση βαρών¹⁵⁶. Στην Μόσχα το 1980 συμμετείχαν 42 αθλητές με μεγάλες διακρίσεις στην πάλη όπου ο Στέλιος Μηγιάκης έλαβε το χρυσό μετάλλιο, ενώ ο Γιώργος Χατζηιωαννίδης το χάλκινο. Χάλκινο μετάλλιο πήρε και η ελληνική ομάδα στην ιστιοπλοΐα.¹⁵⁷

Η ολιστική προσέγγιση του Καραμανλή στον πολιτισμό και τον αθλητισμό έδωσε μια σειρά μεγάλων έργων για την χώρα και συνδυαστικά με τις προοπτικές που ανοίγονταν από την ένταξη της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, άρχισε να αναδεικνύεται η Ελλάδα στον αθλητισμό. Οι όποιες επιτυχίες των δεκαετιών πριν το 1980 επισκιάστηκαν από σειρά επιτυχιών, κυρίως στην καλαθοσφαίριση, με κορυφαίο γεγονός την κατάκτηση του τρόπαιου στο πανευρωπαϊκό πρωτάθλημα το 1987 που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα. Παρατηρείται πως η συστηματική προσπάθεια απέδωσε καρπούς, ωστόσο φαίνεται και η αδυναμία του κεντρικού σχεδιασμού, καθώς οι μεγάλες επιτυχίες ήρθαν στην καλαθοσφαίριση, στην οποία υπήρξε και μια συστηματική συνέχεια. Αντίθετα στα άλλα αθλήματα, με εξαίρεση ίσως την υδατοσφαίριση, οι επιτυχίες ήταν εφήμερες.

¹⁵⁴ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 425.

¹⁵⁵ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 433-435.

¹⁵⁶ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 445.

¹⁵⁷ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 462-463.

3.9.3 Ζητήματα αθλητικών υποδομών στην Μεταπολίτευση

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής επέδρασε καταλυτικά στην ανάπτυξη της Ελλάδας και όχι μονάχα του κέντρου των Αθηνών. Η Αθήνα αντιμετώπιζε ελλείψεις σε υποδομές, ωστόσο στην επαρχία αυτές ήταν σχεδόν ανύπαρκτες και ως εκ τούτου φαίνεται πως δόθηκε έμφαση εκεί. Σημαντικά έργα έγιναν και στην υπόλοιπη επικράτεια ήδη από την πρώτη πρωθυπουργία του, όπως ήταν το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος που ιδρύθηκε το 1961.¹⁵⁸ Ακόμη, όμως, και ως υπουργός έβαλε το λιθαράκι του στη Θεσσαλονίκη δίνοντας λύση στο χρόνιο πρόβλημα των εγκαταστάσεων του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου με τη δημιουργία Πανεπιστημιούπολης δεσμεύοντας έναν τεράστιο χώρο 460 στρεμμάτων, κάτι που συνέβαλε καίρια στην ακαδημαϊκή και πνευματική ανάπτυξη της πόλης. Μετά την Μεταπολίτευση εστίασε κυρίως σε έργα που βελτίωναν την ποιότητα ζωής της Θεσσαλονίκης, χωρίς αυτό να σημαίνει πως παραγκωνίστηκαν τελείως οι δράσεις πολιτιστικής και πνευματικής εξέλιξης. Την περίοδο αυτή ξεκίνησε τη λειτουργία του το Κολυμβητήριο της πόλης στην περιοχή Αλατίνη και παράλληλα ολοκληρώθηκε η κατασκευή των αθλητικών εγκαταστάσεων περίξ αυτής. Να σημειώσουμε πως σε αυτή τη φάση ξεκίνησαν τη λειτουργία τους τα παραρτήματα της ΕΡΤ και της ΥΕΝΕΔ.

Το αν ο Καραμανλής αγαπούσε πραγματικά ή όχι τον αθλητισμό δεν μπορεί κανείς να το ισχυριστεί με απόλυτη σιγουριά, αυτό όμως που μπορεί να εξάγει σαν συμπέρασμα είναι το γεγονός ότι έβλεπε τον αθλητισμό σαν μια ουσιαστική εξέλιξη της κοινωνίας και αυτό προκύπτει εύκολα από το πλήθος έργων στον τομέα αυτό ήδη από την περίοδο που υπηρετούσε ως υπουργός. Η πλέον εμβληματική του συνεισφορά ήταν η κατασκευή του Ολυμπιακού Σταδίου Αθηνών (ΟΑΚΑ), η οποία ξεκίνησε με την απαλλοτρίωση 900 περίπου στρεμμάτων τη δεκαετία του '60 και ολοκληρώθηκε μετά τη Μεταπολίτευση.¹⁵⁹ Η κατασκευή του, άλλωστε, απασχόλησε την κεντρική πολιτική σκηνή ήδη από τη δεκαετία του 1930,¹⁶⁰ ωστόσο, σειρά

¹⁵⁸ «Κωνσταντίνος Καραμανλής: Η συμβολή του στη Μακεδονική πρωτεύουσα, η Θεσσαλονίκη του χρωστά πολλά», *Ελληνικός Βορράς*, 5 Οκτωβρίου 1980, σελ. 52-884.

¹⁵⁹ Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλής, 52-978, Η προσφορά του Κ. Καραμανλή στον Αθλητικό Τομέα.

¹⁶⁰ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 471

ιστορικών γεγονότων καθώς και η οικονομική δυσπραγία έφερε σε δεύτερη μοίρα το θέμα των αθλητικών υποδομών. Ερχόμενοι στην δεκαετία του 1970 υπήρχε η αγωνία της αδυναμίας διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1996 λόγω απουσίας σταδίου. Αξίζει να σημειωθεί πως το 1996 είναι ένα συμβολικό έτος καθώς τότε συμπληρώνονταν 100 χρόνια από την διοργάνωση των πρώτων Αγώνων. Τελικά το στάδιο θεμελιώθηκε τον Ιανουάριο του 1980 και εγκαινιάστηκε το 1982 από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Κωνσταντίνο Καραμανλή και τον πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου.¹⁶¹

Ένα άλλο έργο που ξεκίνησε τη δεκαετία του '60 αλλά διακόπηκε λόγω της δικτατορίας και ολοκληρώθηκε μετά το 1974 ήταν το Αθλητικό Κέντρο του Αγίου Κοσμά σε έκταση 100 περίπου στρεμμάτων. Ένα έργο που ξεκίνησε το 1978 και ολοκληρώθηκε επί κυβερνήσεως ΠΑΣΟΚ ήταν το παλαιό ντε σπορ Νέου Φαλήρου, γνωστό σήμερα ως Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, που επρόκειτο να αποτελέσει το πλέον σύγχρονο κλειστό αθλητικό κέντρο της χώρας και ένα από τα πιο σύγχρονα παγκοσμίως. Παράλληλα, κατά τη δεύτερη πολιτική κυριαρχία του Καραμανλή κατασκευάστηκαν ανά την επικράτεια 400 γήπεδα ποδοσφαίρου, 440 στίβοι, 1620 γήπεδα αθλοπαιδιών και 200 κλειστές αίθουσες.¹⁶² Γενικά παρατηρείται μια προσπάθεια να αλλάξει πρόσωπο η Ελλάδα και να αναπτυχθεί ο αθλητισμός και κάπως έτσι ξεκίνησε η προσπάθεια να κεντρίσει το διεθνές ενδιαφέρον η χώρα, κάτι που ξεκίνησε να αποδίδει καρπούς περίπου μια δεκαετία αργότερα.

¹⁶¹ Σκιαδάς, *100 χρόνια νεότερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, σελ. 472

¹⁶² Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλής, 52-978, Η προσφορά του Κ. Καραμανλή στον Αθλητικό Τομέα.

4. Τα πολιτικά Κόμματα, οι νεολαίες και ο Πολιτισμός

Η μελέτη της νεολαίας στο πλαίσιο της διερεύνησης ζητημάτων προαγωγής του πολιτισμού και πολιτιστικής επιρροής είναι ιδιαίτερα σημαντική. Η νεολαία αποτελεί το πλέον δυναμικό κομμάτι της κοινωνίας, αποτελεί ταυτόχρονα και το μέλλον. Υπό αυτήν την έννοια, οι τάσεις στην διασκέδαση και στην ψυχαγωγία αναδεικνύουν επιρροές που δέχεται μια κοινωνία και ταυτόχρονα το δυνητικό πλαίσιο άσκησης πολιτιστικής επιρροής σε άλλους λαούς. Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από έντονη πολιτικοποίηση, σε ένα περιβάλλον που το ΚΚΕ είναι παράνομο και η αριστερά εκπροσωπείται από την ΕΔΑ. Η νεολαία είναι κομματικά κατακερματισμένη, ενώ σχεδόν όλες οι οργανώσεις έχουν αριστερό πρόσημο. Δεν απουσιάζουν οργανώσεις του Κέντρου και δεξιότερα του πολιτικού φάσματος, είναι, ωστόσο, πολιτικά αδύναμες να προκαλέσουν κινητοποιήσεις ή και να διαμορφώσουν μια ατζέντα.

Η υπό μελέτη περίοδος θα μπορούσε κανείς εύλογα να ισχυριστεί, πως η αναφορά σε νεολαία και δη πολιτική αφορά κυρίως την αριστερά. Στους υπόλοιπους πολιτικούς χώρους ήταν πρακτικά ανύπαρκτη. Αυτό έδωσε το μονοπώλιο της πολιτικής δράσης αρχικά στη νεολαία ΕΔΑ και μετέπειτα Λαμπράκη, ενώ μετά το 1968 στην ΚΝΕ και την ΕΚΟΝ-ΡΦ. Οι οργανωτικές τους δυνατότητες ήταν εξαιρετικές, αφού ξεκίνησαν την δράση τους στην παρανομία, παρά το γεγονός ότι προηγήθηκαν οι Λαμπράκηδες, οι κομμουνιστές δεν μπορούσαν να δράσουν φανερά, καθώς απειλούνταν με διώξεις, κυρίως την περίοδο της δικτατορίας.

Η επιβολή της δικτατορίας, πέρα από τα προβλήματα που προκάλεσε στο εσωτερικό της χώρας, επιτάχυνε και εξελίξεις στον χώρο της Αριστεράς, οι οποίες θα έρχονταν στο προσκήνιο κάποια στιγμή. Οι αντιθέσεις μέσα στο ΚΚΕ βρήκαν χώρο να εκφραστούν το 1968, χωρίς όμως αυτό να συνδέεται αποκλειστικά με τη δικτατορία. Ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφερόταν η ΕΣΣΔ, σε συνδυασμό με την αποξένωση των στελεχών του ΚΚΕ που ζούσαν στην εξορία δυσχέραινε το επικοινωνιακό πλαίσιο, και καθιστούσε τη συνεννόηση δύσκολη. Το αποτέλεσμα ήταν η διάσπαση του ΚΚΕ, σε ΚΚΕ και ΚΚΕ εσωτερικού και πλέον προέκυψαν δυο νεολαίες, η ΚΝΕ και η ΕΚΟΝ-ΡΦ. Τόσο η ΚΝΕ όσο και η ΕΚΟΝ-ΡΦ αποτελούσαν την πολιτική έκφραση του κομμουνισμού στη νεολαία, η καθεμιά με τη δική της

ιδιαίτερη ιδεολογική χροιά. Οι ουσιαστικές διαφορές είναι λίγες, ωστόσο ο ανταγωνισμός τους ιδιαίτερα σκληρός, καθώς απευθύνονταν στο ίδιο κοινό. Η δεξαμενή ψηφοφόρων και μελών ήταν ακριβώς η ίδια και για τις δύο πολιτικές οργανώσεις.

Η ΚΝΕ αντιμετώπιζε την πραγματικότητα με έναν ολιστικό τρόπο, διαμορφώνοντας μια πολιτική θέση που κάλυπτε το σύνολο της ζωής των ανθρώπων από τη στιγμή της γέννησής του μέχρι και τον θάνατό του, προβλέποντας πολιτικά όλες τις πτυχές της καθημερινότητας. Η ηγεσία της οργάνωσης κατέχει κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση και εκτέλεση πολιτικών, χωρίς ωστόσο να παραγκωνίζεται η βάση, από την οποία αντλεί παραδείγματα και εντοπίζει διαμέσου αυτής τα προβλήματα που απασχολούν την κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση, η ηγεσία φέρει ένα είδος αλάθητου, τουλάχιστον μέχρι να εντοπιστούν ουσιαστικά προβλήματα στην πολιτική ανάπτυξη της οργάνωσης, κάτι που συνήθως οδηγούσε σε αναστοχασμό και αυτοκριτική. Αυτό που μπορούμε να πούμε με βάση την ιστορική γνώση είναι πως η ΚΝΕ κέρδισε τον ιδιότυπο αγώνα με την ΕΚΟΝ-ΡΦ, καθώς είχε μεγαλύτερη απήγηση, περισσότερα μέλη αλλά και διάρκεια στον χρόνο.

Η ΕΚΟΝ-ΡΦ αποτελούσε μια κομμουνιστική νεολαία που διαφοροποιούνταν από τον ορθόδοξο κομμουνισμό που εκπορεύονταν από τη Μόσχα. Βασικός αντίπαλος, εκτός από τον καπιταλισμό, ήταν και η απολυταρχική αντίληψη που είχαν οι Σοβιετικοί ως προς τη λειτουργία του κόμματος και την ολιστική προσέγγιση απέναντι στις κρατικές δομές, που χαρακτήριζαν τόσο την ΕΣΣΔ όσο και τις υπόλοιπες χώρες του «Σιδηρού Παραπετάσματος». Θεωρούσαν πως κάθε κράτος έπρεπε να έχει την ελευθερία να επιλέγει μόνο του τον δρόμο για τον κομμουνισμό. Βασικός πολιτικός άξονας της οργάνωσης ήταν η εμπέδωση κοινωνικών ελευθεριών και ιδιαίτερα των δικαιωμάτων των γυναικών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι συχνά μιλούν για ζητήματα που απασχολούσαν την κοινωνία χωρίς ωστόσο να τα συγκεκριμενοποιούν, καθιστώντας τον λόγο τους περισσότερο έκθεση ιδεών παρά μια συνεκτική πολιτική τοποθέτηση με προτάσεις διαμόρφωσης και άσκησης πολιτικών, προς επίλυση των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η ελληνική κοινωνία. Λαμπρή εξαίρεση αποτελούσε η προσέγγιση της οργάνωσης σε θέματα που άπτονταν των δικαιωμάτων των γυναικών.

Τα πολιτικά κόμματα έχουν συγκεκριμένες λειτουργίες μεταξύ των οποίων ο σχηματισμός και η στρατολόγηση ελίτ αλλά και η κοινωνικοποίηση και κινητοποίηση των στελεχών/μελών και ψηφοφόρων τους.¹ Τόσο το ΚΚΕ όσο και το ΚΚΕ εσωτερικού δεν ήταν κόμματα εξουσίας, επομένως ο σχηματισμός των ελίτ αλλά και η κοινωνικοποίηση των στελεχών/μελών εστίαζε περισσότερο στην ανάδειξη κομματικών στελεχών, τα οποία αναδεικνύονταν μέσα από τις αντίστοιχες νεολαίες. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων οι πολιτιστικές δραστηριότητες έπαιζαν σημαίνοντα ρόλο. Σε αυτό το πλαίσιο, πέρα από τα περιοδικά φεστιβάλ που διοργάνωναν αμφότερα τα κόμματα, η συμμετοχή σε διεθνή φεστιβάλ και η ανάπτυξη σχέσεων με αδελφά κόμματα από το εξωτερικό αναδείκνυαν όχι μόνο στελέχη και τα ίδια τα κόμματα, αλλά και την Ελλάδα. Οι δράσεις τους, που έχουν επίδραση στο εξωτερικό, περιγράφονται ίσως καλύτερα στο πλαίσιο της Δημόσιας Διπλωματίας, καθώς ναι μεν τα κόμματα αποτελούν θεσμούς σε μια δημοκρατία, ωστόσο δεν εκφράζουν την κυβέρνηση και το κράτος, επομένως δεν μπορούν να αξιοποιηθούν ως πολιτιστική διπλωματία. Σε αυτό το πλαίσιο η συμμετοχή σε διεθνή φεστιβάλ είχε την αξία της προβολής αξιών που είτε αφορούσαν αποκλειστικά τα κόμματα είτε το σύνολο της κοινωνίας.

Η ΚΝΕ και η ΕΚΟΝ-ΡΦ αποτέλεσαν συνέχεια μιας πολιτικής παράδοσης που ξεκίνησε η ΕΠΟΝ, αλλά κυρίως οι νεολαίες των δεκαετιών 1950 και 1960 και ειδικότερα η Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη ή όπως ήταν γνωστότεροι οι «Λαμπράκηδες». Η συνέχεια ίσως των προσώπων, αλλά κυρίως της ιδεολογίας και της πολιτικής προσέγγισης είναι εμφανής σε ολόκληρη την χρονική περίοδο. Μπορεί το ιστορικό πλαίσιο να διαφοροποιούνται, ωστόσο οι αντιλήψεις για ζητήματα πολιτισμού και αθλητισμού παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό σταθερές. Η κατανόηση, λοιπόν, του πλαισίου δράσης των δύο αριστερών νεολαιών της δεκαετίας του 1970 απαιτεί την κατανόηση και του ιστορικού τους βάθους.

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου βρήκε το ΚΚΕ στην παρανομία. Η ανασυγκρότηση της νεολαίας έλαβε χώρα μέσα σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, καθώς τα γραφεία των αριστερών βρίσκονταν υπό παρακολούθηση, ενώ ταυτόχρονα η οποιαδήποτε δράση εντός των πανεπιστημίων ήταν δυσχερής. Η ίδρυση της

¹ A. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφ Γ. Καράμπελα), Αθήνα, Πόλις, 2010, σελ. 352-356.

Διοικούσας Επιτροπής Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών και, ειδικότερα, η θεσμική της κατοχύρωση το 1960 διευκόλυνε την οργάνωση των φοιτητών σε συνδικαλιστικές οργανώσεις.² Η κινηματική δράση των αριστερών φαίνεται από την πληθώρα πολιτικών οργανώσεων που δρούσαν μέχρι και την ανάδειξη της ΕΔΑ σε κοινό σημείο αναφοράς. Ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων οργανώσεων ήταν η Νεολαία του Σοσιαλιστικού Κόμματος, ως νεολαία του Σοσιαλιστικού Κόμματος του Ιωάννη Πασσαλίδη ή η Ριζοσπαστική Αριστερή Νεολαία, ως νεολαία του Δημοκρατικού Ριζοσπαστικού Κόμματος του Μιχαήλ Κύρκου. Επειδή οι οργανώσεις αυτές δρούσαν ήδη από τη δεκαετία του 1940, τα βασικά τους αιτήματα αφορούσαν στην γενική αμνησία και την ειρήνευση, το Κυπριακό αλλά και οι φοιτητικές διεκδικήσεις.³

Η ΕΔΑ αποτέλεσε ιστορική τομή για την αριστερά, καθώς μέσω αυτής μπορούσαν να έχουν λόγο κομμουνιστές, που πρακτικά βρίσκονταν στην παρανομία αυτήν την περίοδο. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η 8^η Ολομέλεια του ΚΚΕ, μάλιστα, κάλεσε την ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων⁴), να διαλυθεί και τα μέλη και στελέχη του να ενσωματωθούν στις αντίστοιχες οργανώσεις της ΕΔΑ.⁵ Η δεκαετία που ακολούθησε είχε τη νεολαία ως επίκεντρο,⁶ με τη Νεολαία της ΕΔΑ να έχει κεντρικό ρόλο, αν και γνώρισε μαζική αποδοχή με την ίδρυση της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη.

Τη δεκαετία του 1960 η νεολαία βρίσκεται στο προσκήνιο, με διάφορες δράσεις, όχι μόνο πολιτικές, αλλά και πολιτιστικές που έχουν και πολιτικό περιεχόμενο. Δεν είναι λίγες οι φορές που συγκεντρώσεις νέων σε χώρους προαγωγής του πολιτισμού, όπως συναυλιακοί χώροι, οδηγούνταν σε πετροπόλεμο με την αστυνομία. Την περίοδο αυτή, μάλιστα, ο Μίκης Θεοδωράκης επέστρεψε στην

² Ι. Παπαθανασίου, et al., *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, σελ. 37.

³ Παπαθανασίου, et al, *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, σελ. 39.

⁴ Ήταν οργάνωση νέων που ιδρύθηκε την κατοχή, ως μέρος του ΕΑΜ, μια αριστερή οργάνωση που πρακτικά ταυτίστηκε με το ΚΚΕ.

⁵ Παπαθανασίου, et al, *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, σελ. 50.

⁶ Παπαθανασίου, et al, *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, σελ. 62.

Ελλάδα, μετά από σπουδές στο εξωτερικό, και πρακτικά γίνεται ο συνθέτης της νεολαίας και κυρίως της Αριστερά.⁷

Η στιγμή που άλλαξε την πορεία της αριστερής νεολαίας ήταν η δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1963. Ο Λαμπράκης ήταν βουλευτής της αντιπολίτευσης και επισκέφτηκε τη Θεσσαλονίκη, καθώς δημιουργούνταν στην πόλη παράρτημα της Επιτροπής για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη. Η δολοφονία έγινε ενώπιον της απαθούς αστυνομίας αναδεικνύοντας, αναδεικνύοντας την ύπαρξη ενός βαθέους κράτους. Κάποιοι, μάλιστα, την περίοδο εκείνη συνέδεαν την δολοφονία με τις εκλογές που χαρακτηρίστηκαν ως «βίας και νοθείας».⁸ Σε κάθε περίπτωση, όμως, αποτέλεσε ένα σημείο καμπής, καθώς κατάφερε να κινητοποιήσει τη νεολαία, καθώς ο θάνατος του Λαμπράκη την συσπείρωσε με σύνθημα «Κάθε νέος και Λαμπράκης». Το βράδυ της δολοφονίας του πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στα γραφεία της ΕΔΑ κατά την οποία γεννήθηκε η «Δημοκρατική Κίνηση Νέων – Γρηγόρης Λαμπράκης», η οποία στη συνέχεια συνενώθηκε με τη Νεολαία ΕΔΑ και δημιουργήθηκε η Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη (ΔΝΛ).⁹

Το καταστατικό της όριζε πως η ΔΝΛ ήταν «η πρωτοπόρα πλατιά δημοκρατική, αντιφασιστική, πατριωτική, φιλειρηνική και πολιτιστική οργάνωση της Ελληνικής Νεολαίας. Πιστεύει και αγωνίζεται για την Ειρήνη, τη Δημοκρατία, της Εθνική Ανεξαρτησία, την Κοινωνική Πρόοδο»¹⁰. Πέρα όμως από την πολιτική και κοινωνική δυναμική, η ΔΝΛ έδωσε βάρος και στον πολιτισμό. Τον Απρίλιο, μάλιστα, του 1967 και ενόσω εφαρμόζονταν η εκστρατεία για την «εθνική και πολιτισμική αναγέννηση» του Ανδρέα Λεντάκη, επιβλήθηκε η δικτατορία των συνταγματαρχών.¹¹

Η πολιτιστική διάσταση της οργάνωσης φαίνεται ποικιλοτρόπως από διάφορες τοποθετήσεις στελεχών και μελών της ΔΝΛ. Ειδικότερα, ο Μίκης

⁷ Παπαθανασίου, et al, *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, σελ. 62-64.

⁸ E. Gkotsaridis, “Who Really Rules this Country?” Collusion between State and Deep State in Post-Civil War Greece and the Murder of Independent MP Grigorios Lambrakis, 1958–1963’, *Diplomacy & Statecraft*, 2017, vol 28, no 4, pp 646-673.

⁹ Παπαθανασίου, et al, *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, σελ. 75-79.

¹⁰ Άρθρο 3 του καταστατικού.

¹¹ Παπαθανασίου, et al, *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, σελ. 85.

Θεοδωράκης στο *μανιφέστο των Λαμπράκηδων* κάνει σαφή αναφορά στην διαφθορά των νέων από τον κυρίαρχο πολιτισμό. Ενάντια στη διαφθορά αυτή, οι Λαμπράκηδες έκλεισαν δυναμικά «φλίπερς» και άνοιξαν 200 Λέσχες Πολιτισμού, ενώ ταυτόχρονα έγινε ολόκληρη εκστρατεία για να συγκεντρωθούν 50000 τίτλοι βιβλίων και να μοιραστούν στην επαρχία, έτσι ώστε να έχουν πρόσβαση οι νέοι. Παράλληλα, ανέπτυξαν πρόγραμμα για τον αθλητισμό.¹² Στο πρώτο συνέδριο, μάλιστα, σύνεδροι ανέφεραν την έλλειψη αθλητικής παιδείας στους Έλληνες. Οι λόγοι που οδηγούσαν στην υπανάπτυξη ήταν κατά βάση η αντίληψη πως ο αθλητισμός είναι χάσιμο χρόνου. Ταυτόχρονα, ο ηθικός ξεπεσμός των περισσότερων αθλητών μόλις σταματούσαν την άθληση αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα. Υπήρχε η αντίληψη πως η άθληση αφορούσε μονάχα τα ταλέντα, ενώ δουλειά και άθληση δεν μπορούσαν να συμβαδίσουν. Πέραν των παραπάνω, υπήρχαν και πρακτικοί λόγοι, όπως η κακή διατροφή λόγω φτώχειας, η απουσία χώρων άθλησης ειδικά για τα βράδια, ενώ τέλος τα αθλητικά σωματεία είχαν μεγάλα οικονομικά προβλήματα. Δυο ακόμη ενδιαφέροντα σημεία για την απουσία αθλητικής συνείδησης ήταν, κατά την άποψη των συνέδρων, η μανία με τα ρεκόρ που λειτουργούσε αποτρεπτικά, αλλά και η λειτουργία των συλλόγων φιλάθλων. Εκφράστηκε η άποψη πως αντί οι τελευταίοι να ωθούν τα μέλη τους στην άθληση τους φανάτιζαν.¹³

Προσυνεδριακά η ΔΝΛ συζητούσε το ζήτημα του πολιτισμού. Ασκούσαν έντονη κριτική στον κυρίαρχο πολιτισμό, ο οποίος οδηγούσε τους νέους στην πολιτιστική διαφθορά. Οι νυχτερινές λέσχες, τα καταστήματα με μηχανικά τεχνικά παιχνίδια, αλλά και η αναζήτηση «γκανγκστερικών και πορνογραφικών φιλμ και αναγνωσμάτων» από τους νέους περιόριζαν τον χώρο ανάπτυξης ποιοτικών πολιτιστικών προϊόντων.¹⁴ Η ολόπλευρη ριζική πολιτιστική αναγέννηση της χώρας θα προέκυπτε μονάχα μέσα από την αντιστράτευση στις αμερικανικές επιρροές και την ταυτόχρονη επένδυση στο δημιουργικό πνεύμα του λαού και ειδικότερα της νεολαίας, στο πλαίσιο των ελληνικών παραδόσεων.¹⁵ Θεωρούσαν πως ο

¹² Μ. Θεοδωράκης, *Το μανιφέστο των λαμπράκηδων: ποιοι είμαστε, τι θέλουμε, γιατί μας πολεμούν*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Πρωτοπόρου, 1966, σελ. 20.

¹³ *Το Α' Συνέδριο της ΔΝΛ ή το πρώτο ιδρυτικό Συνέδριο της ΔΝΛ*, 1965, Αθήνα, σελ. 174-176.

¹⁴ *Η γενιά μας γενιά της αλλαγής – προσυνεδριακή διακήρυξη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη*, Δεκέμβρης 1964, Αθήνα, σελ. 14.

¹⁵ *Η γενιά μας γενιά της αλλαγής – προσυνεδριακή διακήρυξη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη*, Δεκέμβρης 1964, Αθήνα, σελ. 17-20.

αμερικανικός κοσμοπολιτισμός διαστρέβλωνε τον εθνικό πολιτισμό, επομένως η στροφή προς την λαϊκή παράδοση ήταν μονόδρομος.

Στα 5 σημεία του προγράμματος της ΔΝΛ υπήρχε ρητή αναφορά στον πολιτισμό υπό την έννοια της πάλης για εκπολιτισμό, ψυχαγωγία και αθλητισμό για τη Νεολαία.¹⁶ Ειδικότερα, έδιναν ιδιαίτερη προσοχή στην υπεράσπιση του λαϊκού πολιτισμού και των παραδόσεων, καθώς θεωρούνταν η πηγαία έκφραση του λαού, αλλά και το μόνο μέσο υπεράσπισής του από τις αμερικανικές επιρροές. Παράλληλα, διεκδικούσαν τον περιορισμό της φορολογίας και ειδικότερα της βασιλικής πρόνοιας στα θεάματα από την καλλιτεχνική παραγωγή, καθώς και στην δημιουργία πνευματικών κέντρων στην επαρχία.¹⁷ Η βαρύτητα που είχε ο πολιτισμός φαίνεται και από τις τοποθετήσεις των συνέδρων του Α' Συνεδρίου. Εκεί εκφράστηκε η άποψη πως η παιδεία δε βοηθά στην προαγωγή του πολιτισμού, καθώς το 47% του πληθυσμού ήταν αναλφάβητο, ενώ ταυτόχρονα η κρατική παρέμβαση για την επίλυση ζητημάτων που αφορούσαν στην προαγωγή της λαϊκής πολιτισμικής και πολιτιστικής παράδοσης κρίνονταν απαραίτητη. Η όποια ιδιωτική πρωτοβουλία, έκριναν, πως μπορούσε μονάχα να συμβάλει μέχρι ένα σημείο, πέραν αυτού το κράτος ήταν απαραίτητο.¹⁸

Η προσέγγιση στα θέματα αθλητισμού και πολιτισμού των «Λαμπράκηδων» εστίαζε στις αρνητικές αμερικανικές επιρροές και την ανάγκη προαγωγής του λαϊκού πολιτισμού, αλλά και την πηγαία καλλιτεχνική παραγωγή κυρίως από τη νεολαία. Αντιστρατεύονταν καθετί ξένο που λειτουργούσε σε εμπορικό πλαίσιο, καθώς θεωρούσαν πως διέφθειρε. Αυτές οι αντιλήψεις εκφράζονται και την περίοδο της Μεταπολίτευσης από την ΚΝΕ και την ΕΚΟΝ-ΡΦ, όπως θα αναδειχθεί παρακάτω. Ειδικότερα, όμως, μετά την πτώση της δικτατορίας, αρχίζουν να υπάρχουν κινήματα που σχετίζονταν με την διεκδίκηση των δικαιωμάτων των γυναικών και των ομοφυλοφίλων, αλλά και της σεξουαλικής απελευθέρωσης. Διαμορφώθηκε, λοιπόν, ένα περιβάλλον συγκρουσιακό μεταξύ των κινήματων και της παραδοσιακής οικογένειας. Παρόλα αυτά, τα παραπάνω κινήματα έφεραν την Ελλάδα πιο κοντά

¹⁶ Θεοδωράκης, *Το μανιφέστο των λαμπράκηδων: ποιοι είμαστε, τι θέλουμε, γιατί μας πολεμούν*, σελ 59.

¹⁷ Θεοδωράκης, *Το μανιφέστο των λαμπράκηδων: ποιοι είμαστε, τι θέλουμε, γιατί μας πολεμούν*, σελ 59.

¹⁸ *Το Α' Συνέδριο της ΔΝΛ ή το πρώτο ιδρυτικό Συνέδριο της ΔΝΛ*, 1965, Αθήνα, σελ. 166-169.

στον δυτικό κόσμο.¹⁹ Ο αυξανόμενος εκδημοκρατισμός της κοινωνίας κατέστησαν τα φοιτητικά και όχι μόνο κινήματα δυναμικά, καθώς το περιβάλλον ήταν πρόσφορο για να ευδοκιμήσουν.²⁰ Αυτό είναι και το περιβάλλον, μέσα στο οποίο δρούσαν και οι οργανωμένες αριστερές πολιτικές νεολαίες.

4.1 Το ΚΚΕ πέρα από την πολιτική – Πολιτισμός και καθημερινότητα

Το ΚΚΕ έχει διαμορφώσει μια ολιστική προσέγγιση της ζωής η οποία εκφράζεται ως ένα ενιαίο πολιτικό μανιφέστο. Η ιδεολογία του καθορίζει το σύνολο της καθημερινότητας των ανθρώπων από τη στιγμή που γεννιούνται μέχρι τον θάνατο. Η ταξική συνείδηση αποτελεί τον πυρήνα της σκέψης των στελεχών του, ενώ όποια παρέκκλιση εύκολα χαρακτηρίζεται είτε οπορτουниστική είτε αντεργατική. Η ταξική συνείδηση των εργατών διαμορφώνεται διαρκώς και εξελίσσεται ως αποτέλεσμα της κοινωνικής, τεχνολογικής και επιστημονικής προόδου. Η πρωτοπορία των εργατών είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς αυτοί αποτελούν την αιχμή του δόρατος στην προσπάθεια για την επιβολή της δικτατορίας του προλεταριάτου, αλλά και για την διατήρησή του. Μέσα στις τάξεις τους έχουν όλα τα απαραίτητα εφόδια ώστε να κάνουν την επανάστασή τους και να κυριαρχήσουν. Το μοναδικό στοιχείο που τους λείπει, όπως προκύπτει από τα συνέδρια και τις δημόσιες τοποθετήσεις των στελεχών του, είναι η ενότητα και η οργάνωση, ώστε να κατευθυνθούν σωστά σαν ενιαίο μέτωπο ενάντια στον καπιταλισμό και την αλλοτριωμένη από το χρήμα κοινωνία.

Η προσέγγιση της πραγματικότητας υπό αυτό το πρίσμα λειτουργεί με ένα αυστηρό πλαίσιο το οποίο διαποτίζει την εργασιακή ηθική, την πολιτική στάση, την αντιμετώπιση του κράτους, τη συλλογική δράση και την πολιτιστική ταυτότητα. Η διαχείριση του ελεύθερου χρόνου είναι εξαιρετικά σημαντική για το ΚΚΕ, καθώς αυτός διαμορφώνει την ταυτότητα του κάθε ανθρώπου, και ως εκ τούτου θα πρέπει να είναι οργανωμένος στη βάση των επαναστατικών ιδεών και της πρωτοπορίας που μονάχα ο λαός και ειδικότερα η εργατική τάξη μπορεί να δημιουργήσει. Υπό αυτήν

¹⁹ Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην Κρίση: Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, σελ 309-310.

²⁰ Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην Κρίση: Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, σελ 314.

την αίρεση η λαϊκή έκφραση, ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση αποτελούν την πηγαία και γνήσια έκφραση του προλεταριάτου.

Η περίοδος της δικτατορίας ήταν ιδιαίτερα δύσκολη για τα πολιτικά κόμματα και ιδιαίτερα για το ΚΚΕ. Ήδη από το 1968 έχει διασπαστεί και είχε περιέλθει σε κατάσταση εσωστρέφειας. Σε αυτό συνέτεινε και το γεγονός ότι τα προηγούμενα χρόνια είχαν πάψει να λειτουργούν οι τοπικές οργανώσεις του ΚΚΕ²¹, καθώς τον χώρο της Αριστεράς εκπροσωπούσε η ΕΔΑ. Αργότερα θα ασκήσουν κριτική στα πεπραγμένα τους καθώς και στο γεγονός ότι θα μπορούσαν είτε να αποτρέψουν είτε να ενεργοποιήσουν την αντίσταση καλύτερα εναντίον της δικτατορίας. Σε κάθε περίπτωση, ήδη από το 1968 γίνεται μια προσπάθεια οργάνωσης του κόμματος και του λαού, η οποία ωστόσο δείχνει να περιορίζεται σε ευχολόγια, σε μια παθητική αντιμετώπιση της καθημερινότητας και στην παρακολούθηση των εξελίξεων παρά στην διαμόρφωσή τους.

Το 9^ο Συνέδριο του ΚΚΕ προχώρησε σε αυτοκριτική ως προς τη λειτουργία του κόμματος λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας, θεωρώντας πως θα έπρεπε να είναι σε θέση, ακόμα και κάτω από τη σκέπη της ΕΔΑ να αντιληφθεί την πορεία των γεγονότων και να αντιδράσει είτε ανατρεπτικά είτε περισσότερο αντιστασιακά απέναντι στους Συνταγματάρχες.²² Παράλληλα αποδόθηκαν ευθύνες και στην αναθεωρητική ομάδα του κόμματος, οι οποίοι σχημάτισαν το ΚΚΕ Εσωτερικού, όπως επίσης και στην Ένωση Κέντρου, η κυβέρνηση του οποίου δεν απομάκρυνε από τον κρατικό μηχανισμό όλους εκείνους που υποστήριξαν με τις πράξεις του το δικτατορικό καθεστώς. Γενικότερα, ωστόσο, απέδιδε ευθύνες στην έλλειψη πολιτικής, οργανωτικής και ιδεολογικής προετοιμασίας από την πλευρά του ΚΚΕ αλλά και της ΕΔΑ. Ως εκ τούτου φαίνεται να αναλογίζονται πρωτίστως τα δικά τους προβλήματα και τις δικές τους αδυναμίες, χωρίς να προφασίζονται δικαιολογίες, εντοπίζοντας παράλληλα πολύ συγκεκριμένα ζητήματα τα οποία διαχειρίστηκε το κόμμα λανθασμένα, όπως για παράδειγμα οι παραδοχές του 8^{ου} συνεδρίου πως η εθνική αστική τάξη αποτελούσε κινητήρια δύναμη της επανάστασης η οποία θα

²¹ Είναι προφανές πως λειτουργούσαν στην παρανομία.

²² ΕΚΧΦ, (12/1973), ΑΜ 326076, 9ο Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση του Συνεδρίου πάνω στην Έκθεση δράσης της ΚΕ (Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ 1974).

γινόταν ειρηνικά, καθώς και τη διάλυση των τοπικών οργανώσεων στο εσωτερικό της χώρας. Κατά την κρίση τους, λοιπόν, πέτυχαν να αναδειχθεί ο οπορτουνισμός με επακόλουθο τη διάσπαση του κόμματος, αλλά και ο λικβινταρισμός²³ επηρεάζοντας σημαντικά την φυσιογνωμία του ΚΚΕ και διχάζοντας την προοδευτική κοινότητα της χώρας.

Το ΚΚΕ είχε υπό τον έλεγχό του σημαντικό αριθμό περιοδικών εκδόσεων σε όλη την επικράτεια, ενώ ταυτόχρονα υπήρχαν και αντίστοιχες εκδόσεις στο εξωτερικό.²⁴ Παραδείγματα αποτελούν η «Αδούλωτη Αλήθεια» που ήταν όργανο της κομμουνιστικής οργάνωσης της Αθήνας, η «Δημοκρατία» που ελέγχονταν άμεσα από την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ και η «Ελεύθερη Πατρίδα» που εκδίδονταν στο εξωτερικό. Το περιεχόμενο είχε προφανώς επαναστατικό χαρακτήρα πέρα από την ειδησεογραφική τους λειτουργία, όπως και την ενημέρωση για το πρόγραμμα ραδιοφώνων που εξέπεμπαν ειδήσεις από την Ελλάδα που λογοκρίνονταν από το καθεστώς. Το περιοδικό «Δημοκρατία» στο τεύχος του Μαρτίου του 1968 καλούσε τον κόσμο να ακούσει μονάχα ραδιοφωνικούς σταθμούς που έλεγαν την αλήθεια για την κατάσταση στην Ελλάδα. Παράλληλα παρείχε και πληροφορίες για το ελληνόγλωσσο πρόγραμμα ραδιοφωνικών σταθμών που εξέπεμπαν από τις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Ειδικότερα από τις 6:30 το πρωί μέχρι τα μεσάνυχτα υπήρχε η δυνατότητα να ακούσει κανείς ελληνικό πρόγραμμα συγκεκριμένης διάρκειας από τους σταθμούς της Σόφιας, της Βουδαπέστης, της Μόσχας, του Βουκουρεστίου αλλά και από τη «Φωνή της Αλήθειας» που εξέπεμπε εκείνη την περίοδο από τη Λειψία της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας.

Η παρουσία εντύπων αλλά και ραδιοφωνικών σταθμών αποτελούσαν από μόνα τους πολιτιστικά στοιχεία. Το περιεχόμενο τόσο των εντύπων όσο και των εκπομπών μπορούσε να λειτουργήσει στο πλαίσιο προώθησης της ελληνικής γλώσσας, της Ελλάδας αλλά και πολιτιστικών στοιχείων όπως είναι τα τραγούδια. Παρά το πολιτικό περιεχόμενο, δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει τη σημασία που είχαν, καθώς οι αναγνώστες και οι ακροατές είχαν με τη σειρά τους τη δυνατότητα να

²³ Έννοια που εκφράζει την εγκατάλειψη των επαναστατικών κινημάτων και την προσπάθεια για ειρηνική διάχυση των κομμουνιστικών ιδεών και ιδεωδών.

²⁴ ΕΚΧΦ, ΑΜ: 519970, Περιοδικό Δημοκρατία 1968/03 Πολιτική Επιθεώρηση της ΚΕ του ΚΚΕ.

αναπτύξουν σχέσεις με ντόπιους και να προωθήσουν τις ιδέες, τις αντιλήψεις αλλά και τα στοιχεία που τους ψυχαγωγούσαν και τους διασκέδαζαν.

Η ολιστική προσέγγιση της πολιτικής και της ζωής σηματοδοτεί τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ να παρεμβαίνει και στη διασκέδαση και ψυχαγωγία των μελών του, υπό την έννοια ότι όριζε το τι είναι γνήσια λαϊκό, εργατικό και ποιοτικό και συνεπώς αυτό το οποίο όφειλαν οι ακόλουθοί του να εφαρμόζουν στην πράξη. Με τρόπο απόλυτο διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο κατηγοριοποίησης της πολιτιστικής ζωής σε αστική και εργατική.²⁵ Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν όλα εκείνα τα στοιχεία που χαρακτήριζαν είτε άμεσα τον αμερικανικό τρόπο ζωής και τα εισαγόμενα από τις ΗΠΑ ή από άλλες χώρες του δυτικού συνασπισμού πολιτιστικά προϊόντα είτε αυτά που παράγονταν στην Ελλάδα και είχαν σαφείς επιρροές από τη Δύση. Από την άλλη πλευρά ανήκαν ο λαϊκός πολιτισμός ως πηγαία έκφραση των πολιτών και όλα τα προϊόντα που ήταν επηρεασμένα από αντίστοιχα του ανατολικού συνασπισμού. Αυτό που καθιστά την παραπάνω άποψη ανεδαφική, πέρα από το ατομικό κριτήριο στις επιλογές διασκέδασης και ψυχαγωγίας, είναι το γεγονός ότι μερικά χρόνια αργότερα άρχισε να αναπτύσσεται έντονα και στην ΕΣΣΔ μια πολιτιστική βιομηχανία που ήταν σαφώς επηρεασμένη από τις ΗΠΑ, όπως είναι η ροκ μουσική. Η επιρροή αυτή είχε ιστορία αρκετών χρόνων, καθώς δεν ήταν εύκολο να υπάρξουν πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ των δύο συνασπισμών.

Η κρίση του ΚΚΕ για την κεντρική πολιτική στον τομέα του πολιτισμού μπορεί να περιγραφεί με τις λέξεις υποτέλεια, αυταρχισμός και λιτότητα.²⁶ Η εισαγωγή «υποπροϊόντων πολιτισμού» ωραιοποιούσαν τον καπιταλισμό και προωθούσαν τον αμερικανικό τρόπο ζωής. Ο συγκεκριμένος τρόπος ζωής αναδείκνυε την ελληνική υποτέλεια, ενώ ταυτόχρονα αξιοποιούνταν ως μέσο για την ανάδειξη του καπιταλισμού, ο οποίος διακατέχεται από αυταρχικά στοιχεία σύμφωνα με τις βασικές παραδοχές του ΚΚΕ. Οι εισαγωγές πολιτιστικών προϊόντων από τις ΗΠΑ και τη Δύση γενικότερα περιόριζε, σύμφωνα με αυτό, και την τοπική καλλιτεχνική παραγωγή, καθώς οι καλλιτέχνες έτειναν να αντιγράφουν τα στοιχεία που

²⁵ ΕΚΧΦ, (05/1978), ΑΜ:325900, Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση για το πολιτιστικό κίνημα (Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ).

²⁶ ΕΚΧΦ, (05/1978), ΑΜ:325900, Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση για το πολιτιστικό κίνημα (Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ).

παρατηρούσαν. Ο περιορισμός αυτός συνέτεινε στη λιτότητα για την οποία κατηγορούσαν την κυβέρνηση. Ένα επιπλέον αρνητικό στοιχείο που έφεραν τα εισαγόμενα από τη Δύση πολιτιστικά στοιχεία ήταν η εξύμνηση της βίας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς κυρίως μέσα από τις κινηματογραφικές ταινίες. Με αυτόν τον τρόπο ο πολιτισμός συνδέονταν με το κέρδος και γίνονταν εμπόρευμα, εντείνοντας παράλληλα τον ανταγωνισμό μεταξύ των καλλιτεχνών. Τελική κυβερνητική επιδίωξη, κατά το ΚΚΕ, ήταν η καταδίκη του λαού να ζει με χαμηλό μορφωτικό και πολιτιστικό-πολιτισμικό επίπεδο, μετατρέποντάς τον σε υποχείριο.

Το ΚΚΕ αντιλαμβανόταν την κατάσταση ως μια πολιτιστική μάχη μεταξύ της πολιτικής των ιμπεριαλιστών και της πολιτικής των προοδευτικών και λαϊκών δυνάμεων και για αυτόν τον λόγο κατάρτισε ένα πολιτικό πρόγραμμα για να αντιμετωπίσει την επίθεση που θεωρούσε ότι δεχόταν.²⁷ Βασικός άξονας ήταν η ίδρυση-δημιουργία ενός λαϊκού πολιτιστικού κινήματος, όχι απαραίτητα συνδεδεμένο με τη λαϊκή παράδοση, αλλά περισσότερο ως μέσο ανάδειξης σύγχρονων καλλιτεχνών ανεξάρτητα από το αντικείμενο. Μέσω του κινήματος θα μπορούσαν οι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών να έρθουν σε επαφή μεταξύ τους και να δημιουργήσουν δίκτυα συνεργασιών. Το ΚΚΕ, άλλωστε, καυχείται για την ανάδειξη πλήθους πρωτοπόρων καλλιτεχνών και λογοτεχνών. Η σωστή τέχνη όφειλε να συνδυάζεται σωστά με τους αγώνες του λαού για μόρφωση, πολιτισμό, δημοκρατία, εθνική ανεξαρτησία, ειρήνη και κοινωνική πρόοδο. Υπό αυτήν την έννοια η συμβολή του λαϊκού πολιτιστικού κινήματος επεκτείνονταν και στην επιστράτευση, την κινητοποίηση και τη συσπείρωση των δημοκρατικών δυνάμεων στο ενιαίο μέτωπο που επιχειρούσε να δημιουργήσει το ΚΚΕ, ώστε να αντιπαλέψει τον καπιταλισμό και να επιφέρει συστημικές αλλαγές στην ελληνική πολιτική και οικονομική σκηνή.

Η ευθύνη των κομμουνιστών δεν περιοριζόταν μονάχα στη δημιουργία του λαϊκού πολιτιστικού κινήματος, αλλά όφειλαν παράλληλα να ενισχύσουν με τη δράση τους και να διεκδικήσουν τη δημιουργία των κατάλληλων δομών, ώστε να υπάρχουν παντού μορφωτικοί σύλλογοι, λέσχες πολιτισμού, βιβλιοθήκες και

²⁷ ΕΚΧΦ, (05/1978), ΑΜ:325900, Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση για το πολιτιστικό κίνημα (Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ).

αθλητικοί όμιλοι.²⁸ Κάθε τοπική οργάνωση όφειλε να εντοπίσει τα πολιτιστικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν στην περιοχή ευθύνης τους και να ενεργούσαν βάσει των δυνατοτήτων τους για την επίλυση αυτών. Έπρεπε, παράλληλα να επεξεργάζονται συστηματικά τρόπους δράσης που θα συσπείρωναν τον λαό σε έναν κοινό στόχο. Συνοπτικά θα μπορούσαμε να πούμε πως το ΚΚΕ στόχευε στη συσπείρωση των καλλιτεχνών και στην εναντίωση του αμερικανικού τρόπου ζωής και των δυτικοευρωπαϊκών πολιτιστικών υποπροϊόντων.

Ο μαζικός λαϊκός πολιτισμός, όπως τον φανταζόταν το ΚΚΕ, εμπεριείχε την αξιοποίηση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, την στενότερη επαφή μεταξύ των καλλιτεχνών και την εξάπλωση του σε ολόκληρη την επικράτεια.²⁹ Με αυτόν τον τρόπο αξιοποιούνταν ποιοτικά, κατά την κρίση του κόμματος, ο ελεύθερος χρόνος των πολιτών. Παράλληλα προκρίνονταν η γνωριμία με τον πολιτισμό άλλων λαών αλλά και η μετάδοση της ελληνικής παράδοσης και της καλλιτεχνικής παραγωγής. Σε αυτό συνέβαλλε τα μέγιστα το φεστιβάλ ΚΝΕ-Οδηγητή, το οποίο απευθυνόταν στο κοινό με πλήθος καλλιτεχνικών εκδηλώσεων συμπεριλαμβανομένου και ξένων αντιπροσωπειών τόσο πολιτικών όσο και καλλιτεχνικών.

Οι βασικοί στόχοι που όφειλε να εκπληρώσει το ΚΚΕ και η ΚΝΕ εστίαζαν σε ζητήματα που, βάσει της ιδεολογίας τους, έπρεπε η διαχείρισή τους να γίνεται κεντρικά από το κράτος, όπως είναι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και οι επιχορηγήσεις σε Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης και εργατικά σωματεία ώστε να δημιουργηθούν πνευματικά κέντρα, δημοτικών θεάτρων, βιβλιοθηκών και χώρους άθλησης. Η ενθάρρυνση της ελεύθερης πνευματικής και καλλιτεχνικής δημιουργίας συνδέονταν με την προστασία της πολιτιστικής και πολιτισμικής κληρονομιάς, ενώ έπρεπε να συνδυαστεί και με πολιτιστικές ανταλλαγές με όλες τις χώρες. Για όλα αυτά βασική αντίληψη και πηγή έμπνευσης ήταν η ιδέα πως ο σοσιαλισμός θα έσωζε τον πολιτισμό.

²⁸ ΕΚΧΦ, (05/1978), ΑΜ:325900, 10ο Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση για το πολιτιστικό κίνημα (Εκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ).

²⁹ ΕΚΧΦ, (05/1978), ΑΜ:325900, Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση για το πολιτιστικό κίνημα (Εκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ).

4.2 Η ΚΝΕ

Η ΚΝΕ ιδρύθηκε μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 και από την αρχή τοποθετήθηκε πολιτικά διακηρύσσοντας την ταυτότητά της. Στη διακήρυξη του Οκτωβρίου του 1969 ανέφερε πως αποτελούσε εθελοντική πολιτική οργάνωση και μέλη της μπορούν να γίνουν πρωτοπόροι νέοι και νέες που είναι αποφασισμένοι/ες να σταθούν στην πρώτη γραμμή του αγώνα για τα δικαιώματα των εργαζομένων και της νεολαίας.³⁰ Άμεσος στόχος της οργάνωσης ήταν η ανατροπή της δικτατορίας μέσα από τη συνεργασία όλων των δημοκρατικών-αντιδικτατορικών δυνάμεων, οι οποίες θα έπρεπε να σχηματίσουν κυβέρνηση.

Τα βασικά αιτήματα, πέρα από την ανατροπή της δικτατορίας μέσα από τη διεθνοποίηση του ζητήματος και την ενημέρωση ομοϊδεατών τους για την κατάσταση στην χώρα,³¹ αφορούσαν κυρίως σε θέματα άμεσα σχετιζόμενα με τη νεολαία.³² Η δωρεάν παιδεία για όλους και δημοκρατική μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας, αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά της πολιτικής τους ατζέντας. Παράλληλα, η εξασφάλιση των συνθηκών εκείνων που θα παρείχαν εργασία ήταν απαραίτητες, όπως επίσης και η βελτίωση του εισοδήματος και των συνθηκών εργασίας αποτελούσαν πάγια αιτήματα. Σημαντικό ρόλο στην πολιτική ταυτότητα της ΚΝΕ είχε ο πολιτισμός και για αυτόν τον λόγο ζητούσε την εξασφάλιση των δυνατοτήτων εκείνων που ήταν απαραίτητες ώστε να αναπτυχθούν πολιτιστικά και σωματικά οι νέοι και οι νέες της χώρας. Τέλος, η ΚΝΕ απαιτούσε την απαλλαγή από την ιμπεριαλιστική εξάρτηση και τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Ο τελικός σκοπός, άλλωστε, ήταν η κατάργηση κάθε είδους εκμετάλλευσης.

Η επιστροφή στη συνταγματική τάξη και την δημοκρατία έδωσε ώθηση στην ΚΝΕ. Ούσα, πλέον, μια νόμιμη πολιτική οργάνωση μπορούσε να δράσει και να έχει ορατότητα. Οι ιδέες και αντιλήψεις που εξέφραζε μπορούσαν να υποστηριχθούν

³⁰ ΕΚΧΦ, (10/1969), ΑΜ 330156, Διακήρυξη ΚΣ της ΚΝΕ, ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, 1970 1(1), «Η Συνδιάσκεψη της ΚΝΕ-Ορόσημο στο κίνημα της νεολαίας».

³¹ ΕΚΧΦ, (1969), ΑΜ 130233, Έκκληση της ΚΝΕ προς οργανώσεις νέων όλου του κόσμου για συμπαράσταση στον αγώνα της ελληνικής νεολαίας κατά της χούντας.

³² ΕΚΧΦ, (10/1969), ΑΜ 330156, Διακήρυξη ΚΣ της ΚΝΕ, ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, 1970 1(1), «Η Συνδιάσκεψη της ΚΝΕ-Ορόσημο στο κίνημα της νεολαίας».

δημόσια, χωρίς τον φόβο της καταστολής. Σε αυτό το νέο πλαίσιο αναπτύχθηκαν δράσεις πολιτικές και πολιτιστικές που έδωσαν χρώμα στην ελληνική πολιτική και πολιτιστική ζωή. Τα συνέδρια και τα φεστιβάλ που διοργάνωνε τόσο η ΚΝΕ (ΚΝΕ-Οδηγητή) όσο και η ΕΚΟΝ-ΡΦ (Αυγής-Θούριου) προήγαγαν με τον τρόπο τους τον πλουραλισμό και διαμόρφωσαν σε έναν βαθμό την πολιτική ατζέντα.

4.2.1 1ο Συνέδριο ΚΝΕ

Η πτώση της δικτατορίας συνδυάστηκε με τη δημιουργία, οργάνωση και εδραίωση φιλελεύθερης δημοκρατίας στην Ελλάδα. Η ΚΝΕ είχε και εξακολουθεί να έχει διαφορετική θεώρηση της πραγματικότητας, επιδιώκοντας τη διαμόρφωση μιας λαϊκής δημοκρατίας στη χώρα και χρησιμοποιούσε για αυτόν τον σκοπό συνθηματικό λόγο όπως «δημοκρατικό δρόμο» και «εθνική ανεξαρτησία». Η επίτευξη του σκοπού αυτού απαιτούσε βελτίωση στην οργάνωση του Λαϊκού Κινήματος που θα χαρακτηρίζονταν από ενότητα. Η ύπαρξη μιας ισχυρής ΚΝΕ αποτελούσε μονόδρομο, καθώς μόνο αυτή είχε την εμπειρία και τη σωστή ιδεολογική προσέγγιση, και ήταν η μόνη οργάνωση που μπορούσε να καθοδηγήσει σωστά διότι κατανοούσε και επεσήμανε τα προβλήματα που είχε η νεολαία.

Οι στόχοι που έθεταν για το ενιαίο δημοκρατικό κίνημα είχαν σοσιαλιστικό προσανατολισμό με σαφείς σοβιετικές επιρροές.³³ Διεκδικούσαν την διεύρυνση των δικαιωμάτων της νέας γενιάς στη δουλειά και στη μόρφωση, χωρίς να γίνεται περαιτέρω αναφορά στο τι ακριβώς διεκδικούσαν, καθώς και στον εκδημοκρατισμό σε όλη τη δημόσια διοίκηση κάνοντας σαφή αναφορά στην απομάκρυνση των λεγόμενων βασιλοχουντικών. Ως προς την εξωτερική πολιτική η εναντίωση στην ατλαντική πολιτική της κυβέρνησης ήταν κεντρική επιδιώκοντας απομάκρυνση της χώρας από το ΝΑΤΟ και των ξένων στρατιωτικών βάσεων, καθώς αποτελούσαν το «μακρύ χέρι» του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, τον οποίο όφειλε η νεολαία να αντιπαλέψει αναπτύσσοντας παράλληλα αλληλεγγύη στους λαούς που υπέφεραν από

³³ ΕΚΧΦ, (18/2/1976), ΑΜ 328332, «1ο Συνέδριο της ΚΝΕ-Απόφαση για ένα μαζικό αντιιμπεριαλιστικό-δημοκρατικό κίνημα της νέας γενιάς (Υλικά και Ντοκουμέντα 1ου Συνεδρίου ΚΝΕ-Εκδόσεις Οδηγητή)».

τις επιπτώσεις του. Τέλος, σημαντικό στοιχείο της περιόδου αυτής ήταν το κίνημα ειρήνης και ο αφοπλισμός της Ευρώπης από τα πυρηνικά, κίνημα το οποίο θα κορυφωθεί την επόμενη δεκαετία.

Ο πολιτισμός δε θα μπορούσε να λείπει από την ολιστική προσέγγιση της ζωής που είχε το ΚΚΕ και επακόλουθα η ΚΝΕ. Ο ελεύθερος χρόνος αποτελούσε δυναμικό πεδίο άσκησης πολιτικής. Η οργάνωση της ανάπαυσης, η ψυχαγωγία, ο τουρισμός, η τέχνη και ο αθλητισμός θα έπρεπε να γίνουν πιο προσιτά στις πλατιές λαϊκές μάζες.³⁴ Δεν απουσίαζε και η σκληρή κριτική απέναντι στον εισαγόμενο αμερικανικό πολιτισμό, ο οποίος χαρακτηριζόταν ως υποπροϊόν που διέφθειρε τη νέα γενιά εκμηδενίζοντας την προσωπικότητα και απομακρύνοντας τους νέους από τα «προοδευτικά ιδανικά». Ταυτόχρονα ασκούσε κριτική και στους ελληνικούς θεσμούς που σχετίζονταν με τον πολιτισμό, καθώς θεωρούσε πως εμπόδιζαν τις προοδευτικές πολιτιστικές τάσεις και παραγκώνιζαν τον λαϊκό πολιτισμό λειτουργώντας έτσι αντιπατριωτικά. Η ΚΝΕ προήγαγε την οργάνωση ενός πολιτιστικού κινήματος που θα έδινε λύση στο πρόβλημα, καθώς η νεολαία θα διαπαιδαγωγούνταν και θα συσπειρώνονταν γύρω από τις τάξεις της ΚΝΕ ανεβάζοντας το πνευματικό επίπεδο της. Ταυτόχρονα, η ίδρυση πολιτιστικών κέντρων, που θα προσέλκυε την καλλιτεχνική παραγωγή, θα οργάνωνε τις ασυντόνιστες καλλιτεχνικές δυνάμεις, διευκολύνοντας παράλληλα την προβολή των καλλιτεχνικών προϊόντων, ενώ σημαντικό ρόλο θα είχαν και στη διάσωση του λαϊκού πολιτισμού, καθώς θα δούλευαν προς αυτήν την κατεύθυνση.

Το πλαίσιο πολιτιστικής ανάπτυξης περιλάμβανε μια σειρά δράσεων που θα υλοποιούνταν κάτω από την ηγεσία και την καθοδήγηση της ΚΝΕ. Οι μορφές έκφρασης εστίαζαν στη διοργάνωση εκδηλώσεων όπως σεμινάρια, διαλέξεις, εκθέσεις και ψυχαγωγικές δράσεις. Ταυτόχρονα υποστήριζαν τις ερασιτεχνικές καλλιτεχνικές παραγωγές, ενώ παράλληλα όφειλαν να διευκολύνουν τις κοινές εμφανίσεις και ανταλλαγές, ώστε να προωθηθεί περαιτέρω η τέχνη και ο πολιτισμός, ενώ ο γενικότερος συντονισμός των πολιτιστικών φορέων κρίνονταν απαραίτητος. Η αδελφοποίηση διαφόρων σωματείων, οι κοινές εκδηλώσεις, αλλά και οι ανταλλαγές

³⁴ ΕΚΧΦ, (22/2/1976), ΑΜ 328333, «1ο Συνέδριο ΚΝΕ-Απόφαση για ένα πλατύ πολιτιστικό κίνημα (Υλικά και ντοκουμέντα 1ου Συνεδρίου της ΚΝΕ-εκδόσεις ΟΔΗΓΗΤΗ)».

με αντίστοιχους φορείς του εξωτερικού ήταν εξαιρετικής σημασίας για την ανάπτυξη του πολιτιστικού κινήματος, με σκοπό πάντα τη διάσωση του λαϊκού πολιτισμού, τον αγώνα εναντίον της διαφθοράς, την εξάλειψη του αναλφαβητισμού και τη διάδοση του καλού βιβλίου. Στο ίδιο πλαίσιο, σημαίνοντα ρόλο είχε και η ανάπτυξη του «σωστού» αθλητισμού. Δεν διευκρινίζεται ποιο είναι το σωστό περιεχόμενο του αθλητισμού, ωστόσο από το γενικότερο πνεύμα φαίνεται να είναι ο ερασιτεχνικός και όχι επαγγελματικός, με σκοπό την ψυχαγωγία, τη βελτίωση της δημόσιας υγείας και την ανάπτυξη ομαδικού πνεύματος. Τέλος, σημείωναν πως θα έπρεπε να αναπτυχθεί ο οργανωμένος τουρισμός. Αξίζει να τονίσουμε πως γίνεται ειδική μνεία στα λαϊκά πανηγύρια της επαρχίας, τα οποία έπρεπε να αξιοποιηθούν, καθώς αποτελούσαν την πηγαία έκφραση του λαού και ως εκ τούτου η σωστή πολιτιστική κατεύθυνση της εργατικής τάξης.

Το 1ο Συνέδριο της ΚΝΕ αποτέλεσε σταθμό για την προγραμματική πορεία της οργάνωσης, καθώς τέθηκαν οι βασικές αρχές, οι βασικοί άξονες πολιτικής, όπως και το διεκδικητικό πλαίσιο βάσει του οποίου θα ασκούσε την πολιτική της. Η ολιστική προσέγγιση της ζωής των ανθρώπων που θα είναι συνδεδεμένη με την καθοδήγηση της ΚΝΕ χαρακτήριζε τη φιλοσοφία της σχετικής διακήρυξης-απόφασης του συνεδρίου. Τα θεμελιώδη δικαιώματα της νεολαίας και των ανθρώπων γενικότερα, η υγεία, το δικαίωμα στη μόρφωση, το δικαίωμα στην ψυχαγωγία, το δικαίωμα συμμετοχής στην κοινωνική και πολιτική ζωή καθώς και η ειρηνική ζωή αποτέλεσαν τα ευρύτερα κεφάλαια που ανέπτυξαν.

Η εξασφάλιση εργασίας σε όλους του νέους και τις νέες με ταυτόχρονη αύξηση του εισοδήματος αποτελούσε κεντρικό στόχο της ΚΝΕ.³⁵ Οι συνθήκες εργασίας θα έπρεπε να βελτιώνονταν κυρίως ως προς την υγιεινή και την ασφάλεια, ενώ οι νέοι κάτω από τα 18 θα έπρεπε να προστατεύονται από την άσκηση βαρέων και ανθυγιεινών επαγγελματών με ταυτόχρονη απαγόρευση οποιασδήποτε εργασίας σε παιδιά κάτω των 15 ετών και λήψη μέτρων ώστε να παρακολουθούν κανονικά τα μαθήματα στα σχολεία. Η εξασφάλιση και η διεύρυνση του ελεύθερου χρόνου ήταν επίσης σημαντικά, καθώς μέσα από τη διακήρυξή τους καταγγέλλεται η αυθαίρετη

³⁵ ΕΚΧΦ, (22/2/1978), ΑΜ 328334, «1ο Συνέδριο της ΚΝΕ-Προγραμματική διακήρυξη για τα θεμελιώδη δικαιώματα της νέας γενιάς (Υλικά και Ντοκουμέντα 1ου Συνεδρίου της ΚΝΕ-εκδόσεις ΟΔΗΓΗΤΗ)».

αύξηση του ωραρίου εργασίας. Η εφαρμογή των παραπάνω απαιτούσε ριζική αλλαγή και εκσυγχρονισμό του εργατικού δικαίου. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονταν και η αγροτική μεταρρύθμιση που θα εξασφάλιζε το εισόδημα των αγροτών, καθώς και την υλικοτεχνική τους υποστήριξη μέσα από τους συνεταιρισμούς, οι οποίοι θα έπρεπε να έχουν διευρυμένο ρόλο.

Κεντρική πολιτική θέση για τη νεολαία ήταν η προστασία κυρίως των νεαρών γυναικών, καθώς και των νέων οικογενειών. Η κατάργηση θεσμών, όπως η προίκα, αλλά και γενικότερα των διακρίσεων απέναντι στις γυναίκες και η ουσιαστική θεμελίωση εργασιακών δικαιωμάτων σε συνδυασμό με την προστασία της μητρότητας ήταν απαραίτητες μεταρρυθμίσεις για τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό της χώρας. Παράλληλα, προέκριναν τη λήψη μέτρων και για την προστασία των νέων οικογενειών με την εξασφάλιση κατοικίας μέσα από χαμηλότοκα και μακροχρόνια δάνεια.

Η δημόσια υγεία αποτελούσε το δεύτερο μεγάλο κεφάλαιο πολιτικής που αναπτύχθηκε στο συνέδριο. Η δωρεάν ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη ήταν το ζητούμενο ειδικά για τη νεολαία, όπως επίσης και η ανάπτυξη της προληπτικής ιατρικής. Μέτρα για τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας θα έπρεπε να ληφθούν, όπως επίσης και μέτρα για τη βελτίωση των υποδομών στην επαρχία. Τέλος, ζητούσε την αναδιοργάνωση του ασφαλιστικού, ώστε να είναι εφικτός ο δημοκρατικός έλεγχος των ταμείων.

Η εκπαίδευση αποτελούσε το τρίτο κεφάλαιο, το οποίο ενδιέφερε ιδιαίτερα την ΚΝΕ, καθώς αποτελούσε νεολαιίστικη οργάνωση. Η προσέγγιση στο ζήτημα ανταποκρινόταν στις αρχές και τις αξίες που πρόσβευε, καθώς στόχευε στον εκδημοκρατισμό της παιδείας και ταυτόχρονα να τεθεί στην υπηρεσία των αναγκών του λαού και όχι των μονοπωλίων, όπως δήλωναν. Η επιτυχία του συστήματος που πρότειναν, στηριζόταν στη δημιουργία ενός ενιαίου εκπαιδευτικού συστήματος για όλες τις βαθμίδες και όλους τους τύπους σχολείων και σχολών, που θα συνδυαζόταν με αύξηση των κρατικών δαπανών. Η Γενική Παιδεία θα έπρεπε να καλλιεργεί τα ιδανικά της *Δημοκρατίας*, της *Εθνικής Ανεξαρτησίας*, της *Ειρήνης* και της *Φιλίας* με όλους τους λαούς. Η βελτίωση των κτιριακών εγκαταστάσεων και της γενικότερης υλικοτεχνικής υποδομής ήταν επιτακτική ανάγκη, παράλληλα με την ελεύθερη διδασκαλία και την ελεύθερη διακίνηση ιδεών. Προέκριναν την καθιέρωση

υποχρεωτικής εννιάχρονης εκπαίδευσης, όπως επίσης και υποχρεωτική προσχολική εκπαίδευση. Η συμμετοχή της εκπαιδευτικής κοινότητας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αξιολογούνταν ως επιβεβλημένη, συμπεριλαμβανομένων και των μαθητών, για τους οποίους θα έπρεπε να θεσμοθετηθεί και ο ελεύθερος μαθητικός συνδικαλισμός. Ένα τελευταίο ζήτημα που τέθηκε ήταν αυτό της βελτίωσης της θέσης των εκπαιδευτικών και παράλληλα η λήψη μέτρων για την κατάργηση τόσο της ιδιωτικής εκπαίδευσης όσο και της παραπαιδείας.

Οι Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές θα έπρεπε να δίνουν ισότιμους τίτλους σπουδών με τους αντίστοιχους των σχολείων Μέσης Γενικής Εκπαίδευσης και σταδιακά θα έπρεπε να καταργηθούν οι ιδιωτικές Τεχνικές και Επαγγελματικές Σχολές. Το κράτος θα έπρεπε να φροντίσει για την επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων, όπως επίσης να προσφέρει υποτροφίες στους σπουδαστές, ενώ ειδικότερα για όσους εργάζονται θα έπρεπε να θεσμοθετηθεί βωρη εργασία αλλά και ένα σύστημα αδειών επ' αμοιβή για την περίοδο των εξετάσεων. Η συμμετοχή των σπουδαστών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων ήταν και εδώ σημαντική καθώς και η αυτοτέλεια και η αυτοδιοίκηση των σχολών, όπως και ο ελεύθερος συνδικαλισμός. Να σημειώσουμε, τέλος, πως φαίνεται η ΚΝΕ να δίνει έμφαση στον αγροτικό τομέα, καθώς μέσα στις προτάσεις της υπήρχε και η ανάπτυξη γεωργοτεχνικών σχολών.

Το βασικό αίτημα για την Ανώτατη Εκπαίδευση ήταν η ισότιμη συμμετοχή των φοιτητών-σπουδαστών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, αλλά και η αυτοτέλεια και αυτοδιοίκηση των Σχολών. Η παροχή υποτροφιών και επιδομάτων σε κοινωνικά ευαίσθητες ομάδες αποτελούσε κύριο άξονα πολιτικής για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των φοιτητών-σπουδαστών, καθώς και η διατίμηση των ενοικίων. Η θεσμοθετημένη εξάωρη εργασία για τους εργαζόμενους φοιτητές θα έπρεπε να εφαρμοστεί και για τα ΑΕΙ. Παράλληλα χρήσιμη έκριναν πως θα ήταν η οργάνωση μεταπτυχιακών προγραμμάτων και η ίδρυση κέντρων ερευνών με σκοπό τη διεξαγωγή ερευνών που θα αξιοποιούνταν σε εθνική βάση. Η πολιτιστική ανάπτυξη των φοιτητών αποτελούσε ένα αίτημα, το οποίο θα υλοποιούνταν μέσα από την οργάνωση σχετικών δράσεων, ενώ σημαντική ήταν η ίδρυση Ανώτατων Καλλιτεχνικών Σχολών. Να σημειωθεί πως η ΚΝΕ διεκδικούσε τη μεταρρυθμίσεις στη λειτουργία των ΑΕΙ σε δημοκρατική βάση, κάτι που θεωρούσαν πως θα περιόριζε τη φοιτητική μετανάστευση.

Η ψυχαγωγία, ο πολιτισμός και ο αθλητισμός αποτελούσε το τέταρτο ευρύτερο κεφάλαιο στην απόφαση που έλαβε η ΚΝΕ κατά το πρώτο της συνέδριο. Θεωρούσαν πως ο χρόνος ψυχαγωγίας θα έπρεπε να αυξηθεί σε βάρος του χρόνου εργασίας, καθιστώντας και αναγνωρίζοντας την ανάπαυση ως δικαίωμα. Ο λαϊκός πολιτισμός είχε κεντρική θέση, όπως και η ένταξη σύγχρονων μορφών τέχνης στις ζωές των νέων, ενώ ταυτόχρονα θα έπρεπε να μπει φραγμός στη διάδοση του αμερικανικού τρόπου ζωής. Σε αυτό το πλαίσιο πρόκριναν πως το κράτος θα έπρεπε να χρηματοδοτεί πολιτιστικές δράσεις αλλά και θερινές κατασκηνώσεις για νέους, ενώ η τηλεόραση και το ραδιόφωνο θα έπρεπε να περάσει στον έλεγχο του λαού διαμέσου αντιπροσώπων. Ο αθλητισμός από την άλλη πλευρά θα έπρεπε να αναπτυχθεί σε ένα μη επαγγελματικό και εμπορικό πλαίσιο, καθώς αποπροσανατολίζει από τους σκοπούς και τα οφέλη του. Η υλοποίηση αυτής της μετάβασης θα υλοποιούνταν με γενναίες επενδύσεις για την κατασκευή σύγχρονων αθλητικών εγκαταστάσεων και υποδομών εν γένει.

Το πέμπτο κεφάλαιο αφορούσε στη συμμετοχή στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Η ΚΝΕ διεκδικούσε τη διάλυση των παρακρατικών οργανώσεων, καθώς και την παύση των διώξεων των προοδευτικών οργανώσεων της νεολαίας και όλων των φραγμών που δυνητικά ετίθεντο στην επαγγελματική σταδιοδρομία των νέων. Καλούσε μάλιστα την κυβέρνηση να λάβει μέτρα ώστε να συμμετέχουν ουσιαστικά στη λήψη αποφάσεων που αφορούν στη ζωή τους, ακόμη και στη νομοθετική διαδικασία, ενώ θα έπρεπε να ενθαρρύνονται να συμμετάσχουν σε τέτοιου είδους διαδικασίες αλλά και γενικότερα στα κοινά. Βασική θέση ήταν ακόμη το δικαίωμα του εκλέγειν στα 18 έτη ηλικίας και του εκλέγεσθαι από τα 21. Ως νεολαία ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την στράτευση, που την περίοδο αυτή η θητεία των κληρωτών ήταν πολύ μεγάλη. Διεκδικούσε τη σταδιακή μείωσή της στους 12 μήνες, την υπεράσπιση αποκλειστικά των ελληνικών συνόρων και όχι των συμφερόντων του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, καθώς και την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των στρατευμένων. Παράλληλα ζητούσε να μη γίνεται αντικομμουνιστική προπαγάνδα στον στρατό καθώς και την εκκαθάρισή του από τα χουντικά στοιχεία, ενώ η θητεία θα έπρεπε να συνδυαστεί με κάποιου είδους επαγγελματική μαθητεία.

Το τελευταίο κεφάλαιο αφορούσε στην ειρηνική συμβίωση με τους γειτονικούς λαούς και ευρύτερα τον αντι-ιμπεριαλισμό. Η ΚΝΕ διεκδικούσε

επιτακτικά την ακύρωση των συμφωνιών που συνέδεαν την Ελλάδα με ΗΠΑ και NATO με ταυτόχρονη απομάκρυνση των ξένων στρατιωτικών βάσεων. Η Ελλάδα όφειλε να προασπίζεται την δική της εδαφική ακεραιότητα και να υπερασπιστεί την Κύπρο έναντι του Τουρκικού ιμπεριαλισμού. Η Εξωτερική Πολιτική της χώρας έπρεπε να εδράζεται στις αρχές της ενεργού ουδετερότητας της ειρήνης και της φιλίας μεταξύ των λαών, ώστε τα Βαλκάνια και η Μεσόγειος γενικότερα να αποτελέσουν πραγματικές ζώνες ειρήνης.

4.3 Το ΚΚΕ-Εσωτερικού και η πάλη για την ταυτότητά του

Το ΚΚΕ-Εσ. και η νεολαία του, ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος, ανέπτυξαν ιδιαίτερα τις διεθνείς τους σχέσεις, ενώ η προσοχή τους σε θέματα πολιτισμού ήταν εξίσου έντονη. Ο λόγος για την ανάπτυξη διεθνών σχέσεων οφείλεται κατά κύριο λόγο στον ανταγωνισμό που είχε το ΚΚΕ-Εσ. με το ΚΚΕ, ως αποτέλεσμα της διάσπασης του ενιαίου ΚΚΕ τον Φεβρουάριο του 1968 στη Βουδαπέστη, καθώς μέσα από αυτές διεκδικούσε τη νομιμοποίησή του στον χώρο των κομμουνιστικών κομμάτων. Τα πρακτικά της 12ης Ολομέλειας, ανεξάρτητα από το αν αναγνωρίζεται ως νόμιμη ή μη, αναδεικνύουν κάποια από τα βαθιά ριζωμένα αίτια της ρήξης και του διχασμού και διαφαίνεται πως η συμμετοχή των ορθόδοξων κομμουνιστών δεν ενείχε χαρακτήρα αναγνώρισης της διαδικασίας όπως προκύπτει από τη δήλωσή τους.³⁶ Την ίδια χρονικά περίοδο Έλληνες κομμουνιστές προσπάθησαν να αναλύσουν στους λόγους που οδήγησαν σε αυτήν τη διάσπαση. Ειδικότερα γινόταν λόγος για χρεωκοπία του πολιτικού προσανατολισμού του κόμματος, καθώς έννοιες όπως η γραφειοκρατική-πραγματιστική αντίληψη για τον άνθρωπο, το νόημα της ιστορίας, η έννοια του σοσιαλισμού, η σχέση θεωρίας-πράξης, μέσων και σκοπών δημιούργησαν ετερόκλητες δυνάμεις μέσα στο χώρο του Κομμουνιστικού Κόμματος και της Αριστεράς εν γένει. Αξίζει να σημειωθεί πως ασκούνταν ακόμη κριτική ως προς την

³⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 84/2 Διάσπαση ΚΚΕ (1968).

θεολογική αντίληψη της εργατικής τάξης, αλλά και την παραμόρφωση του ρόλου και της αποστολής του κόμματος.³⁷

Η περίοδος αμέσως μετά από τη διάσπαση χαρακτηρίστηκε από μια προσπάθεια γεφύρωσης του χάσματος μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων, με τη δημιουργία μιας οργάνωσης που έφερε το όνομα *Ενωτική Κεντρική Επιτροπή* (ΕΚΕ) η οποία σε ανακοίνωσή της σκιαγραφούσε τα προβλήματα που υπέβοσκαν για περίπου 5 χρόνια και αφορούσαν κυρίως στην οργάνωση του Κόμματος, αλλά και την απομάκρυνση από τις λενινιστικές αρχές της ελεύθερης συζήτησης και ανταλλαγής απόψεων. Επομένως, η επιστροφή στις ιδεολογικές ρίζες που οδήγησαν στην ίδρυση του επαναστατικού κόμματος και την ταυτόχρονη μεταφορά του κέντρου βάρους της καθοδήγησης στην Ελλάδα θα αποτελούσαν μια καλή βάση για άμβλυνση των διαφορών.³⁸ Η εξέλιξη βέβαια της ιστορίας κατέδειξε την οριστική ρήξη στο ΚΚΕ, που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του ΚΚΕ-Εσ.

Η ιστορία έδειξε πως τελικά δεν ενώθηκαν τα δύο κόμματα και ακολούθησαν ανεξάρτητη πορεία. Το ΚΚΕ-εσ., στην προσπάθειά του να αποκτήσει νομιμοποίηση μεταξύ των κομμουνιστών, κατέβαλε προσπάθειες για να αναπτύξει διεθνείς σχέσεις με αδελφά κόμματα. Παράλληλα, ανέπτυξε και ένα δίκτυο τοπικών οργανώσεων στο εξωτερικό. Η αλληλογραφία με τις τοπικές οργανώσεις στη Δυτική Ευρώπη αφορούσε μια ευρύτερη και γενικότερη θεματολογία. Η κοινωνική ζωή, η οργάνωση της καθημερινότητας αλλά και εργασιακά ζητήματα κυριαρχούσαν στις εκατέρωθεν επιστολές. Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 έγινε μια προσπάθεια καταγραφής μέσα από ερωτηματολόγια της κατάσταση τόσο των τοπικών οργανώσεων όσο και των ελληνικών συλλόγων στο εξωτερικό. Ειδικότερα, ζητούνταν αξιολόγηση των πολιτιστικών εκδηλώσεων, της ιδεολογικής διεργασίας και των δεσμών που αναπτύσσονται με άλλες οργανώσεις, ωστόσο μπορούμε να εξάγουμε και ευρύτερα συμπεράσματα για την ελληνική ομογένεια. Το βασικό στοιχείο το οποίο ήθελε να προάγει το ΚΚΕ-Εσ. ήταν η οργάνωση της καθημερινότητας και η ανάδειξη του πολιτισμού. Βαθιά ήταν η πεποίθηση μεταξύ μελών και στελεχών του κόμματος πως οι πολιτιστικές δράσεις θα μπορούσαν να προσελκύσουν κόσμο στις τάξεις τους. Η

³⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 84/2 Διάσπαση ΚΚΕ (1968).

³⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 84/2 Διάσπαση ΚΚΕ (1968).

κύρια προϋπόθεση ήταν ο διακριτός ρόλος κάθε συλλογικότητας. Με αυτόν τον τρόπο ξεχώριζαν την πολιτική από τον πολιτισμό, χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι συγκεκριμένες πολιτιστικές δράσεις δεν είχαν στοχευμένο προσανατολισμό, ειδικά σε οργανώσεις όπου το ΚΚΕ-Εσ. κυριαρχούσε.

Η Γερμανία αποτέλεσε τη χώρα υποδοχής μεγάλου αριθμού Ελλήνων μεταναστών κάτι που συνετέλεσε σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη τόσο πολιτικών όσο και πολιτιστικών οργανώσεων στις πόλεις της χώρας. Στην επικράτεια κυκλοφορούν σε μεγάλο βαθμό οι κυριότερες ελληνικές εφημερίδες, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι κατά τόπους ελληνικές βιβλιοθήκες.³⁹ Το Μόναχο διακρινόταν για την ευρεία πολιτιστική δράση μέσα από τα *Ελληνικά Σπίτια*, τα διάφορα καλλιτεχνικά συγκροτήματα, το θέατρο, τον κινηματογράφο ακόμη και παραστάσεις Καραγκιόζη. Η κομματική οργάνωση του ΚΚΕ-Εσ. είχε αναπτύξει δεσμούς με τοπικές κομμουνιστικές οργανώσεις των Ιταλών και Ισπανών, καθώς και με μια γερμανική οργάνωση την Arbeitermund. Στο Ντίσελντορφ δρούσε ένας Σύλλογος Ποντίων και το Ελληνικό Σπίτι, ενώ δεσμοί είχαν αναπτυχθεί, κυρίως πριν τη Μεταπολίτευση, με Πορτογάλους, Ισπανούς και Ιταλούς κομμουνιστές. Η Νυρεμβέργη διέθετε το Club Romiosini, στο οποίο λειτουργούσε βιβλιοθήκη, ενώ ταυτόχρονα προβάλλονταν ταινίες, οργανώνονταν εκδρομές, γιορτές και χοροεσπερίδες, και προσφέρονταν η διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας. Επιπλέον, λειτουργούσαν φοιτητικοί σύλλογοι, ενώ σε καλλιτεχνικό επίπεδο, υπήρχε ένα μουσικό συγκρότημα με πρωτοβουλία της κομματικής οργάνωσης. Τέλος, το ΚΚΕ-Εσ. είχε αναπτύξει σχέσεις με τοπικές ομάδες Γερμανών αριστερών. Η ιδεολογική επιμόρφωση στο εσωτερικό των κομματικών οργανώσεων του ΚΚΕ-Εσ. γινόταν κυρίως μέσα από ανάλυση του καταστατικού, της διακήρυξης, του προγράμματος και άλλων κειμένων-αποφάσεων του κόμματος.

Στο πλαίσιο της ίδιας διερεύνησης, το ερωτηματολόγιο απεστάλη απαντημένο και από την κομματική οργάνωση του Βελγίου.⁴⁰ Στις Βρυξέλλες λειτουργούσαν 13 σχολεία, 5 Εκκλησίες, 2 ελληνικές κοινότητες, 2 φοιτητικοί σύλλογοι και 2 εκπολιτιστικοί σύλλογοι. Η πολιτικοποίηση και η κομματικοποίηση των οργανώσεων

³⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 85/2 Κομματικές Οργανώσεις Εξωτερικού (Δ. Ευρώπης).

⁴⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 85/2 Κομματικές Οργανώσεις Εξωτερικού (Δ. Ευρώπης).

αυτών ήταν ιδιαίτερα έντονη, όπως προκύπτει από τον τρόπο που απαντήθηκε το εν λόγω ερωτηματολόγιο. Συγκεκριμένα, από τις δύο ελληνικές κοινότητες (Ελληνική Κοινότητα Βρυξελλών-Ελληνική Εθνική Κοινότητα Βρυξελλών) η δεύτερη χαρακτηρίζεται ως χουντική, ενώ όσον αφορά στους εκπολιτιστικούς συλλόγους ο ένας φέρει το όνομα *Ρήγας Φεραίος* και ο άλλος, υπό το όνομα Μορφωτικό Κέντρο Βρυξελλών, χαρακτηριζόταν από τους συντάκτες ως προσκείμενος στο ΠΑΣΟΚ. Η ίδια έντονη πολιτικοποίηση παρατηρείται και στην περιοχή του Λιμβούργου. Εκεί υπήρχαν 7 Έλληνες δάσκαλοι, μια Ορθόδοξη ρωσική Εκκλησία την οποία λειτουργούσε Έλληνας παπάς, ένας εκκλησιαστικός σύλλογος, ένας ποδοσφαιρικός σύλλογος, μια ομάδα βόλεϊ, ένας Σύλλογος Ελλήνων Εθnikοφρόνων που χαρακτηρίζονταν από τους συντάκτες ως χουντικός και η Ελληνική Κοινότητα Γκενκ που ελέγχονταν από το ΚΚΕ-Εσ.. Στο Σαρλερουά λειτουργούσαν δύο Ελληνικά σχολεία και μια Εκκλησία, της οποίας ο Δεσπότης χαρακτηριζόταν ως χουντικός. Η πολιτιστική κίνηση στο Βέλγιο φαίνεται πως ήταν σχετικά περιορισμένη, καθώς πολλές και διαφορετικές οργανώσεις υπολειπούν στην χώρα. Ο Κύκλος Μελέτης Σύγχρονων Ελληνικών Προβλημάτων ήταν υπό διάλυση, καθώς μέσα στο 1977 οργάνωσε μονάχα 2 εκδηλώσεις, ενώ ο Εκπολιτιστικός Σύλλογος Ρήγας Φεραίος που πρόσκειτο στο ΚΚΕ-Εσ. βρίσκονταν σε αδράνεια. Από την άλλη πλευρά το Μορφωτικό Κέντρο Βρυξελλών οργάνωνε μαθήματα ελληνικών σε παιδιά. Τέλος λειτουργούσαν ελληνικές βιβλιοθήκες στις Βρυξέλλες, στη Γκενκ και στο Σαρλερουά. Οι σχέσεις που ανέπτυξε η κομματική οργάνωση του ΚΚΕ-Εσ. στο Βέλγιο ήταν σχετικά περιορισμένες με το Κομμουνιστικό Κόμμα του Βελγίου, ενώ στο Λιμβούργο οι σχέσεις με τις τοπικές οργανώσεις των Ιταλών και Ισπανών κομμουνιστών ήταν καλές.

Η Σουηδία αποτέλεσε και αυτή χώρα υποδοχής μεγάλου αριθμού Ελλήνων μεταναστών. Σε ολόκληρη τη χώρα λειτουργούσαν ελληνικές κοινότητες οι οποίες δημιούργησαν την Ομοσπονδία Ελληνικών Συλλόγων και Κοινοτήτων Σουηδίας (ΟΕΣΚΣ). Σε επιστολή της η Ομοσπονδία προς το ΚΚΕ-Εσ. τον Οκτώβριο του 1977 ενημερώνει για τη θεματολογία του τρίτου της συνεδρίου.⁴¹ Τα ειδικότερα ζητήματα που θα απασχολούσαν τις εργασίες του αφορούσαν στον αφελληνισμό των παιδιών

⁴¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 85/2 Κομματικές Οργανώσεις Εξωτερικού (Δ. Ευρώπης).

των μεταναστών και τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητας, τις διακρίσεις που δέχονται οι μετανάστες, καθώς και την απομόνωση που αισθάνονται, και τέλος το ζήτημα της διακρατικής σύμβασης Ελλάδας-Σουηδίας που σχετιζόταν με ασφαλιστικά θέματα. Δυο χρόνια αργότερα, τον Αύγουστο του 1979, σε επιστολή της η Ομοσπονδία αναφέρεται στη συνεργασία 7 μεταναστευτικών ομοσπονδιών (Φινλανδίας, Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδα, Ιταλίας, Ισπανίας, Τουρκίας και των Ασυριών), οι οποίες θα επισκέπτονταν την Ελλάδα τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους με σκοπό την περιπτωσιολογική μελέτη της χώρας, ως χώρα αποστολής μεταναστών.⁴² Στην επιστολή τονίζεται η δυναμική που έχει αυτή η συνεργασία όσον αφορά στην επιρροή που μπορεί να έχει στη διαμόρφωση της σουηδικής πολιτικής.

Το 5ο Συνέδριο του ΟΕΣΚΣ είχε ιδιαίτερη σημασία καθώς έλαβε χώρα λίγους μήνες πριν από τις εθνικές εκλογές του 1981. Στην απόφαση του,⁴³ πέρα από τις διαπιστώσεις που κάνει για την κατάσταση των Ελλήνων μεταναστών, οι σύνεδροι εξέφραζαν την πικρία τους, καθώς η Ελληνική Κυβέρνηση φέρεται να τους αντιμετώπιζε αποκλειστικά ως πηγή εισαγωγής συναλλάγματος. Θεωρούσαν πως δεν βοηθούσε τις μεταναστευτικές οργανώσεις και τις πολιτιστικές δραστηριότητες, οι προξενικές αρχές υπολειτουργούσαν, ενώ παρέχονταν υπέρογκα ποσά στο νεοϊδρυθέν Ελληνικό Ινστιτούτο, το οποίο δεν παρήγαγε τα ανάλογα αποτελέσματα. Τέλος εκφραζόταν η δυσαρέσκεια καθώς οι μετανάστες δεν έχουν δικαίωμα ψήφου. Στη συνέχεια καλούσε τους κατά τόπους συλλόγους να παρακολουθούν προσεκτικά την εφαρμογή του σουηδικού νόμου για τη διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, καθώς και να προβαίνουν σε αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της διδασκαλίας αυτής, και ταυτόχρονα καλούσε τους κατά τόπους συλλόγους να ενισχύσουν τόσο την πολιτιστική τους δουλειά όσο και να απαιτούν την εφαρμογή του νόμου σχετικά με τη δωρεάν διδασκαλία 240 ωρών της σουηδικής γλώσσας. Οι σύνεδροι ασχολήθηκαν και με ζητήματα αμιγώς ελληνικής πολιτικής και διεθνών σχέσεων. Με ψήφισμά τους καλούσαν την ελληνική κυβέρνηση να διακόψει τις διαπραγματεύσεις σχετικά με την ανανέωση της ελληνοαμερικανικής σύμβασης για τις βάσεις, και την απομάκρυνση αυτών το συντομότερο δυνατόν. Επιπλέον, ζητούσαν την αναγνώριση των πτυχίων των φοιτητών και των σπουδαστών των σουηδικών πανεπιστημίων, την κατάργηση

⁴² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 85/2 Κομματικές Οργανώσεις Εξωτερικού (Δ. Ευρώπης).

⁴³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 85/2 Κομματικές Οργανώσεις Εξωτερικού (Δ. Ευρώπης).

του ΔΙΚΑΤΣΑ, καθώς και την υποχρέωση εξέτασης στη σουηδική γλώσσα για τους φοιτητές/σπουδαστές που ζητούσαν χορήγηση αναβολής εκπλήρωσης των στρατιωτικών υποχρεώσεων.

4.4 ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος

Η Ελληνική Κομμουνιστική Νεολαία (ΕΚΟΝ) Ρήγας Φεραίος ιδρύθηκε ουσιαστικά το 1967 κυρίως από πρώην μέλη της Νεολαίας Λαμπράκη. Μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ τάχθηκε υπέρ του ΚΚΕ-Εσ. καθώς ένα 30% προέρχονταν από τη Ελληνική Δημοκρατική Νεολαία (ΕΔΗΝ),⁴⁴ αρχικά ως Πανελλήνια Αντιδικτατορική Οργάνωση Σπουδαστών (ΠΑΟΣ). Το βασικό συνεκτικό στοιχείο των μελών, πέρα από την αριστερή-σοσιαλιστική ιδεολογία, ήταν ο αντιδικτατορικός αγώνας. Το πλαίσιο αρχών εστίαζε ταυτόχρονα στην ανατροπή της δικτατορίας και την εδραίωση της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της ανεξαρτησίας από το άρμα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού. Σταδιακά ανέπτυξε δράση τόσο εντός της Ελλάδας όσο και εκτός. Η περίοδος μέχρι το 1973 ήταν δύσκολη, ωστόσο εκείνη η χρονιά χαρακτηρίστηκε από ιστορικά γεγονότα.

Η άνοιξη του 1973 βρήκε τους φοιτητές στις επάλξεις του αντιδικτατορικού αγώνα, με κύριο παράδειγμα την κατάληψη της Νομικής Θεσσαλονίκης. Μετά από κάποιο διάστημα ο αγώνας διακόπηκε καθώς πλησίαζε η εξεταστική περίοδος. Η ΕΚΟΝ-ΡΦ προέβη σε αξιολόγηση της δράσης εξαγάγοντας σημαντικά συμπεράσματα με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών και των μέσων για τους μελλοντικούς αγώνες που, αξιοσημείωτο είναι, προσδιορίζονταν για το Νοέμβριο του '73. Ο αντιδικτατορικός αγώνας της άνοιξης δεν έθετε ξεκάθαρους στόχους με αποτέλεσμα ο λαός να μην είναι οργανωμένος και η συμμετοχή του να ήταν μικρή. Η συμμετοχή των μαθητών/μαθητριών Γυμνασίου είχε μεγαλύτερη επίδραση. Αξιοσημείωτη, επίσης, ήταν η συμβολή των φοιτητριών καθώς ήταν πολλοί αυτοί που στρατολογήθηκαν από το καθεστώς προφανώς προληπτικά. Στις παρατηρήσεις

⁴⁴ ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Γιαταγάνα, Φ. 36 «Ρήγας Φεραίος»: Ανακοινώσεις Διακηρύξεις, αποφάσεις κτλ, Δελτία «Θούριος & Ρήγας», Διεθνείς Σχέσεις 1968-1974.

της αξιολόγησης τονίζεται το γεγονός πως οι εφημερίδες έπαψαν ήδη από την πρώτη μέρα να δημοσιεύουν τα γεγονότα, το αντιαμερικανικό αίσθημα ήταν έντονο, η στάση των καθηγητών ήταν δουλική και πως την πρωτοπορία του αγώνα την είχε η ομάδα Κολιγιάννη.⁴⁵

Ακολούθησαν τον χειμώνα τα γεγονότα του Πολυτεχνείου και μετά από μια σειρά γεγονότων έπεσε η δικτατορία το καλοκαίρι του 1974. Το ορόσημο αυτό έδωσε την ελευθερία και στην ΕΚΟΝ-ΡΦ να δραστηριοποιείται φανερά, χωρίς τον κίνδυνο συλλήψεων και καταστολής. Σε αυτό το νέο πλαίσιο, η αριστερή νεολαία οργάνωσε πολιτικές συγκεντρώσεις, συνέδρια και φεστιβάλ.

4.4.1 Πρώτο και Δεύτερο Συνέδριο 1978/1980

Το πρώτο συνέδριο της νεολαίας παρουσίασε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς μέσα από τις διαδικασίες και παρά τα προβλήματα που προέκυψαν, έγινε προσπάθεια να επιλυθούν ζητήματα που απασχολούσαν τα μέλη και τα στελέχη του, καθώς και να διαμορφωθεί ένα διεκδικητικό πλαίσιο αγώνα.⁴⁶ Στο συνέδριο πήραν μέρος στελέχη από τις κατά τόπους οργανώσεις της ελληνικής επικράτειας, αλλά και από οργανώσεις της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος του εξωτερικού. Χαιρετισμό απηύθυναν, επιπλέον, είτε με φυσική παρουσία είτε διαμέσου επιστολής και αδελφές οργανώσεις από χώρες του εξωτερικού. Εκπρόσωποι νεολαιών από τη Γιουγκοσλαβία, τη Χιλή, την Ιταλία, τη Σουηδία, τη Βενεζουέλα, τη Ρουμανία, τη Νορβηγία και την Παλαιστίνη παρευρέθηκαν στο συνέδριο, ενώ χαιρετισμό απέστειλαν οργανώσεις από το Βέλγιο, τη Σομαλία, τη Ναμίμπια, την Ισπανία, τη Βόρεια Κορέα, την Αυστραλία και το Ηνωμένο Βασίλειο⁴⁷.

Οι διαδικασίες του συνεδρίου, πέρα από τα αμιγώς πολιτικά ζητήματα, ασχολήθηκαν και με θέματα σχετικά με τον πολιτισμό. Η γενική φιλοσοφία, όπως

⁴⁵ ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Γιαταγάνα, Φ. 36 «Ρήγας Φεραίος»: Ανακοινώσεις Διακηρύξεις, αποφάσεις κτλ, Δελτία «Θούριος & Ρήγας», Διεθνείς Σχέσεις 1968-1974.

⁴⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. Κουτί 1 Φάκελος 2 1^ο συνέδριο προεδρείο και διαδικασία [1978].

⁴⁷ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. Κουτί 1 Φάκελος 4 Ομιλίες-παρουσίες ξένων αντιπροσώπων.

προκύπτει τόσο από τα πρακτικά του συνεδρίου αλλά και των επόμενων, καθώς και της εν γένει αλληλογραφίας της νεολαίας, εστίαζε στην ανάπτυξη πολιτιστικών δράσεων ώστε να στρατολογηθούν νέα μέλη.⁴⁸ Δεν πρέπει, ωστόσο, να θεωρείται πως ο πρωταρχικός στόχος των πολιτιστικών δράσεων ήταν η στελέχωση της οργάνωσης, αλλά αντίθετα υπήρχε βαθιά πεποίθηση μεταξύ των μελών-στελεχών πως ο πολιτιστικός προσανατολισμός των νέων στην Ελλάδα είχε αλλοτριωθεί από ξένες επιρροές. Υποχρέωση, επομένως, της ΕΚΟΝ ήταν να προβάλει έναν διαφορετικό τρόπο οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου των νέων, που θα ταίριαζε περισσότερο τόσο στις αρχές και τις αξίες που η ίδια προήγαγε όσο και στην ελληνική παράδοση. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από έντονη, ίσως και υπερβολική, πολιτικοποίηση, με τον πολιτισμό να αποτελεί και αυτός πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ νεολαίων, όπως προκύπτει από σχετικές αναφορές μελών της ΕΚΟΝ που αφορούσαν αντίστοιχες δράσεις της ΚΝΕ.

Η ΕΚΟΝ Ρ.Φ. απέδιδε την αλλοτρίωση της νεολαίας στο ζήτημα του ελεύθερου χρόνου ως αποτέλεσμα του τρόπου οργάνωσης και της οικονομίας. Χαρακτηριστική ήταν η εισήγηση ενός στελέχους από την Κέρκυρα, το οποίο αναφέρθηκε στην εγκατάλειψη επαγγελμάτων, όπως του αγρότη και του οικοδόμου, με σκοπό την ενασχόληση με πιο επικερδείς δραστηριότητες στον τομέα του τουρισμού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο ελεύθερος χρόνος να αναλώνεται σε μπαρ και ντισκοτέκ. Έτσι, η ΕΚΟΝ είχε υποχρέωση να οδηγήσει τη νεολαία προς μια κατεύθυνση που θα προήγαγε την προοδευτική κουλτούρα, μέσα από την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της αναδιάρθρωσης των κοινωνικών και ανθρώπινων σχέσεων. Η θέση της γυναίκας, παράλληλα, ήταν ένα βασικό κεφάλαιο για την ΕΚΟΝ, για την οποία κατέβαλε σημαντική προσπάθεια για να αναβαθμιστεί.

Το φαινόμενο τη φοιτητικής μετανάστευσης αποτέλεσε μείζον ζήτημα στις συζητήσεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του πρώτου συνεδρίου. Μεγάλος, μάλιστα, αριθμός συνέδρων προερχόταν από οργανώσεις της ΕΚΟΝ του εξωτερικού. Τα δύο βασικότερα προβλήματα που αντιμετώπιζαν εκείνη την εποχή ήταν οι συναλλαγματικοί περιορισμοί κατά τη διάρκεια των σπουδών τους και μετά την περάτωση των σπουδών η αναγνώριση των πτυχίων από το ελληνικό κράτος. Εξίσου

⁴⁸ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. Κουτί 1 Φάκελος 3 Τοποθετήσεις Συνέδρων 1978.

σημαντικό ήταν και το πρόβλημα της προσαρμογής των φοιτητών σε ένα ξένο περιβάλλον, κάτι το οποίο όφειλε η ΕΚΟΝ να εκμεταλλευτεί προάγοντας ποιοτική ψυχαγωγία και σταδιακά να προσελκύσει στις τάξεις της νέα μέλη και δυνητικά στελέχη. Σύνεδρος από το Μπράιτον τόνιζε πως η φοιτητική μετανάστευση οφείλονταν στο αναχρονιστικό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Πρότεινε η αναγνώριση των πτυχίων να γινόταν με βάση τα μαθήματα που διδάχτηκαν οι φοιτητές. Από την άλλη πλευρά ανέφερε πως θα έπρεπε η ΕΚΟΝ να δράσει με τέτοιο τρόπο, ώστε οι φοιτητές του εξωτερικού να πολιτικοποιηθούν όσο το δυνατόν περισσότερο, με σκοπό πάντα να στρατολογηθούν στο προοδευτικό, κατά τη γνώμη του, κίνημα. Σύνεδρος από τη Σουηδία σημείωνε τα ίδια προβλήματα σχετικά με τους φοιτητές, ενώ παρατηρούσε, συγκρίνοντας την Τριτοβάθμια εκπαίδευση των δύο χωρών, πως στη Σουηδία λαμβάνουν υπόψη το τι σπουδάζεις και όχι πόσο χρόνο. Με αυτόν τρόπο προφανώς σχολίαζε την έννοια αλλά και τη διαφορά της ποιότητας των σπουδών στις δύο χώρες. Ο ίδιος πρότεινε τη σύναψη συμφωνίας ανταλλαγής φοιτητών μεταξύ των δύο χωρών για την επίλυση των ουσιαστικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, με κυρίαρχο αυτό της αναγνώρισης των πτυχίων. Με αυτόν τον τρόπο θεωρούσε πως θα λυνόταν το πρόβλημα της αναγνώρισης, θα καθορίζονταν οι όροι των μεταγραφών και ταυτόχρονα θα επιλυόταν το ζήτημα των συναλλαγματικών περιορισμών.

Σε ενημερωτικό έγγραφο της Γραμματείας Διεθνών Σχέσεων, που κυκλοφόρησε κατά τη διάρκεια των εργασιών του πρώτου συνεδρίου, γινόταν αναφορά στη διεθνή δραστηριότητα της ΕΚΟΝ.⁴⁹ Ειδικότερα, ο υπεύθυνος διεθνών σχέσεων είχε συμμετάσχει στην προπαρασκευαστική επιτροπή για το φεστιβάλ της Κούβας που έλαβε χώρα στο Βερολίνο, παρά την αντίδραση της ΚΝΕ. Η ΕΚΟΝ υποστηρίχθηκε από τις αδελφές οργανώσεις της Βρετανίας, της Ισπανίας, της Ιταλίας, καθώς και σιωπηρά από τη Ρουμανία και την Κορέα. Ταυτόχρονα γινόταν προσπάθεια από τη Γραμματεία ώστε να οργανωθεί το ταξίδι στην Κούβα για το εν λόγω Φεστιβάλ. Μια άλλη δράση που συμφωνήθηκε κατά τη συμμετοχή σε σεμινάριο και οργανώθηκε από την Οργάνωση Σπουδάζουσας Βελιγραδίου αφορούσε στη συνδιοργάνωση εκδηλώσεων με τους Γιουγκοσλάβους. Η συμμετοχή

⁴⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. 1 Φάκελος 3 Τοποθετήσεις Συνέδρων 1978

παρατηρητή στο συνέδριο της Ιταλικής Ομοσπονδίας Κομμουνιστικής Νεολαίας αναφέρεται στο έγγραφο, ενώ τονίζεται πως είχε επαφές, χωρίς να αναφέρεται το είδος. Η Γραμματεία ανέλαβε και υλοποίησε την αποστολή προσκλήσεων σε αδελφές οργανώσεις του εξωτερικού για το πρώτο συνέδριο της ΕΚΟΝ. Ταυτόχρονα έδωσε οδηγίες για την αντιμετώπιση συζητήσεων σχετικά με την *Φράζια* που είχε προκύψει εκείνο το διάστημα και δημιουργούσε προβλήματα στη δράση της οργάνωσης. Τέλος, αναφέρει τη συλλογή και αποδελτίωση κειμένων που αφορούν Κομμουνιστικά Κόμματα της νότιας Ευρώπης σε εφημερίδες της Αγγλίας σε συνεργασία με την Οργάνωση του Λονδίνου.

Η ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος έδινε ιδιαίτερη προσοχή σε θέματα που αφορούσαν στη νεολαία, τη γυναίκα και την εργασία. Κυρίαρχο ρόλο στην πολιτική που ασκούσε η οργάνωση ήταν η δράση των συνδικάτων και των συλλόγων. Η συλλογική δράση θα ήταν αυτή που θα επέφερε σημαντικές αλλαγές στην ιδιοσυγκρασία και την πολιτική στάση. Τα κοινωνικά στερεότυπα περιορίζαν τους ανθρώπους και κυρίως τις γυναίκες σε συγκεκριμένους ρόλους. Η απόφαση του πρώτου συνεδρίου περιελάμβανε μια σειρά από θέσεις-προτάσεις που θα πλαισίωναν το αγωνιστικό πλαίσιο της οργάνωσης.⁵⁰ Η νεολαία φαίνεται να έχει κυρίαρχο ρόλο στο σχεδιασμό της οργάνωσης. Νέοι και νέες θα έπρεπε να δραστηριοποιούνται μέσα από συλλογικότητες, ιδιαίτερα οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες, που μέσα από τα σωματεία όφειλαν να διεκδικούν. Η προώθηση νέων σε όλα τα επίπεδα της συνδικαλιστικής οργάνωσης και διοίκησης κρίνονταν απαραίτητη. Η διατήρηση της συνοχής και της ενότητας τους μπορούσε να επιτευχθεί μέσα από τη συλλογική αυτή δράση, καθώς και με τη σύμπλευση των τριών συνδικαλιστικών παρατάξεων που τάσσονται υπέρ του ταξικού συνδικαλισμού. Να σημειωθεί πως οι τρεις συνδικαλιστικές παρατάξεις με ταξικό προσανατολισμό ήταν οι παρατάξεις που συνδέονταν με το ΚΚΕ-Εσ., το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ.

Ο χώρος της εκπαίδευσης δε θα μπορούσε να λείπει από την ανάπτυξη θέσεων και πολιτικών σε μια πολιτική νεολαία, όπως η ΕΚΟΝ. Συγκεκριμένα, δήλωνε την πρόθεσή της να αγωνιστεί για υποχρεωτικό εννιάχρονο σχολείο, εισαγωγικές εξετάσεις από το Γυμνάσιο στο Λύκειο, τον χωρισμό του Λυκείου σε Τεχνικό και

⁵⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 1/5 1^ο Συνέδριο.

Γενικό και τέλος την καθιέρωση της Δημοτικής στην εκπαίδευση⁵¹. Βασικός, επίσης, στόχος ήταν η κατασκευή διδακτηρίων αλλά και ο περιορισμός του αριθμού των μαθητών ανά τμήμα, με στόχο τη βελτίωση της παρεχόμενης ποιότητας εκπαίδευσης. Η επίτευξη των παραπάνω απαιτούσε την αύξηση των δαπανών για την παιδεία. Τα γενικά αυτά αιτήματα εξειδικεύονταν περαιτέρω. Η εισαγωγή των αρχών της δημοκρατικής παιδείας τόσο από την παιδαγωγική άποψη όσο και βάσει της ευρύτερης έννοιας της δημοκρατίας αποτελούσε αίτημα της οργάνωσης. Η ΕΚΟΝ θεωρούσε πως έπρεπε οι ιδέες να διακινούνται ελεύθερα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, τα σχολικά εγχειρίδια θα έπρεπε να εκσυγχρονιστούν και η διδασκαλία θα έπρεπε να γίνεται με διάλογο. Οι αλλαγές αυτές θα έδιναν ώθηση στην κάλυψη των αναγκών της χώρας ενώ ταυτόχρονα θα αναπτύσσονταν και η προοπτική μιας σοσιαλιστικής οικονομικής ανάπτυξης. Τέλος, θεωρούσε πως έπρεπε να αρθούν οι φραγμοί στο λύκειο με την εξίσωση Γενικού με Τεχνικό Λύκειο. Αξίζει να σημειωθεί πως την εποχή αυτή οι γυμνασιάρχες μπορούσαν να παρέμβουν στην ιδιωτική ζωή των μαθητών και μαθητριών κάτι στο οποίο ήταν αντίθετη η ΕΚΟΝ.

Η σημασία της παιδείας μπορεί να εξηγηθεί από τη δυνατότητα γαλούχησης της μαθητιώσας και φοιτητιώσας νεολαίας στις αξίες και τις αρχές τις ιδεολογίας που πρόσβευε η ΕΚΟΝ. Για αυτόν τον λόγο τέθηκαν οι στόχοι που αφορούν στη δράση των οργανώσεων της ΕΚΟΝ μέσα από τις μαθητικές κοινότητες.⁵² Η ευρύτητα του ρόλου των μαθητικών κοινοτήτων ξεπερνούσε τη διοργάνωση σχολικών γιορτών και αθλητικών συναντήσεων, καθώς θα έπρεπε να παρεμβαίνουν ενισχυτικά στα μαθήματα για τη διευκόλυνση του παιδαγωγικού έργου, την ενίσχυση του διαλόγου και την κριτική αφομοίωση της γνώσης. Επιπλέον, όφειλαν να εκδίδουν μαθητική εφημερίδα καθώς και να λειτουργούν δανειστική βιβλιοθήκη. Συνοπτικά θα λέγαμε πως ο στόχος της προώθησης της ιδέας περί δημοκρατικής παιδείας ήταν η προαγωγή των ιδεολογικών αρχών της οργάνωσης μέσα από την πράξη. Η συλλογική δράση, το δημοκρατικό κανονιστικό πλαίσιο και η ανάπτυξη της συνεργασίας, του διαλόγου και της κριτικής με τους καθηγητές αποτελούσαν το διεκδικητικό πλαίσιο δράσης της ίδιας της οργάνωσης. Ταυτόχρονα ασκούσε κριτική και απαιτούσε την κατάργηση της παρεμβατικής στάσης των καθηγητών που επιτηρούσε την ιδιωτική ζωή των

⁵¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 1/5 1^ο Συνέδριο.

⁵² ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 1/5 1^ο Συνέδριο.

μαθητών και μαθητριών. Απώτερος σκοπός ήταν η διαμόρφωση μιας σοσιαλιστικής οικονομίας στη χώρα. Αξιοσημείωτο είναι πως αν και συζητήθηκε στο συνέδριο το ζήτημα των εργαζόμενων μαθητών και μαθητριών και πώς θα έπρεπε να βοηθηθεί η συγκεκριμένη ομάδα, δε γίνεται καμιά σχετική αναφορά στην απόφαση του συνεδρίου.

Ο πολιτισμός θα έπρεπε να διαμορφωθεί σε διαφορετικό πλαίσιο, ώστε να αξιοποιείται ο ελεύθερος χρόνος των νέων ποιοτικά και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους.⁵³ Βέβαια, τόσο στα πρακτικά του συνεδρίου όσο και στις αποφάσεις δε γίνεται πουθενά λόγος για τις συγκεκριμένες ανάγκες που επικαλείται πως θα πρέπει να ανταποκρίνονται σε αυτές οι πολιτιστικές δράσεις. Αντίθετα οι σύνεδροι στέκονταν κριτικά απέναντι στις επιλογές που έκαναν οι νέοι. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ΕΚΟΝ θα έπρεπε να διεκδικήσει τη δημιουργία κινηματογραφικών λεσχών, οι οποίες θεωρούνταν προχωρημένο μοντέλο οργάνωσης του πολιτιστικού κινήματος. Επιπλέον, οι νέοι θα έπρεπε να δραστηριοποιούνται περισσότερο μέσω των ΟΤΑ στους πολιτιστικούς φορείς, όπως είναι τα Πνευματικά Κέντρα και τα Κέντρα Νεότητας. Σε κάθε περίπτωση η κριτική στάση απέναντι στο πολιτιστικό προϊόν ήταν ενδεδειγμένη, χωρίς αφορισμούς, καθώς κάτι τέτοιο αξιολογούνταν ως αναποτελεσματικό, προφανώς για τις ευρύτερες πολιτικές επιδιώξεις της οργάνωσης.

Η απόφαση του Συνεδρίου προέβλεπε περαιτέρω δράσεις από τις οποίες ιδιαίτερα αξιόλογη ήταν η διεξαγωγή έρευνας για τα προβλήματα των νέων, καθώς και η δημοσιοποίηση των πορισμάτων. Ενδιαφέρον, ωστόσο, θα είχε η ανάλυση του δείγματος της συγκεκριμένης έρευνας ως προς την πολιτική ταυτότητα των συμμετεχόντων, καθώς και της μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε για τη διαμόρφωση του δείγματος. Επιπλέον, αποφάσισαν για την έκδοση περιοδικών, την οργάνωση Ελεύθερων ή Ανοιχτών Πανεπιστημίων, την αξιοποίηση ατομικών μορφών ελεύθερου χρόνου, εξειδικευμένες εκδηλώσεις σε εργατικές συνοικίες σχετικές με τα προβλήματα των κατοίκων και τέλος τη διοργάνωση αθλητικών δράσεων.

⁵³ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 1/5 1^ο Συνέδριο.

Το δεύτερο συνέδριο της ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος προσέλκυσε και αυτό το ενδιαφέρον αδελφών κομματικών νεολαίων από το εξωτερικό.⁵⁴ Χαιρετισμούς, συγκεκριμένα, απέστειλαν η Εθνική Ένωση των Εργατών της Ερυθραίας, το ελληνικό τμήμα της Ποσαδικής 4ης Διεθνούς, η Ένωση Σοσιαλιστικής Νεολαίας Γιουγκοσλαβίας και το Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο Ερυθραίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζαν οι προσυνεδριακές διαδικασίες, στις οποίες ασκούσαν κριτική απέναντι στην παθητική στάση του κόμματος σε μείζονα ζητήματα πολιτικής καθώς και ιδεολογίας. Αξίζει να σημειωθεί και η αναγωγή της πολιτιστικής δραστηριότητας σε ύψιστο ζήτημα, καθώς τόσο στο πρώτο όσο και στο δεύτερο συνέδριο γίνονται εκτενείς αναφορές για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει η οργάνωση και το κόμμα να δουλέψουν πάνω σε αυτόν τον τομέα. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στην παραγωγή ερασιτεχνικής πολιτιστικής δραστηριότητας. Η 3η Συνδιάσκεψη Κεντρικού Τομέα (20/4/1980), ειδικότερα, παρατηρούσε στα συμπεράσματά της πως οι παραδοσιακοί πολιτιστικοί σύλλογοι είχαν αποτύχει, καθώς δεν μπορούσαν να αναπτυχθούν αυτόνομα λόγω κυρίως των πολιτικών δυνάμεων που δρουν σε αυτό το πλαίσιο και κυρίως του ΚΚΕ. Σε γενικές γραμμές, όμως, το συνέδριο και οι προσυνεδριακές δραστηριότητες ασχολήθηκαν με ζητήματα εσωτερικής πολιτικής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η τάση αυτοκριτικής καθώς και η ανάδειξη προβλημάτων που απασχολούσαν την οργάνωση δείχνοντας μια τάση για εσωστρέφεια, κάτι που διαφαινόταν και στο πρώτο συνέδριο.

4.4.2 Οργανώσεις της ΕΚΟΝ στο Εξωτερικό.

Η ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος ίδρυσε τοπικές οργανώσεις στο εξωτερικό στηριζόμενη κυρίως σε φοιτητές αλλά και απογόνους των πολιτικών προσφύγων του ελληνικού εμφύλιου πολέμου (1946-1949). Εξαιτίας της αντιπαλότητας με το ΚΚΕ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι οργανώσεις της ΕΚΟΝ σε χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Μια τέτοια χώρα ήταν η Ρουμανία, όπου το ΚΚΕ-Εσ. δραστηριοποιούνταν σε διάφορες πόλεις. Σε απολογισμό της δράσης της ανέφερε πως

⁵⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 40/ Κουτί 2 Φάκελος 1 2^ο Συνέδριο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος Πρακτικά Προεδρείου.

εστιάζει στη διαπαιδαγώγηση των μελών στα επαναστατικά ιδανικά του μαρξισμού-λενινισμού, καθώς στον αγώνα για τον δημοκρατικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό⁵⁵. Η οργάνωση προσπαθούσε να εντοπίσει προβλήματα του χώρου της και να τα επιλύσει, επεδίωκε τη συσπείρωση των νέων γύρω της και την προαγωγή των αρχών και των θέσεων του ΚΚΕ-Εσ. Για το τελευταίο σχολίαζε η οργάνωση πως ήταν δύσκολο, καθώς το διαθέσιμο έντυπο υλικό (εφημερίδες του κόμματος) ήταν περιορισμένο. Αξίζει να σημειωθεί πως σύμφωνα με την ΕΚΟΝ Ρ.Φ. είχε αναπτυχθεί εκτεταμένο δίκτυο με οργανώσεις και συλλόγους από άλλες χώρες που δραστηριοποιούνταν στη Ρουμανία, χωρίς ωστόσο να αξιοποιηθεί στο έπακρο. Τονίζεται ακόμη πως παρά την ιδεολογική κυριαρχία, η ΕΚΟΝ δεν αποτελούσε πρώτη δύναμη στον Φοιτητικό Σύλλογο Ελλήνων Ρουμανίας.

Ο τομέας του πολιτισμού είχε κυρίαρχη θέση και στην οργάνωση της Ρουμανίας. Τα μέλη, αλλά και η κοινότητα γενικότερα, είχαν τη δυνατότητα να εμβαθύνουν τις διαπροσωπικές τους σχέσεις μέσα από πολιτιστικές δράσεις. Στην αναφορά τονιζόταν πως οι πολιτιστικές λέσχες που οργάνωναν τέτοιου είδους εκδηλώσεις δεν μπορούσαν να φιλοξενούν πολιτικές συζητήσεις.⁵⁶ Οι λέσχες αυτές, άλλωστε, αποτελούσαν δεξαμενή άντλησης νέων μελών και οποιαδήποτε σύγχυση του ρόλου τους θα έβλαπτε την αξιοπιστία της ίδιας της οργάνωσης. Βάσει της εν λόγω αναφοράς παρατηρούμε ένα σχέδιο τριών σταδίων στη στρατολόγηση μελών. Αρχικά η προσέγγιση γίνεται με σκοπό τον εντοπισμό και την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι νέοι, τόσο οι απόγονοι των πολιτικών προσφύγων, όσο και οι φοιτητές από την Ελλάδα. Το δεύτερο στάδιο αφορά στη διαμόρφωση και εμβάθυνση κοινωνικών σχέσεων μέσα από πολιτιστικές δράσεις χωρίς καμιά πολιτική αναφορά. Το τελικό στάδιο της πολιτικοποίησης είναι εκείνο που θα εντάξει τα νέα μέλη στην οργάνωση.

Το ΚΚΕ-Εσ. και η ΕΚΟΝ Ρ.Φ. αναδείχθηκαν μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ και ξεκίνησαν τη δράση τους την παραγμένη περίοδο της δικτατορίας και της Μεταπολίτευσης. Βασικό πρόβλημα της ΕΚΟΝ-ΡΦ, πέρα από τη δράση τους στην παρανομία, ήταν η αναγνώρισή τους ως Κομμουνιστικό Κόμμα από αδελφά κόμματα

⁵⁵ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 16/1 Οργανώσεις Εξωτερικού (1976).

⁵⁶ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 16/1 Οργανώσεις Εξωτερικού (1976).

του εξωτερικού, κυρίως του ανατολικού συνασπισμού, ώστε να αρθεί το ιδεολογικό μονοπώλιο του ΚΚΕ στο πολιτικό τους φάσμα. Στενότερες σχέσεις φαίνεται πως είχαν αναπτύξει με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Ρουμανίας και της Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Κορέας. Στη δυτική Ευρώπη ανέπτυξαν σχέσεις με τα αδελφά κόμματα από την Ισπανία και την Ιταλία. Ειδικότερα, με το Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα μοιράζονταν παρόμοιες εμπειρίες εξαιτίας των δικτατορικών καθεστώτων που είχαν επιβληθεί στις χώρες τους.

4.5 Η νεολαία, η αριστερά και η πραγματικότητα

Υπάρχουν πολλές οπτικές γύρω από την συμβολή της νεολαίας στην κοινωνική και πολιτιστική εξέλιξη της Ελλάδας την δεκαετία του 1970. Η ηρωοποίηση της και η ανάδειξή της ως υπέρμαχου της δημοκρατίας και των κοινωνικών ελευθεριών αποτελούσε ανάγκη για τους ανθρώπους της Αριστεράς που έβλεπαν την εξέλιξη της ιστορίας να τους αφήνει πίσω και να εγκαταλείπει το ιδεατό όνειρο του σοσιαλισμού και της ριζικής γεωστρατηγικής στροφής της Ελλάδας. Από την άλλη πλευρά υπήρχαν άνθρωποι που έκριναν πως η νεολαία απλά ήθελε να περνάει καλά και δεν ασχολούνταν με τα πολιτικά γεγονότα που εκτυλίσσονταν στην χώρα.⁵⁷

Η ΕΦΕΕ που είχε ιδρυθεί το 1960 επεδίωκε να αναπτύξει διεθνείς συνεργασίες, καθώς μέσα από αυτές αποκτούσε κύρος. Εκείνη την περίοδο υπήρχε η διεθνής ένωση των κομμουνιστών η IUS (International Union of Students) που έδρευε στην Πράγα, και η COSEC (Coordinating Secretariat) που έδρευε στην Χαβάη και είχε δυτικό προσανατολισμό. Βασικό στοιχείο που διέκρινε την νεολαία ήταν η δυνατότητα διαλόγου, καθώς υπήρχαν και διατηρούνταν όλες οι συνθήκες εκείνες που επέτρεπαν την ελευθερία έκφρασης.⁵⁸ Οι Αριστεροί, μάλιστα, ήταν ευέλικτοι και

⁵⁷ Θ. Πάγκαλος, συνέντευξη, 15 Ιανουαρίου 2019

⁵⁸ Θ. Πάγκαλος, συνέντευξη, 15 Ιανουαρίου 2019

προσπαθούσαν να βρουν λύσεις στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν, ενώ παράλληλα εξέδιδαν και έντυπα γενικού περιεχομένου.

Η επιβολή της δικτατορίας άλλαξε τις συνθήκες λειτουργίας των πανεπιστημίων και η αστυνόμευση των ιδεών ήταν παρούσα σχεδόν σε κάθε έκφραση της καθημερινότητας. Σε αυτό το πλαίσιο ήταν δύσκολη η όποια αντίδραση, κάτι που επιβαρύνθηκε και από την διάσπαση του ΚΚΕ. Μεγάλο μέρος της νεολαίας έγινε παθητικό, ενώ ακόμη και όταν αντέδρασε στο πολυτεχνείο υπήρξαν νεολαίες που το αποδοκίμασαν ως προβοκάτσια,⁵⁹ τουλάχιστον μέχρι να λάβει τις διαστάσεις που έλαβε εν τέλει.

Ανεξάρτητα από την κριτική που μπορεί κανείς να ασκήσει, διακρίνονται χαρακτηριστικά της κινηματικής δράσης της νεολαίας που συνέτειναν στην διαμόρφωση της σύγχρονης εικόνας της Ελλάδας. Ανάγκες της κοινωνίας που κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα της ζωής των ανθρώπων όπως η καλλιτεχνική έκφραση, η ελευθερία λόγου, το περιβάλλον και τα δικαιώματα των γυναικών αποτέλεσαν πεδία ενδιαφέροντος για τους νέους της εποχής εκείνης. Έφεραν στον δημόσιο διάλογο θέματα που πολύ πιθανό να μην απασχολούσαν τους πολίτες σε διαφορετικές συνθήκες. Μπορεί η ανάγκη να ενταχθεί η χώρα στην ΕΟΚ να προώθησε μεταρρυθμίσεις, ωστόσο η συμβολή των νέων στην αποδοχή από μέρους της κοινωνίας των αλλαγών αυτών ήταν σημαντική.

Ανεξάρτητα από την παραγκώνισή τους από την Μεταπολιτευτική τάξη και τις εκλογές που έλαβαν χώρα, η συμβολή της αριστεράς στην διαμόρφωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας ήταν εμφανής. Αποτελούσαν μια δυναμική μειοψηφία και ως εκ τούτου μπορούσαν να διαμορφώσουν μέρος της ατζέντας και να επιβάλουν θέματα που μπορεί να μην απασχολούσαν τις πολιτικές ελίτ. Πολλά στοιχεία της καθημερινότητας είχαν ξεπεραστεί από την εξέλιξη της ηθικής, την αστυφιλία και τις επαφές με το εξωτερικό. Οι περιορισμοί των προηγούμενων εποχών διατηρήθηκαν και εξακολουθούσαν να είναι κυρίαρχα ως απόνερα, καθώς ζητήματα όπως τα δικαιώματα των γυναικών και η προστασία του περιβάλλοντος έμπαιναν

⁵⁹ Θ. Πάγκαλος, συνέντευξη, 15 Ιανουαρίου 2019

ολοένα και περισσότερο στην ημερήσια διάταξη, καθώς ακούγονταν εντονότερα από τη νεολαία.

Ο εξευρωπαϊσμός της χώρας φαίνεται να προέκυψε τόσο από την ανάγκη της χώρας να ενταχθεί στην ΕΟΚ όσο και από την ανάγκη των πολιτών να βελτιώσουν το πλαίσιο της καθημερινότητάς τους. Οι οργανωμένες νεολαίες αντλούσαν το κύρος τους από τις διεθνείς τους επαφές κάτι που τους καθιστούσε υπεύθυνους να αναπτύξουν τέτοιου είδους σχέσεις και ταυτόχρονα τους έδινε την δυνατότητα να ξεπεράσει η οπτική τους τα στενά ελληνικά όρια. Οι αλλαγές που προέκυψαν λόγω στροφής της οικονομίας αλλά και των διαφορετικών κοινωνικών συνθηκών, καθώς οι πολίτες προσέρχονταν ολοένα και περισσότερο στα μεγάλα αστικά κέντρα συνέτειναν στις αλλαγές που επέδρασαν στην μεταστροφή της Ελλάδας.

5 Επίλογος

Το σύγχρονο ελληνικό κράτος διαμορφώθηκε στη δεκαετία του 1970 πάνω στις οικονομικές βάσεις που έθεσε η μεταπολεμική περίοδος μέχρι την επιβολή της δικτατορίας. Η δικτατορία ήταν εξαιρετικά χρήσιμη στους Έλληνες βοηθώντας τους να εξαγάγουν σημαντικά συμπεράσματα ως προς την ιστορική πορεία που επρόκειτο να χαράξουν. Βασικό στοιχείο της νέας Ελλάδας ήταν η πίστη των πολιτών στο δημοκρατικό πολίτευμα, κάτι που αποδεικνύεται από την ανοχή τους στη δικτατορία και όχι την αποδοχή της. Ταυτόχρονα αναδείχθηκε η ανάγκη να αλλάξει η οικονομική κατεύθυνση της χώρας, οι πολίτες της οποίας είχαν καταφέρει να χτίσουν το οικονομικό θαύμα της δεκαετίας του 1950 και επιζητούσαν καλύτερες συνθήκες.

Σε επίπεδο νεολαίας, πολιτισμού και πολιτικής η περαιτέρω φιλελευθεροποίηση ήταν το ζητούμενο, καθώς ολοένα και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αναζητούσε την πολυπόθητη ελευθερία έκφρασης μετά από ένα μεγάλο διάστημα καταπίεσης. Η νεολαία διαρκώς ζητούσε ελευθερίες σχετικές με την εκπαίδευση, τον συνδικαλισμό και τον ελεύθερο χρόνο. Το ίδιο το εκπαιδευτικό σύστημα περιόριζε σημαντικά τις ελευθερίες των νέων, κάτι που γίνονταν δυσκολότερο αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ένα μέρος των νέων ήταν αναγκασμένο να εργάζεται για να σπουδάσει. Η αλλαγή του, λοιπόν, ήταν επιτακτική ανάγκη, όπως και η αναθεώρηση της εργατικής νομοθεσίας, ώστε να μπορούσαν οι εργαζόμενοι νέοι να συμμετέχουν στις υποχρεώσεις τους σε σχολεία ή πανεπιστήμια.

Ο πολιτισμός βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος για μια σειρά από λόγους που σχετίζονταν και με την προβολή της χώρας. Μέχρι το 1974 οι περιορισμοί στην έκφραση ήταν σημαντικοί, καθώς η λογοκρισία αποτελούσε μέρος της καθημερινότητας, ενώ από την Μεταπολίτευση και ύστερα αλλάζουν οι συνθήκες, χωρίς να σημαίνει αυτό πως ήταν οι ιδανικές. Παρόλα αυτά, ο πολιτισμός αναπτύσσεται την περίοδο εκείνη, αν και η παρακμή του κινηματογράφου ξεκίνησε την ίδια περίοδο λόγω της εισβολής της τηλεόρασης στα νοικοκυριά. Ταυτόχρονα, σειρά έργων με σκοπό την βελτίωση των υποδομών, αλλά και την ενίσχυση των καλλιτεχνών λαμβάνουν χώρα από την κυβέρνηση Καραμανλή. Σημαντικό μέρος της καλλιτεχνικής ζωής της Αθήνας διαμορφώθηκε εκείνη την εποχή, μέσα από τις

πρωτοβουλίες που ελήφθησαν και άλλαξαν τον χαρακτήρα τόσο της πόλης όσο και της χώρας.

Ο αθλητισμός ευεργετήθηκε την δεκαετία του 1970, κάτι που ξεκίνησε να αποδίδει καρπούς μια δεκαετία αργότερα. Σειρά σημαντικών έργων θεμελιώνονται και δίνουν έναν διαφορετικό αέρα στον χώρο του αθλητισμού. Σταδιακά και οι επαρχιακές πόλεις αποκτούν τις δικές τους εγκαταστάσεις με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί και εκεί ο αθλητισμός. Βασικό έλλειμμα ήταν η απουσία στην ελληνική ιδιοσυγκρασία του πνεύματος των σπορ για ψυχαγωγικούς σκοπούς αλλά και για λόγους υγείας. Τα αίτια αυτής της απουσίας μπορούν να εντοπιστούν στις βασικές βιολογικές ανάγκες που καλούνταν οι Έλληνες να καλύψουν μέχρι και τη δεκαετία του 1960, καθώς η φτώχεια ήταν μεγάλη, επομένως δεν υπήρχε χρόνος για κάτι πέρα από την επιβίωση. Θα πρέπει, επίσης, να λάβουμε υπόψη πως ο αθλητισμός λειτουργούσε περισσότερο ως προπαγανδιστικό εργαλείο, καθώς αξιοποιούνταν ως μέσο για την ανάδειξη συγκεκριμένων μηνυμάτων βολικών προς τον πομπό. Τελικά, έφθινε αυτή η προσέγγιση, χωρίς βέβαια να εγκαταλείπεται η ιδέα της προβολής της χώρας μέσω του αθλητισμού, εκτός του πλαισίου πολιτικής προπαγάνδας και εντός μιας γενικότερης προσπάθειας να αναδειχθεί η Ελλάδα ως αθλητικός προορισμός.

Η πολιτιστική διπλωματία και οι μορφωτικές σχέσεις αποτελούσαν ζήτημα που βρίσκονταν ψηλά στην ατζέντα ακόμα και της δικτατορίας. Η ανάγκη να αποκτήσει διεθνή αναγνώριση οδήγησαν το καθεστώς να επικυρώσει συμφωνίες, ενώ ταυτόχρονα οι ειδικές σχέσεις που είχε η Ελλάδα με τη Γιουγκοσλαβία κυρίως σε θέματα εκπαιδευτικά και πολιτιστικά τέθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, καθώς υπήρχε το Μακεδονικό Ζήτημα, το οποίο είχε τεράστιο παρασκήνιο ως προς τις δράσεις εκάστου επίσημου κράτους. Η αδυναμία, βέβαια, της ηγεσίας να εφαρμόσει ενεργητική πολιτική, καθιστούσε τις αντιδράσεις της Ελλάδος σπασμωδικές και χωρίς αποτέλεσμα. Μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας επιχειρήθηκε να ακολουθηθεί μια συνεκτική πολιτιστική πολιτική με σκοπό να αναδειχθεί η χώρα, μετά από ένα μεγάλο διάστημα, ως ένα κράτος δικαίου, στο οποίο προστατεύονται τα βασικά δικαιώματα που προσφέρει ένα φιλελεύθερο σύστημα.

Οι δράσεις που προκρίθηκαν φαίνεται πως είχαν πειραματικό χαρακτήρα, καθώς γίνονταν λάθη, τα οποία αξιοποιούνταν αναστοχαστικά και αξιολογικά, έτσι ώστε να βελτιωθούν μελλοντικά εγχειρήματα. Η βασική έννοια που αδυνατούσαν να

κατανοήσουν στο συγκεκριμένο πλαίσιο, τουλάχιστον αρχικά, οι διοργανωτές ήταν η απόδοση της επένδυσης. Υπάρχουν περιστάσεις που το μέγεθος της επένδυσης δεν είχε ανάλογα αποτελέσματα, και αυτό μπορεί να εξηγηθεί ως απουσία πρότερης γνώσης, καθώς μάλλον για πρώτη φορά να γίνεται συστηματική προσπάθεια να αναδειχθεί η χώρα στο πλαίσιο οργανωμένων δράσεων. Το σημαντικό στοιχείο είναι πως η δημόσια διοίκηση έδειχνε διάθεση να μάθει από τα λάθη της και προέβη σε αξιολόγηση, ώστε να αναδείξει τα λάθη και να μην τα επαναλάβει. Ταυτόχρονα, και ήδη από την περίοδο πριν την Μεταπολίτευση, η δημόσια διοίκηση φαίνεται να παρακολουθεί τις εξελίξεις και να προτείνει συγκεκριμένες δράσεις στην πολιτική ηγεσία. Η αδυναμία του συστήματος, ωστόσο, ήταν η συνοχή των δράσεων και συνέπεια-συνέχεια.

Η μαξιμαλιστική προσέγγιση που ακολουθήθηκε στην οργανωμένη δράση που έλαβε χώρα στο Norfolk των ΗΠΑ οδηγήθηκε σε αποτυχία, όχι τόσο ως προς την προβολή της χώρας όσο κυρίως από τα δυσανάλογα αποτελέσματα που έφερε σε σχέση με το κόστος της. Σε αυτήν την περίπτωση, μάλιστα, έγινε κατανοητή η δυσλειτουργία στην οργάνωση και εκτέλεση δράσεων από πολλούς φορείς για έναν συγκεκριμένο σκοπό, για μια συγκεκριμένη εκδήλωση. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, οι δράσεις που έλαβαν χώρα σε διάφορες πόλεις γύρω από τον Μέγα Αλέξανδρο αναδεικνύουν και το γεγονός ότι η δημόσια διοίκηση αλλά και η πολιτική ηγεσία διδάσκονταν από τα λάθη του παρελθόντος. Οι στοχευμένες δράσεις με αφορμή τις ανακαλύψεις στην Βεργίνα γύρω από την Μακεδονία και τον Μέγα Αλέξανδρο, παρά το εύρος τους, ήταν πολύ συγκεκριμένες και περιορίζονταν στο θέμα τους.

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αντιλαμβανόταν τη σημασία του πολιτισμού για την ύπαρξη και ανάδειξη της Ελλάδας και για αυτόν τον λόγο έδωσε βάρος στην ανάπτυξη των υποδομών και του ανθρώπινου δυναμικού μέσα από συγκεκριμένες πολιτικές. Σύμμαχός του ήταν η πολιτειακή σταθερότητα που επέφερε με την παρουσία του, αλλά και η ανεξάντλητη δεξαμενή αρχαιοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο επεδίωξε να δώσει ώθηση και στη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή. Ήταν αρκετά τυχερός, καθώς έλαβαν χώρα δύο σημαντικά γεγονότα, οι ανακαλύψεις στη Βεργίνα και η απόδοση του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη. Αξιοποιήθηκαν πλήρως και τα δύο με εκθέσεις, συνέδρια και βραδιές ποίησης στο εξωτερικό. Βλέπουμε,

παράλληλα, μια προσπάθεια συστηματοποίησης των δράσεων κάτω από τη σκέπη μιας συνεκτικής πολιτικής. Η Ελλάδα, που χτιζόταν την περίοδο εκείνη, στηριζόταν στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό διανθισμένο με τη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή. Η ιστορική συνέχεια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα επρόκειτο να αποτελέσει το διαβατήριο για την Ενωμένη Ευρώπη, ενώ το δημοκρατικό πολίτευμα και οι δημοκρατικοί θεσμοί, που θεμελιώθηκαν κατά τη Μεταπολίτευση, είχαν τον ρόλο της βίζα που έπρεπε η Ελλάδα να πληρώσει, ώστε να ενταχθεί στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

Η πολιτική σταθερότητα επιτεύχθηκε με την απόδοση πολιτικών δικαιωμάτων στο σύνολο του πληθυσμού, τα οποία συνδυάστηκαν με κοινωνικά, ατομικά και συνδικαλιστικά δικαιώματα. Η νομιμοποίηση των ΚΚΕ και η συμμετοχή όλων των κομμάτων που το επιθυμούσαν στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1974 σφράγισαν την σταθερότητα, αν και υπήρχαν εκδηλώσεις υπέρ της δικτατορίας, οι οποίες ωστόσο δεν ανέτρεψαν την ιστορική πορεία της Ελλάδας. Σημαντικά γεγονότα που επηρέασαν την χώρα ήταν η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και η έξοδος της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Η νεολαία ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για τα εθνικά θέματα, αλλά ταυτόχρονα ζητούσε μεταρρυθμίσεις σε σειρά θεμάτων εσωτερική πολιτικής και σε κοινωνικά ζητήματα.

Το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελούσε το κέντρο του ενδιαφέροντος των νεολαίων, μαζί με το εργατικό δίκαιο. Η καταπίεση των μαθητών και των φοιτητών σε συνδυασμό με τις οικονομικές δυσκολίες καθιστούσαν τις σπουδές είδος πολυτελείας. Ο οργανικός αναλφαβητισμός είχε καταπολεμηθεί, ωστόσο ο πληθυσμός κυριαρχούνταν από ανειδίκευτο προσωπικό, χωρίς σπουδές και ταυτόχρονα η χώρα δεν είχε βιομηχανική οικονομία. Υπό αυτές τις συνθήκες έπρεπε να αλλάξουν πολλά στον τρόπο με τον οποίο εκπαιδεύονταν οι νέοι, και παράλληλα να δοθεί η δυνατότητα να σπουδάσουν περισσότεροι. Οι διεκδικήσεις αυτές σταδιακά άρχισαν να υλοποιούνται, χωρίς ωστόσο να γίνονται με τους ρυθμούς που ίσως να ήθελαν.

Η συζήτηση για νεολαία την δεκαετία του 1970, αναφέρεται κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στην ΚΝΕ και στην ΕΚΟΝ-Ρήγας Φεραίος. Αμφότερες είχαν αριστερό πρόσημο, η μια ενταγμένη στο σύνολο των οργανώσεων και των πολιτικών φορέων που ακολουθούσαν πιστά τις επιταγές της Μόσχας και άλλη εντάχθηκε στις ομάδες

των κομμουνιστικών κομμάτων και οργανώσεων που επεδίωκαν την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής ανεξάρτητα από εξωτερικές δεσμεύσεις. Οι νεολαιίστικες οργανώσεις χαρακτηρίζονταν από έντονη πολιτικοποίηση και κομματικοποίηση. Η ιδεολογία ήταν παρούσα σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας, ενώ η σημασία που έδιναν στον μεταξύ τους ανταγωνισμό φαίνεται να δημιουργήσει μεγαλύτερα στεγανά μεταξύ τους. Αξίζει να θυμάται κανείς πως διεκδικούσαν απήχηση στην ίδια δεξαμενή ψήφων και παράλληλα είχαν να ανταγωνιστούν την νεολαία του αναδυόμενου ΠΑΣΟΚ.

Η ένταση και το πάθος περίσσευε στις συγκεντρώσεις και τις εκδηλώσεις τους. Η ΚΝΕ είχε μεγαλύτερη δυναμική και αυτό φαινόταν και στην οργάνωσή της. Αντίθετα η ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. αναζητούσε επιτακτικά μέλη και στελέχη, καθώς δεν εξέφραζε τον ορθόδοξο κομμουνισμό. Παράλληλα στην Ελλάδα υπήρχε μια έντονη δυσπιστία απέναντι στη Δύση, πολλώ δε μάλλον στην αριστερά, κάτι που δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την προσπάθεια του «Ρήγα» να επιβιώσει. Σε κάθε περίπτωση όμως και οι δύο οργανώσεις άφησαν το στίγμα τους τη δεκαετία του 1970, κάτι που δεν κατάφεραν να κεφαλαιοποιήσουν πολιτικά με εκλογικά αποτελέσματα για τους πολιτικούς τους φορείς. Υπό αυτό το πρίσμα μπορούμε να πούμε πως η νεολαία φαινόταν πως ανήκε σε ένα από τα δύο κομμουνιστικά κόμματα, ωστόσο η πραγματικότητα αναδεικνύει πως μάλλον οι υπόλοιπες ιδεολογικές εκφράσεις απλά δεν ήταν αρκούντως οργανωμένες σε φορείς που θα μπορούσαν να τις ανταγωνιστούν.

Η δεκαετία του 1970 ήταν γεμάτη εκπλήξεις για την Ελλάδα, καθώς σειρά γεγονότων διαμόρφωσαν τόσο την σημερινή της εικόνα, αλλά ταυτόχρονα θεμελίωσαν και τα εξωτερικά προβλήματα που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει. Ο πολιτισμός, η εκπαίδευση και η νεολαία αποτέλεσαν την βάση για να οικοδομηθεί η χώρα, καθώς το παλιό πολιτικό προσωπικό άρχισε να αποσύρεται σταδιακά και να δίνει τη θέση του κυρίως στη γενιά του πολυτεχνείου. Η εικόνα της Ελλάδας διαμορφώθηκε από δύο ιστορικά γεγονότα, τη Μεταπολίτευση και την ένταξη της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Η δικτατορία αποτέλεσε μια θλιβερή παρένθεση, η οποία πρακτικά επιτάχυνε τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές που επήλθαν μετά το 1974. Η χώρα προχωρούσε με γοργούς ρυθμούς προς τον 21^ο αιώνα με δυο κορυφαίες πολιτικές προσωπικότητες, τον Κωνσταντίνο Καραμανλή και τον Ανδρέα

Παπανδρέου. Αμφότεροι άφησαν το αποτύπωμά τους στην σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, τοποθετώντας στο χρονοντούλαπο της ιστορίας τις πολιτικές κρίσεις που ανέτρεπαν καθεστώτα.

6. Συμπεράσματα

Τελικά στο ερώτημα αν η Ελλάδα ανήκει στη Δύση ή όχι, η απάντηση μάλλον είναι πως η Ελλάδα ανήκει δυτικά του Αιγαίου πελάγους. Η υπό μελέτη περίοδος είναι μια μετάβαση από την Ελλάδα των Βαλκανίων στην Ελλάδα της Ευρώπης. Αν και οι βιντεοταινίες φαίνεται πως άρχισαν να κερδίζουν έδαφος σε βάρος του κινηματογράφου, φαντάζει ιδανική η αναλογία της ασπρόμαυρης κινηματογραφικά δεκαετίας του 1960 με την έγχρωμη της δεκαετίας του 1970, η οποία μετά τη Μεταπολίτευση ήταν γεμάτη πλουραλισμό και νέες ίσως ιδέες, οι οποίες ήταν πλέον ώριμες να εκφραστούν. Η θλιβερή παρένθεση της δικτατορίας έκλεισε το 1974 και η κοινωνία ήταν πλέον ωριμότερη να διαχειριστεί κάποια από τα τραύματα των προηγούμενων δεκαετιών, χωρίς αυτό να σημαίνει πως εξαλείφθηκαν. Ενδεικτικά, και σε επίπεδο ελευθερίας της έκφρασης, μπορεί να γίνει αναφορά στην προβολή της ταινίας «Ελένη» του Νίκου Γκατζόγιαννη το 1985 και τις επακόλουθες αντιδράσεις.

Ο βασικός άξονας πολιτιστικής πολιτικής ήταν η αρχαία Ελλάδα. Η προβολή της χώρας στηρίζονταν στα πολιτιστικά επιτεύγματα του παρελθόντος είτε υλικά είτε άυλα. Σταδιακά, ωστόσο, και ήδη από προηγούμενες δεκαετίες αρχίζουν να επιδρούν και σύγχρονοι καλλιτέχνες στην προβολή της χώρας στο εξωτερικό. Η βασική στόχευση της αξιοποίησης του πολιτισμού λειτουργούσε ως απόδειξη του δυτικού προσανατολισμού της χώρας. Με αυτόν επεδίωκε η χώρα να ενταχθεί στους δυτικούς θεσμούς, ως οργανικό μέρος της δύσης και όχι ως παρία ή ως αποτέλεσμα της ανάγκης ανάσχεσης του κομμουνισμού. Γεγονός είναι πως η Ελλάδα βγήκε από έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο που στοίχισε ζωές σε ανθρώπους και αύξησε το χάσμα της με τις ανεπτυγμένες χώρες της δύσης. Επομένως, έπρεπε να βρει όλα εκείνα τα στοιχεία που θα την βοηθούσαν να αφήσει το παρελθόν και να προχωρήσει στο μέλλον.

Το δεύτερο επίπεδο στόχευσης της άσκησης πολιτιστικής διπλωματίας ήταν η διαφήμιση της χώρας στο εξωτερικό. Βασικός αναπτυξιακός άξονας ήταν ο τουρισμός και παράλληλα φαίνεται να υπήρχε το πολιτικό ενδιαφέρον για την ανάπτυξή του. Μέσα από την ανάδειξη κυρίως της αρχαιότητας, αλλά και την προβολή ιδιαίτερων σημείων ενδιαφέροντος, δημιουργούνταν ένα διαφημιστικό

προϊόν με το οποίο η χώρα αύξανε ή επεδίωκε να αυξήσει τις τουριστικές ροές. Σε αυτόν τον τομέα συνέβαλαν και ακαδημαϊκές δράσεις στο πλαίσιο μορφωτικών συμφωνιών αλλά και αυτοτελών δράσεων πανεπιστημίων και ιδρυμάτων που προσέλκυαν το διεθνές ενδιαφέρον. Παράλληλα, όμως, υπάρχει και μια έντονη καλλιτεχνική παραγωγή η οποία συντελεί στη διεθνή ανάδειξη της Ελλάδας. Επομένως, μπορούμε να παρατηρήσουμε τόσο στοιχεία Πολιτιστική Διπλωματίας όσο και Δημόσιας Διπλωματίας

Τα βασικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη δεκαετία του 1970 είναι η έντονη πολιτικοποίηση, ο ταχύς εξευρωπαϊσμός και η φιλελευθεροποίηση της χώρας. Η παραγμένη δεκαετία του 1960 οδήγησε τη χώρα στη δικτατορία, την κατάλυση των ατομικών δικαιωμάτων και την περιθωριοποίηση της Ελλάδας σε διεθνές επίπεδο. Η περίοδος της δικτατορίας, ως προς την ανάλυσή της, παρουσιάζει ακόμα στοιχεία έντονα συναισθηματικά, καθώς το διάστημα που μας χωρίζει από τη δεκαετία του 1970 είναι εξαιρετικά μικρό. Η Μεταπολίτευση κέρδισε το στοίχημα της οριστικής αλλαγής και σταθερής πολιτικής κατεύθυνσης της χώρας προς τη δύση και τους δυτικούς θεσμούς. Ακολούθησε μια περίοδος πολιτικής έντασης και υπερβολής που ουσιαστικά ανέδειξε τη σταθερότητα του πολιτικού συστήματος και οδήγησε σταδιακά τη χώρα σε ένα μονοπάτι εδραίωσης των θεσμών και ομαλής λειτουργίας του πολιτεύματος.

Η έννοια της ομαλότητας ίσως να φαντάζει έξω από την πραγματικότητα, αλλά η διαδοχή των κυβερνήσεων ήταν ομαλή, παρά το εξαιρετικά έντονο και πολλές φορές οξύ πολιτικό κλίμα. Ο κοινοβουλευτισμός έδειχνε να ωριμάζει, αν και σε κάθε περίπτωση δεν μπορούμε να πούμε πως λειτουργούσε απεγάδιαστα. Ένα εκ των κορυφαίων γεγονότων της δεκαετίας του 1970 ήταν η ένταξη της χώρας στις ευρωπαϊκές κοινότητες. Η αρχή της δεκαετίας έμοιαζε εφιαλτική, αλλά το τέλος της ήταν ιδανικό, καθώς με αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα κατάφερε να επανέλθει δυναμικά σε διεθνές επίπεδο και παράλληλα κεφαλαιοποίησε τη διορατικότητα του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο οποίος ουσιαστικά πήρε από το χέρι την χώρα και την έβαλε στην καρδιά της Ευρώπης. Σε αυτό συνέβαλε και η εσωστρέφεια που χαρακτήριζε την ελληνική πολιτική σκηνή τα πρώτα χρόνια μετά τη Μεταπολίτευση, καθώς τα ΚΚΕ για πρώτη φορά λειτουργούσαν νόμιμα στην χώρα, ενώ η αξιωματική

αντιπολίτευση ήταν ένα νεότευκτο κόμμα, αν και στελέχη της ήταν πολιτικοί πρωταγωνιστές κατά την προηγούμενη δημοκρατική περίοδο.

Η πολιτική καθημερινότητα συνδέονταν με μια εξωτερική δύναμη η οποία επέβαλε τις αποφάσεις και τις εξελίξεις. Ανεξάρτητα από το αν ίσχυε, οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στην Αθήνα επηρέαζαν άμεσα το πολιτικό αποτέλεσμα. Η εσφαλμένη ανάγνωση της πραγματικότητας σε συνδυασμό με δυσμενή αποτελέσματα για την Ελλάδα αποτέλεσε γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη λαϊκισμού, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα εύπεπτος, καθώς δεν απέδιδε ευθύνες στην εσωτερική διαχείριση των προβλημάτων αλλά στις έξωθεν παρεμβάσεις. Η ευθύνη των πολιτικών που ασκούνταν ήταν ευκολότερο να επιρρίπτεται σε πρόσωπα ή κράτη που δεν βρίσκονταν υπό τον εγχώριο έλεγχο. Οι συνθήκες αυτές περιγράφουν με μεγάλη ακρίβεια την περίοδο μέχρι και την πτώση της δικτατορίας. Η ηγεσία, όμως, του Κωνσταντίνου Καραμανλή άλλαξε την τάση αυτή, τουλάχιστον σε επίπεδο υψηλής πολιτικής, κάτι που αποδεικνύει το γεγονός της ένταξης της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Αυτό, βέβαια, δεν αλλάζει το γεγονός της εξόδου της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, πράξη που έμοιαζε περισσότερο λαϊκίστικη, παρά μια συνεκτική και συνετή πολιτική με στόχους.

6.1 Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια και στο βάθος (η) δημοκρατία...

Το σύνθημα «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια» μπορεί να περιγράψει σε μεγάλο βαθμό την επταετία της δικτατορίας. Οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις, ωστόσο, ξεπερνούσαν κατά πολύ τις δυνατότητες των συνταγματαρχών, του στρατιωτικού κατεστημένου και των ακολούθων τους. Το βασικό μέλημα του καθεστώτος ήταν να διατηρήσει τα κεκτημένα του και να προβάλλει ένα προσωπείο εθνοφροσύνης που ποδηγετούσε κάθε αντίθετη φωνή, αμφισβητώντας τον πατριωτισμό οποιουδήποτε αντιφρονούντα. Υπό τη σκιά της προπαγάνδας τους διατήρησαν την εξουσία για επτά χρόνια, χωρίς να καταφέρουν να αφήσουν το πολιτικό και ιδεολογικό τους στίγμα, ελλείπει νομιμοποιητικής βάσης και θεωρητικού υπόβαθρου. Ο αντικομμουνισμός

από μόνος του δεν μπορούσε να διαμορφώσει το πλαίσιο άσκησης πολιτικών που θα γίνονταν ανεκτές από τους πολίτες.

Η περίοδος της δικτατορίας ταυτίζεται με κατακλυσμιαία γεγονότα σε διεθνές επίπεδο. Εκτός από τα βασικά σημεία αναφοράς που ήταν ο Μάης του '68 στη Γαλλία και η πετρελαϊκή κρίση του 1973, υπάρχει μια συστηματική αμφισβήτηση μέσα στους δύο διαμορφωμένους συνασπισμούς αλλά και πέρα από αυτούς. Σε έναν μεγάλο βαθμό εμπεδώνεται πλέον ο διαχωρισμός του κόσμου, κάτι που αποφασίστηκε σε επίπεδο υψηλής πολιτικής στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και άρχισε να αποδίδει ορατά αποτελέσματα από το 1961 με την κατασκευή του τείχους του Βερολίνου¹. Η περίοδος της διεθνούς ύφεσης, που ταυτίζεται με την προεδρία του Νίxon στις ΗΠΑ αποτέλεσε την τομή της περιόδου, κάτι που ουσιαστικά εκμεταλλεύτηκε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αργότερα μέσα στην ίδια δεκαετία. Η δικτατορία αδυνατούσε να διαβάσει τις εξελίξεις οδηγώντας ακόμη περισσότερο την χώρα στην εσωτερική της περιχαράκωση.

Τα βασικά χαρακτηριστικά που περιγράφουν την περίοδο της δικτατορίας είναι η συστηματική προσπάθεια ανάδειξης του ελληνικού στοιχείου, όπως αυτό γίνονταν αντιληπτό από την ηγεσία, και η κατ' επίφασιν εχθρική στάση απέναντι στον κομμουνισμό. Φολκλορικά φεστιβάλ, αθλητισμός και ιστορία αποτελούσαν τα θεμέλια του προπαγανδιστικού οικοδομήματος του καθεστώτος. Ο λαϊκός πολιτισμός και η παράδοση ήταν συνυφασμένα με την ουσία της Ελλάδας, ενώ τα περιορισμένα επιτεύγματα του αθλητισμού της χώρας διαφήμιζαν τις επιτυχίες της. Ο κομμουνισμός δεν θα μπορούσε να έχει θέση στην Ελλάδα, καθώς εναντιώνονταν στις αξίες και τις αρχές της θρησκευόμενης κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, παρατηρούμε μια αύξηση στις σχέσεις με τη Ρουμανία του Τσαουσέσκου, κάτι που δείχνει πως δεν εφαρμόζαν τις αρχές που πρέσβευαν παντού. Χρειαζόταν, άλλωστε, και κάποια εξωτερική νομιμοποίηση η χώρα, η οποία υπήρχε, αν και συχνά τα κράτη αντιδρούσαν στις απολυταρχικές πολιτικές που προωθούσε το καθεστώς.

¹ Ο πόλεμος της Κορέας δεν μπορεί να σημειωθεί ως απόρροια του Ψυχρού Πολέμου, αλλά αναγινώσκεται στο πλαίσιο της προσπάθειας εδραίωσης των σφαιρών επιρροής, καθώς και του ιδεολογικού πολέμου που εξελίχθηκε σε διάφορα στάδια και σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε τον Ισπανικό εμφύλιο, τον Ελληνικό και τον Κινεζικό.

Η οπτική του κόσμου γίνεται περιορισμένα στο πλαίσιο των εθνικών ζητημάτων χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η εξέλιξη που επήλθε στη διεθνή πραγματικότητα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η εθνική οπτική επηρέαζε άμεσα τον τρόπο που γίνονταν η διαχείριση διμερών ζητημάτων ακόμη και χαμηλού επιπέδου, όπως είναι οι πολιτιστικές ανταλλαγές. Η Ιταλία αντιμετώπιζονταν, τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας, ως ένα κράτος που επιβουλεύονταν τα Δωδεκάνησα και για αυτόν τον λόγο το καθεστώς ήταν αντίθετο σε σειρά εκδηλώσεων που είτε θα λάμβαναν χώρα στην περιοχή, είτε στην Ιταλία με τη συμμετοχή Δωδεκανήσιων. Σε αυτό, βέβαια, συνέτεινε και η συμπεριφορά Ιταλών σε ορισμένες περιπτώσεις, αλλά συνολικά οι εκατέρωθεν συμπεριφορές έτειναν προς την αποκλιμάκωση, καθώς φαίνεται να παύει η ενασχόληση με το θέμα ύστερα από μερικά χρόνια. Η περίπτωση, όμως, της Γερμανίας ήταν τελείως διαφορετική, καθώς στη χώρα φιλοξενούνταν ικανός αριθμός Ελλήνων μεταναστών, μεταξύ των οποίων υπήρχαν άνθρωποι που ενεργά αντιμάχονταν το δικτατορικό καθεστώς. Η ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε εις μάτην να περιορίσει ή ακόμη και να εξαλείψει την φωνή τους, καθώς η Γερμανία είχε μια δημοκρατία που λειτουργούσε στην πράξη και η ελευθερία του λόγου ήταν αδιαπραγμάτευτη.

Η χρήση ρομαντικών συμβόλων αποτελούσε μια κοινή συνισταμένη της ευρύτερης περιοχής ενδιαφέροντος της Ελλάδας. Η ανάγνωση της καθημερινότητας γινόταν στο πλαίσιο ενός παραδοσιακού εθνικισμού, βάσει του οποίου αξιοποιούνταν δράσεις τόσο προς εσωτερική κατανάλωση όσο και για την διεθνή αναγνώριση. Ο φοίνικας για παράδειγμα αποτελεί ένα τέτοιο σύμβολο, καθώς η επιλογή του ήταν στοχευμένη προσπαθώντας να αναδείξει την ελληνική αναγέννηση από τις στάχτες του προηγούμενου διεφθαρμένου ηθικά και πολιτικά δημοκρατικού καθεστώτος. Αντίστοιχα, λάμβανε χώρα στην Γιουγκοσλαβία φεστιβάλ στις 2 Αυγούστου, μέρα μνήμης της επανάστασης στο Ίλιντεν, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να επηρεάσει συναισθηματικά τους Σλάβους Μακεδόνες στον αγώνα τους για διεθνή αναγνώριση. Όσο ξένα και αν ακούγονται, λόγω του αναχρονιστικού χαρακτήρα τέτοιων συμβόλων, τόσο σημαντικά ήταν στην διαμόρφωση ενός εθνικού αφηγήματος πίσω από το οποίο συστρατεύονταν τα πλήθη.

Η δικτατορία επεδίωκε συστηματικά να ελέγχει το αφήγημά της στο εσωτερικό της χώρας και προσπαθούσε να σταματήσει κάθε αντιπολιτευόμενη φωνή

και στο εξωτερικό. Η αδυναμία της να κατανοήσει την έννοια της ελευθερίας λόγου στο πλαίσιο μιας δημοκρατίας δημιούργησε εσφαλμένες αντιλήψεις για τα όρια και τις δυνατότητες που έχει μια δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση. Η εξωτερική πολιτική διαμορφώνονταν στη βάση της κατανόησης που είχαν οι συνταγματάρχες, οδηγώντας σε ενέργειες που δεν θα μπορούσαν να φέρουν ουσιαστικά αποτελέσματα και ταυτόχρονα κακοδιαχειρίζονταν το όποιο πολιτικό κεφάλαιο είχαν στο εξωτερικό. Τέτοιου είδους παράδειγμα ήταν οι συχνές οχλήσεις προς την Γερμανία για τη δράση Ελλήνων εναντίον της δικτατορίας. Προσωπικότητες όπως ο Παύλος Μπακογιάννης και η Μελίνα Μερκούρη, για παράδειγμα, αποτέλεσαν θύματα συστηματικής παρακολούθησης με σκοπό να περιορίσουν την αξιοπιστία τους και εν τελεί να τους φιμώσουν. Ανεξάρτητα από την αποτελεσματικότητα που μπορεί να είχε μια τέτοια πρακτική, σίγουρα κατανάλωνε και σπουδαίο εθνικό κεφάλαιο σε επίπεδο διμερών και πολυμερών σχέσεων, τουλάχιστον όσο διήρκεσε η δικτατορία.

Τα κυρίαρχα θέματα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας την περίοδο της δικτατορίας ήταν το «Κυπριακό» και το «Μακεδονικό». Αμφότερα ξυπνούσαν πρόσφατες μνήμες από τους αγώνες του έθνους, το μεν πρώτο για απελευθέρωση από τη Βρετανία και ένωση με την Ελλάδα και δεύτερο για απελευθέρωση από τους Οθωμανούς και την προστασία του γηγενούς πληθυσμού από τους Βούλγαρους. Το Κυπριακό ήταν ξεκάθαρο ως προς την υπόστασή του και η ανάλυσή του σχετικά εύκολη, καθώς οι εμπλεκόμενοι ήταν κρατικοί δρώντες με συγκεκριμένα συμφέροντα και συγκεκριμένες προτεραιότητες. Η Τουρκία λειτουργούσε ως προστάτιδα δύναμη των τουρκοκυπρίων και είχε διαμορφώσει συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής, το οποίο εμπειρείχε και την στρατιωτική παρέμβαση στο νησί όπως προκύπτει από τις αρχειακές πηγές. Παράλληλα, στην Ελλάδα το ζήτημα ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητο και προκαλούσε εντάσεις. Τελικά, το καλοκαίρι του 1974 διαμορφώθηκε μια *de facto* κατάσταση στο νησί που οδήγησε αρχικά στην επαναφορά της δημοκρατίας στην Ελλάδα και δευτερευόντως έδωσε μια διάσταση σχετικής σταθερότητας στις σχέσεις της με την Τουρκία.

Το Μακεδονικό Ζήτημα από την άλλη πλευρά ήταν πιο ιδιαίτερο, καθώς αφορούσε αμιγώς στην χερσαία γειτονιά της Ελλάδας. Η ιστορική διάσταση της Μακεδονίας και το αίσθημα της παραχάραξης της ιστορίας που υπέβασκε συντελούσαν στη διαρκή επαγρύπνηση του κρατικού μηχανισμού για την αποτροπή

εξελίξων δυσμενών για την Ελλάδα. Η προσπάθεια περιορίζονταν στην αντίδραση παρά στην ενεργητική χάραξη πολιτικής, με την ελληνική κυβέρνηση να παρακολουθεί τις εξελίξεις αδυνατώντας να τις διαμορφώσει. Υπό αυτήν την έννοια, εύλογο είναι το συμπέρασμα πως η Ελλάδα δεν είχε συντεταγμένη πολιτική για το ζήτημα αυτό και ως εκ τούτου βρισκόταν συχνά εκτεθειμένη. Το καθεστώς, ωστόσο, διατηρούσε συστηματική αλληλογραφία με την πρεσβεία στο Βελιγράδι και τις προξενικές αρχές στα Σκόπια, ώστε να μπορεί να παρακολουθήσει τα γεγονότα.

Πέρα των παραδοσιακών κρατών με τα οποία είχε σχέσεις η Ελλάδα, φαίνεται να κινείται ένα ενδιαφέρον στην ανάπτυξη μορφωτικών συμφωνιών με νέα, κάτι που δείχνει και μια τάση του δικτατορικού καθεστώτος να βρει έρεισμα σε διεθνές επίπεδο. Μεταξύ 1967-1970 κυρώνονται τέσσερις μορφωτικές συμφωνίες με Ισπανία, Χιλή, Ιράν και Νότια Κορέα, κράτη δηλαδή που βρίσκονται πολύ μακριά από τον χώρο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος του ελληνικού κράτους². Το δικτατορικό καθεστώς φαινομενικά δεν ενδιαφερόταν για τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας, ωστόσο αντιλαμβάνονταν πως θα έπρεπε να έχει συνομιλητές σε διεθνές επίπεδο, ώστε να εξακολουθεί να έχει ακροατήριο και κύρος και στο εσωτερικό. Εκτός από την ανοχή της αμερικανικής πλευράς, αυτήν την περίοδο το καθεστώς ανέπτυξε σχέσεις και με τη Ρουμανία. Το βασικό πρόβλημα ήταν η περίπτωση των βλάχων, την εθνική υπόσταση των οποίων διεκδικούσαν οι Ρουμάνοι. Σε κάθε περίπτωση, όμως, δεν αποτέλεσε γεγονός που θα λειτουργούσε ως τροχοπέδη. Καλό είναι να ληφθεί υπόψη και το γεγονός ότι η Ρουμανία αποτελούσε και αυτή κατά κάποιον τρόπο ταραξία της εύρυθμης πολιτικής τάξης στον ανατολικό συνασπισμό. Επομένως, θα μπορούσε η κάθε πλευρά να αντιμετωπίζει την άλλη υπό το πρίσμα της κατανόησης. Παράλληλα, με τα παραπάνω κράτη φαίνεται να υπάρχει κινητικότητα στις σχέσεις της Ελλάδας με χώρες της Λατινικής Αμερικής και κυρίως με αυτές που είχαν δικτατορικά καθεστώτα, δηλαδή την Χιλή και την Βραζιλία. Οι σχέσεις αυτές, όμως, ήταν τελείως επιφανειακές και δεν εμβάθυναν, πιθανότατα λόγω της γεωγραφικής απόστασης και όχι ιδεολογικού χάσματος.

Οι σχέσεις, ωστόσο, με τις δημοκρατικές χώρες της δύσης ήταν δύσκολες και σε πολλές περιπτώσεις η Ελλάδα ετίθετο στο περιθώριο. Ενδεικτικό της αδυναμίας να

² Εξαίρεση ίσως αποτελούσε η Ισπανία.

κατανοήσουν οι δικτάτορες το εύρος των επιπτώσεων από τον απομονωτισμό της χώρας, τουλάχιστον από την δύση, ήταν η αποχώρηση από το Συμβούλιο της Ευρώπης, πλην του σκέλους των μορφωτικών υποθέσεων. Να σημειωθεί πως η παραμονή της χώρας σε αυτό το σκέλος της έδωσε τη δυνατότητα να αποτελέσει πρόσκαιρο τροχοπέδη για την ένταξη της Γιουγκοσλαβίας σε αυτήν. Η ένταξη μιας χώρας στη συμφωνία παρείχε τη δυνατότητα ακαδημαϊκών ισοτιμιών με άλλες ευρωπαϊκές χώρες και ταυτόχρονα στους κατόχους τίτλων το δικαίωμα να διεκδικούν εργασία σε αυτές με συγκεκριμένα εργατικά και εργασιακά δικαιώματα. Πρακτικά, απόφοιτοι από το Πανεπιστήμιο των Σκοπίων «Κύριλλος και Μεθόδιος» θα είχαν τα παραπάνω δικαιώματα. Με αυτόν τον τρόπο αναγνωρίζονταν έμμεσα η Δημοκρατία της Μακεδονίας, κάτι που δε θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό. Η Ελλάδα, ωστόσο, αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα αποβάλλονταν, αλλά επέλεξε να παραμείνει στο μορφωτικό σκέλος, κάτι που δέχτηκαν τα υπόλοιπα μέλη, ίσως ως μορφή πίεσης προς την κυβέρνηση, ώστε να επανέλθει η χώρα στη δημοκρατική κανονικότητα. Από την άλλη πλευρά οι εμπορικές σχέσεις δεν φαίνεται να επλήγησαν και κυρίως αυτές που αφορούσαν στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς. Το δεδομένο, βέβαια, ήταν πως η Ελλάδα δεν πληρούσε τις βασικές προϋποθέσεις για να αποτελεί μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης και συνεπώς αναδεικνύονταν το ανελεύθερο πρόσωπο του καθεστώτος διεθνώς.

Η προβολή της χώρας στο εξωτερικό απασχολούσε το καθεστώς, καθώς ήθελε να αναδείξει την ελληνικότητα, ίσως περισσότερο ως προσπάθεια ανάδειξής της στο εσωτερικό, καθώς έτσι υπήρχε μια κανονικότητα και μια νομιμοποίηση, η οποία προέκυπτε από την έμμεση διεθνή αναγνώριση. Η χώρα συμμετείχε με πολιτιστικά προϊόντα σε διάφορες εκθέσεις και διαγωνισμούς στο εξωτερικό, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να προσελκύσει αντίστοιχες δράσεις διεθνούς σημασίας. Σε αυτό το πλαίσιο το καθεστώς στάθηκε ιδιαίτερα τυχερό, καθώς χρονικά βρισκόταν στο μεταίχμιο της αλλαγής από την Ελλάδα των διαρκών πολέμων και της προσπάθειας για επιβίωση, στην Ελλάδα της οικονομικής ευμάρειας. Επομένως οι πηγές έμπνευσης για τους καλλιτέχνες ήταν πολλές, ενώ παράλληλα ξεκινούν οι Έλληνες να ασχολούνται και με τον αθλητισμό πιο έντονα. Ενδεικτικό της τύχης που είχε με το μέρος του το καθεστώς ήταν η κατάκτηση του κυπέλλου πρωταθλητριών στην

καλαθοσφαίριση από την ομάδα της ΑΕΚ λίγες μέρες πριν κλείσει έναν χρόνο στην εξουσία.

Οι σχέσεις με τη Δύση δεν αποκόπηκαν τελείως. Πριν την αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης η Γαλλία τηρούσε ουδέτερη στάση και ίσως σε κάποιες περιπτώσεις θετική απέναντι στην Ελλάδα, καθώς ανέμενε να κερδίσει από τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς, μιας και οι ΗΠΑ είχαν κηρύξει εμπάργκο προς την Ελλάδα. Με εξαίρεση κάποια κράτη που είχαν μικρές εμπορικές συναλλαγές με την Ελλάδα, τα υπόλοιπα φαίνεται να συνέχιζαν τις εμπορικές δραστηριότητες κερδίζοντας σε βάρος της δημοκρατίας. Η συμπεριφορά αυτή κρίνεται απόλυτα λογική, καθώς τα κράτη αυτά δεν αποτελούσαν τον πυρήνα της κριτικής των Ελλήνων για την επιβολή της δικτατορίας, καθώς τον ρόλο αυτό έπαιζαν οι ΗΠΑ. Ήταν ευκολότερο να αποδοθεί η ευθύνη σε κάποιον εξωτερικό παράγοντα, παρά να γίνει ουσιαστική κριτική για τα αίτια που οδήγησαν την χώρα στην δικτατορία, κάτι που επαναλήφθηκε και στην περίπτωση της τουρκικής κατοχής στην Κύπρο.

Η σημασία της εκπαίδευσης σε πολιτικό επίπεδο φαίνεται και από την παραμονή της χώρας στο σκέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης που σχετίζεται με αυτή. Είναι αρκετά χαμηλού επιπέδου, ώστε να μη θεωρείται πως το καθεστώς γίνεται αποδεκτό από τα δημοκρατικά κράτη της Ευρώπης και ταυτόχρονα αρκετά ελκυστικό, ώστε να αποτελέσει πεδίο άσκησης πίεσης προς αυτό, χωρίς ωστόσο να έχει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα. Σε κάθε περίπτωση αξιοποιείται η εκπαίδευση για την προβολή της χώρας είτε μέσω προγραμμάτων ανταλλαγών είτε μέσω προγραμμάτων που αφορούν σε αλλοδαπούς όπως τα θερινά σεμινάρια του ΙΜΧΑ.

Οι πολιτιστικές και αθλητικές ανταλλαγές με τη Γιουγκοσλαβία ήταν δυσχερείς εξαιτίας του Μακεδονικού Ζητήματος, οδηγώντας, μάλιστα, τα δύο κράτη στη σιωπηρή ανανέωση μορφωτικής συμφωνίας που είχε υπογραφεί τη δεκαετία του 1950. Σε περίπτωση που θα προχωρούσαν σε υπογραφή νέας, η Γιουγκοσλαβική πλευρά απαιτούσε την ένταξη της «μακεδονικής» γλώσσας σε αυτήν, κάτι που δεν θα μπορούσε να αποδεχτεί η ελληνική πλευρά. Παρά, λοιπόν, τις δυσκολίες υπήρχαν ανταλλαγές, ακόμη και σε επίπεδο Ακαδημιών. Σε αυτό το πλαίσιο και με δεδομένη την αδυναμία του καθεστώτος, αλλά και κάθε κυβέρνησης, να παρακολουθεί πλήρως τις ενέργειες που λαμβάνουν χώρα στην επικράτειά της, υπήρξαν δράσεις που

έφερναν σε δύσκολη θέση την Ελλάδα. Τέτοιου είδους δράσεις υλοποιούνταν κυρίως στην Βόρεια Ελλάδα και οι περισσότερες αφορούσαν μεμονωμένα πρόσωπα.

Το ΙΜΧΑ αποτελούσε ίσως τον μοναδικό φορέα που έδινε επιστημονική υπόσταση στην ελληνική επιχειρηματολογία γύρω από το Μακεδονικό και πιθανώς την μοναδική έκφραση ενεργητικής πολιτικής στα εθνικά θέματα που απασχολούσαν την χώρα. Η αξιοποίησή του φαίνεται να είχε ως στόχο να δώσει μια επιστημονικότητα σε ένα θέμα το οποίο είχε γίνει πολιτικό και όχι ιστορικό. Σε καμιά περίπτωση δεν υποβαθμίζει η συγκεκριμένη παρατήρηση τη σημασία και την αξία του ιδρύματος, καθώς είχε απήχηση στο επιστημονικό κοινό και όχι τόσο στο ευρύ. Αξίζει να σημειωθεί πως ακόμη και τα θερινά σεμινάρια απευθύνονταν σε πολύ συγκεκριμένο και μικρό κοινό κυρίως από πανεπιστήμια της Νέας Υόρκης. Η συμβολή του στην μελέτη της ιστορίας, της γλώσσας ακόμη και του λαϊκού πολιτισμού της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας είναι αδιαμφισβήτητη, ωστόσο η πολιτική αξιοποίησή του δε φαίνεται να ανταποκρίνεται πλήρως όπως προκύπτει από την ιστορική εξέλιξη του ζητήματος.

Η συστηματική προσπάθεια να διεθνοποιηθεί το ζήτημα από την πλευρά των Σκοπίων είχε αποτελέσματα, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις η ελληνική πλευρά κλήθηκε να διαχειριστεί σε διεθνή φόρα πολιτικές ασκούμενες από τη Γιουγκοσλαβία. Στις περισσότερες των περιπτώσεων φαινόταν να έχει τον ρόλο θεατή παρά το γεγονός ότι υπήρξαν συγκυρίες ευνοϊκές για την ελληνική πλευρά, όπως ήταν η ανακαλύψεις στη Βεργίνα το 1977, γεγονός που αποτέλεσε βάση για ανάπτυξη των ελληνικών θέσεων διεθνώς. Παράλληλα αξιοποιήθηκαν οι ταινίες *Αλέξανδρος ο Μέγας: Ανάμεσα στην ιστορία και τον Θρύλο* του Νέστωρος Μάτσα καθώς και η αμερικανο-βρετανική παραγωγή *Σ' αναζήτηση του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Συνδυαστικά αποτέλεσαν αφορμή και βάση για μια έκθεση που περιόδευσε από το 1980 ως το 1983 στη βόρεια Αμερική. Η συγκεκριμένη έκθεση, καθώς και οι δύο ταινίες που αξιοποιήθηκαν αποτέλεσαν ίσως τη μοναδική ενεργητική πολιτική που ασκήθηκε από την Ελλάδα τόσο σε πολιτικό όσο και σε πολιτιστικό επίπεδο γύρω από το θέμα της Μακεδονίας.

Η ελληνική πλευρά εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο την ευκαιρία που της δόθηκε με την ανακάλυψη του τάφου του Φιλίππου. Εγγενείς, βέβαια, αγκυλώσεις περιόρισαν τη δυναμική, καθώς εστίαζαν σε θέματα που ναι μεν άπτονταν της

προσωπικότητας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ωστόσο ήταν σε μεγάλο βαθμό αδιάφορα σε σχέση τον αντικειμενικό σκοπό της ανάδειξης της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Ως εκ τούτου οι δράσεις περιορίστηκαν και δεν επεκτάθηκαν ούτε από άποψη περιεχομένου ούτε χρονικά. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως η ύπαρξη ενδιαφέροντος, τεχνογνωσίας αλλά και πρόθεσης δεν αποτελούν τη συνταγή της επιτυχίας, αντίθετα η ορθολογική στοχοθεσία είναι ο καταλύτης. Στην προκειμένη περίπτωση δόθηκε μια μεγάλη ευκαιρία στην ελληνική πλευρά η οποία αξιοποιήθηκε εν είδει πυροτεχνήματος το οποίο δεν είχε συνέχεια. Κατά την υπό μελέτη περίοδο οι δράσεις που στηρίζονταν στην ανακάλυψη του τάφου του Φιλίππου αποτέλεσαν ίσως τις μόνες ενεργητικές που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση γύρω από το θέμα της Μακεδονίας, ωστόσο δεν ήταν αρκετές για να αποδημήσουν τις προσπάθειες των Γιουγκοσλάβων.

Οι βασικές ελευθερίες αποκαταστάθηκαν το καλοκαίρι του 1974 και η Μεταπολίτευση έδωσε μια νέα πνοή στη χώρα, η οποία κατά τα φαινόμενα αποτέλεσε ίσως την καλύτερη ιστορικά περίοδο της χώρας. Η αλλαγή καθεστώτος εμφάνισε και τα εγγενή προβλήματα της χώρας που αφορούσαν κυρίως στην αντιμετώπιση της νεολαίας και τις δυσκολίες που έβρισκε στην προσπάθειά της να ενταχθεί στην οικονομική και πολιτισμική ζωή. Αυτό που μπορεί κανείς να ισχυριστεί, ωστόσο, είναι η ύπαρξη μιας δημόσιας διοίκησης που είχε ικανά και δυναμικά στελέχη. Αυτό φαινόταν και κατά την προηγούμενη περίοδο αλλά και μετά την εδραίωση της δημοκρατίας. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε το παράδειγμα της διοργάνωσης του θεσμού “Miss Universe” το 1974 στην Ελλάδα, αλλά και η προσπάθεια να αναδειχθεί η Ελλάδα μέσα από εκθέσεις που έγιναν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές του 1980. Στην πρώτη περίπτωση οι πρεσβευτικές και προξενικές αρχές στις ΗΠΑ αντιλήφθηκαν την ευκαιρία και έδρασαν ακαριαία για να φιλοξενήσει η Ελλάδα τον διαγωνισμό. Στον τομέα των εκθέσεων η Ελλάδα επεδίωξε να αναδείξει την ελληνικότητα της Μακεδονίας, αλλά και να προωθήσει τον ελληνικό πολιτισμό.

Ξεχωριστό παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια να διοργανωθεί «Ελληνική Εβδομάδα» στο Norfolk των ΗΠΑ. Παρά το τεράστιο, αναλογικά, ποσό που δαπανήθηκε τα αποτελέσματα ήταν μικρά. Οργανωτικά προβλήματα καθώς και η αδυναμία των εμπλεκόμενων φορέων να ανταποκριθούν στις δεσμεύσεις τους

οδήγησαν το εγχείρημα σε περιορισμένη επιτυχία. Αποτέλεσε, ωστόσο, αφετηρία για αξιολόγηση της περίπτωσης, ώστε να αποφεύγονταν μελλοντικά αντίστοιχα φαινόμενα. Η μαξιμαλιστική προσέγγιση σε συνδυασμό με την επιλογή ενός ιδρύματος που δεν ήταν στην επιστημονική πρωτοπορία των περιοχών που θεράπευε περιόρισαν την αποτελεσματικότητα της δράσης. Αυτό φαίνεται να έγινε κατανοητό από την ελληνική πλευρά, καθώς μελλοντικά δεν έλαβαν χώρα αντίστοιχου μεγέθους δράσεις. Συγκριτικά, μάλιστα με την περίπτωση της περιοδεύουσας έκθεσης γύρω από τον Μέγα Αλέξανδρο μπορούμε να πούμε πως αξιοποιήθηκαν τα πορίσματα της αξιολόγησης που έγινε γύρω από την «Ελληνική Εβδομάδα». Ειδικότερα, οργανώθηκε μια έκθεση με ένα συγκεκριμένο θέμα που θα περνούσε από διάφορες πόλεις κυρίως των ΗΠΑ. Επομένως, είχαν τεθεί συγκεκριμένοι στόχοι και επιδιώχθηκαν σε πολύ συγκεκριμένο κοινό. Η επιτυχία ή μη της δράσης αυτής δεν έχει τόσο μεγάλη σημασία όσο το γεγονός ότι ο κρατικός μηχανισμός μάθαινε από τα λάθη του. Αντίστοιχα, αν και σε μικρότερη έκταση, το ίδιο ισχύει και για τις δράσεις προώθησης της χώρας ως αποτέλεσμα της απονομής του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη.

Οι ελληνικές πρεσβείες εκμεταλλεύτηκαν τις δυνατότητες που είχαν να παρατηρούν και να αξιολογούν δράσεις άλλων χωρών, αλλά και να προτείνουν αντίστοιχες στην ελληνική κυβέρνηση. Οι προτάσεις τους φαίνεται πως ήταν ρεαλιστικές και σίγουρα όχι μαξιμαλιστικές. Επιπλέον, την περίοδο μετά το 1974 οι κυβερνήσεις είχαν πραγματική διάθεση να ενισχύσουν την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό, τόσο στους ομογενείς που έφεραν μαζί τους την ανάμνηση μιας Ελλάδας που δεν υπήρχε όσο και στους αλλοδαπούς. Αξιοποιούσαν τις γνώσεις και τις εμπειρίες των στελεχών της γραφειοκρατίας και δεν φοβόντουσαν να τους ζητήσουν να αξιολογήσουν την εφαρμογή των πολιτικών που προωθούσαν.

Η Μεταπολίτευση εκτός από αφετηρία επαναπροσδιορισμού της ελληνικής πραγματικότητας αποτέλεσε και αφετηρία επαναπροσέγγισης με κράτη που είτε γειτνίαζαν είτε απασχολούσαν την ελληνική διπλωματία. Οι σχέσεις τις Ελλάδας με τη Βουλγαρία από το τέλος του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τη δεκαετία του 1940 βρίσκονταν διαρκώς υπό μια πολεμική σκιά. Ο Μακεδονικός Αγώνας, ο Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος, ο Πρώτος και ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσαν συρράξεις στις οποίες οι εκατέρωθεν στρατοί βρέθηκαν αντιμέτωποι. Η παγίωση των

εξωτερικών συνόρων, η διεθνής ύφεση αλλά και η απουσία πραγματικού κινδύνου μεταξύ των δύο κρατών για ένα τέταρτο του αιώνα οδήγησε στην αναπτέρωση των σχέσεων. Η μορφωτική συμφωνία που κυρώθηκε το 1976 από την ελληνική βουλή περιελάμβανε σειρά πολιτιστικών, επιστημονικών και αθλητικών δράσεων που έφεραν πιο κοντά τους δύο λαούς.

Η προσέγγιση με την ΕΣΣΔ αποτελούσε ένα διαφορετικό κεφάλαιο. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Ρωσία ήταν παραδοσιακά καλές τουλάχιστον μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση.³ Έκτοτε δεν υπήρχαν ουσιαστικές επαφές, αν και η γενικότερη στάση της απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς θα μπορούσε να κριθεί ως ευνοϊκή. Πλέον υπήρχε και η δυνατότητα και η διάθεση για επαναπροσέγγιση. Ο Καραμανλής δεν περιορίστηκε μόνο σε αυτά τα κράτη της ανατολικής Ευρώπης, αλλά ανέπτυξε επαφές με την Ουγγαρία, με την οποία υπέγραψε μορφωτική συμφωνία, και την Τσεχοσλοβακία, με την οποία δε φαίνεται να υπήρχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για εμβάθυνση των διακρατικών σχέσεων. Σε κάθε περίπτωση όμως, είναι προφανές πως η πολιτική ηγεσία ήταν πλέον σε θέση να αντιληφθεί τις διεθνείς ευκαιρίες και να τις αδράξει, αν και δε φαίνεται να ακολουθείται μια τέτοια προσέγγιση της πραγματικότητας από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού. Ο ιδεολογικός πόλεμος εντός της χώρας μαίνονταν και κάθε πλευρά αντιμετώπιζε τις διεθνείς εξελίξεις υπό ένα πρίσμα, το οποίο φαινόταν παρωχημένο.

Ο πολιτισμός αποτελούσε ένα σημαντικό προϊόν στην Ελλάδα, είτε για εσωτερική κατανάλωση είτε ακόμη και για εξαγωγή. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 ξεκινά η κυριαρχία της τηλεόρασης αρχικά και στην πορεία της βιντεοταινίας. Ο κινηματογράφος σταδιακά παραγκωνίζεται, χωρίς να εγκαταλείπεται, ενώ η εισαγόμενη ποπ κουλτούρα ολοένα και περισσότερο κέρδιζε το νεανικό κυρίως κοινό. Η προβολή της χώρας στο εξωτερικό εξακολουθούσε να βασίζεται στα αρχαιοελληνικά μνημεία. Έγινε μια συστηματική προσπάθεια να αναδειχθεί ο χώρος της Ακρόπολης των Αθηνών, ως παγκόσμιου μνημείου για τη δημοκρατία.

³ Εξάιρεση, ίσως, να αποτελεί η συμμετοχή της Ελλάδας με εκστρατευτικό σώμα εναντίον των μπολσεβίκων στην Ουκρανία κατά τα πρώτα χρόνια της κυριαρχίας τους.

Η ανάδειξη των αρχαιοτήτων αποτελούσε τη βάση του οικοδομήματος του πολιτισμού πάνω στην οποία στηρίχθηκαν οι νεότεροι καλλιτέχνες, οι οποίοι εστίαζαν κυρίως σε παραγωγές προς τέρψιν του εγχώριου κοινού και λιγότερο στη δημιουργία εξαγωγίμων προϊόντων. Δεν μπορούν να παραγνωριστούν σημαντικές ενέργειες που έγιναν για την υποστήριξη της τέχνης, όπως η ίδρυση της Στέγης του Ηθοποιού, της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών αλλά και μουσείου σύγχρονης τέχνης. Από την άλλη πλευρά αναστηλώθηκαν και ανακαινίστηκαν εγκαταστάσεις με σκοπό να φιλοξενήσουν μουσεία, ενώ σημαντική πρωτοβουλία ήταν η ανέγερση κτιρίου για τα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Η κυβέρνηση του Καραμανλή επεδίωκε, παράλληλα, να εκσυγχρονίσει τη νομοθεσία που αφορούσε στη λειτουργία καλλιτεχνικών σχολών, με απώτερο σκοπό την αναβάθμιση της πολιτιστικής παραγωγής στην Ελλάδα.

Εμβληματικό πολιτιστικό γεγονός της περιόδου ήταν η απόδοση του βραβείου Νόμπελ στον Οδυσσέα Ελύτη. Ο ποιητής κέρδισε την επιτροπή της Σουηδικής Ακαδημίας προς έκπληξη πολλών, καθώς δεν ήταν ιδιαίτερα γνωστός στο εξωτερικό. Η διαφήμιση για την χώρα ήταν τεράστια, ενώ παράλληλα το ελληνικό κράτος ήταν έτοιμο να εκμεταλλευτεί το γεγονός με διάφορους τρόπους. Διοργανώθηκαν εκδηλώσεις σε διάφορες πόλεις και παραχωρήθηκαν συλλογές του ποιητή με σκοπό να κεφαλαιοποιηθεί η επιτυχία. Τέτοιου είδους δράσεις συνολικά αναβαθμίζουν την ποιότητα ενός κράτους και την καθιστούν επίκεντρο του πνεύματος.

Η υποστήριξη του πολιτισμού αποτελεί ένα μείζον θέμα για την Ελλάδα, καθώς συνδέεται άμεσα με brand που διαμορφώνει την έννοια «Ελλάδα». Η εμπέδωση θεσμών που βοηθούν την καλλιτεχνική παραγωγή και συντελούν στην πολιτιστική καινοτομία στηρίζουν όλα τα πολιτιστικά εγχειρήματα. Η μουσική, το θέατρο, οι εικαστικές τέχνες και η λογοτεχνία υπήρχαν στην χώρα και την διαφήμιζαν στο εξωτερικό ήδη από την προεπαναστατική εποχή. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970, δηλαδή μετά τη Μεταπολίτευση, η συστηματοποίηση και η οργάνωση του χώρου του πολιτισμού μέσα από νομοθετικές πρωτοβουλίες στόχευε στη βελτίωση του κλίματος και την υποστήριξη των καλλιτεχνών. Αυτό, βέβαια, δεν αρκεί, καθώς απαιτούνται και ευνοϊκές συγκυρίες. Το βραβείο Νόμπελ αποτελεί μια τέτοια συγκυρία, ωστόσο η γενικότερη επιτυχία απαιτούσε περαιτέρω καλλιτεχνική ανάπτυξη, κάτι που φαίνεται να μην συνεχίζεται τα επόμενα χρόνια.

Η Ελλάδα φαίνεται να επηρεάζεται ολοένα και περισσότερο από την εισαγωγή πολιτιστικών προϊόντων από τις χώρες κυρίως της δύσης, κάτι που δικαιολογείται, ίσως, από το ανελεύθερο καθεστώς της δικτατορίας, αλλά και την έντονη αστυφιλία που χαρακτήριζε την Ελλάδα. Η αποκοπή από τις παραδόσεις του χωριού σε συνδυασμό με την ραγδαία φιλελευθεροποίηση της χώρας και την αύξηση των προσλαμβανουσών που είχαν κυρίως οι νέοι διαμόρφωσε μια νέα αστική κουλτούρα ήδη από τη δεκαετία του 1960. Αυτό το περιβάλλον έτεινε να γίνει καταναλωτικό και όχι παραγωγικό, τουλάχιστον ως προς τον πολιτισμό. Υπό αυτές τις συνθήκες περιορισμένος αριθμός σύγχρονων καλλιτεχνών ξεπερνούσε τα ελληνικά σύνορα, μεταξύ αυτών ο Μίκης Θεοδωράκης, ο Μάνος Χατζηδάκης και ο Θόδωρος Αγγελόπουλος. Για το μέγεθος της χώρας, ίσως να είναι ικανός αυτός ο αριθμός, αλλά λαμβάνοντας υπόψη πως ο πολιτισμός αποτελεί βασικό πυλώνα της έννοιας «Ελλάδα», σίγουρα η κατάσταση θα μπορούσε να ήταν διαφορετική.

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι η προηγούμενη χρονικά περίοδος ίσως είχε μεγαλύτερο αριθμό καλλιτεχνών που γίνονταν γνωστοί διεθνώς. Οι αιτίες είναι αρκετά πολύπλοκες και πολυσύνθετες, καθώς η ανάγκη έκφρασης είναι διαχρονική, ο τρόπος, όμως, είναι αυτός που επηρεάζει την ποιότητα. Μέχρι και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο η Ελλάδα είχε σταθερές που δεν άλλαζαν ανεξάρτητα από την κυβέρνηση αλλά και το είδος διακυβέρνησης. Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας που πρακτικά τελείωσε το 1922, οι μακροχρόνιοι πόλεμοι, ο αγώνας για την επιβίωση και η θρησκεία αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας. Η γενικότερη αγωνία για το αύριο ήταν παρούσα και διαμόρφωσε ένα ταραγμένο περιβάλλον για την χώρα. Παραδόξως, ίσως τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης να ήταν τα μόνα σχετικώς ήρεμα. Περνώντας αυτό το στάδιο και έχοντας εξασφαλισμένη την επιβίωση, αλλά και το πολίτευμα, τα ενδιαφέροντα άλλαξαν και οι σταθερές άρχισαν να αμφισβητούνται μετά την Μεταπολίτευση.

Σημαντικό ρόλο στην αλλαγή που επήλθε έπαιξε η οικονομική στροφή που έκανε η χώρα προς τις δημόσιες επενδύσεις και την αύξηση του κράτους. Τα νέα στοιχεία, που ταυτόχρονα είναι και καινοφανή για την Ελλάδα, επηρέασαν τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές καθώς και την λειτουργία του ίδιου του κράτους. Η νέα μορφή που αποκτούσε η χώρα συντελούσε στην αλλαγή νοοτροπίας των Ελλήνων αλλάζοντας την φυσιογνωμία της. Οι αλλαγές αυτές επέδρασαν και στην

τέχνη, η οποία στράφηκε στον σοσιαλισμό για να αντλήσει έμπνευση. Το αστικό περιβάλλον επιβαρυνόταν ολοένα και περισσότερο υποβαθμίζοντας την ποιότητα ζωής, κάτι που δημιούργησε κινήματα για την προστασία του περιβάλλοντος. Η έννοια της παιδικής εργασίας διευρύνθηκε ηλικιακά και ταυτόχρονα αιτήματα σχετικά με εκπαίδευση των νέων γίνονταν πιο συγκεκριμένα και πιο επίκαιρα. Η Ελλάδα που δημιουργούνταν εκείνη την περίοδο απαιτούσε και το ανθρώπινο δυναμικό που θα λειτουργούσε το κράτος, το οποίο μάλιστα θα έπρεπε να έχει τουλάχιστον κάποιες δεξιότητες.

Ο πειραματισμός αλλά και νέα ήθη άρχισαν να εδραιώνονται στην Ελλάδα, αλλάζοντας σημαντικά τις πηγές έμπνευσης των καλλιτεχνών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει μια σειρά πραγμάτων που σχετίζονταν με τα χαρακτηριστικά στοιχεία της Ελλάδας, μεταβάλλοντας σταδιακά τη φυσιογνωμία του τόπου. Ο ραγδαίος εκσυγχρονισμός έφερε αλλαγές με ταχύς ρυθμούς στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική ζωή. Το νέο αποτέλεσε έκφραση ελευθερίας και δημοκρατίας. Σε καμιά περίπτωση δεν ήταν αφεγάδιαστη η περίοδος, ωστόσο γίνονταν ολοένα και πιο ξεκάθαρο πως η χώρα θα διατηρούσε το δημοκρατικό πολίτευμα και θα είχε παράλληλα σταθερό δυτικό προσανατολισμό, ιδιαίτερα μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ⁴ στην εξουσία το 1981. Αναπόφευκτο ήταν να αλλάξει η χώρα και να προσαρμοστεί στα δυτικά πρότυπα, καθώς στόχος της ήταν να αποτελέσει μέρος της Ενωμένης Ευρώπης και ταυτόχρονα να συμμετέχει ενεργά στις εξελίξεις που την αφορούσαν.

Η Ελλάδα αποτελούσε χώρα από την οποία μετανάστευαν πληθυσμοί στο εξωτερικό και παράλληλα υπήρχε η διάθεση να διατηρηθούν σχέσεις με την μητρόπολη, τουλάχιστον από την πρώτη και δεύτερη γενιά Ελλήνων του εξωτερικού. Ειδικότερα, οι μετανάστες πρώτης γενιάς που βρίσκονταν σε άλλη ήπειρο ήταν εξαιρετικά πιθανό να είχαν εσφαλμένη εικόνα για την Ελλάδα, αγνοώντας την πρόοδο που είχε επιτευχθεί κυρίως τις δεκαετίες του 1950 και 1960. Οι επαφές, άλλωστε, με την Ελλάδα ήταν ιδιαίτερα περιορισμένες και γίνονταν είτε διαμέσου αλληλογραφίας είτε μέσω του ελληνικού προγράμματος του ραδιοφώνου που

⁴ Ο Ανδρέας Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ εξέφρασε την αντίθεσή του τόσο στις αμερικανικές βάσεις στην χώρα όσο και στην ένταξη της στην ΕΟΚ. Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία συνδυάστηκε με αποδοχή των παραπάνω συνθηκών και περαιτέρω εμβάθυνση των σχέσεων με την ΕΟΚ.

εκπέμπονταν από τοπικούς ραδιοφωνικούς σταθμούς ή σε κάποιες περιπτώσεις απευθείας από την Ελλάδα. Η Ελλάδα, τουλάχιστον την περίοδο μετά την Μεταπολίτευση, επεδίωξε να γεφυρώσει το χάσμα προκρίνοντας την αξιοποίηση ελληνικών προγραμμάτων ραδιοφωνικών ή τηλεοπτικών.

Το πεδίο της ασύγχρονης ή σύγχρονης και μονόπλευρης επικοινωνίας είχε τα χαρακτηριστικά της άσκησης πολιτικής, αφού ιδιαίτερες δράσεις γύρω από το Μακεδονικό Ζήτημα αποτελούσαν σημαντικό μέρος της δράσης και σε χώρες μάλιστα που είχαν ισχυρή παρουσία οι Σλαβομακεδόνες, όπως ήταν ο Καναδάς και η Αυστραλία. Από την άλλη πλευρά βέβαια δεν έλειπαν και οι εσωτερικές διαμάχες και έριδες στο πλαίσιο του πολιτικού ανταγωνισμού μεταξύ των ελληνικών κομμάτων, αφού υπήρχε ο χαρακτήρας του αριστερού ή δεξιού προγράμματος ή ραδιοφωνικού σταθμού. Φαίνεται πως τα πολιτικά πάθη ακολουθούσαν τους Έλληνες και στο εξωτερικό, κάτι βέβαια που ήταν εντονότερο στην Ευρώπη παρά σε πιο μακρινά μέρη, ή τουλάχιστον ήταν ευκολότερη η καταγραφή τους από τα ελληνικά κόμματα.

Η ΕΡΤ έπαιζε σημαντικό ρόλο στην αποστολή υλικού για αναμετάδοση από Έλληνες παραγωγούς στο εξωτερικό. Σημαντική ήταν και η προσπάθειά της να αποκτήσει δορυφορικό πρόγραμμα, ώστε να δύναται να έχει και ζωντανές εκπομπές. Σε κάθε περίπτωση βλέπουμε μια κεντρική προσπάθεια να φέρουν εγγύτερα τους απόδημους με την μητροπολιτική Ελλάδα, διατηρώντας παράλληλα μια νοσταλγία για την πατρίδα που άφησαν οι μετανάστες. Δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός πως η εισροή συναλλάγματος από τους μετανάστες αποτελούσε σημαντικό παράγοντα για την ελληνική οικονομία. Συνολικά, τόσο η τηλεόραση όσο και το ραδιόφωνο αντιμετώπιζαν σειρά δυσκολιών, που περιόριζαν τη δυναμική που θα μπορούσαν να έχουν τουλάχιστον στο ελληνικό και ελληνόφωνο κοινό. Το σημαντικό, ωστόσο, στοιχείο ήταν η παρουσία της ελληνικής γλώσσας και η διατήρηση της επαφής που είχαν οι μετανάστες με την Ελλάδα, ενώ σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να υποτιμηθεί αυτή η προσπάθεια, ειδικά για τους Έλληνες

που κατοικούσαν σε άλλες ηπείρους έξω από την Ευρώπη ή ακόμη και τη Μέση Ανατολή⁵.

Το πλαίσιο της προβολής της Ελλάδος και της διαμόρφωσης μιας νέας εικόνας για την χώρα, μακριά από τη ρομαντική διάθεση που οδήγησε στην ανεξαρτησία της χώρας, ήταν συστηματικό και ταυτόχρονα δυναμικό, καθώς καταγράφονταν τα δεδομένα βάσει των οποίων θα λαμβάνονταν αποφάσεις. Η αποδελτίωση των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων που προσέφεραν σπουδές ελληνικού ενδιαφέροντος αποτελούσε μια σημαντική προσπάθεια στην ενίσχυση του προφίλ της χώρας, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα δινόταν η ευκαιρία να γίνουν συντονισμένες προσπάθειες προς την επιθυμητή για την ελληνική πλευρά κατεύθυνση. Σημαντικός αριθμός ιδρυμάτων προσέφεραν βυζαντινές και κλασικές σπουδές ενώ τα τμήματα νεοελληνικών σπουδών ήταν συγκριτικά περιορισμένα. Η καταγραφή αυτή βέβαια, δεν ήταν απόλυτα ακριβής, καθώς υπήρχαν και μεμονωμένοι ακαδημαϊκοί ή ακόμη και τμήματα που ασχολούνταν με την Ελλάδα, όπως για παράδειγμα στην Χιλή. Η προσπάθεια, ωστόσο, ήταν σημαντική για την χάραξη κεντρική πολιτικής απέναντι σε ζήτημα της προβολής της σύγχρονης Ελλάδας.

Ο αθλητισμός, ήδη από τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, άρχισε να αποκτά χώρο στην καθημερινότητα της χώρας. Δεν αφορά στο ποδόσφαιρο, αγώνες του οποίου διεξάγονταν κάθε Κυριακή, αλλά ο αθλητισμός με την έννοια των σπορ προς τέρψιν ψυχής και σώματος. Τα βήματα ήταν μικρά και δειλά, ωστόσο η αλλαγή των συνθηκών ζωής έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες να ασχοληθούν με τον αθλητισμό. Σημαντικό στοιχείο στην περίοδο αυτή είναι η ενασχόληση με σειρά διαφορετικών αθλημάτων κυρίως στην Αθήνα, η οποία διέθετε κάποιες υποδομές. Η προσέγγιση, βέβαια, εστίαζε περισσότερο στην προβολή της πολιτικής ηγεσίας, κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας, όπως συνέβη με την κατάκτηση του Ευρωπαϊκού Κυπέλου στην καλαθοσφαίριση από την ομάδα της ΑΕΚ, αλλά και η

⁵ Ο διαχωρισμός των μεταναστών σε αυτούς που κατοικούσαν στην Αμερικανική Ήπειρο, στην Ωκεανία ή σε άλλες απομακρυσμένες περιοχές κρίνεται σκόπιμος, καθώς οι διαβιούντες σε χώρες κοντά στην Ελλάδα είχαν τη δυνατότητα να την επισκέπτονται συχνά, επομένως είχαν και τη δυνατότητα να διατηρήσουν την επαφή με την πραγματικότητα εντός των ελληνικών συνόρων, αλλά και να παρακολουθούν ευκολότερα την πολιτική και πολιτιστική ατζέντα. Σημαντικό ρόλο έπαιζε, ακόμη, και η πολιτικοποίηση-κομματικοποίηση ακόμη και των μεταναστών, κάτι που γινόταν ευκολότερα στην Ευρώπη, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν λάμβανε χώρα και πιο μακριά. Στις παραπάνω κατηγορίες δεν εντάσσονται οι πολιτικοί πρόσφυγες.

συμμετοχή του Παναθηναϊκού στον τελικό του Κυπέλου Πρωταθλητριών στο ποδόσφαιρο.

Η συμμετοχή σε αθλητικές δραστηριότητες ήταν περιορισμένη λόγω της προσπάθειας για επιβίωση, κάτι που έθετε σε δεύτερη μοίρα την ευχαρίστηση αλλά και την έλλειψη σχετικής κουλτούρας, λόγοι που περιόρισαν στην Ελλάδα την ανάπτυξη του αθλητισμού. Το δικτατορικό καθεστώς επένδυσε στον αθλητισμό με σκοπό να αυτοπροβληθεί, κάτι που συνέχισαν και οι δημοκρατικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν. Τα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα η Αθήνα αποκτούσαν σταδιακά υποδομές οι οποίες παραδίδονταν στο ευρύ κοινό. Το ενδιαφέρον στράφηκε εκείνη την περίοδο στις πολεμικές τέχνες κυρίως λόγω των εισαγόμενων ταινιών που προβάλλονταν στον κινηματογράφο. Έτσι, βλέπουμε άλλο ένα στοιχείο νεωτεριστικό που προέκυψε ως αποτέλεσμα της διάθεσης της χώρας να ενστερνιστεί καθετί που ερχόταν από το εξωτερικό. Κατά γενικό κανόνα αυτό δεν είναι κακό, ωστόσο απαιτεί προσαρμογή και ενσωμάτωση στην κοινωνία, κάτι που δε φαίνεται να έχει γίνει τουλάχιστον κατά την δεκαετία του 1970.

6.2 Η Ελλάδα, η εικόνα της και η πολιτική

Η δεκαετία του 1970 ήταν κομβικής σημασίας στην εξέλιξη της χώρας πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά και ειδικότερα η τομή της Μεταπολίτευσης. Η αμφισβήτηση των παραδοχών που είχαν διαμορφώσει την Ελλάδα μέχρι εκείνη την εποχή άρχισαν να φέρνουν ουσιαστικά αποτελέσματα. Η ιδεολογική μεταστροφή της χώρας αποτελούσε ένα βασικό βήμα προς τον εξευρωπαϊσμό, την εξέλιξη και την πρόοδό της, με την προαίρεση ότι θα λαμβάνονταν τα απαραίτητα μέτρα που θα οδηγούσαν την χώρα στον 21^ο αιώνα. Η μακρά προσπάθεια να αλλάξει κατεύθυνση η Ελλάδα λαμβάνει χώρα την περίοδο αυτή και κυρίως ύστερα από το κύκνειο άσμα της φολκλορικής διάστασης με αρχαιοελληνικά στοιχεία που προσπάθησε να επιβάλλει η δικτατορία. Η φιλελεύθερη δημοκρατία εδραιώνεται από την Μεταπολίτευση και ύστερα, ενώ σταδιακά αναπτύσσονται όλοι εκείνοι οι θεσμοί που οργάνωσαν το κράτος στα δυτικά πρότυπα. Όλα αυτά, βέβαια, ξεκινούν νωρίτερα με διαδοχικές κυβερνήσεις να επιδιώκουν συστηματικά την ανάπτυξη.

Η αυγή του 1970 βρίσκει την χώρα υπό το δικτατορικό καθεστώς των συνταγματαρχών, οι οποίοι αγνοούσαν την πολιτιστική πρόοδο της χώρας και σε μια προσπάθεια να επαναφέρουν τις ηθικές αρχές που χαρακτήριζαν μια παλαιότερη Ελλάδα λειτούργησαν καταλυτικά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Η εικόνα της χώρας στο εξωτερικό ήταν βαριά λαβωμένη, ως αποτέλεσμα του καθεστώτος, τουλάχιστον μέχρι το 1974. Οι βορειοευρωπαϊκές χώρες ήταν σφόδρα πολέμιες της δικτατορίας, αντιμετωπίζοντας την κατάσταση υπό το πρίσμα του ανθρωπισμού και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτό, όμως, δεν επηρέασε δραματικά τις εμπορικές σχέσεις με την Ελλάδα, κυρίως στο κομμάτι των αμυντικών προμηθειών. Ακόμη και οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν το θέμα αμφίθυμα, καθώς από τη μια πλευρά έθεταν το ζήτημα του χρονοδιαγράμματος για την επιστροφή στην δημοκρατική τάξη, κάτι που δεν είχε τεθεί από κανένα άλλο κράτος, και από την άλλη πλευρά υπήρχε το ζήτημα των αμυντικών δαπανών και εξοπλισμών της Ελλάδας, αλλά και ευρύτερα της ασφάλειας στην Ανατολική Μεσόγειο. Τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία αποτελούσαν μέλη του ΝΑΤΟ που συνόρευαν με κράτη-μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας, γεγονός που τις καθιστούσε χώρες της πρώτης γραμμής σε περίπτωση σύγκρουσης.

Σε επίπεδο Ήπιας Ισχύος μπορούμε να πούμε πως η Ελλάδα δεν μπορούσε να αξιοποιήσει σχεδόν τίποτε μέχρι το 1974. Η εικόνα του αρχαίου πολιτισμού ήταν κυρίαρχος αλλά το πολίτευμα καθιστούσε την προσπάθεια προβολής της χώρας μάταιη, με εξαίρεση ίσως την κατάκτηση του κυπέλου πρωταθλητριών στην καλαθοσφαίριση από την ΑΕΚ το 1968, τη συμμετοχή του Παναθηναϊκού στον τελικό του κυπέλου πρωταθλητριών το 1971 και τη διοργάνωση του διαγωνισμού «Miss Universe» στην Ελλάδα λίγο πριν την πτώση της δικτατορίας το 1974. Να σημειώσουμε, ωστόσο, πως η ΑΕΚ συστηματικά προσπαθούσε να κατακτήσει το τρόπαιο και διαμόρφωσε ένα σωματείο που δούλευε προς αυτήν την κατεύθυνση, ενώ η διοργάνωση του διαγωνισμού «Miss Universe» ήταν αποτέλεσμα της διορατικότητας των ελληνικών αρχών στις ΗΠΑ, οι οποίες εκμεταλλεύτηκαν την διάθεση των διοργανωτών να βγάλουν τον διαγωνισμό έξω από τις ΗΠΑ. Αντίθετα, από τη Μεταπολίτευση και ύστερα παρατηρείται μια ουσιαστική προσπάθεια εξωστρέφειας.

Η δημόσια διοίκηση την περίοδο της δικτατορίας φαίνεται να ήταν περισσότερο επιφορτισμένη με την διατήρηση της τάξης στο εσωτερικό της χώρας μέσα από την παρακολούθηση των δράσεων των ιδιωτών, παρά με δραστηριότητες που θα ενίσχυαν την προοπτική της χώρας. Η αδυναμία του καθεστώτος να αντιληφθεί τις αλλαγές που επήλθαν στις διεθνείς σχέσεις περιόριζε σημαντικά το εύρος του οπτικού τους πεδίου. Η περίοδος των μεγάλων αυτοκρατοριών και της αποικιοκρατίας είχε παρέλθει και όροι με τους οποίους ασκούνταν τόσο η εξωτερική όσο και η εσωτερική πολιτική είχαν αλλάξει ριζικά. Οι διαμορφωτές της πολιτικής ατζέντας ήταν πλέον οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ. Την εποχή, λοιπόν, που στις ΗΠΑ αναδείκνυαν τα εσωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν και κατάφερναν να δημιουργήσουν μια σταθερή κοινωνία και ένα σταθερό πολιτικό σύστημα χωρίς ανωμαλίες παρά τις κρίσεις⁶, η Ελλάδα είχε στην παρανομία το ΚΚΕ, προσπαθούσε να αποτρέψει δυνητικά επιζήμιες μορφωτικές ανταλλαγές και βρισκόταν διαρκώς σε μια κατάσταση επαγρύπνησης για θέματα που αδυνατούσε να ελέγξει.

Η λογοκρισία πέρα από την καταπάτηση της βασικής ελευθερίας των ανθρώπων οδηγούσε πολλές φορές στην χλεύη το καθεστώτος τόσο ως αποτέλεσμα της διακωμώδησής του όσο και ως προς την αδυναμία του να κατανοήσει την πραγματικότητα. Τα εθνικά θέματα κυριαρχούσαν στις επιλογές των συνταγματαρχών και επεδίωκαν συστηματικά να υπερασπιστούν την Ελλάδα σε ένα τελείως άγνωστο πεδίο για εκείνους. Οι εγγενείς αδυναμίες πήγαζαν από τον ρόλο και την ιδιότητα τους ως στρατιωτικοί τους καθιστούσαν τουλάχιστον αδύναμους να ανταπεξέλθουν στον χώρο της πολιτικής και πολύ περισσότερο της διπλωματίας. Ακόμη και η αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης προσιדיάζε περισσότερο στο κακομαθημένο και παραγκωνισμένο από τους συνομήλικους του παιδί, που δηλώνει το ίδιο πως δεν σκοπεύει να παίξει με άλλα παιδιά, παρά ως συγκροτημένη και συνεκτική πολιτική με σαφή στοχοθεσία.

Η κατάσταση αντιστράφηκε σε έναν βαθμό με την επαναφορά στην δημοκρατική τάξη. Το πρώτο διάστημα η κυβέρνηση έθεσε το πλαίσιο μέσα στο

⁶ Σε καμιά περίπτωση η κατάσταση στις ΗΠΑ δεν ήταν ιδεατή, ωστόσο η αντιμετώπιση της πραγματικότητας ως έχει έδωσε τη δυνατότητα στους Αμερικανούς να αντιληφθούν τη θέση τους στην κοινωνία και τον κόσμο. Ήδη από τη δεκαετία του 1950 προέβησαν ζητήματα καταπίεσης μειονοτικών ομάδων με σκοπό να αναδείξουν την κοινωνική πρόοδο που επήλθε στην πάροδο των χρόνων.

οποίο θα κινούνταν η προβολή της χώρας στο εξωτερικό, ένα βήμα πολύ σημαντικό για την διαμόρφωση οποιασδήποτε σχετικής πολιτικής. Η ανάδειξη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και της Ακρόπολης των Αθηνών ως κοιτίδα της δημοκρατίας, αλλά και η προώθηση της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής αποτέλεσαν προτεραιότητα. Για τον σκοπό αυτό έγιναν σειρά έργων που ανέδειξαν αυτήν την διάθεση της κυβέρνησης, η οποία, βέβαια, εξέφραζε και τη θέληση των πολιτών. Ένα βασικό εργαλείο που προσπάθησε το κράτος να αξιοποιήσει ήταν οι απόδημοι Έλληνες, μέσω των οποίων μπορούσε να προβληθεί η χώρα. Ακόμη, είναι εμφανής η προσπάθεια να προετοιμαστεί η χώρα για την ένταξη της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες με τέτοιον τρόπο, ώστε να διατηρηθεί η πολιτισμική ταυτότητα και να μην απειληθεί η κοινωνία κατά την μετεξέλιξη και περαιτέρω προσαρμογή της στα ευρωπαϊκά και εν γένει δυτικά πρότυπα.

Ένα από τα βασικά εργαλεία της Ήπιας Ισχύος είναι και οι μετανάστες στην αλλοδαπή. Μέσω αυτών υπάρχει η δυνατότητα να ακούγεται η γλώσσα, να προβάλλονται εικόνες της χώρας και να προωθούνται τα προϊόντα της, ως αποτέλεσμα αρχικά ζήτησης των ομοεθνών και στη συνέχεια από τους γηγενείς εκεί. Υπήρξε προσπάθεια από το ελληνικό κράτος να ασκηθεί ενεργητική πολιτική, ωστόσο τα λάθη δεν έλειψαν. Σε κάθε περίπτωση είναι ορατή η εφαρμογή εργαλείων της ήπιας ισχύος, αν και κάτι τέτοιο δεν το γνώριζαν, τουλάχιστον κωδικοποιημένα, καθώς η έννοια αναπτύχθηκε μερικά χρόνια αργότερα. Η προσπάθεια να κρατήσει τους απόδημους Έλληνες κοντά στην πατρίδα είχε ευρύτερα αποτελέσματα στην εικόνα της χώρας. Παράλληλα, ευεργετικά λειτουργούσαν και οι ελληνικές κοινότητες οι οποίες είχαν αναπτύξει σχέσεις είτε με ντόπιους είτε με κοινότητες άλλων μεταναστών.

Η ανάδειξη του ελληνικού πολιτισμού δεν θα μπορούσε να αποτελεί μονοπώλιο του κράτους, καθώς σημαντικός αριθμός πολιτών συμμετείχε με διάφορους τρόπους και διάφορα μέσα με δική τους πρωτοβουλία ή επαγγελματική δραστηριότητα. Οι κοινότητες αποτελούν το ένα παράδειγμα. Πέραν αυτών υπήρχαν οι ίδιοι οι καλλιτέχνες που λειτουργούσαν ως πρέσβεις του νεοελληνικού πολιτισμού στο εξωτερικό. Ελληνικές ταινίες συμμετείχαν σε διαγωνισμούς στο εξωτερικό, Έλληνες μουσικοί ήταν διεθνώς γνωστοί όπως ο Χατζηδάκις και ο Θεοδωράκης, όπως επίσης και οι λογοτέχνες. Η Ελλάδα, άλλωστε, σταδιακά γίνεται μεγάλος

τουριστικός προορισμός, κάτι που ενίσχυε (και εξακολουθεί να ενισχύει) τον κρατικό προϋπολογισμό, λειτουργώντας ως η βαριά βιομηχανία της χώρας.

Η Ελλάδα διέθετε θεσμούς οι οποίοι δεν ήταν καθολικά αποδεκτοί, όπως ήταν η βασιλεία. Από το 1967 προστέθηκε και το δικτατορικό καθεστώς, το οποίο προσπάθησε να νομιμοποιηθεί στη συνείδηση των πολιτών, ωστόσο απέτυχε. Η επαναφορά στην δημοκρατική τάξη βοήθησε στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς, ενώ ταυτόχρονα η Ελλάδα επανερχόταν σταδιακά στους δυτικούς θεσμούς, με εξαίρεση το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ. Η ύπαρξη όμως ενός πλούσιου πολιτισμικού υπόβαθρου, κυρίως αρχαιοελληνικού, καθιστούσε την χώρα αναγνωρίσιμη, διευκολύνοντας στο δεύτερο μισό του 1970 την διαφήμιση της χώρας. Φαίνεται να γίνεται μια προσπάθεια να αλλάξει η εδραιωμένη αντίληψη του αρχαιοελληνικού με την ενίσχυση της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής και των σχετικών υποδομών.

Η Ελλάδα μετά από μια δεκαετία και πλέον πολιτικής αστάθειας κατάφερε να διαμορφώσει μια δημοκρατία που λειτουργούσε και ένα γόνιμο περιβάλλον για καλλιτεχνική παραγωγή. Οι δυσκολίες των προηγούμενων ετών αποτέλεσαν πηγή για έμπνευση και ταυτόχρονα το πεδίο εκείνο που θα διαμόρφωνε το νέο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον καθώς και την εθνική συμφιλίωση. Η σημασία της δεκαετίας του 1970 στη διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς συμπυκνώνει όλα τα έντονα και ετερογενή στοιχεία της νεότερης ιστορίας σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Είναι η περίοδος επιβολής της δικτατορίας, μιας εθνικής τραγωδίας, επαναφοράς στην ομαλότητα και ένταξης στην ΕΟΚ, καθιστώντας την μια εξαιρετικά πυκνή περίοδο που κατέληξε στην κυριαρχία της λαϊκής βούλησης και διαμόρφωσε το πλαίσιο της πλέον μακροχρόνιας πολιτικά σταθερής περιόδου για την Ελλάδα. Μπορεί να μην αποτελεί μια ενιαία ιστορική περίοδο και να απαρτίζεται από δυο, η σύγκριση τους, ωστόσο, είναι εξαιρετικά χρήσιμη για κατανόηση της ιστορικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής εξέλιξης της χώρας.

6.3 Η Εκκλησία ως φορέας προβολής

Η Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελούσε ήδη από τον μεσαίωνα φορέα έκφρασης του ελληνισμού, αρχικά μονάχα γλωσσικά, ωστόσο στην πορεία συνδέθηκε στενά με την διατήρηση της ταυτότητας και διαμόρφωση του έθνους. Ταυτόχρονα η σημαντική παρουσία στο εξωτερικό συνδυάστηκε με την προβολή της ελληνικής σημαίας κυρίως σε περιοχές που είτε έχουν μεγάλη θρησκευτική σημασία είτε κατοικούν Έλληνες. Βασικό χαρακτηριστικό της Εκκλησίας είναι η ιεραποστολή, η οποία από την περίοδο της τουρκοκρατίας δεν υλοποιούνταν, τουλάχιστον από τις Εκκλησίες που το ελληνικό στοιχείο ήταν κυρίαρχο. Σταδιακά και κυρίως από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα η Εκκλησία της Ελλάδος ανακτά το ενδιαφέρον της για το ζήτημα και ξεκινά δράσεις, είτε η ίδια είτε ύστερα από ιδιωτική πρωτοβουλία. Ο λόγος για τον οποίο ξεκίνησε εκείνη την περίοδο πρέπει να συνδυαστεί και με το βιοτικό επίπεδο στη χώρα, το οποίο παίρνει την ανιούσα και επομένως οι βασικές ανάγκες των Ελλήνων τείνουν να καλύπτονται, αφήνοντας περιθώριο να ασχοληθούν και με ζητήματα πέρα από την πατρίδα τους, κάτι που απαιτούνταν τα προηγούμενα χρόνια λόγω διαδοχικών πολεμικών συγκρούσεων.

Η σημασία της Ιεραποστολής για την Εκκλησία είναι ουσιώδης καθώς έτσι εκπληρώνει τον οικουμενικό της ρόλο της και μπορεί παράλληλα να μεγαλώσει. Η δραστηριοποίηση σε περιοχές του πλανήτη που μαστίζονταν από τη φτώχεια έδωσε και βήμα για την προβολή της Ελλάδας, μέσα από τις ευρύτερες δράσεις που υλοποιούνταν. Η κατασκευή σχολείων, οι υποτροφίες σε γηγενείς ώστε να σπουδάσουν σε ελληνικά πανεπιστήμια, η αποστολή δασκάλων αλλά και η παροχή εκπαίδευσης σε θέματα που άπτονταν τον βιοπορισμό αποτελούσαν τα εργαλεία που αξιοποιούσαν οι ιεραπόστολοι. Η διάδοση της πίστης και όλων των τελετουργικών συνέβαλε στην διάδοση και ελληνικών πολιτιστικών στοιχείων. Οι τοπικές κοινωνίες γίνονταν κοινωνοί των ελληνικών ηθών και των εθίμων, ενώ η συμμετοχή ανθρώπων όλων των ηλικιών μεγιστοποιούσε την προβολή της Ελλάδας, καθώς και σημαντικών στοιχείων της ελληνικής λαϊκής παράδοσης.

Άγνωστο είναι το κατά πόσο το φολκλορικό στοιχείο που πλαισίωνε την Ιεραποστολή αφορούσε ή και ενδιέφερε τους γηγενείς. Οι επετειακές εκδηλώσεις που διοργάνωναν οι κατά τόπους ιεραποστολές δεν αφορούσαν άμεσα τους γηγενείς, οι

οποίοι ωστόσο συμμετείχαν και γίνονταν κοινωνοί σημαντικών γεγονότων της νεότερης ελληνικής ιστορίας όπως η Επανάσταση του 1821 και ο ελληνο-ιταλικός πόλεμος του 1940-41. Οι λόγοι που προέβαιναν στην διοργάνωση τέτοιων εκδηλώσεων δεν αφορά την παρούσα εργασία, παρόλα αυτά η υπερβολή των ιεραποστόλων αναδεικνυε στοιχεία της ελληνικής ιστορίας και του πολιτισμού προβάλλοντας για μια ακόμη φορά την εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό. Η σημασία της προβολής αυτής δεν περιοριζόταν αυστηρά στην περιοχή που δραστηριοποιούνταν, καθώς ευρύτερα υπήρχαν και ιεραποστολές άλλων Εκκλησιών μέσω των οποίων γίνονταν γνωστές οι ελληνικές δράσεις και σε τρίτες χώρες. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνονταν η εικόνα μιας χώρας που ενδιαφέρεται για τις πιο ευάλωτες περιοχές του πλανήτη και συνδράμει στο πλαίσιο των δυνατοτήτων της.

Η Εκκλησία είχε ένα επιπλέον και εξαιρετικά σημαντικό ρόλο ως προς το στοιχείο της προβολής και της διατήρησης του ελληνικού πολιτισμού. Οι Έλληνες μετανάστευσαν κατά χιλιάδες σε πολλές περιοχές του πλανήτη, κάποιες ιδιαίτερα μακριά, καθιστώντας την άμεση επικοινωνία με την πατρίδα σχεδόν αδύνατη, ιδιαίτερα σε εποχές που οι τεχνολογίες επικοινωνίας ήταν περιορισμένες. Σε αυτό το περιβάλλον η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία αποτελούσε το κέντρο συνάντησης των μεταναστών, ο χώρος στον οποίο έρχονταν σε επαφή με τους συμπατριώτες τους, ειδικά σε περιοχές όπου η ίδρυση κοινοτήτων ήταν δυσχερής. Εκτός από τις νέες περιοχές στις οποίες βρέθηκε η Ελληνορθόδοξη Εκκλησία, υπήρχαν περιοχές που η παρουσία της ήταν μακράιωνη και αφορούσε κυρίως περιοχές της Μέσης Ανατολής και ειδικότερα τα Πατριαρχεία Αλεξάνδρειας, Ιεροσολύμων ακόμη και το αραβόφωνο Πατριαρχείο της Αντιόχειας.

Η συστηματική παρουσία του ελληνισμού στις δύσκολες περιοχές της Μέσης Ανατολής είχε ιδιαίτερη σημασία όχι μόνο για την προβολή της χώρας, άλλωστε αυτό συνέβαινε από την μεταεπαναστατική περίοδο, αλλά συνέβαλε και στην ανάπτυξη καλών σχέσεων με τους Άραβες κατοίκους των περιοχών αυτών. Αποτελεί, ίσως, το καλύτερο παράδειγμα πολιτιστικής επιρροής, καθώς λαμβάνει χώρα συστηματικά εδώ και αιώνες η αλληλεπίδραση της ελληνικής γλώσσας με την χριστιανική πίστη με τους Άραβες και τους μουσουλμάνους κατοίκους των περιοχών αυτών. Παράλληλα μπορεί να αποτελέσει και παράδειγμα ειρηνικής συμβίωσης ανθρώπων με διαφορετική πίστη, διαφορετική γλώσσα και πολλές φορές διαφορετική καταγωγή.

Η Εκκλησία μαζί με το αρχαιοελληνικό πνεύμα αποτελούν το μεγαλύτερο κεφάλαιο για την ελληνική πολιτιστική διπλωματία και επιρροή. Η Ακρόπολη των Αθηνών, το μαντείο των Δελφών ακόμη και ο χώρος της Αρχαίας Ολυμπίας είναι εξαιρετικής σημασία, ωστόσο είναι στατικά. Μπορεί να λειτουργούν ως σύμβολα, αλλά πέρα από φωτογραφίες και κάποια αναμνηστικά είδη δεν μπορούν να ακολουθήσουν τους ανθρώπους στις πατρίδες τους. Αντίθετα το αρχαιοελληνικό πνεύμα μπορεί να τους ακολουθήσει μέσα από τα βιβλία και η Εκκλησία βρίσκεται παντού. Σε κάθε άκρη του πλανήτη υπάρχει κάποια (ελλην)ορθόδοξη εκκλησία που φέρει μαζί της είτε ελληνικά σύμβολα είτε σύμβολα που συνδέθηκαν άμεσα με την Ελλάδα. Δεν αποτελεί κρατικό φορέα, ωστόσο επιτελεί σημαντικότατο έργο, καθώς καθιστά κοινωνούς των ελληνικών ηθών και εθίμων, προβάλλει σύμβολα που συνδέονται με το ελληνικό στοιχείο και πάνω απ' όλα βοηθά την ελληνική γλώσσα να ακουστεί.

Η περίπτωση, άλλωστε, της αξιοποίησης της θρησκείας ως μέσο προβολής αποτελεί στοιχείο της Ήπιας Ισχύος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε έναν μη κρατικό φορέα που αξιοποιεί στοιχεία της παράδοσης, του πολιτισμού και της γλώσσας με σκοπό να επιτελέσει τον δικό του σκοπό και ταυτόχρονα ως παράπλευρο, αλλά εξέχουσας σημασίας, αποτέλεσμα την ανάδειξη της Ελλάδας. Μουσική, λαϊκή τέχνη και γλώσσα συμπεριλαμβάνονται στο πλαίσιο άσκησης πολιτιστικής διπλωματίας, μόνο που στη συγκεκριμένη περίπτωση επειδή μιλάμε για την Εκκλησία, θα μπορούσαν να ενταχθούν οι δράσεις της στο πλαίσιο της Δημόσιας Διπλωματίας.

6.4 Η νεολαία στον βωμό της πολιτικής

Η νεολαία δε φαίνεται να επηρεάζει ιδιαίτερα τη διαμόρφωση της πολιτικής τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1970, οπότε και το νεολαιίστικο κίνημα κορυφώνει τη δράση του, κυρίως με την εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973, αλλά και τις άλλες κινηματικές δράσεις που έλαβαν χώρα την ίδια περίοδο σε άλλες σχολές ή πόλεις. Σε αυτό συντείνουν πολλά στοιχεία, μεταξύ των οποίων και η ηλικιακή υποαντιπροσώπευσή τους. Σε κάθε περίπτωση όμως η νεολαία φαίνεται να είναι

παρούσα σε εξελίξεις, είτε παθητικά είτε ενεργητικά. Βασικό, επίσης, στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η κυριαρχία της αριστεράς στον χώρο των νέων, καθώς η παρουσία δεξιών και κεντρώων οργανώσεων πρακτικά είναι ανύπαρκτη.

Το τέλος του εμφυλίου πολέμου οδήγησε οριστικά το ΚΚΕ στην παρανομία, καθώς πέρα από τον επαναστατικό του χαρακτήρα για την καθεστηκία τάξη, το βάραινε και το αποτέλεσμα του πολέμου. Μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως εκφραζόταν διαμέσου της ΕΔΑ, χωρίς ωστόσο να έχει τα χαρακτηριστικά του συμπαγούς κόμματος, καθώς συμμετείχαν σε αυτό και άνθρωποι που δεν ενστερνίζονταν απόλυτα τις ιδέες και τις αντιλήψεις που εξέφραζε στο σύνολό του το ΚΚΕ. Ταυτόχρονα, τα μέλη και στελέχη της ΕΔΑ δεν ήταν υποχρεωμένα να πειθαρχούν στο ΚΚΕ. Σταδιακά, τα προβλήματα που υπήρχαν, που ήταν δύσκολο να λυθούν στο διττό πλαίσιο της παρανομίας και της λειτουργίας υπό την σκέπη της ΕΔΑ, άρχισαν να διογκώνονται ενώ η επιβολή της δικτατορίας δυσχέρανε την κατάσταση. Το 1968 επήλθε η διάσπαση του ΚΚΕ από την οποία προέκυψε το ΚΚΕ εσωτερικού, κάτι που δημιούργησε προβλήματα τόσο στην Ελλάδα όσο κυρίως στους πολιτικούς πρόσφυγες που έπρεπε να πάρουν θέση στις εσωκομματικές εξελίξεις και να ζουν ταυτόχρονα στην εξορία.

Η διάσπαση του ΚΚΕ είχε σημαντική επίδραση στην νεολαία η οποία ακολούθησε τον ίδιο δρόμο. Δύο οργανώσεις ξεπήδησαν από τα κομματικά σπλάχνα, η ΚΝΕ και η ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος. Η μεν ΚΝΕ ταυτιζόταν με το ΚΚΕ, ο δε «Ρήγας» με το ΚΚΕ εσωτερικού. Οι ιδεολογικές διαφορές τόσο των πολιτικών φορέων όσο και των νεολαιών δεν ήταν ιδιαίτερες, ωστόσο ήταν σημαντικές και διαμόρφωσαν δυο διαφορετικές τάσεις στην ίδια ιδεολογική οικογένεια. Από τη μια πλευρά βρίσκονταν αυτοί που ακολουθούσαν την γραμμή που χάρασσε η Μόσχα και από την άλλη μια ομάδα ανθρώπων που πίστευαν πως η πορεία προς τον σοσιαλισμό αποτελούσε εσωτερικό ζήτημα για κάθε κράτος. Το ρήγμα αυτό, ωστόσο, επηρέασε τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, καθώς μοίρασε τους ψηφοφόρους μεταξύ των δύο κομμάτων μετά το 1974 οπότε και νομιμοποιήθηκε η λειτουργία τους. Η αντιπολιτευτική τακτική τους, βέβαια, προσαρμόστηκε στην ατζέντα που διαμόρφωσε το ΠΑΣΟΚ, κυρίως γύρω από θέματα όπως οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες και το ΝΑΤΟ.

Η βασική επιδίωξη και των δύο κομμάτων ήταν η στροφή προς τον σοσιαλισμό και για αυτόν τον λόγο πρότασαν έννοιες όπως η εθνική ανεξαρτησία που για τον μεν ΚΚΕ σήμαινε ταύτιση με τις πολιτικές της Μόσχα και για το δε ΚΚΕ εσωτερικού διαμόρφωση του αυτόνομου δρόμου που θα οδηγούσε στον σοσιαλισμό. Φαίνεται πως το ΚΚΕ έχει μια πιο ολιστική προσέγγιση της πραγματικότητας, ενώ το ΚΚΕ εσωτερικού αντιμετωπίζει τα ζητήματα αυτόνομα και παράλληλα φαίνεται να θεωρεί μεγαλύτερο αντίπαλο το ΚΚΕ παρά τα άλλα κόμματα. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί ως αποτέλεσμα της στόχευσης στην ίδια δεξαμενή ψήφων, αλλά και ως απόρροια της ιδεολογικής τους συγγένειας που καθιστούσε τη συνεργασία δυσχερή, μιας και ορμώμενοι από την ίδια θεωρητική σκοπιά πρόκριναν διαφορετικές πολιτικές πρακτικές.

Η περίοδος της δικτατορίας ήταν ιδιαίτερα δύσκολη και για τα δύο κόμματα και τις νεολαίες τους, καθώς δεν είχαν μονάχα να αντιμετωπίσουν την παρανομία της λειτουργίας τους, έπρεπε να διαμορφώσουν και την διακριτή τους ταυτότητα, ώστε να προχωρήσουν κομματικά στην οργάνωσή τους τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Το ΚΚΕ ήταν αδιαμφισβήτητα ο εκπρόσωπος του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα για τις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού και για αυτόν τον λόγο επιδόθηκε το ΚΚΕ εσωτερικού σε έναν αγώνα για την ανάδειξη του με κάποια ισχύ, ωστόσο, αποτελέσματα. Φαίνεται να διατηρούσε σχέσεις κυρίως με τη Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Ρουμανίας και την Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας. Δεν έλειπαν, βέβαια, και οι διαμαρτυρίες ως προς την αντιμετώπισή που τύγχανε από αδελφές οργανώσεις, οι οποίες έτειναν να το αγνοούν. Ως προς τις σχέσεις του με κόμματα της δύσης, είχε επαφές με αντίστοιχες κομματικές οργανώσεις και κόμματα στην Ισπανία και την Ιταλία.

Το διακύβευμα για τα δύο κόμματα την περίοδο της δικτατορίας ήταν η δημιουργία μια δημοκρατίας πλαισιωμένη από την ιδεολογία τους. Φαίνεται να πίστευαν πως πλησίαζε η εποχή που θα εξεγείρονταν ο λαός και προσπαθούσαν να αναδείξουν τους εαυτούς τους ηγέτες και οργανωτές του κινήματος εναντίον του καθεστώτος. Πίστευαν, παράλληλα, πως είχε έρθει το πλήρωμα του χρόνου για τη διαμόρφωση των συνθηκών εκείνων που θα οδηγούσαν την ελληνική κοινωνία στον σοσιαλισμό. Σε αυτό, βέβαια, δεν λάμβαναν υπόψη την χλιαρή αντιμετώπιση του καθεστώτος από τα κράτη του «Παραπετάσματος». Η αδυναμία τους να διαβάσουν

ορθά τις εξελίξεις και τη διάθεση του λαού φάνηκε έναν χρόνο μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου στα πρόσωπα των απογοητευμένων νεολαίων για την πολιτική τροπή που πήρε η χώρα το καλοκαίρι του ίδιου έτους.

Η κινηματική τους, ωστόσο, δράση είχε και θετικό αντίκτυπο στην λειτουργία τους, καθώς είχαν διαμορφώσει στελέχη σε εξαιρετικά δύσκολες περιόδους και είχαν ταυτόχρονα πιστά μέλη, κατορθώνοντας με αυτόν τον τρόπο να σχηματίσουν στιβαρές οργανώσεις. Ανεξάρτητα από τα εκλογικά τους αποτελέσματα ή την αποτελεσματικότητα των κινητοποιήσεών τους ή ακόμη και τα οργανωτικά τους ζητήματα δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει το γεγονός ότι λειτουργούσαν και ήταν έτοιμοι για την εκλογική διαδικασία τον Νοέμβριο του 1974, αν και αποφάσισαν να κατέλθουν υπό την σκέπη της Ενωμένης Αριστεράς. Η λειτουργία, από την άλλη πλευρά, των νεολαίων ήταν διαφορετική υπόθεση. Τόσο η ΚΝΕ όσο και ο «Ρήγας» συμμετείχαν κανονικά στις εξελίξεις του φοιτητικού κινήματος, αλλά και στην διαμόρφωση της ατζέντας από την πλευρά των πολιτικών τους φορέων. Ταυτόχρονα οργάνωναν και ετήσια φεστιβάλ με σκοπό την ενίσχυσή τους, μέσω των οποίων στηρίζαν οικονομικά και στελεχειακά τις οργανώσεις τους.

Οι βασικοί προβληματισμοί εστίαζαν σε ζητήματα που αφορούσαν στην νεολαία, και οι οποίοι μάλιστα ήταν ιδιαίτερα σοβαροί. Η παιδική εργασία, η προστασία της οικογένειας, τα δικαιώματα των γυναικών και το περιβάλλον συγκαταλέγονται στην ημερήσια διάταξή τους. Ο βασικός άξονας της σκέψης τους συνδύαζε το δικαίωμα στην εργασία για τους νέους και ταυτόχρονα την συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία. Το παρωχημένο εκπαιδευτικό σύστημα περιόριζε σημαντικά τις ελπίδες αλλά και τις δυνατότητες των νέων να εξελιχθούν. Παράλληλα η διαρκής παρακολούθηση της ζωής των μαθητών και μαθητριών ακόμη και μετά το πέρας των μαθημάτων καθήλωνε τις προσδοκίες τους και περιόριζε σημαντικά τις βασικές τους ελευθερίες. Ήταν εξαιρετικά σημαντικό να αποδοθούν οι ελευθερίες του λόγου και του συνδικαλισμού στους νέους, ήδη από την μαθητική τους ηλικία.

Αμφότερα τα κόμματα διεκδικούσαν ασφαλέστερους χώρους εργασίας και για αυτόν τον λόγο το είχαν ψηλά στα αιτήματά τους. Η αναμόρφωση της εργατικής νομοθεσίας, η θέσπιση ειδικών αδειών για μαθητές και φοιτητές με σκοπό να συμμετέχουν σε εξετάσεις αλλά και η εξασφάλιση των κατάλληλων εργασιακών συνθηκών ήταν το μείζον για την περίοδο εκείνη, όπως επίσης και η αύξηση της

νόμιμης ηλικίας για εργασία. Το ΚΚΕ εσωτερικού, και η προσκείμενη σε αυτό νεολαία, θεωρούσαν πως η συμμετοχή στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες θα βοηθούσε προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς οι εξελιγμένες κοινωνίες της δύσης θα επέβαλαν και στην Ελλάδα να προσαρμόσει την νομοθεσία της γύρω από αυτά τα ζητήματα. Φαίνεται πως είχαν δίκιο, καθώς η ένταξη της χώρα στις Κοινότητες έφερε και αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας του κράτους, κάτι βέβαια που άρχισε να φαίνεται αργότερα. Οι αλλαγές που επιζητούσαν και διεκδικούσαν δυναμικά επήλθαν περισσότερο ως αποτέλεσμα της συμμετοχής της χώρας στους δυτικούς θεσμούς και τη θέληση των κυβερνήσεων να συνταχθούν με τα κράτη πρότυπα που ήθελαν να μιμηθούν.

Το περιβάλλον ξεκίνησε να αποτελεί ζήτημα την περίοδο αυτή, ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης αστυφιλίας, της αναβάθμισης του βιοτικού επιπέδου και της μεγαλύτερης ευαισθητοποίησης της νεολαίας. Σημαντικός παράγοντας στην περαιτέρω ευαισθητοποίηση του κόσμου ήταν η εμφάνιση στα τέλη της δεκαετία του 1970 του φωτοχημικού νέφους στην Αθήνα. Πολλά προβλήματα προέκυψαν εκείνη την περίοδο και απασχόλησαν για δεκαετίες κυρίως την πόλη των Αθηνών, καθώς το ζήτημα του νέφους χρόνιζε. Η ανάγκη, βέβαια, οδήγησε στη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του προβλήματος και όχι τόσο οι δυναμικές παρεμβάσεις της νεολαίας, καθώς αν λάβουμε υπόψη το εύρος των αντιδράσεων με τον χρόνο αντίδρασης από το κράτος, μάλλον οι πρώτες ήταν αποτυχημένες.

Ένα βασικό κοινωνικό ζήτημα με το οποίο ασχολήθηκαν κυρίως οι δύο νεολαίες ήταν τα δικαιώματα των γυναικών, καθώς την περίοδο εκείνη κυριαρχούσαν συντηρητικές απόψεις για τη θέση της γυναίκας, κάτι που προέκυπτε και μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια. Ένας ιδιότυπος σεξισμός που πήγαζε από μακράιωνες αντιλήψεις κυριαρχούσε τόσο στον δημόσιο λόγο όσο και στην σφαίρα της ιδιωτικής ζωής. Η μεγαλύτερη, ίσως, επιτυχία των δύο νεολαιών ήταν η ανάδειξη του θέματος αλλά και η σταδιακή ανατροπή των κυρίαρχων αντιλήψεων. Η διαδικασία δεν ήταν εύκολη, καθώς ακόμη και μέσα στις οργανώσεις τους υπήρχαν μέλη που είχαν γαλουχηθεί σε ένα συντηρητικό περιβάλλον που εξέφραζε τις απαρχαιωμένες αντιλήψεις.

Ζητήματα όπως η προίκα, ο γάμος, η επαγγελματική αποκατάσταση, ακόμη και ο βιασμός απασχόλησαν τη νεολαία εκείνη την περίοδο. Συγκλονιστικές ιστορίες καταγράφηκαν και δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες τους όπως ο Θούριος και η Αυγή.

Η προσκόλληση της κοινωνίας σε μια κατ' επίφασιν ηθική προκαλούσε τεράστια προβλήματα κυρίως στις νεαρές γυναίκες και εδώ έρχονταν η παρέμβαση των συγκεκριμένων νεολαιών με τις επιτροπές γυναικών να ξεκινήσουν έναν τεράστιο αγώνα για την ανατροπή των ιδεών που επιβάρυναν την υπόστασή τους. Το συγκεκριμένο ζήτημα δεν μπορούσε να λυθεί απλά με νομοθετικές παρεμβάσεις, καθώς δεν ήταν πολιτικό το ζήτημα αλλά κοινωνικό και η επίλυσή του ξεκινούσε από τους ίδιους τους πολίτες.

Η συστηματική δράση για την ενημέρωση πρωτίστως των γυναικών και στη συνέχεια των ανδρών για ζητήματα που άπτονταν των δικαιωμάτων των γυναικών αποτέλεσε το έναυσμα για να αρχίσει να αλλάζει η κατάσταση στην Ελλάδα. Η προσπάθεια αυτή ήταν επίπονη και χρονοβόρα. Λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη πως ακόμη και σήμερα υπάρχουν ποσοτώσεις στην κατάρτιση των ψηφοδελτίων για τη συμμετοχή των γυναικών, το ζήτημα εξακολουθεί να υφίσταται, αν και σίγουρα έχουν γίνει τεράστια άλματα τα τελευταία σαράντα χρόνια. Η διάθεση, λοιπόν, της νεολαίας να αντιδράσει σε παγιωμένες αντιλήψεις εκείνη την περίοδο έχει επιφέρει αλλαγές προς το καλύτερο για τη θέση και τα δικαιώματα των γυναικών.

6.4.1 Ο πολιτισμός και η πολιτική

Η χρηματοδότηση των κομμάτων και των νεολαιών γινόταν και μέσα από δράσεις των ίδιων των μελών, την κυκλοφορία των εφημερίδων τους αλλά και διαμέσου πολιτιστικών δράσεων στις οποίες συγκεντρωναν χρήματα. Τα φεστιβάλ αξιοποιήθηκαν ως μέσο για την χρηματοδότηση, την άντληση νέων μελών και στελεχών αλλά και τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των υπάρχοντων μελών αλλά και τη δημιουργία μιας συνεκτικής ιστορικής αλυσίδας μεταξύ των γενεών που απάρτιζαν το δυναμικό των κομμάτων. Παράλληλα αξιοποιούνταν οι δράσεις στο πλαίσιο των φεστιβάλ, ώστε να προβληθούν οι πολιτικές θέσεις των κομμάτων, αλλά και για την διεθνή αναγνώρισή τους, κάτι που αφορούσε κυρίως στο ΚΚΕ.

Τα Φεστιβάλ ΚΝΕ-Οδηγητή και Αυγής-Θούριου ήταν έντονα ανταγωνιστικά μεταξύ τους, αν και φαίνεται να αντιμετωπίζονται έτσι κυρίως από το ΚΚΕ εσωτερικού. Η διάρθρωσή τους περιελάμβανε πολιτικό πρόγραμμα με ομιλίες,

διαλέξεις και πολιτική κατ'ήγηση, ιστορικό πρόγραμμα με εκδηλώσεις σχετικά με τα γεγονότα που διαμόρφωσαν τα δύο κόμματα και τις νεολαίες τους αλλά και πολιτιστικό πρόγραμμα με συναυλίες, θέατρο και εκθέσεις. Σημαντικό μερίδιο χρόνου έπαιρναν και εκδηλώσεις που προηγούνταν του κυρίως φεστιβάλ στην Αθήνα και γίνονταν από τοπικές οργανώσεις.

Ο πολιτισμός όμως δεν περιορίζονταν μονάχα γύρω από τα Φεστιβάλ. Αμφότερα τα κόμματα είχαν διακριτές θέσεις γύρω από τον πολιτισμό, καθώς ο ελεύθερος χρόνος και η παιδεία των πολιτών είχαν ιδιαίτερη αξία στην κοσμοθεωρία τους. Το μεν ΚΚΕ και συνακόλουθα η ΚΝΕ αντιμετώπιζαν ολιστικά τη ζωή του ανθρώπου από τη γέννηση μέχρι τον θάνατό του, με σημαντικό μερίδιο να καταλαμβάνει ο πολιτισμός και η ψυχαγωγία. Αντιμετώπιζαν με ταξικά κριτήρια ακόμη και τη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, ενώ πρόκριναν τα δημοτικά τραγούδια ως την πηγαία καλλιτεχνική έκφραση του λαού και συνεπώς την πλέον κατάλληλη για αυτόν. Ταυτόχρονα υποστήριζαν σθεναρά την ερασιτεχνική καλλιτεχνική παραγωγή είτε αυτή αναφέρονταν στην μουσική είτε σε άλλες μορφές τέχνης. Για αυτόν τον σκοπό διεκδικούσαν την ίδρυση πολιτιστικών κέντρων από την τοπική αυτοδιοίκηση σε κάθε κοινότητα, ειδικά στις απομακρυσμένες που δεν είχαν αντίστοιχες ευκαιρίες με κατοίκους μεγάλων αστικών κέντρων.

Το ΚΚΕ εσωτερικού αντιμετώπιζε με παρόμοιο τρόπο την τέχνη, ωστόσο θεωρούσε σημαντικό να διαχωρίζεται η πολιτική από τον πολιτισμό, ειδικά σε χώρους αφιερωμένους σε αυτόν. Παρά την πολιτική αντιπαλότητα, πολλές φορές φαίνεται να διαμαρτύρονται πως το ΚΚΕ ταύτιζε την πολιτική με τον πολιτισμό στα πολιτιστικά κέντρα, κάτι που αποθάρρυνε, κατά την κρίση τους, τους νέους να συμμετέχουν. Γενική αρχή που είχε διαποτιστεί στα μέλη και τα στελέχη του κόμματος ήταν η μη αναφορά σε πολιτικά ζητήματα όταν βρίσκονταν σε πολιτιστικά κέντρα ή οπουδήποτε αλλού η παρουσία τους συνδέονταν με κάποια καλλιτεχνική δραστηριότητα. Με αυτόν τον τρόπο θεωρούσαν πως μπορούσαν να προσελκύσουν νέα μέλη και στελέχη, χωρίς να «προπαγανδίζουν» τις θέσεις τους σε ακατάλληλους χώρους.

Εκτός από την εσωτερική πολιτιστική σκηνή ενδιαφέρον παρουσίαζαν και διάφορα διεθνή φεστιβάλ που διοργανώνονταν από αδελφές οργανώσεις του εξωτερικού. Είχε μεγάλη σημασία η επίσημη συμμετοχή σε αυτά, καθώς έτσι

μπορούσαν να εδραιώσουν την εσωτερική νομιμοποίηση τους. Για την ΚΝΕ αυτό δεν ήταν ιδιαίτερα δύσκολο, καθώς εξέφραζε την κεντρική πολιτική γραμμή της Μόσχας, από την άλλη ο «Ρήγας» αντιμετώπιζε δυσκολίες. Συχνές ήταν οι διαμαρτυρίες για την μη πρόσκλησή τους, ενώ προσπαθούσαν να διατηρήσουν μια ισορροπία ως προς τις διεθνείς τους σχέσεις.

Κλείνοντας, αξίζει να σημειωθεί η ιδεολογική συνέχεια που παρουσιάζεται μεταξύ των Λαμπράκηδων και των νεολαιών των δύο ΚΚΕ. Η πολιτική παράδοση βρήκε συνέχεια και στην μεταπολιτευτική περίοδο, κάτι που είναι ευδιάκριτο στις τοποθετήσεις των μελών και στελεχών κατά τα συνέδρια, αλλά και στο τρόπο που οργανώνονται και δομούνται τα φεστιβάλ ΚΝΕ και Αυγής-Θούριου. Η προαγωγή της λαϊκής παράδοσης, ως πηγαία έκφραση του λαού, η ερασιτεχνική καλλιτεχνική παραγωγή παντός είδους αλλά και η ανάπτυξη του αθλητισμού αποτελούν διαχρονικά σημεία του πολιτικού λόγου των τριών νεολαιών.

6.5 Τι κρατάμε και τι αναζητάμε

Η παρούσα εργασία προσπαθεί να σκιαγραφήσει τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν την δεκαετία του 1970, έτσι ώστε η Ελλάδα να προβληθεί στο εξωτερικό με σκοπό να αποκομίσει κέρδη σε άλλα πολιτικά πεδία, αλλά και να αναδείξει την αλλαγή που επήλθε στην προβολή της χώρας μεταξύ δικτατορίας και Μεταπολίτευσης. Το πλαίσιο της δεκαετίας αυτής δεν μπορεί να αναγνωστεί έξω από το ιστορικό πλαίσιο που οδήγησε την χώρα στην κατεύθυνση που έλαβε. Η θέση της Ελλάδας στον κόσμο ήταν με τον δυτικό συνασπισμό μετά το τέλος του εμφυλίου, και ειδικότερα ανήκε στις τάξεις του ΝΑΤΟ. Παράλληλα, τραύματα από την κατοχή και τον εμφύλιο εξακολουθούσαν να πληγώνουν την κοινωνία και την πολιτική ζωή, ωστόσο η γενικότερη χρηστή οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε από τις αρχές της δεκαετία του 1950 μέχρι και την επιβολή της δικτατορίας συνέβαλαν στην μεταμόρφωση της χώρας που άρχισε να φαίνεται μετά την Μεταπολίτευση και ειδικά μετά την ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.

Η Ελλάδα στηρίχτηκε στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό για να διεκδικήσει έναν ρόλο κεντρικό στην Δύση. Την περίοδο της δικτατορίας ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός αξιοποιήθηκε κυρίως στο πλαίσιο της διαμάχης με την Γιουγκοσλαβία γύρω από το όνομα «Μακεδονία» αλλά και για την προσέλκυση τουριστών. Παράλληλα, η σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή αξιοποιήθηκε με συμμετοχές σε διεθνή φεστιβάλ, αλλά και ως εξαγωγίμο προϊόν. Το πρόβλημα της περιόδου αυτής είναι η απουσία ουσιαστικών πρωτοβουλιών από την ελληνική πλευρά με ελάχιστες εξαιρέσεις. Πρακτικά ακολουθούν και παρακολουθούν τις εξελίξεις, αντιδρώντας και όχι δρώντας.

Η Εκκλησία της Ελλάδος στο πλαίσιο των δικών της δραστηριοτήτων προωθούσε τον ελληνισμό κυρίως στην Αφρική στο πλαίσιο ιεραποστολών. Η δράση της στηρίζεται στην προσπάθεια να επεκτείνει το πεδίο θρησκευτικής επιρροής, να μεταφέρει τον Λόγο του Χριστού και να βοηθήσει λαούς που βρίσκονται σε χειρότερη μοίρα από τους Έλληνες. Παράλληλα, όμως, συμμετέχουν και στην προώθηση ελληνικών πολιτιστικών στοιχείων που πολλές φορές ίσως να μπορούσαν να ενταχθούν στο πλαίσιο του εθνικισμού παρά του χριστιανισμού. Μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970 παρατηρούμε μια ανοδική πορεία όσον αφορά στην ιεραποστολή, αλλά από τα μέσα της δεκαετίας παρατηρείται μια στασιμότητα, τουλάχιστον ως προς το ενδιαφέρον του κοινού για τέτοιου είδους δράσεις. Πλέον, το βλέμμα είναι στραμμένο στη δύση και την επανένταξη στους δυτικούς θεσμούς.

Παράλληλα, όμως, η Εκκλησία εξακολουθεί να επιτελεί τον ενοποιητικό ρόλο του έθνους στο εξωτερικό. Σε πολλές περιπτώσεις οι κατά τόπους ελληνορθόδοξες εκκλησίες αποτελούσαν τόπο συνάντησης των Ελλήνων μεταναστών, ειδικά αν πρόκειται για ιδιαίτερα μακρινές περιοχές. Σε αυτές μάλιστα δεν λείπει και το πολιτικό στοιχείο, ειδικά στην Ευρώπη, ενώ αφορά κυρίως στην περίπτωση υποστηρικτών της δημοκρατίας και υποστηρικτών του καθεστώτος των συνταγματαρχών. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αποτελούν το πολιτιστικό κέντρο των Ελλήνων.

Ο αθλητισμός από την άλλη πλευρά δεν ήταν το «σπορ» των Ελλήνων. Η απουσία σχετικής κουλτούρας σε συνδυασμό με τα περιορισμένα οικονομικά μέσα διαμόρφωναν μια υπανάπτυξη του αθλητισμού στη χώρα. Οι περιορισμένοι αθλητικοί χώροι κυρίως (αν όχι αποκλειστικά) στην επικράτεια μείωναν ακόμη περισσότερο

την πρόσβαση κυρίως των νέων σε οργανωμένα αθλήματα. Δεν έλειπαν αυτοσχέδιοι αγώνες στις πολύ μικρές ηλικίες, αλλά αυτό συνήθως έφθινε και λίγοι ήταν αυτοί που είτε συνέχισαν να αθλούνται είτε να ασχολούνται επαγγελματικά με τον αθλητισμό.

Ανεξάρτητα από την απουσία αθλητικής κουλτούρας, το ενδιαφέρον για τον αθλητισμό γενικότερα υπήρχε και ειδικά για μαζικά αθλήματα όπως το ποδόσφαιρο και σταδιακά το μπάσκετ. Σε κεντρικό επίπεδο σχεδιάστηκαν και κατασκευάστηκαν αρκετά αθλητικά κέντρα την δεκαετία του 1970, ωστόσο ήταν περιορισμένα σε σχέση με τις ανάγκες, ενώ ταυτόχρονα έλλειπε και η σχετική πολιτική βούληση ώστε να αναπτυχθεί ο αθλητισμός από μικρές ηλικίες.

Η Μεταπολίτευση αποτέλεσε τομή πολλαπλώς. Εκτός από την καθιέρωση της Δημοτικής, την εδραίωση του νέου πολιτεύματος και τον σαφή προσανατολισμό της Ελλάδας προς την Δύση, παρατηρείται και μια αλλαγή στην προσέγγιση του πολιτισμού. Εξακολουθεί να κυριαρχεί ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, ωστόσο δεν αυτοπεριορίζεται όπως στη δικτατορία, αντίθετα αναδεικνύει τον διαχρονικό και οικουμενικό χαρακτήρα της αρχαιοελληνικής σκέψης και του πολιτισμού. Το Μακεδονικό εξακολουθεί να επηρεάζει την πολιτιστική προβολή της χώρας, αλλά πλέον το ενδιαφέρον διευρύνεται και σε άλλα αρχαία επιτεύγματα όπως η δημοκρατία, κάτι που αξιοποιήθηκε για την προώθηση της ελληνικής υποψηφιότητας για ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Ακόμη, οι Ολυμπιακοί Αγώνες αξιοποιήθηκαν ως προς το μέρος της διεκδίκησης της μόνιμης τέλεσής τους στην Ελλάδα, κάτι που τελικά δεν ευοδώθηκε. Οι λόγοι πέρα από οικονομικοί ίσως να αφορούσαν και το γεγονός ότι το μήνυμα των αγώνων ξεπερνούσε την Ελλάδα, αποτελώντας ένα πανανθρώπινο αίτημα για ειρήνη.

Η προσπάθεια να προβληθεί η χώρα στο εξωτερικό εξακολουθούσε να αποτελεί προτεραιότητα τόσο για την ένταξη στις κοινότητες όσο και για την προσέλκυση τουριστών. Παράλληλα επιτελούνταν και εθνικοί σκοποί όπως η ανάδειξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας, ειδικά μετά τις ανακαλύψεις του Μανόλη Ανδρόνικου. Όλες αυτές οι προσπάθειες αποτέλεσαν και ένα πεδίο αξιολόγησης των δυνατοτήτων που είχε το ελληνικό κράτος, τους περιορισμούς του και τα όριά του. Η συνεργασία μεταξύ των διαφόρων υπηρεσιών και των φορέων αναδείκνυαν μια τροχοπέδη στην προσπάθεια αυτή, αν και οι υπηρεσίες καθεμιά ξεχωριστά φαίνεται να λειτουργούσαν σωστά. Αποτελεί, λοιπόν, μια ένδειξη της

δυσκολίας που αντιμετώπιζαν σε επίπεδο δημόσιας διοίκησης, αλλά και σε επίπεδο διοίκησης φορέων, οι συνεργασίες και οι συνέργειες.

Οι πολιτικές νεολαίες είχαν μια ιδιαίτερη ροπή προς τα πολιτιστικά δρώμενα, καθώς μέσα από αυτά εξέφραζαν την πολιτική τους θέση και ταυτόχρονα επεδίωκαν να προσελκύσουν νέα μέλη. Παράλληλα οι διεθνείς σχέσεις που ανέπτυσαν αποτελούσαν πεδίο άσκησης Δημόσιας Διπλωματίας, καθώς οι ανταλλαγές πολιτιστικών προϊόντων ήταν κάτι λογικό μέσα στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων τους. Οι ιδιαίτερες σχέσεις που ανέπτυσαν με μέλη αδελφών κομμάτων του εξωτερικού αποτελούσε ένα δυναμικό πεδίο πολιτιστικών ανταλλαγών. Ήταν ένας διάυλος επικοινωνίας σε ένα πλαίσιο χαλαρό, αφού δεν υπήρχαν ουσιαστικά πεδία αντιπαράθεσης, αν και στην ελληνική περίπτωση ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο ΚΚΕ ίσως να επηρέαζε σε ένα βαθμό αρνητικά την εξέλιξη των σχέσεων. Αυτό, όμως, που αποτελούσε σημαντικό πρόβλημα μετά την διάσπαση ήταν ο ανταγωνισμός των δύο κομμάτων στα κράτη που φιλοξενούσαν πολιτικούς πρόσφυγες.

Η στρατηγική της Ελλάδας για την προβολή της στο εξωτερικό στηριζόταν διαχρονικά στον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και σταδιακά εισήγαγε την έννοια «Ήλιος και Θάλασσα», ως σύνθημα τουριστικής ανάπτυξης. Η δεκαετία του 1970 αποτέλεσε το χρονικό πεδίο της τελικής σύγκρουσης ανάμεσα στην αναχρονιστική προσέγγιση που έτεινε να περιορίζει σύγχρονα επιτεύγματα και την πλευρά που ήθελε να συγκεράσει και να δημιουργήσει μια ιστορική πολιτισμική συνέχεια. Μέχρι το 1974 η στρατηγική στηριζόταν στην ανάδειξη του ελληνοχριστιανικού υπόβαθρου της ελληνικής κοινωνίας, του λαϊκού πολιτισμού και της προβολής των αρχαιοτήτων. Παράλληλα, το καθεστώς αισθάνεται διαρκώς το ευρύτερο περιβάλλον εχθρικό, ειδικά τα κράτη της δύσης. Προσπαθεί διαρκώς να υποστηρίξει τις ελληνικές θέσεις και αναλώνεται σε αντιδράσεις που δεν φέρνουν κάποιο αποτέλεσμα, ή τουλάχιστον το αποτέλεσμα δεν έχει ουσιαστική διάρκεια.

Μετά τη Μεταπολίτευση αλλάζει η στρατηγική και προσαρμόζεται πλέον στην κοινωνική πραγματικότητα. Η διαδικασία διήρκεσε αρκετά χρόνια ή και δεκαετίες, ωστόσο ήταν εμφανής η αλλαγή. Πλέον, υπήρχε η ελευθερία να εκφραστούν οι καλλιτέχνες με τον τρόπο που επιθυμούν χωρίς ουσιαστικούς περιορισμούς και λογοκρισία. Ταυτόχρονα και η δημόσια διοίκηση φαίνεται να

προσαρμόζεται, καθώς επιδιώκει να υποστηρίξει τις κυβερνητικές πολιτικές και να διορθώσει λάθη που γίνονταν κατά την ανάπτυξη και εφαρμογή πολιτικών. Η μεγαλύτερη τομή, ίσως, ήταν ο νόμος 309 του 1976 που όριζε τη Νέα Ελληνική ως γλώσσα διδασκαλίας στα σχολεία, αποτελώντας το έναυσμα για την επικράτησή της και στη δημόσια διοίκηση. Η γλωσσική μεταρρύθμιση έφερε πιο κοντά τη δημόσια διοίκηση με τους πολίτες και τους μαθητές/σπουδαστές με την εκπαίδευση.

Διαχρονικά, ωστόσο, οι μορφωτικές ανταλλαγές αποτελούσαν τον κυριότερο φορέα γνωριμίας μεταξύ των λαών. Η φιλοξενία ξένων φοιτητών στην Ελλάδα στόχευε κυρίως στην ανάδειξη της ελληνικότητας της Μακεδονίας, καθώς το μόνο συστηματικό πρόγραμμα ανταλλαγών με χρονική διάρκεια ήταν τα θερινά σεμινάρια του ΙΜΧΑ. Πέραν όμως αυτού, υπήρχαν και ανταλλαγές φοιτητών αλλά και επαγγελματιών που συνέβαλλαν στην προβολή της Ελλάδας αλλά και την εισαγωγή πολιτιστικών στοιχείων από το εξωτερικό. Ένα ακόμη όπλο που είχε η Ελλάδα στη φαρέτρα της ήταν η μεγάλη διασπορά. Έλληνες που κατοικούσαν σε όλα τα μήκη και πλάτη του κόσμου αναδείκνυαν πολιτιστικά στοιχεία, ήθη, έθιμα αλλά και στοιχεία της καθημερινότητας. Αποτελούσαν φορείς του ελληνισμού και πρεσβευτές αυτού.

Οι ανταλλαγές, βέβαια, είναι συνυφασμένες με την εκπαίδευση, χωρίς, ωστόσο, αυτό να αποτελεί και κανόνα. Σε κάθε περίπτωση το εκπαιδευτικό σύστημα επηρέαζε σημαντικά και την εικόνα της χώρας. Η νομιμοποίηση των ΚΚΕ επέφερε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε κυρίως η τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα. Όσο το ΚΚΕ εκφραζόταν μέσα από την ΕΔΑ υπήρχαν αιτήματα και διεκδικήσεις που φαίνεται να υλοποιούνται μεταπολιτευτικά. Αλλαγές που σχετίζονται με την παροχή διευκολύνσεων σε εργαζόμενους μαθητές δευτεροβάθμιας (μέσης) εκπαίδευσης αλλά και των φοιτητών/σπουδαστών που εργάζονταν αποτελούσαν έναν βασικό πεδίο που η ατζέντα διαμορφώνονταν από την ΚΝΕ και τον «Ρήγα». Η νομιμοποίηση, λοιπόν, των ΚΚΕ άλλαξε το εκπαιδευτικό πλαίσιο, καθώς πλέον, διαμόρφωναν σε μεγάλο βαθμό την σχετική ατζέντα. Ταυτόχρονα, όμως, οι πολιτικές τους προτεραιότητες δεν περιορίζονταν στην εκπαίδευση, αλλά είχαν και σαφή κοινωνικό χαρακτήρα, κάτι που μπορούσε να αποτελέσει και σημείο πολιτιστικής προβολής. Ενδεικτικά, οι απόψεις των κομμάτων για τη θέση της γυναίκας και οι αλλαγές που επέρχονταν σταδιακά σε αυτόν τον τομέα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως στοιχεία αλλαγής και εκδημοκρατισμού της

κοινωνίας με σκοπό την προβολή της χώρας. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί πως τέτοιες αλλαγές απαιτούσαν πολύ χρόνο για υλοποιηθούν στην συντηρητική ελληνική κοινωνία.

Γεγονός είναι πως εξακολουθούσε να προβάλλει την αρχαιότητα στο σύνολο των δύο περιόδων, ωστόσο κατά την Μεταπολίτευση περιορίστηκε η λαϊκίστικη προσέγγιση, καθώς πλέον επιχειρούνταν μια στροφή στην ποιότητα. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας αναδείχτηκαν πολλά θετικά και αρνητικά στοιχεία ως προς την πολιτιστική προβολή της Ελλάδας. Παράλληλα, ωστόσο, προέκυψαν και ζητήματα τα οποία ξεπερνούν τα όριά της. Η δημόσια διοίκηση για παράδειγμα δεν αποτελεί θέμα υπό διερεύνηση, ωστόσο η λειτουργία της επηρεάζει σαφώς την αποτελεσματικότητα της προβολής. Επομένως, μια διερεύνηση του τρόπου διοίκησης στον τομέα του πολιτισμού θα αποτελούσε ένα ενδιαφέρον ερευνητικό πεδίο, τα αποτελέσματα του οποίου θα μπορούσαν δυνητικά να βελτιώσουν την αποτελεσματικότητα των φορέων. Θα πρέπει, ωστόσο, να ληφθεί υπόψη πως η παρούσα αφορά στη δεκαετία του 1970, επομένως δεν εκφράζει την επικαιροποιημένη διάσταση λειτουργίας του δημοσίου σε αυτόν τον τομέα.

Στο πεδίο του πολιτισμού υπάρχουν πολλά ζητήματα που θα μπορούσαν μελλοντικές έρευνες να απαντήσουν. Το Μακεδονικό Ζήτημα καλύφθηκε ως προς την ελληνική πλευρά και αγνοείται ο τρόπος με τον οποίο εκλάμβαναν οι Γιουγκοσλάβοι το θέμα και πως ανέλυναν την κατάσταση. Εδώ, όμως, τίθενται γλωσσικά ζητήματα, καθώς μπορεί κανείς εύλογα να υποθέσει πως οι γιουγκοσλαβικές αρχειακές πηγές είναι είτε στην σερβοκροατική είτε στην σλαβομακεδονική γλώσσα. Παράλληλα και στο ίδιο πεδίο, ενδιαφέρον θα είχε η διερεύνηση των σχέσεων που ανέπτυξαν οι κάτοικοι που διαβιούσαν πλησίον και εκατέρωθεν των ελληνογιουγκοσλαβικών συνόρων. Μην ξεχνάμε πως μέχρι το τις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχαν σύνορα στην περιοχή και επομένως ήταν εύκολο να μετακινηθεί κανείς μεταξύ των περιοχών αυτών.

Παράλληλα ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση ζητημάτων που αφορούν στα δικαιώματα των γυναικών εκείνη την περίοδο μέσα από την οπτική των νεολογίων. Πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία υπάρχουν στις αρχειακές πηγές, ενώ η χρονική εγγύτητα βοηθά στην αναζήτηση ανθρώπων πρόθυμων να παραχωρήσουν συνεντεύξεις γύρω από το θέμα. Στο ίδιο πεδίο, ενδιαφέρον θα είχε η αναζήτηση

πληροφοριών γύρω από την μεταστροφή που φαίνεται να υπάρχει ως προς την αντιμετώπιση των πολιτιστικών προϊόντων. Ενώ τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης στηλιτεύονται τα εισαγόμενα από την δύση πρότυπα και προάγονται στοιχεία λαϊκού πολιτισμού και σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής στην Ελλάδα, από ανθρώπους που κατά την κρίση τους δεν έχουν αλλοτριωθεί από τη δύση, στην πορεία φαίνεται να αλλάζει, καθώς οι προτιμήσεις της νεολαίας δεν μπορούσαν να παραγνωριστούν.

Κλείνοντας αξίζει να σημειωθεί πως υπάρχουν πολλά στοιχεία τα οποία χρίζουν περαιτέρω διερεύνησης, και ταυτόχρονα σημεία κριτικής. Σε κάθε περίπτωση όμως, τα πρωτογενή στοιχεία από τις αρχειακές πηγές προσφέρουν μια καλή εικόνα για το πως αντιμετώπιζαν οι διάφορες κυβερνήσεις την πραγματικότητα και πως προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν τα πολιτιστικά εργαλεία που είχαν στην διάθεσή τους.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Αδημοσίευτα Αρχεία

- Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, 34-30(267Α), Προεδρία της Δημοκρατίας-Γραφείο Τύπου, Αθήνα 22 Μαΐου 1981.
- Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλής, 52-978, Η προσφορά του Κ. Καραμανλή στον Αθλητικό Τομέα.
- Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, 52-1798, Resolution of the International Olympic Committee Concerning the Greek Proposal
- Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή, 367/1/1, Το Πνεύμα της Άμιλλας και η Συμβολή του στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό
- Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλής, 367/29/131, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών.
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. Κουτί 1 Φάκελος 2 1^ο συνέδριο προεδρείο και διαδικασία [1978].
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. Κουτί 1 Φάκελος 4 Ομιλίες-παρουσίες ξένων αντιπροσώπων.
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ-Ρ.Φ. Κουτί 1 φάκελος 3 Τοποθετήσεις Συνέδρων 1978.
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 1/5 1^ο Συνέδριο.
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 40/ Κουτί 2 Φάκελος 1 2^ο Συνέδριο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος Πρακτικά Προεδρείου.
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΚΟΝ Ρήγας Φεραίος 16/1 Οργανώσεις Εξωτερικού (1976).
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 84/2 Διάσπαση ΚΚΕ (1968).
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ-Εσωτερικού 85/2 Κομματικές Οργανώσεις Εξωτερικού (Δ. Ευρώπης).
- Anne Wexler [letter to C. Karamanlis], White House 1 February 1980.
- ΓΑΚ Αρχείο κ. Βοβαλίνη ΑΒΕ 651 Υφυπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως – Ενίσχυσις Ελληνικών Αθλητικών Σωματείων Γερμανίας.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 26 ΑΒΕ 1222 Οδυσσέας Ελύτης βραβείο Nobel και προβολή στο εξωτερικό 1979-1980.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1979) Γενική Αλληλογραφία με ομογενειακές ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ΑΒΕ 1107 Φάκελος 1, Ελληνική Εβδομάδα Norfolk Virginia 24/10-30/10/1978.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ1β «ΓΤΝ και Αθλητισμού» 1974.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 58 ΑΒΕ 1222 (1969).
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 69 ΑΒΕ 1107 «Διεθνή Φεστιβάλ 1968».
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Υπουργείου Προεδρίας ΑΒΕ 765 Φ. Γ/2 «Φάκελος Συσκέψεως Θέμα: Ανέγερσις Σταδίου Παναθηναϊκού».

- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 705 ABE 1107 Φάκελος «Αρχείο Λάιτμερ».
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 New York-Greece (Ίδρυση τμημάτων νεοελληνικών σπουδών).
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 633 ABE 1107 Φάκελος 6, Αλέξανδρος: Δημοσιεύματα διαφόρων χωρών πλην ΗΠΑ.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 548 ABE 1107 Φάκελος 6 “Alexander the Great” Παράλληλες εκδηλώσεις.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 520 ABE 1107 Εκκλησία της Αμερικής.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 383 ABE 1107 Φάκελος 10 Society for the Promotion of the Hellenic Studies.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 1 Columbia University-Πρόγραμμα Νεοελληνικών Σπουδών.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354 ABE 1107 Φάκελος 3- Νεοελληνικά προγράμματα εξωτερικού.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο Γενικής Γραμματείας και Τύπου (αταξινόμητο) Κιβώτιο 354, ABE 1107, Φάκελος 2-Απαντήσεις σε εγκυκλίους χρησιμότητας Δελτίου Μορφωτικών Θεμάτων.
- ΓΑΚ ΚΥ Αρχείο ΓΓΤΠ (αταξινόμητο) Κιβώτιο 323 ABE 1107 Δυτική Γερμανία (Αντικαθεστωτικές κινήσεις).
- ΕΚΧΦ, (22/2/1978), ΑΜ 328334, «1ο Συνέδριο της ΚΝΕ-Προγραμματική διακήρυξη για τα θεμελιώδη δικαιώματα της νέας γενιάς (Υλικά και Ντοκουμέντα 1ου Συνεδρίου της ΚΝΕ-εκδόσεις ΟΔΗΓΗΤΗ)».
- ΕΚΧΦ, (05/1978), ΑΜ:325900, Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση για το πολιτιστικό κίνημα (Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ).
- ΕΚΧΦ, (22/2/1976), ΑΜ 328333, «1ο Συνέδριο ΚΝΕ-Απόφαση για ένα πλατύ πολιτιστικό κίνημα (Υλικά και ντοκουμέντα 1ου Συνεδρίου της ΚΝΕ-εκδόσεις ΟΔΗΓΗΤΗ)».
- ΕΚΧΦ, (18/2/1976), ΑΜ 328332, «1ο Συνέδριο της ΚΝΕ-Απόφαση για ένα μαζικό αντιιμπεριαλιστικό-δημοκρατικό κίνημα της νέας γενιάς (Υλικά και Ντοκουμέντα 1ου Συνεδρίου ΚΝΕ-Εκδόσεις Οδηγητή)».
- ΕΚΧΦ, (12/1973), ΑΜ 326076, 9ο Συνέδριο του ΚΚΕ-Απόφαση του Συνεδρίου πάνω στην Έκθεση δράσης της ΚΕ (“Έκδοση της ΚΕ του ΚΚΕ 1974).
- ΕΚΧΦ, (10/1969), ΑΜ 330156, Διακήρυξη ΚΣ της ΚΝΕ, ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ, 1970 1(1), «Η Συνδιάσκεψη της ΚΝΕ-Ορόσημο στο κίνημα της νεολαίας».
- ΕΚΧΦ, (1969), ΑΜ 130233, Έκκληση της ΚΝΕ προς οργανώσεις νέων όλου του κόσμου για συμπαράσταση στον αγώνα της ελληνικής νεολαίας κατά της χούντας.
- ΕΚΧΦ, ΑΜ: 519970, Περιοδικό Δημοκρατία 1968/03 Πολιτική Επιθεώρηση της ΚΕ του ΚΚΕ.
- ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Γιαταγάνα, Φ. 36 «Ρήγας Φεραίος»: Ανακοινώσεις Διακηρύξεις, αποφάσεις κτλ, Δελτία «Θούριος & Ρήγας», Διεθνείς Σχέσεις 1968-1974.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 201.

- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 194.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 18.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 8.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 5.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXX, Greece; Cyprus; Turkey, 1973-1976, ed Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 3.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 265.
- Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 264.
- Foreign Relations of the United States, 1964-1964, Volume XVI, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972, eds James, E. Miller, Douglas, E. Salvage & Laurie, Van Hook (Washington: Government Printing Office, 2007), Document 256.
- Η γενιά μας γενιά της αλλαγής – προσυεδριακή διακήρυξη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη*, Δεκέμβρης 1964, Αθήνα
- IMXA, Φ. Queens, Θερινό Πρόγραμμα 1968–1973, I.S.S.
- Κωνσταντίνος Καραμανλής, [Επιστολή προς Χουαν Αντόνιο Σάμαρανγκ], 26 Σεπτεμβρίου 1981, 33-1646 (257A).
- Statute of the Council of Europe, (adopted 5 May 1949, entered into force 3 August 1949), 5.V. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680935bd0>, (accessed 9 April 2023).
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/4.1.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.1.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1974/1.3.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.11.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/3.9.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1973/1.1.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1972/1.1.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/13.10.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/4.4.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1971/1.4.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/5.2.
- ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσίας 1970/3.6.1.

ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1970/3.6.2.
ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1970/1.4.
ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1970/1.3.
ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1968/16.10.
ΥΔΙΑ, Αρχείο Κεντρική Υπηρεσία 1968/13.10.

Δημοσιευμένα Αρχεία

- European Cultural Convention, (adopted 19 December 1954, entered into force 5 May 1955), 19.XII.1954, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168006457e>, (accessed 9 April 2023).
- Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 11)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005.
- Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 10)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005.
- Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα (τ. 9)*, Αθήνα: Η Καθημερινή Α.Ε., 2005.
- Legal and financial consequences of the withdrawal of Greece from the Council of Europe, (adopted 27 November 1970), Resolution (70) 34, <https://rm.coe.int/16804bc2a7>, (accessed 1 July 2023)
- Περί της κυρώσεως της εν Αθήναις την 31^η Μαΐου 1973 υπογραφείσης Συμφωνίας Μορφωτικής Συνεργασίας μεταξύ της Κυβερνήσεως της Ελλάδος και της Κυβερνήσεως της Βουλγαρίας, ΦΕΚ 306/16-11-1976
- Περί της κυρώσεως της μεταξύ των Κυβερνήσεων του Βασιλείου της Ελλάδος και της Λαϊκής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας υπογραφείσης την 18^η Ιουνίου 1959 Συμφωνίας περί συνεργασίας επί του επιστημονικού και μορφωτικού τομέως, ΦΕΚ 235/Α'3-11-1959
- Περί κυρώσεως της εν Βουένος Άιρες την 14την Σεπτεμβρίου 1972 υπογραφείσης Μορφωτικής Συμφωνίας μεταξύ Ελλάδος – Αργεντινής, ΦΕΚ 155/7-6-1977
- Περί κυρώσεως Μορφωτικής Συμφωνίας μεταξύ της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος και της Κυβερνήσεως της Δημοκρατίας της Κορέας, ΦΕΚ 96/22-4-1970
- Recommendation 547 (adopted 30 January 1969) Situation in Greece, <https://pace.coe.int/pdf/02be2e5d8cd10d5d11cfe2e0edbfe0a06ff378fce3a711ffc6b04926bda106ea/rec.%20547.pdf>, (accessed 1 July 2023)
- Statute of the Council of Europe (adopted 5 May 1949), European Treaty Series – No1, <https://rm.coe.int/1680935bd0>, (accessed 1/7/2023)
- Treaty of Friendship and Collaboration Between the Turkish Republic, the Kingdom of Greece, and the Federal People's Republic of Yugoslavia (adopted 28 February 1953), https://avalon.law.yale.edu/20th_century/eu001.asp, (accessed 1/7/2023)

Περιοδικός Τύπος

- «Ανακοινώθηκαν Αποφάσεις για την Επίλυση Σειράς Πολιτιστικών Προβλημάτων», *Μακεδονία*, 12 Ιουνίου 1977, σελ. 12.
- «Αντιπροσωπεία του Κ.Σ. της ΕΦΕΕ στη Λ.Δ. Βουλγαρίας», *Ριζοσπάστης*, 18 Απριλίου 1976, σελ. 2.
- «Απογοητευτικό το Πολυδιαφημιζόμενο Καινούριο Πολιτιστικό Πρόγραμμα», *Ριζοσπάστης*, 12 Ιουνίου 1977, σελ. 16.
- «Άνω των 50000 θεατών εις το Κουταντζόγλειον», *Μακεδονία*, 5 Σεπτεμβρίου 1968, σελ. 1.
- «Άτυχοι οι αθληταί μας εις την Βαλκανιάδαν», *Μακεδονία*, 7 Σεπτεμβρίου 1968, σελ. 1.
- «Εληξαν οι Ελληνοβουλγαρικές Διαπραγματεύσεις και Υπογράφηκαν Συμφωνίες για Μορφωτικά Θέματα», *Μακεδονία*, 29 Νοεμβρίου 1975, σελ. 12.
- Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, «Οι Φίλοι της Ουγκάντα», Ιανουάριος-Μάρτιος 1972, Αριθμ. 1φ.
- Ελληνική Εταιρεία Ορθόδοξου Εξωτερικής Ιεραποστολής, *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 3, Απρίλιος-Ιούνιος 1972.
- «Έργα για την Προστασία των Αρχαιοτήτων της Ακροπόλεως και Όλης της Περιοχής της: Νέο Κρατικό Θέατρο, Νέα Εθνική Βιβλιοθήκη», *Μακεδονία*, 30 Σεπτεμβρίου 1976, σελ. 1,11.
- «Ευχές για Παραπέρα Πρόοδο στις Σχέσεις Ελλάδας και ΕΣΣΔ», *Ριζοσπάστης*, 28 Οκτωβρίου 1976, σελ. 1, 9.
- «Η ΕΔΑ Επανέρχεται στο Θέμα του Μίκη Θεοδωράκη και Ζητεί από την Ηγεσία του ΚΚΕ την Υπεύθυνη Καταδίκη των Γνωστών Επεισοδίων» *Μακεδονία*, 11 Νοεμβρίου 1976, σελ. 9.
- «Καλό Κλίμα Δημιουργήθηκε Βεβαιώνει η Κυβέρνηση κατά τις Ελληνοσοβιετικές», *Μακεδονία*, 30 Οκτωβρίου 1976, σελ. 1, 9.
- Καραμανωλάκης, Β., «Νέες προσεγγίσεις στη σκοτεινή επταετία: Από το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου πέρασε κιάλας μισός αιώνας», *Το ΒΗΜΑ*, 22 Απριλίου 2017, <https://www.tovima.gr/2017/04/22/opinions/nees-proseggiseis-sti-skoteini-epetaetia/> (τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2020).
- «Κατασκευάσματα Θεωρεί ο κ. Φλωράκης τις Ενέργειες κατά Θεοδωράκη», *Μακεδονία*, 10 Νοεμβρίου 1976, σελ. 7.
- «Κοινή διακήρυξη 12 αρχών που θα διέπουν τις σχέσεις Ελλάδας Σοβ. Ενώσεως», *Μακεδονία*, 3 Οκτωβρίου 1979, σελ. 7.
- «Κωνσταντίνος Καραμανλής: Η συμβολή του στη Μακεδονική πρωτεύουσα, η Θεσσαλονίκη του χρωστά πολλά», *Ελληνικός Βορράς*, 5 Οκτωβρίου 1980, σελ. 52-884.
- «Λόγο Αρμοδιότητας: Στο Υπουργείο Πολιτισμού θα μεταφερθούν και άλλες δραστηριότητες», *Μακεδονία*, 24 Νοεμβρίου 1978, σελ. 6.
- Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 21, Ιανουάριος 69-Μάρτιος 69.
- Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 19, Ιούλιος 68-Σεπτέμβριος 68.
- Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68.
- Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 15, Αύγουστος 67-Οκτώβριος 67.

- Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή, Πληροφοριακό Δελτίο 12, Νοέμβριος 66-Ιανουάριος 67.*
- «Ουσιαστική Ανάπτυξη των Σχέσεων Ελλάδας-ΕΣΣΔ Απαιτεί το Εθνικό Συμφέρον, η Ειρήνη και η Ασφάλεια της Περιοχής», *Ριζοσπάστης*, 27 Οκτωβρίου 1976, σελ. 3.
- «Παιδεία για την Ανάπτυξη της Οικονομίας Υπέρ των Μονοπωλίων», *Ριζοσπάστης*, 29 Ιανουαρίου 1976, σελ. 1, 7.
- «Πεπραγμένα της Ορθόδοξου Χριστιανικής Ενώσεως Νεολαίας Κένυας των ετών 1967-1968», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολής*, Διαφωτιστικό Φυλλάδιο Νο5, 1969, σελ. 7, 13-14.
- «Πρόγραμμα Μορφωτικών Ανταλλαγών Ελλάδας-Βουλγαρίας», *Ριζοσπάστης*, 29 Νοεμβρίου 1975, σελ. 9.
- «Πώς θα Μεταρρυθμισθή Ριζικά η Δημοτική και Μέση Παιδεία», *Μακεδονία*, 24 Οκτωβρίου 1975, σελ. 9.
- «Ριζικές Μεταρρυθμίσεις στην Εκπαίδευση», *Μακεδονία*, 29 Ιανουαρίου 1976, σελ. 1.
- «Σε οργανωτικό λήθαργο το υπουργείο Πολιτισμού», *Ριζοσπάστης*, 24 Νοεμβρίου 1978, σελ. 4.
- «Σημαντικές Ανακοινώσεις σήμερα και αύριο στο ΕΜΠ», *Ριζοσπάστης*, 30 Σεπτεμβρίου 1976, σελ. 4.
- «ΣΗΜΕΡΟΝ Η ΜΑΧΗ», *Μακεδονία*, 12 Δεκεμβρίου 1969, σελ. 1.

Ιστοσελίδες

- Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Ιστορία* [ιστοσελίδα], <http://www.ems.gr/home/istoria.html>, (τελευταία πρόσβαση 10 Αυγούστου 2018).
- European Athletics, *European Athletics Championship-Athina 1969* [website], <https://bit.ly/2JDkrj3>, (accessed 12 July 2019).
- Foreign and Commonwealth Office, *Triennial Review of the British Council* [website], 2014, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/335494/140722_PDF_of_British_Council_Triennial_Review_with_Annexes_FINAL.pdf, (accessed 25 January 2020).
- The Nobel Prize, *The Nobel Prize in Literature 1979*, [website], <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1979/summary> (accessed 19 February 2022).
- The Olympic Museum, *The Olympic Flame and the Torch Relay* [website], <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/Documents/Document-Set-Teachers-The-Main-Olympic-Topics/The-Olympic-Flame-and-Torch-Relay.pdf>, (accessed 22 August 2020).
- Tomb of the Lost King (1979)*, [website], <http://www.bfi.org.uk/films-tv-people/4ce2b77a42bfa> (accessed 18 February 2022).
- USC Center on Public Diplomacy, 'The Soft Power 30: A global ranking of soft power', 2019, [website], <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>, (accessed 6 January 2020).

Συνεντεύξεις

- Αλεξίου, Ν., δάσκαλος πολεμικών τεχνών, συνέντευξη, 6 Ιουλίου 2019.
Ζούπας, Χ., πρώην καλαθοσφαιριστής ΑΕΚ, συνέντευξη, 24 Σεπτεμβρίου 2020.
Κωστής, Κ., ακαδημαϊκός, συνέντευξη, 10 Ιουνίου 2019.
Πάγκαλος, Θ., πολιτικός, συνέντευξη, 15 Ιανουαρίου 2019

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Αλμπανίδης, Ε., Μπάρνεϊ, Ρ. & Χούτας, Ν., «Η Ελλάδα ως Μόνιμος Τόπος Τέλεσης των Ολυμπιακών Αγώνων: Οι προτάσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή», *Αναζητήσεις στη Φυσική αγωγή & τον Αθλητισμό*, τόμος 7, τεύχος 3, 2009, σελ. 307-316.
- Γιαννουλάτος, Α., *Η Λησμονημένη Εντολή: «Πορευθέντες...» Από τον λήθαργο στην αφύπνιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013.
- Γιαννουλάτος, Α., «Αδιαφορία για την Ιεραποστολή σημαίνει άρνησι της Ορθοδοξίας», στο Α. Γιαννουλάτος, *Η Λησμονημένη Εντολή: «Πορευθέντες...» Από τον λήθαργο στην αφύπνιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σελ. 199-206.
- Γιαννουλάτος, Α., «Προοπτικές και Θεολογικές Προϋποθέσεις του “Διορθόδοξου Κέντρου Αθηνών» (1971)”, στο Α. Γιαννουλάτος, *Η Λησμονημένη Εντολή: «Πορευθέντες...» Από τον λήθαργο στην αφύπνιση*, Αθήνα, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2013, σελ. 225-232.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε., *Πόσο ελληνικό είναι το Βυζάντιο; Πόσο βυζαντινοί είναι οι Έλληνες;*, Αθήνα, Gutenberg, 2016.
- Θεοδωράκης, Μ., *Το μανιφέστο των λαμπράκηδων: ποιοι είμαστε, τι θέλουμε, γιατί μας πολεμούν*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Πρωτοπόρου, 1966.
- Καμίνης, Γ., «Δικτατορία και Συντάγματα στη Νότια Ευρώπη», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος & Σ. Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 61-74.
- Κομνηνού, Μ. (1999). «Τηλεόραση και Κινηματογράφος: η διαμάχη για την ηγεμονία στην περίοδο της δικτατορίας 1967-1974», στο Αθανασίου, Γ., Ρήγος, Α. & Σεφεριάδης, Σ. (Επιμ.), *Η Δικτατορία 1967-1974: Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση*. Αθήνα, Καστανιώτη, 1999, σελ. 174-183.
- Κορνέτης, Κ., *Τα Παιδιά της Δικτατορίας (μτφ Πελαγία Μαρκέτου)*, Αθήνα, Πόλις, 2015.
- Κουτσούμης, Ντ. «Ιεραποστολικά Νέα», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 17, Ιανουάριος 68-Μάρτιος 68, σελ. 3-4.
- Κλάψης, Α., *1974 Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2020.
- Κραγιόπουλος, Σ., «Εκκλησία και Ιεραποστολή», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα Βορείου Ελλάδος, Ορθόδοξος Εξωτερική Ιεραποστολή*, Πληροφοριακό Δελτίο 13, Φεβρουάριος 67-Απρίλιος 67.

- Κωστής, Κ., *Ο Πλούτος της Ελλάδας: Η ελληνική οικονομία από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι σήμερα*, Αθήνα, Πατάκη, 2018.
- Μαλκίδης, Θ., «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας και ελληνοτουρκικό μορφωτικό σύμφωνο του 1968» *Περί Ιστορίας*, τεύχος 5, 2007, σελ. 74-100.
- Μάνεσης, Α., «Ο Εύκολος Βιασμός της Νομιμότητας», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 37-52.
- Μπαλά, Ν., «Αντιδικτατορικές οργανώσεις και κινήσεις αξιωματικών του Στρατού Ξηράς», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, 1999, Αθήνα, Καστανιώτης, σελ. 199-208.
- Μπαμπινιώτης, Γ., «Η επίλυση του γλωσσικού ζητήματος: μια ιστορική απόφαση», στο: Δ. Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιοι & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα, τ. Γ'*, 2008, σελ. 408-412.
- Μπότσιοι, Κ., «ΝΔ και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: Η «Ευρώπη» ως πολιτική και ως ταυτότητα», στο Μ. Αυγερίδης, Ε. Γαζή & Κ. Κορνέτης, *Η Ελλάδα στο Μεταίχμιο Δύο Αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015, σελ. 211-224.
- Μπότσιοι, Κ., «Αναζητώντας τον Χαμένο Χρόνο: Η Ευρωπαϊκή Τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο Κ. Αρβανιτόπουλος & Μ. Κόππα, *Τριάντα Χρόνια Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-2004*, Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 99-121.
- Μπούρας, Χ., Το ενδιαφέρον του Κωνσταντίνου Καραμανλή για την διάσωση των Μνημείων της Ακροπόλεως, 2008, στο: Δ. Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιοι & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα, τ. Γ'*, 2008, σελ. 328-331.
- Μπράτσος, Ν., *Σπορ και Κοινωνικές Αντιστάσεις: Μεσοπόλεμος-Κατοχή-Δικτατορία-Μεταπολίτευση*, Πέραμα, Νότιος Άνεμος, 2020.
- Νικολακόπουλος, Η., *Η Καχεκτική δημοκρατία Κόμματα και Εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Πατάκη, 2000.
- Νοταράς, Γ., «Δικτατορία και Οργανωμένη Αντίσταση», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, 187-198.
- Πανουσάκη, Γ., «Το όραμα του Κ. Καραμανλή για την αναβίωση του Ολυμπιακού ιδεώδους. Η πρότασή του για μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών αγώνων στην Ελλάδα, 2008», στο: Δ.Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιοι. & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα (τ.Γ')*, σελ. 493-499.
- Παπαδημητρίου, Γ., «Η Ατελέσφορη Προσπάθεια για τη Συνταγματική Νομιμότητα», στο Γ, Αθανασάτου, Α, Ρήγος & Σ, Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 53-60.
- Παπαθανασίου, Ι., et al., *Η Νεολαία Λαμπράκη τη Δεκαετία του 1960: Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαία της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς.
- Παπαναστασίου, Ν., *Αντίσταση από Μικροφώνου: Ο Παύλος Μπακογιάννης απέναντι στην δικτατορία των συνταγματαρχών*, Αθήνα, Παπαδόπουλος, 2020.
- Παπασωτηρίου, Χ., «Η επίσκεψη Αγκνιου στην Ελλάδα», *Η Καθημερινή*, 28 Ιανουαρίου 2019, <https://www.kathimerini.gr/1006943/gallery/epikairothta/ellada/h-episkeyh-agkniou-sthn-ellada>, (τελευταία πρόσβαση 8 Ιουνίου 2020).

- Παπαχρήστου, Τ. & Γάκης, Γ., *Η Ιστορία της Ολυμπιακής Φλόγας*, Αθήνα Ελληνική Ολυμπιακή Επιτροπή, 2004.
- Πεσμαζόγλου, Β., «Ελληνική Δικτατορία και ΕΟΚ». στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος & Σ. Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 92-114.
- Πολυδωρίδης, Ν., *Επιπτώσεις στη Δυτική Ελλάδα από την Πιθανή Μόνιμη Τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ολυμπία*, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, χ.ε.
- Ρήγος, Α., «Φοιτητικό Κίνημα και Δικτατορία», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος & Σ. Σεφεριάδης, *Η Δικτατορία 1967-1974*, Τρίτη Έκδοση, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 224-251.
- Ριζάς, Σ., *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Η Ελλάδα από τον Εμφύλιο στη Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2017.
- Ριζάς, Σ., *Η Ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα, Καστανιώτη, 2008.
- Σβολόπουλος, Κ., *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2020.
- Σκιαδάς, Γ. Ε., *100 χρόνια νεώτερη ελληνική ολυμπιακή ιστορία, επιτροπή ολυμπιακών αγώνων 1896-1996*, ΤΑ ΝΕΑ, Αθήνα, 1996.
- «Συνεργασία Φοιτητών Βαλκανικών Χωρών στον Θεατρικό Τομέα», *Μακεδονία*, 3 Απριλίου 1976, σελ. 9.
- Τζιόβας, Δ., *Η Ελλάδα από τη Χούντα στην Κρίση: Η κουλτούρα της Μεταπολίτευσης*, μετάφραση Ζ. Μπέλα-Αρμάου & Γ. Στάμος, 2022, Αθήνα, Gutenberg, σελ. 279.
- Τζουμάκα, Ε., *Πολιτιστική Διπλωματία: Διεθνή δεδομένα και ελληνικές προοπτικές*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2005.
- Το Α' Συνέδριο της ΔΝΑ ή το πρώτο ιδρυτικό Συνέδριο της ΔΝΑ*, 1965, Αθήνα, σελ. 174-176.
- Τσίρος, Α., Αρχιμ., «Ανάγκη «Φωνής της Ορθοδοξίας» εις Ανατολικήν Αφρικήν. Ελληνική Εταιρεία Ορθοδόξου Εξωτερικής Ιεραποστολής», *Οι Φίλοι της Ουγκάντα*, Αριθμ. 1, Απρίλιος 1972.
- Χαραλάμπους, Φ.Δ., «Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση κατά την πρώτη φάση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας (1974-1977)», στο: Δ. Κ. Σβολόπουλος, Κ. Μπότσιου & Ε. Χατζηβασιλείου (Επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα, τ. Γ'*, 2008, σελ. 468-476.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Ahrweiler, H., *Problems of Greek Continuity*, Athens, National Bank Cultural Foundation – The Gennadius Library, 1998.
- Aronova, E., 'The Congress for Cultural Freedom, Minerva, and the Quest for Instituting "Science Studies" in the Age of Cold War'. *Minerva*, vol 50, no 3, 2012, pp 307-337.
- Barnett, M., 'Social Constructivism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- Belmonte, A. L., *Selling the American Way: US Propaganda and the Cold War*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008.

- Chalkou, M., *Towards the creation of 'quality' Greek national cinema in the 1960s*, Ph.D. diss, University of Glasgow, 2008.
- Chourchoulis, D., Koumas, M. & Panoutsopoulos, A., 'Beyond the bi-polar word: Greece's relations with China, Israel and Africa, 1967-1973', in A. Klapsis, C. Arvanitopoulos, E. Hatzivassiliou, E. G. H. Pedaliu, *The Greek Junta and the International System: A Case Study of Southern European Dictatorships*, 2021, London, Routledge, pp 71-83.
- Clogg, R., *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 1999.
- Clogg, R., "The "Black Hole" revisited: What is the truth about the censorship of history in Greece and Britain?", *Index of Censorship*, vol 16, No 5, 1987, pp 19-21.
- Clogg, R., "Karamanlis's Cautious Success: the Background", *Government and Opposition*, vol. 10, no. 3, 1975, pp. 332–353.
- Cull, N. J., *Public Diplomacy: Lessons from the past*. Los Angeles, Figueroa Press, 2009, p 12.
- Cull, N. J., "'Public Diplomacy' Before Gullion: The Evolution of a Phrase", in N. Snow & Ph. M. Taylor *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, New York, Routledge, 2008, pp 19-23.
- Delivanis, D. J., 'The activity of Professor Charalambos Fragistas in the Institute for Balkan Studies', *Balkan Studies*, vol 18, no 1, 1977, pp 5-11.
- Dimić, D. L., 'Yugoslav diplomacy and the Greek coup d'État of 1967'. *Balkanica*, (L), 2019, pp 397-426.
- Dunne, T., 'Liberalism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- Featherstone, K., "Elections and Parties in Greece." *Government and Opposition*, vol. 17, no. 2, 1982, pp 180–194.
- Francesco Cossiga, [επιστολή προς Κ. Καραμανλή], Ρώμη 10 Απριλίου 1980, Αρχείο Ιδρύματος Καραμανλή 10-1275 (55A).
- Fukuyama, F., 'The End of History', *The National Interest*, vol. 16, 1989.
- Gage, N. & Kulukundis. E., 'Report from Greece: Under the Junta.' *The American Scholar*, vol. 39, no. 3, 1970, pp. 475–497.
- Galtung, J., 'Cultural Violence', *Journal of Peace Research*, vol 27, no 3, 1990.
- Galtung, J., 'Violence, Peace and Peace Research', *Journal of Peace Research*, vol 6 no 3, 1969.
- Georgiadis, K., *49 years of Olympic Studies and Olympic Education in the International Olympic Academy*, in '50th international session for young participants 16-30 June 2010', Ancient Olympia, International Olympic Academy, 2011, pp 65-75.
- Gerolymatos, A., *The Greek Army in Politics, 1909–67*, in O. Anastasakis & K. Lagos, *The Greek Military Dictatorship*, New York, Berghahn Books, 2021, pp 15-33.
- Gkotzaridis, E., "'Who Really Rules this Country?'" Collusion between State and Deep State in Post–Civil War Greece and the Murder of Independent MP Grigorios Lambrakis, 1958–1963', *Diplomacy & Statecraft*, 2017, vol 28, no 4, pp 646-673.

- Gregory, B., 'American Public Diplomacy: Enduring Characteristics, Elusive Transformation', *The Hague Journal of Diplomacy*, vol. 6, 2011, pp 351-372.
- Gregory, B., Public Diplomacy: Sunrise of an Academic Field, *AAPSS*, vol 616, 2008, pp 274-290.
- Hansen, L., 'Postconstructuralism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- Hayden, C., *The Rhetoric of Soft Power: Public Diplomacy in global context*, Lanham, Lexington Books, 2011.
- Hayes, S., 'Orthodox mission in tropical Africa', *Missionalia: Southern African Journal of Mission Studies*, vol 24, no 3, 1996, 383-398.
- Heywood, A., *Εισαγωγή στην Πολιτική (μτφ Γ. Καράμπελα)*, Αθήνα, 2010.
- Hopf, T., 'The Promise of Constructivism in International Relations Theory' *International Security*, vol 23, no. 1, 1998.
- Huntington, S. P., 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs*, vol 72, no 3, 1993.
- Iliadou, C., 'Mediating Subversive Narratives during the Greek Military Dictatorship (1967-74): A Narrative Analysis of (Self-) Censorship Techniques in the Subtitling of Woodstock', *Cultus*, vol 15, 2022, pp 131 - 159.
- Jernigan, S. S., 'The International Olympic Academy—A Medium for World Understanding', *Journal of Health, Physical Education, Recreation*, vol 42, no 5, 1971, pp 8-11.
- Kallivretakis, L., 'Greek–American relations in the Yom Kippur war concurrence', *The Historical Review-La Revue Historique*, vol 11, 2014, pp 105-125.
- Klyueva, A., *Strategic Narratives of Public Diplomacy and the Enactment of Soft Power: An exploratory Study*, Ph.D. diss., University of Oklahoma, 2017, https://shareok.org/bitstream/handle/11244/51905/2017_Klyueva_Anna_Dissertation.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed 8 March 2020).
- Kobierecki, M. M., 'Ping–Pong Diplomacy and its Legacy in the American Foreign Policy', *Polish Political Science Yearbook*, vol 45, no 1, 2016, pp 304-316.
- Kotsonopoulos, L., 'Greece, anti-dictatorship protests', in I. Ness (ed), *The International Encyclopaedia of Revolution and Protest*, 2009, pp 1432-1435.
- Kyriakos, K., 'Ancient Greek myth and drama in Greek cinema (1930–2012)', *Logeion. A Journal of Ancient Theatre*, vol 3, 2013, pp. 191–232.
- Lamy, S. T., 'Contemporary mainstream approaches: neo-realism and neo-liberalism', in J. Baylis, S. Smith and P. Owens (eds), *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations (6th Edition)*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- Macridis, R. C., 'Democracy in Greece: For how long?', *The Virginia Quarterly Review*, vol. 51, no. 4, 1975, pp. 531–550.
- Manikis, C., 'Who we are', *The Greek Canadian Tribune*, <https://www.bhma.net/about.php> (accessed 6 February 2023).
- Manor, I., 'Are We There Yet: Have MFAs Realized the Potential of Digital Diplomacy?', *Diplomacy and Foreign Policy*, vol. 1, no 2, 2016, pp 1-110.
- Mavrogordatos, G., 'From Traditional Clientelism to Machine Politics: The Impact of PASOK Populism in Greece', *South European Society and Politics*, vol 2, no 3, 1997, pp 1-26.

- McHale, J., 'Public Diplomacy: A National Security Imperative', Address at Center for a New American Security, Washington, DC, 11 June 2009. <https://2009-2017.state.gov/r/remarks/2009/124640.htm> (accessed 2 April 2023).
- Mikelli, E., 'The Greek Beat and Underground Scene of the 1960s and 1970s', *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, vol 18, no 5, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.2964>, (accessed 19 April 2023).
- Nestoras, A., *Belonging to the West? Geopolitical Mythmaking in Modern Greece from the Enlightenment to the Euro-crisis*, Ph.D. diss, University of Antwerp, 2019.
- Nye, J. S., 'Soft Power and Public Diplomacy Revisited'. *The Hague Journal of Diplomacy*, vol 14, 2019.
- Nye, J. S., *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011.
- Nye, J. S., 'Public Diplomacy and Soft Power', *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, vol 616, no 1, 2008.
- Nye, J. S., 'Security and Smart Power', *Journal of the American Behavioral Scientists*, vol 51, no. 9, 2008, pp 1351-1356.
- Nye, J. S., *Soft Power: The means to success in world politics*. Public Affairs, New York, 2004.
- Nye, J. S., *The Paradox of American Power*, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- Papadogiannis, N., 'A (trans)national emotional community? Greek political songs and the politicization of Greek migrants in West Germany in the 1960s and early 1970s', *Contemporary European History*, vol 23, no 4, 2014, pp 589-614.
- Papadogiannis, N., 'From Coherence to Fragments: '1968' and the Making of Youth Politicisation in Greece in the 1970s', *Historiein*, vol 9, 2009.
- Papaeti, A., 'Folk music and the Cultural Politics of the Military Junta in Greece (1967-1974)', *Mousikos Logos*, Issue 2, 2015, pp 50-62.
- Papaeti, A., 'Music and 'Re-education' in Greek Prison Camps: From Makronisos (1947-1955) to Giaros (1967-1968)', *Torture*, vol 13, no 2, 2013, pp 34-43.
- Papandreou, N., *The Council of Europe fights for democracy in Greece, 1967-1969. No. 1*, Athens, Andreas Papandreou Foundation, 1998.
- Pappas, N. K., *History and Development of the International Olympic Academy, 1927-1977*, Ph.D. diss., University of Illinois at Urbana-Champaign, 1978.
- Paschalidis, G., 'Entertaining the Colonels: Propaganda, social change and entertainment in Greek television fiction, 1967-1974', in P. Goddrard (ed), *Popular television in authoritarian Europe*, Manchester University Press, Manchester, 2013, pp 53-70.
- Patel, A., Bosela, P., and Delatte, N. (2013). '1976 Montreal Olympics: Case Study of Project Management Failure', *J.Perform.Constr.Facil.*, vol 27, no 3, 2013, pp 362-369.
- Payne, J., 'Reflection on Public Diplomacy: People-to-people communication'. *American Behavioural Scientist*, vol. 54, no 4, 2009, pp 579-606.
- Pechlivanis, P., 'An Uneasy Triangle: Nicolae Ceaușescu, the Greek Colonels and the Greek Communists (1967-1974)', *The International History Review*, vol 43, no 3, 2021.
- Petrovska-Kuzmanova, K., 'The beginnings of folkloristic-ethnographic research in Macedonia', in B. Ristovska-Josofovska & D. Gorgiev (eds), *The Beginnings of Macedonian Academic Research and Institution Building (19th – Early 20th Century)*, Skopje, Institute of National History, 2018, pp 111-124.

- Ristović, M., 'Yugoslav-Greek relations from the end of the Second World War to 1990 chronology, phases, problems and achievements' *Balkanica*, LI, 2020, pp 257-282.
- Rivera, T., *Distinguishing Cultural Relations from Cultural Diplomacy: The British Council's Relationship with Her Majesty's Government*, Los Angeles, Figueroa Press, 2015, pp 9-11.
- Sakkas, J., 'The Greek Dictatorship, the USA and the Arabs, 1967-1974', *Journal of Southeastern Europe and the Balkans*, vol 6, no 3, 2004, pp 245-257.
- Samatas, M., 'A brief history of the anticommunist surveillance in Greece and its lasting impact', in K., Boersma, R., Van Brakel, Ch., Fonio & R. Wagenaar (eds), *Histories of State Surveillance in Europe and Beyond*, 2014, London, Routledge, pp 49-64.
- Sarafis, M., 'The Black Hole: Only recently has it become possible to debate openly and without fear of prosecution the facts surrounding the Greek civil war', *Index of Censorship*, vol 15, No 2, 1986, pp 12-14.
- Siani-Davies, P. & Katsikas. S., 'National Reconciliation After Civil War: The Case of Greece', *Journal of Peace Research*, vol. 46, no. 4, 2009, pp 559–575.
- Snow, N., 'Public Diplomacy: New Dimensions and Implications', in T. L. McPhail (ed), *Global Communication: Theories, Stakeholders and Trends*, Chichester, Blackwell Publishing Ltd, 2010, pp 84-102.
- Soriano, V. F., 'Facing the Greek junta: the European Community, the Council of Europe and the rise of human-rights politics in Europe', *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2019, vol 24, no 3.
- Stefan, A., *Unpacking Tourism in the Cold War: International Tourism and Commercialism in Socialist Romania, 1960s–1980s*. *Contemporary European History*, 2022.
- Stephan, A., 'Cold War Alliances and the Emergence of Transatlantic Competition: An Introduction', in A, Stephan (Ed), *The Americanization of Europe: Culture, Diplomacy, and Anti-Americanism after 1945*. New York, Berghahn Books, 2006.
- Swindler, A., 'Culture in Action: Symbols and Strategies', *American Sociological Review*, vol. 5 no 2, 1986, pp 273-286.
- Sworn to Secrecy: Secrets of War-Psychological Warfare* [online video], Presenter C. Heston, The Documedia Group, n.d., <https://www.youtube.com/watch?v=8LTmYYg-E2w>, (accessed 29 February 2020).
- Taylor, R., Cultural Diplomacy—The Future. *Biopolitics—The Bio-Environment*, 2, 1988, <https://biopolitics.gr/biowp/wp-content/uploads/2013/04/id-taylor.pdf>, (accessed 25 August 2020).
- Tsarouhas, D., 'Greece: From Overt Military Activism to Democratic Normality'. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 2020.
- Tsichla, M. E., 'Intstitutions and Culture in Thessaloniki and the Role of Local Government: From Dimitria to Labattoir', *American Research Journal of Humanities and Social Sciences*, vol 7, no 1, 2021, pp 1-5.
- Walker, C., 'What is "Sharp Power"', *Journal of Democracy*, vol. 29 no 3, 2019, pp 9-23.

- Wallerstein, I., 'Culture as the Ideological Battleground of Modern World-System', in M. Featherstone (Ed). *Global Culture: Nationalism, Globalism and Modernity*. London, Sage, 1990.
- Wescott, N., *Digital Diplomacy: The impact of the Internet on International Relations*, Oil Working Paper No 16, Oxford: Oxford Internet Institute, 2008.
- Zahariadis, N., 'Nationalism and small-state foreign policy: The Greek response to the Macedonian issue', *Political Science Quarterly*, vol 109, no 4, 1994, pp 647-667.
- Zhang, J., 'Compassion versus Manipulation; Narratives versus rational arguments: a PD radar to chart the terrain of public diplomacy', *Place Branding Public Diplomacy* [Online Journal], 2019.